CUVÂNT ÎNAINTE

Cartea lui François Chamoux, Civilizaţia greacă în epocile arhaica şi clasică a apărut cu mai bine de două decenii în urmă. De atunci a fost de mai multe ori tipărita, iar Academia Franceză a distins-o cu unul din premiile sale. Ea s-a impus ca o lucrare clasică în vastul domeniu al antichităţilor greceşti, prin aceea că, într-o aleasă formă literară, face cu erudiţie şi inspiraţie, cu pondere şi cu avânt, cu luciditate şi căldura, portretul unei civilizaţii, al acelei civilizaţii căreia lumea de azi îi datorează deopotrivă categoriile gândirii şi o bună parte a configuraţiei spirituale.

Acum pâţiva ani, în i981, François Chamoux n c-a dat şi a doua parte a bogatei fresce a lumii elene: Civilizaţia elenistica, istoria şi realizările spiritului grec de la Alexandru cel Mare până la căderea Egiptului, ultimul regat elenistic, în stăpânirea Romei.

Editura Meridiane este deci în măsură sa prezinte publicului românesc cele două lucrări ale distinsului savant francez, oferindu-i astfel o imagine completă asupra Greciei şi elenizării lumii antice p! na când acest elenism va deveni, în totalitatea lui, parte integrantă şi integratoare a stapmirii romane. Aşa cum Chamoux însuşi precizează la începutul fiecăreia din cele două cărţi ale sale, este imposibil ca un singur om să scrie sau să fie infor-5 mat în amănunţime asupra tuturor cunoştinţelor privitoare la Grecia miceniana, arhaica, clasică şi elenistica. Pentru aceasta există enciclopedii, unele mai mult decât centenare, mereu adusela zi, şi vaste biblioteci de specialitate. Cercetătorul cel mai bine intenţionat pierde însă deseori din vedere, în elanul specializării sale tot mai stricte, imaginea de ansamblu pentru precizarea căreia îşi rafinează necontenit eforturile. Este rostul unor astfel de cărţi să-i aducă aminte cărei cauze slujeşte, în ce

chip şi cât de eficient. Publicului cultivat de oriunde, asemenea lucrări, niciodată destule, îi propun numeroase teme de meditaţie asupra comportamentului indivizilor şi grupurilor sociale.

Perioada elenistică este una dintre cele mai complexe şi hotărâtoare pentru destinul civilizaţiei umane din bazinul mediteranean şi zonele învecinate. Istoria ei fiind complicata, iar informaţia de care dispunem vastă, este fireasca şi pluralitatea punctelor de vedere, a viziunilor de ansamblu.

Lucrările traduse acum în româneşte încununează opera de o viaţă a lui Fraaţois Chamoux, născut în 1915, profesor la Facultatea de litere din Nancy (1952 – 1960) şi apoi la cea din Paris, unde predă în prezent literatura greacă, în afara unor studii şi materiale publicate, ca urmare a săpăturilor arheologice efectuate în Grecia şi Libia, în mari periodice de specialitate cum sunt Bulletin de correspondance hellenique, Revue de etităes grecques şi Revue archéologique, François Chamoux este cunoscut prin două monografii, prezentate anterior ca teze de doctorat: Cyrene sous la monarchie des Battiades, Paris, 1952, şi L'Attrige de Delpbes, lans 1955, precum şi printr-un album comentat, intitulat An grec, Paris-Lausanne, 1966. Graţie valoni scrierilor sale, François Chamoux a devenit de curând membru al Institutului Franţei.

Pentru lectura instructivă, atrăgătoare şi edificatoare ce i se oferă, suntem convinşi că publicul romanesc va considera fericită iniţiativa de a adaugă o amplă sinteză de referinţă la seria celor despre marile civilizaţii ale antichităţii.

MIHAI GRAMATOPOL

PREFAŢA EDIŢIEI FRANCEZE

Civilizaţia greaca în epocile arhaică şi clasica de François Chamoux este cel de al doilea volum al seriei

„Mari civilizaţii”, Inaugurata în chip strălucit de editura Arthaud prin publicarea Civilizaţiei romane a lui Pierre G rimai. Lucrările, făcându-şi reciproc pereche, îmbogăţesc ambele cunoştinţele noastre despre lumea antică. Se remarcă însă de îndată o deosebire în modul conceperii şi tratării subiectelor. Destinul Romei şi al lumii romane a fost cuprins în ansamblu, într-o singură carte; aici studiul şi expunerea privesc, începând cu Micene, Grecia vremurilor arhaice şi clasice. Creta nu figurează, iar lumea elenistică va forma obiectul unui nou studiu, unei a doua lucrări. E nevoie de o lămurire.

Până acum se obişnuia a fi privite împreună civilizaţiile aşa-zise preelenice, cele ale Cretei şi Micenei, care formează un fel de strălucită prefaţă a istoriei poporului grec. Ele se succed imediat în timp, iar Micene a primit în foarte mare măsură moştenirea lumii cretane. Iată însă că o descoperire capitală, neîndoielnic cea mai importantă din această jumătate de veac, a permis descifrarea scrierii miceniene, numită şi linearul B, care ne-a dezvăluit faptul că micenienii vorbeau un dialect grecesc de tip arhaic şi că ei cunoşteau şi adorau marile divinităţi ale panteonului elenic. În consecinţă, civilizaţia miceniană intra în chip netăgăduibil în cadrul lumii greceşti. Singura Creta trebuie să ră în până în afara lui căci, cu toate că silabarul ei e încă nedescifrat, mu ne putem îndoi ca el transcrie o limbă negrecească, cretanii reprezentând o populaţie mediteraneana ce merita pe drept cuvânt numele de preelenica. Studierea Cretei va figura deci în volumul acestei colecţii care va fi consacrat protoistoriei Orientului Apropiat.

Cât priveşte tăietura de la începutul epocii elenistice, ea îşi afla explicaţia în natura evenimentelor şi realităţilor. Civilizaţia Romei, în ciuda întinderii ei în timp şi spaţiu, păstrează un profund şi faptic caracter unitar. Nu acelaşi

lucru se întâmplă şi cu civilizaţia greacă. Există în ea o tăietură foarte adâncă, cea care însoţeşte cuceririle lui Alexandru. Cu acel prilej întreaga viaţă elenică se transformă sub ochii noştri. Micile cetăţi cu teritorii restrânse ale Greciei propriu-zise se vor afla de atunci înainte dominate de vaste state cu populaţii considerabile, cu mari bogăţii, preponderent orientale prin situarea şi caracterul lor. Poziţia, rolul individului, care fusese covârşitor, fundamental în cadrul cetăţii greceşti, se diminuează, se şterge. Din cetăţean devine supus al statelor monarhice în care suveranul concentrează în persoana sa toate puterile, toate drepturile, în acelaşi timp se răstoarnă şi centrul de gravitate al religiei, cultul suveranului atrage mulţimile într-o devoţiune cu totul străina mentalităţii vechii Grecii. Istoria şi-a schimbat deci cursul, iar lumea elenistică merita o cercetare aparte.

Lucrarea de faţă urmează planul obişnuit al cărţilor acestei colecţii, cuprinzând un expozeu istoric, apoi o frescă a civilizaţiei însăşi, în fine un indice detaliat, un fel de dicţionar lesnicios la consultare, precum şi tabele cronologice. Indicele şi tabelele au fost elaborate cu ajutorul drei Viviane Regnot, membră a Şcolii franceze de la Atena. O bogată ilustraţie însoţeşte expunerea.

Încă din primele pagini, François Chamoux ne dezvăluie intenţia sa de a oferi cititorului un fel de meditaţie asupra principalelor aspecte ale elenismului arhaic şi clasic, într-adevăr, o lungă inti8

unitate cu ţara şi poporul grec, o adâncă simpatie pentru civilizaţia de care atâtea legături ne apropie capătă expresie de-a lungul expunerii ale cărei sobrietate şi eleganţă sunt pe deplin demne de lumea la care se referă. O vastă şi sigură informaţie literară, epigrafică şi arheologică, rezultat al cercetărilor şi descoperirilor proprii, susţine şi alimentează întruna ţesătura lucrării,

conferindu-i un caracter bogat, precis şi concret. Aşa se explică ceea ce ne izbeşte cel mai mult aici: chipul în care, ca printr-un fel de firească necesitate, consideraţiile şi ideile generale iau naştere din cunoaşterea directă a locurilor, a persoanelor, a obiectelor.

Din expunerea evenimentelor se degajă impresia că Grecia, ţară extrem de fărâmiţată, a fost teatrul unor războaie şi lupte neîncetate. Particularismul politic a produs dezordinea, slăbiciunea şi în cele din urmă aservirea. Adevărul este că grecul a avut drept cadru fundamental de viaţă cadrul cetăţii; cetate cu populaţie şi teritoriu restrâns, care-i domină însă întreaga existenţă. El. lupta pentru ea, acolo-şi cinsteşte zeii pe care şi-i simte aproape şi cu care întreţine un dialog zilnic, participând direct la gospodărirea şi conducerea ei. Astfel a ştiut grecul să definească limpede raporturile dintre stat şi individ şi să propună ca ideal al oricărei vieţi politice armonia dintre cetăţeni întru respectarea legilor.

Cu toate acestea, dincolo de frontierele cetăţilor, cu prea multă gelozie închise unele faţă de altele, sentimentul solidarităţii a ştiut deseori să ridice întregul popor grec împotriva invadatorului. Atare sentiment se întemeia pe comunitatea de limbă şi de credinţe religioase. Dar, mai mult decât oricare altele, poporul grec, notează pe bună dreptate François Chamoux, a avut nevoie de propria-i literatură şi artă pentru a deveni pe deplin conştient de sine. În aceste două domenii, înzestrări de excepţie şi necontenite reuşite au afirmat de timpuriu unitata lui spirituală. Extremei frumuseţi a ţării, clarităţii luminii ei le-a corespuns stra-9 lucirea creaţiilor spiritului şi a operelor de artă.

Astfel se întregeşte sub ochii noştri tabloul viu pe care François Chamoux a ştiut să-l facă unuia dintre momentele istoriei umanităţii către care se îndreaptă cel

mai des amintirile şi ataşamentul nostru.

Cartea lui îmi pare hărăzită duratei şi aducerii unor mari servicii. Nu ştim cum i-am putea mulţumi.

RAYMOND BLOCH

INTRODUCERE

Datoria lumii moderne faţă de poporul grec este imensă. Categoriile gândirii, care ne aparţin încă, au fost definite de el întâia oară. îi datorăm esenţialul instrumentarului intelectual şi deopotrivă principiile morale. Chiar învăţătura creştină, care stă şi astăzi la baza întregii civilizaţii occidentale, ni s-a transmis prin intermediul gândirii greceşti care i-a elaborat şi sistematizat datele fundamentale. Aceasta din urmă a făcut inteligibil pentru toţi caracterul universal al creştinismului, devenind agentul său de propagare rapidă şi eficientă: să nu uităm că limba greacă a fost limba începuturilor Bisericii. Aici, ca şi în alte domenii, Roma a jucat mai întâi un rol secundar înainte de a prelua ştafeta şi a deveni în cele din urmă, graţie contribuţiei propriului ei geniu, stăpână şi călăuză a Occidentului, Nimeni nu pune la îndoială că din moştenirea comună pe care gânditorii şi artiştii noştri au sporit-o vreme de cincisprezece veacuri, cu felurite rezultate, partea elenismului este de prim ordin.

Astfel, curiozitatea contemporanilor noştri rămâne vie faţă de un popor şi o civilizaţie cărora, simţim că le datorăm atât de mult. Atare curiozitate poate îi din belşug satisfăcută deoarece izvoarele noastre de cunoaştere a Greciei antice sunt excepţional de bogate şi variate. Limba greacă este 11 reprezentată, fără întrerupere, de texte literare datând din sec. VIII î.e.n. până în zilele noastre. Recenta descifrare a tăbliţelor miceniene ne permite chiar să coborâm în timp (adevărat că doar prin documente pur administrative şi greu interpretabile) până cel puţin în sec. XV î.e.n. Nicio alta limbă omenească nu poate oferi

studiului o literatură atât de bogată, întinsă pe o perioadă istorică aşa de lungă, însumând aproape trei mii cinci sute de ani. Alături de izvoarele scrise, arheologia ne pune la îndemână, în ce priveşte Grecia, o documentaţie deosebit de abundentă şi, în mare, foarte bine clasată. Monumentele care formează obiectul studiului acesteia, după scoaterea lor din pământ, nu prezintă numai interesul de a ne informa asupra civilizaţiei ale cărei mărturii sunt, ci păstrează, pe deasupra, adeseori, o valoare estetică faţă de care suntem şi astăzi sensibili, în ciuda marii distanţe în timp. În fine, şi acesta nu este faptul cel mai lipsit de importanţă, ţara însăşi în care grecii au trăit, în care şi-au elaborat concepţia despre lume şi etica, ne este lesne accesibilă. Nimic mai uşor în zilele noastre decât să faci o călătorie în Grecia, având privilegiul, pentru câtăva vreme încă, să descoperi fără multă osteneală pe solul grecesc, sub înfăţişarea lor autentică, cruţate, cât priveşte esenţialul, de uniformizarea vieţii moderne, aceleaşi peisaje pe care le-au văzut Homer, Sofocle sau Pi aton.

Acestea sunt pentru omul de astăzi, preocupat să cunoască mai bine obârşiile îndepărtate ale propriei sale gândiri, mijloacele pe care le află la îndemână. Neîndoielnic că amploarea studiului uimeşte pe profan: ea poate pe drept cuvânt să-l facă să dea înapoi chiar pe elenistul de profesie, conştient de precaritatea ştiinţei lui şi de puţinătatea forţelor sale, evident disproporţionate faţă de o sarcină atât de mare. Este oare acesta un motiv pentru a amina necontenit o încercare de sinteză a cărei dificultate e în afara oricărei îndoieli, dar a cărei urgentă necesitate apare limpede oricui presimte nevoia atâtor oameni ai veacului nostru de a adera în chip lucid la propria lor istorie? împotriva pericolelor ce-i asaltează, trebuie 12

să le sădim încrederea în vigoarea şi perenitatea, unei civilizaţii care ne-a făcut ceea ce suntem şi căreia prea adesea riscăm să-i nesocotim originalitatea şi valoarea ei universală. Fie ca puternicul sentiment al unei astfel de necesităţi a vremii noastre să constituie pentru autorul acestei cărţi scuza de care avea nevoie spre a trece la realizarea ei.

Se înţelege ca scopul pe care şi-l propune nu este şi nu poate fi acela de a face suma, redusă la dimensiunile unui singur volum, tuturor cunoştinţelor despre Grecia antică, dobândite prin munca eleniştilor, arheologilor, filologilor şi istoricilor. Pretenţia ar fi ridicolă şi autorul o respinge cu toată tăria. Truda unei vieţi n-ar fi de ajuns şi, cu toată grija acordată, o astfel de lucrare ar suferi în orice caz de vreo lacună importantă ori de un grav defect de proporţie. Ar fi cazul mai degrabă să oferim cititorului, sub o formă accesibilă şi antrenantă, un fel de meditaţie asupra principalelor aspecte ale elenismului arhaic şi clasic, aşa cum îi apar acestea astăzi unui om care de douăzeci de ani şi-a făcut o meserie din studierea lor. Substanţa acestor reflecţii, extinderea şi sensul ce-l vor lua depind în mare măsură de temele de cercetare oferite autorului de neprevăzutul carierei sale. Iată de ce anumite dezvoltări ar putea surprinde prin amploarea căpătată în detrimentul altor subiecte ce vor părea poate pe nedrept neglijate. Totuşi e mai bine să acceptăm deschis acest risc decât să introducem în chip forţat un echilibru înşelător şi livresc. Dacă orice realizare omenească este imperfectă, această carte se doreşte a fi, prietene cititor, cel puţin o carte „de bună credinţă”.

Nu mai gândim astăzi, ca Taine, că totul sau aproape totul se explică prin influenţa cadrului natural şi a climatului. Oamenii sunt cei ce făuresc istoria şi ei profită de condiţiile geografice pe măsura perseverenţei şi

ingeniozităţii lor. Este adevărat însă că aceste condiţii le uşurează mai mult 54W mai puţin munca şi că în chip indirect contri-CIW Lesbosigi. era

Fig. 1. GRECIA ŞI INSULELE MARII EGEE

bule la modelarea caracterului popoarelor. Or, cine a vizitat Grecia şi împrejurimile ei nu se mai poate îndoi că această regiune a Mediteranei n-a exercitat asupra străvechilor ei locuitori cea mai binefăcătoare înrâurire. Dacă pentru moderni, dotaţi cu atâtea mi] loace diferite spre a se sustrage exigenţelor solului sau capriciilor vremii, seducţia lumii egeene rămâne atât de puternică, cum va fi fost ea într-o epocă în care dependenţa omului de condiţiile naturale era mult mai accentuată decât z? Să reamintim în linii mari cum se prezintă acest pământ privilegiat.

Grecia propriu-zisă formează extremitatea sudică a peninsulei balcanice, întinderea ei este mică: nu sunt mai mult de 400 km între masivul Olimpu-lui din nordul Tesaliei şi capul Tenaros (sau Mă-tapan) din extremul sud al Peloponesului. Dar mica ţară este foarte compartimentată din pricina re14

liefului ei muntos şi a coastelor adânc fierăstruite. Astfel ea dă celui ce o parcurge astăzi impresia că ar fi cu mult mai mare decât ar lăsa să se creadă dimensiunile ei pe hartă. Felurimea peisajelor, în care aproape întotdeauna intervine elementul vertical al munţilor, toarte adesea îmbinat cu planul apei perspectivelor marine, întăreşte şi mai mult sentimentul vastităţii şi al spaţiului care-l încântă pe privitor.

Grecia continentală, prelungită dincolo de golful corintic de peninsula Peloponesului (sau Morea), este într-adevăr aproape peste tot acoperită de munţi care chiar dacă nu sunt foarte înalţi (niciunul nu atinge 3.000 metri) sunt deosebit de abrupţi. Singurele două câmpii ceva mai

însemnate sunt cea a Beoţiri, din care în antichitate lacul Copais, astăzi golit, ocupa o mare parte, şi, ceva mai la nord, câmpia Tesaliei, unica unde adesea se întâmplă să nu zăreşti la orizont bariera munţilor. Peste tot în altă. parte nu descoperi între munţi şi coline decât mici bazine interioare sau terase lito-rale cu lungimea depăşind rareori 20 kilometri. Între atare bazine, jărâmiţarea reliefului favorizează de obicei treceri înguste de-a lungul coastelor ori prin văile întortocheate şi pieptişe. Din fericire, marea, ce se strecoară adânc printre munţi, oferă o cale de comunicaţie lesnicioasă: niciun punct al Greciei propriu-zise nu se află la mai mult de 90 kilometri de ea.

Grecia insulară este complementul natural al celei continentale. Mai mult decât insulele ionice, puţin cam izolate la marginea întinderilor pustii ale Mediteranei centrale, insulele Mării Egee sunt cele care contează, închisă la sud de lunga, strâmta şi înalta barieră a Cretei, ce atinge 2.500 m pe muntele lela, iar la nord de coastele Macedoniei şi T radei, această mare este în aşa măsură presărată cu insule încât rareori un navigator pierde de sub ochi pământul. Din Eubeea până la Rodos, Cicladele şi Sporadele meridionale (sau Dodecanestd) trasează între Grecia şi Asia Mică un şirag continuu de pământuri ridicate din ape. 15 Graţie acestor insule muntoase, refugii ori adăposturi ale navigatorilor, bazinul egeean a devenit în întregime un fel de anexă a Greciei.

Majoritatea acestor insule au solul stâncos, lipsit de izvoare, puţin prielnic vegetaţiei. Doar cele mai mari dintre Ciclade – Andros, Tinos, Naxos, Păros sau Milo – oferă condiţii mai bune. Insula vulcanică Santorin (în antichitate Tera) datorează solului ei vulcanic o fertilitate ieşită din comun, dar absenţa unui port natural a dăunat dezvoltării acesteia. Mai bogate sunt insulele de pe coasta Asiei – Lesbos, Chios, Samos – abia separate de continent prin

strâmte braţe de mare: ele participă în mod firesc la viaţa litoralului anatolian. La sud, Rodos ocupă un loc aparte, puţin excentric. La nord, Sainotrace, Tasos şi cele trei degete ale Calcidicei jormează punctele cele mai avansate ale Traciei şi Macedoniei, între ele şi Ciclade, Lemnos, Sciros şi arhipelagul Sporadelor jalonează, ca repere utile, jumătatea nordică a Mării Egee.

Desigur, între regiunile unei ţări atât de felurite există difere? iţe însemnate: în vreme ce vh furi le Pindului se acoperă de păduri alpine, Delos ori Citera nu sunt decât stânci goale, iar vara câmpurile surâzăioare ale Elidei, cu orizontul mereu verde, jac un contrast puternic cu câmpia Tesaliei, prăfoasa şi arsă de soare. Dar atare variaţii, cu excepţia cazurilor extreme, se situează înăuntrul unui ansamblu căruia climatul mediteranean îi conferă o profundă unitate, încă din antichitate acest climat le părea grecilor ca deosebit de favorabil. „Grecia a avut parte, spune Herodot, de anotimpuri deosebit de temperate” (III, ÎQ6), Marea şi muntele şi mai ales acţiunea vânturilor eteziene* (cele numite în Ciclade meltem) jac suportabilă arşiţa din timpul verii. Iarna, în general dulce, este anotimpul ploilor, fără a fi lipsită însă şi de zile jrumoase, însorite. Gerul şi chiciura nu sunt necunoscute şi câteodată cade şi zăpadă, chiar în Attica: dar toate acestea nu durează mult, cum nu durează nici rarele furtuni, de altminteri impresionante. Într-un cuvânt este un climat tonic şi sănătos, prielnic vieţii în aer liber. Puritatea acestuia e pe drept cuvânt celebră: Euripide cântă at16

mosfera Atticii, „cea mai luminoasa care exista” (Medeea, 829 – 830). Dacă sunt rare râurile puternice, ca Aheloul şi, Araktosul în Acarnania şi în Epir, Peneul în Tesalia, Alfeul în Arcadia şi Elida, cel puţin nu lipsesc izvoarele, cu excepţia Cicladelor unde s-a generalizat utilizarea cisternelor.

Solul e propice pentru diverse culturi: cereale (orz şi grâu], viţa de vie, măslini, smochini. Pentru animalele mari, păşuni sunt doar în munţi ori în câmpia Tesaliei, ai cărei cai erau renumiţi, în schimb, oile, caprele şi porcii pasc în voie prin mărăcinişuri. În antichitate mişuna vânatul: iepuri) pasări sălbatice, tnistreţi, cerbi şi căprioare. Existau, de asemenea, şi fiare: ursi, lupi şi chiar lei ce mai erau încă vânaţi în epoca clasică în munţii din nord. Lacurile ofereau pescarilor însemnate resurse: astfel anghilele lacului Copais din Beoţia erau exportate la Atena. Cât priveşte peştele de mare, acesta era pescuit intens, de la plevuşcă an-şoaului şi sardelelor până la exemplarele mari cum sunt tonii. Tot de timpuriu grecii au deprins îndeletnicirea creşterii albinelor. Solul şi subsolul ofereau felurite resurse: foarte bune roci pentru clădit, ca piatra de construcţie (sau poros-w/) de Siciona, calcarul gri-albăstrui al Parnasului ori marmurile de Ciclade, Tasos sau Attica; argila ce permite construcţia în cărămizi nearse, favorizând avântul ceramicii, mai ales când atare argilă este, ca în Attica., de o calitate excepţională; metalele comune ori preţioase, în Eubeea există cupru; argint la Tasos, la Sifnos în Ciclade şi mai ales în colinele de la Laurion, la marginea Atticii; aur la Tasos şi pe continentul învecinat, în Trăda. Dacă minereul de fier e de calitate mediocră, el e cel puţin foarte răspândit. Până şi obsidiana, acea piatră neagră, dura şi tăioasă ca sticla, deopotrivă rară şi căutată în vremile neolitice, se găseşte din belşug la Milo.

Aşadar Grecia oferă condiţii favorabile vieţii omului: acesta însă trebuie să se arate demn de ele şi să se străduiască să profite. Căci, pe lângă

17 avantajele naturalenu sunt de trecut cu vederea şi anumite inconveniente. Ameninţarea cutremurelor de pământ nu e câtuşi de puţin o închipuire: Corintul,

Santorinul, Cefalonia au fost cumplit afectate chiar în zilele noastre. Dacă pământurile arabile sâni bune, ele nu acoperă decât 18°/O din teritoriu, iar cultivatorul trebuie necontenit când să le apere de eroziune, când să le irige împotriva secetei. Extrema compartimentare a solului, datorată naturii lui muntoase, favorizează apariţia unităţilor politice pe măsura omului, dar e potrivnică închegării unui mare stat. Cu toate că marea pătrunde peste tot, uşurând comunicaţiile cu exteriorul, stabilirea de schimburi comerciale se face doar cu trudă şi inventivitate: Grecia nu poate exporta decât produse elaborate prin tehnici complexe, vin, ulei, p ar fumuri, teracote, obiecte de metal, în vreme ce are nevoie de anumite materii prime şi întâi de toate de cereale. Puţinătatea producţiei cerealiere face să planeze asupra ei ameninţarea continuă a foametei: oricât de puţin ar creşte populaţia, se face îndată simţită „lipsa de pământ”, acea stenohoria care a fost una din principalele cauze ale emigrării greceşti în lume. Cu alte cuvinte, poporul grec e condamnat să fie activ, inteligent, expansiv dacă nit vrea să piară repede. Situaţie neplăcută, dar incitantă, de care istoria ne arată că a ştiut să profite cu dezinvoltură.

Capitolul!

CIVILIZAŢIA MICENIANĂ

Anii din urmă au văzut producându-se un eveniment ale cărui consecinţe pentru istoria greacă sunt considerabile: în 1953 englezii Ventris şi Chadwick au descifrat o scriere, numită linearul B, rămasă până atunci acoperită de mister, iar progresele ulterioare au confirmat ceea ce respectivii savanţi britanici întrevăzuseră încă de la început şi anume că limba astfel transcrisă era greaca. Această descoperire este de o importanţă capitală, mai puţin poate prin conţinutul textelor devenite pentru noi inteligibile, cât mai ales prin noile perspective pe care le-a

deschis asupra originilor civilizaţiei greceşti. Se ştia, într-adevăr, pe calea tradiţiilor legendare culese din poemele homerice, din istorici sau autografi, că populaţii indo-europene precedând pe grecii vremurilor eroice şi strâns înrudite cu ei au pătruns în peninsulă în cursul mileniului II î.e.n. Aceştia au fost numiţi, după Homer, aheeni şi se credea că numele lor poate fi recunoscut în unele documente egiptene ori hitite. Li se atribuise un rol determinant în evoluţia civilizaţiei numite mi-ceniene, descoperită prin săpături în Grecia continentală, cât şi în numeroase alte aşezări din bazinul mediteranean. Se punea însă în mod explicit accentul asupra înrudirii acestei civilizaţii cu civilizaţia cretană, aşa cum fusese ea scoasă la iveală, la începutul secolului, de către sir Arthur Evans 19 de sub ruinele de la Cnosos, în Creta, iar lumea era convinsă că între înflorirea culturii miceniene în secolele XIV-XIII şi începuturile Greciei arhaice, într-al optulea veac, exista o profundă cezura. Perioada întunecată numită evul mediu elenic, cu răsturnări adânci, întrevăzute dar râu ştiute, trecea drept despărţitoare a doua lumi, lumea preelenică a mileniului II, dispărută în secolul XII în tulburările ce au urmat invaziei doriene, şi lumea greacă propriu-zisă care începea cu Homer. Desigur, de două decenii, cercetările arheologilor, întemeiate pe numeroase vase descoperite mai ales în necropolele Atticii, au permis nuanţarea acestor opinii, îngăduind conturarea unei anumite continuităţi între arta miceniană şi cea geometrica, din secolul XII până în secolul VIII: au fost creaţi pentru a desemna etapele acestei tranziţii termenii de submicenian şi protogeometric, iar o cronologie relativă a ceramicii a prins încetul cu încetul consistenţă. Se! ezita însă în tragerea unor concluzii ferme pe plan istoric, micenienii fiind consideraţi în continuare ca preeleni.

x\tare părere, atât de larg admisă, va trebui să o

părăsim de aici înainte. Citind pentru prima oară documentele în linearul B, Ventris şi Chad-wick au demonstrat că micenienii erau greci, sau cel puţin vorbeau greceşte, lucru esenţial pentru noi, deoarece apartenenţa la elenism se manifestă mai ales prin limbă, în consecinţă, se impune să admitem că istoria şi civilizaţia greacă nu mai încep în secolul VIII, ci în momentul când apar primele texte descifrabile, adică la mijlocul mileniului II, către sfârşitul secolului XV, dacă nu încă şi mai devreme, întreaga civilizaţie miceniană face de acum parte din elenism, nu numai ca o prefaţă, ci ca întâiul capitol al istoriei lui care începe cu cel puţin şase sute de ani mai timpuriu decât se credea. Limba greacă ne este în acest chip cunoscută prin texte care se întind din veacul XV î.e.n. până în zilele noastre, adică pe o durată de trei mii cinci sute de ani: este un fenomen unic şi de excepţional interes pentru lingvişti. Pe de altă parte, începuturile Greciei 2

arhaice apar acum nu ca obârşii ci ea prelungire sau renaştere, noua perspectivă permiţând să se pună accentul nu pe ruptură, ca odinioară, ci pe continuitate. Epoca miceniană se desprinde de vremile preelenice spre a intra în istorie, iar eroii epopeii redevin pentru noi oameni.

Dar ce este linearul B, a cărui descifrare a avut atare consecinţe? între 1900 şi 1904 în cursul săpăturilor sale de la Cnosos, sir Arthur Evans a scos la lumină, printre alte obiecte surprinzătoare, tăbliţe de argilă care purtau semnele unei scrieri evident nealfabetice. O primă clasificare a permis deosebirea a două sisteme de simboluri destul de apropiate, însă diferite, care au fost botezate linearul A şi linearul B. Numărul documentelor de la Cnosos în linearul B atinge 3.000. Cu puţin înaintea celui de al doilea război mondial, în 1939, americanul Carl Blegen, care săpa pe cuprinsul unui palat micenian de la

Pylos, în Mesenia, a descoperit un lot de 600 tăbliţe scrise în linearul B, cărora săpăturile reluate după război urmau să le adauge şi altele, cifra lor ridicându-se astăzi la o mie. În fine, după 1950, arheologul englez A.J.B. Wace şi colaboratorii săi, reluând cercetările de la Micene, au găsit în ruinele caselor din vecinătatea cetăţii cincizeci de noi documente. Acest material de studiu se îmbogăţeşte an de an graţie descoperirilor neîncetate.

De la început, savanţii au depus un efort însemnat spre a interpreta respectivele documente. Le-au comparat şi clasat cu grijă, fără să reuşească a le înţelege, căci nu dispuneau de niciun document bilingv care să le servească drept ajutor, ca lui Champollion piatra de la Rozeta. Au rămas la tatonări până când tânărul arhitect britanic Michael Ventris, pornind de la ipoteza că limba scrisă în linearul B era greaca, a stabilit, ajutat de compatriotul său John Chadwick, echivalenţe satisfăcătoare şi un procedeu coerent de transcriere, într-un articol apărut în 1953 în Journal of Hellenic Studies (Revista de studii elenice) şi care au avut un mare răsunet, cei doi făceau cunoscute primele rezultate la care ajunseseră, propunând interpretarea a 65 din cele 90 de simboluri cunoscute pentru linearul B. De atunci, în ciuda morţii într-un accident a lui Ventris, în 1956, descifrarea a continuat cu pasiune şi perseverenţă confirmând datele fundamentale ale descoperirii tânărului savant prematur dispărut.

Linearul B este un sistem grafic ale cărui simboluri reprezintă cu precădere silabe. Semnelor cu valoare silabică li se adaugă anumite ideograme înfăţişând cuvinte întregi (bărbat., femeie, grâu, car, cupa, bronz etc.); alte simboluri reprezintă unităţi de calcul sau de măsură şi, în fine, cifre. Semnele erau gravate cu stilul pe tăbliţe de c. rgilă moale având fie forma unei plăci dreptunghiulare asemănătoare unei pagini de caiet pe care rândurile

scrierii merg de la stânga la dreapta, despărţite, de obicei, unele de altele prin linii orizontale, fie una îngustă şi lunguiaţă pe care încăpeau abia unul ori două rânduri de scriere. Semnele sunt alcătuite din câteva trăsături formând o figură simplă. Doar ideogramele amintesc uneori cu destulă preciziune o imagine concretă. Cifrele sunt în sistemul zecimal; există, de asemenea, semne speciale pentru fracţii.

E destul de limpede că atare sistem de transcriere, pe care grecii l-au împrumutat de la cretani, nu fusese conceput pentru limba greacă, într-adevăr, se constată că valorile atribuite diferitelor semne ale silabarului cunosc un anumit joc graţie căruia pot face faţă transcrierii coerente într-un dialect grecesc, fie el de factură foarte veche. Astfel majoritatea diftongilor nu sunt notaţi ca atare, nefăcându-se deosebirea între vocalele lungi şi scurte, nici între consoanele surde, sonore şi aspirate şi nici între / şi r. De pildă, acelaşi semn s-ar putea citi pe ori fe; altul s-ar citi, după caz, Io sau.ro. Pe de altă parte, consoanele finale ale fiecărei silabe, în cazul când există, nu sunt îndeobşte notate. Aşadar, cuvântul grecesc ele fantei, însemnând în fildeş (la c'ativ), se scrie în linearul B e-re-pa-te, în vreme ce dou-los, adică sclav (la nominativ), se scrie do-e-ro. 22

Se înţelege din aceste exemplificări sumare ce dificultăţi întâmpină citirea respectivelor texte: dar, cu excepţia câtorva semne încă nelămurite şi a unor transcrieri nesigure, progresele realizate după 1953 au fost neîntrerupte, iar principiul descifrării descoperit de Ventris nu mai este pus în discuţie; de acum, lingvişti eminenţi, pornind de la aceste texte, se consacră definirii trăsăturilor originale ale „filologiei miceniene". Vor fi necesari, desigur, ani de zile pentru a înţelege perfect totalitatea documentelor păstrate. Este însă încă de pe

acum posibilă recurgerea la unele informaţii oferite de ele.

Tăbliţele miceniene nu ne-au furnizat pula în prezent nici texte literare, nici contracte sau tratate între suverani. Posedăm doar piese de arhivă ale serviciilor de intendenţă de pe lângă palatele din Cnosos, Pylos ori Micene. Pe care citim inventare de bunuri, de provizii, de şeptel, de obiecte mobile; liste de funcţionari, de lucrători ori de soldaţi; registre de datorii către suveran sau de ofrande pentru divinităţi. Evident, aceste documente nu erau făcute să dureze: ele răspundeau unui scop pur practic şi au servit doar la ţinerea socotelilor palatului. Tocmai de aceea ele ne introduc direct în viaţa zilnică a primei populaţii greceşti întâlnite în istorie. Aflăm nu numai ce limbă vorbea aceasta, dar îi întrevedem şi organizarea socială. Suveranul îşi administrează supuşii şi domeniul cu ajutorul funcţionarilor însărcinaţi să-i ţină registrele la zi. Contribuţiile în natură sporesc rezervele princiare cu grâu, ulei, vin, miere, dar şi cu plante aromatice şi mirodenii, mentă, mărar, susan, coriandru, chimen. Sunt înşirate turmele aflate la păscut departe de palat. Meşteşugarii, oameni liberi sau sclavi, lucrează pentru stăpân: făurarilor li se dă bronz în lingouri ca materie primă; olarii fac tot felul de vase; tâmplarii şi rotarii execută mobile, care, roţi. Două texte se referă la mişcări de trupe sau la operaţii navale. Altele pomenesc nume de divi-3 nităţi cărora le aduc ofrande.

Fig. 2. ORIENTUL APROPIAT LA FINELE MILENIULUI II

Prinde astfel viaţa sub ochii noştri, nu în detaliul evenimentelor politice, ci doar sub unele aspecte ale organizării ei religioase şi sociale, prima civilizaţie elenică din istorie. La vremea când o reperam graţie tăbliţelor miceniene, ea era deja instalata de mai multe secole în bazinul Mării Egee. Se pare că pe la începutul mileniului II

î.e.n. s-au stabilit în Grecia propriu-zisă primii eleni, începând cu regiunile din nord, Macedonia şi Tesalia, unde pătrunseseră mai de mult. Aici ei s-au amestecat cu o populaţie bine implantata, ale cărei meşteşuguri ne sunt cunoscute încă din timpurile neolitice (până către mijlocul mileniului III) şi apoi în epoca numita a Bronzului timpuriu (de la 2500 la cca. 1900). Acestor străvechi locuitori, noii veniţi le-au impus limba, o limbă indo-europeană ce avea să devină greaca miceniana. Civilizaţia cunoscută sub numele de civilizaţia Bronzului mijlociu, cuprinsă între 1900 şi 1600, ia naştere din contopirea năvălitorilor cu băştinaşii: în vreme ce se răspândeşte noul tip de casa cu megaron, alături de ceramica tradiţională cu „colorit mat", apar vase lucrate la roată imitând formele celor de metal, ceramica zisă „miniană".

Odată cu începutul Bronzului târziu (1600 – cca. 1100), elenii de pe continent, care până atunci întreţinuseră relaţii mai ales cu nord-estul Mării Egee şi cu Cicladele, au început să aibă frecvente contacte cu Creta minoică. Atare contacte au avut o importanţă hotărâtoare. Războinicii greci aveau să se afle de atunci înainte în legătura cu o civilizaţie străveche, strălucită şi rafinată, în acea vreme Creta era un stat centralizat cu capitala la Cnosos*, populat de peste 50.000 locuitori, stat în care domnea un monarh bogat şi puternic, înconjurat de o aristocraţie iubitoare a vieţii de curte, a palatelor împodobite cu fresce, a vilelor confortabile, a petrecerilor şi jocurilor. Graţie unei marine prospere, comerţul creta n înflorea, răspândind în afară produsele unei arte originale şi delicate. Grecii au fost repede influenţaţi de vecinii din sud. Apoi au fost ispitiţi a se duce să vadă de aproape ţara de unde le soseau atâtea bogăţii: au prins gustul navigaţiei şi au devenit curând neîntrecuţi pe mări. Dacă rămâneni la interpretarea dovezilor arheologice, interpretare devenită

tradiţională de la Evans încoace (dar care a fost de curând pusă sub semnul întrebării), grecii au debarcat pe la 1450 pe marea insulă, ruinând statul minoic şi instalându-se în locul său. Aşa se face că de la mijlocul veacului cincisprezece până aproximativ în secolul doisprezece puterea grecilor micenieni a dominat bazinul Mării Egee, aceştia răspândindu-şi produsele atelierelor lor pe o arie foarte întinsă, din Siria şi Egipt până în Italia de sud şi Sicilia. împrejurările istorice erau favorabile deoarece între cele două mari imperii, egiptean şi 25 hitit, s-a stabilit un anumit echilibru, iar cetăţile din Palestina şi Siria, care le separau şi depindeau nominal de unul sau de altul, se bucurau de aceeaşi libertate deplină în relaţiile lor economice. Grecii au profitat spre a-şi dezvolta comerţul în aceste regiuni intermediare, în Cipru, unde trece drept sigur că se vor fi instalat încă de pe atunci, la Ugarit (Ras Şamra), pe coasta siriană, şi în adâncul teritoriilor siro-palestiniene. Războiul Troici, ce a avut într-adevăr loc către sfârşitul secolului XIII, după cum au dovedit săpăturile americane de curând publicate, este unul din ultimele episoade ale acestei expansiuni căreia avea să-i urmeze curând, în cursul veacului XII, o profundă şi lungă decadenţă.

Aşadar, în răstimpul perioadei privilegiate cuprinsă între sfârşitul secolului XV şi finele veacului XIII, se înscrie prima civilizaţie greaca aflată pe atunci la apogeul ei. Îşi datorează numele de miceniană, sub care e îndeobşte cunoscută, importanţei aşezării de la Micene*, în Argo-lida, pe care germanul Schliemann a explorat-o în 1876 cu excepţionale rezultate, îndrăzneţul cercetător era animat de dorinţa de a găsi mormântul lui Agamemnon. Dacă soarta nu i-a prilejuit atare bucurie, ea i-a rezervat ceva mult mai important şi anume întreaga civilizaţie elenică a mileniului II, până atunci în întregime uitată, care a apărut

din pământul Micenei. O necropolă regala, cu stele împodobite cu sculpturi Cruste, şi-a dezvăluit comorile gropilor ei mortuare în care rămăşiţele defuncţilor erau însoţite de arme şi podoabe somptuoase: diademe, coliere, inele, brăţări, plăci de aur cusute pe veşminte, centuri şi centiroane de aur, măşti de aur aşezate pe faţă, reproducând trăsăturile celor dispăruţi, cupe şi vase de metal preţios, săbii şi pumnale încrustate, cu tecile împodobite cu bumbi de aur, garnituri strălucitoare ce sunt astăzi adunate toate în marea sală miceniană a Muzeului Naţional din Atena, atestând fastul dinastiei greceşti care a domnit peste Argolida în sec. XVI î.e.n. Căci aceasta este, într-adevăr datarea necropolei, stabilita pe baza materialului arheologic (ceramică, obiecte de fildeş şi – metal) pus la îndemâna cercetătorilor.

Urmaşii respectivei dinastii s-au înmormântat, în secolul următor, în morminte de forma total diferita, socotite printre cele mai extraordinare creaţii ale antichităţii. Ele sunt numite to/os, după numele dat de greci clădirilor cu plan circular. E vorba, într-adevăr, de rotonde săpate în pământ şi acoperite cu o cupolă conică realizată prin asize în retragere, lucrate din blocuri mari perfect îmbinate. La ele se ajungea printr-un şanţ sau dromos, care ducea la o poartă monumentală, bogat decorată. Cel mai impresionant dintre mormintele amintite, construit în a doua jumătate a sec. XIV, este cel cunoscut sub denumirea tradiţională de Tezaurul lui Atreu, săpat în coasta unei coline din faţa acropolei Miceniei. El şi-a păstrat intactă bolta, cu toate că decoraţia arhitecturală de la intrare a dispărut. Dimensiunile considerabile ale spaţiului interior (mai mult de 13 m. Înălţime la un diametru de 14, 5 m.), uimitoarele blocuri servind drept lintou deasupra porţii (unul din ele cântăreşte peste o sută de tone), în fine, calitatea îmbinării

materialului în operă produc întotdeauna asupra vizitatorului un efect deosebit.

Aceleaşi calităţi de construcţie pot fi admirate ceva mai departe, la fortificaţiile incintei principale ce înconjoară acropola. Celebra Poartă a leilor, cu zidurile şi bastionul ce o flanchează, datează de la mijlocul sec. XIV. Construită din blocuri enorme care au rezistat la cutremure şi la acţiunea distrugătoare a oamenilor, ea mai prezintă încă o înfăţişare impunătoare. Deasupra lintoului, un relief monolit din piatră de mari dimensiuni ocupă triunghiul de descărcare: el reprezintă un motiv „heraldic” şi anume doi lei afrontaţi, ale căror labe din faţă se sprijină pe piedestalul unei coloane sacre. Atare temă plastică este împrumutată din tradiţia figurativă cretană, 27 însă tehnica sculpturii monumentale nut şi are pereche în Creta şi aparţine incontestabil exclusiv grecilor de pe continent.

Micene se află situata în plină regiune muntoasa, într-un loc sălbatic ce evocă celor moderni cumplitele tragedii pe care imaginaţia grecilor clasici le atribuise familiei Atrizilor. În câmpia Argo-lidei, la cincisprezece kilometri mai la sud şi abia la doi kilometri de mare, o colină mică şi stinghera poartă alte ruine ciclopice, cele ale palatului de la Tirint. Masivitatea incintei, dimensiunea giganticelor blocuri de piatră ce o alcătuiesc (au până la 3 m. lungime) sunt încă şi mai formidabile decât la Micene. La Tirint, ca şi la Micene, fortăreaţa adăpostea un palat al cărui plan s-a păstrat mai bine. Aici vedem apărând pentru prima dată o formă arhitectonică de care grecii aveau să rămână legaţi: propileele, adică o intrare monumentală unde deschiderea în zid e precedată de un portic cu coloane de fiecare parte a ei. Aceeaşi dispunere era folosită şi la cele două curţi succesive ale palatului, în fundul celei de a doua curţi, înconjurată de portice pe trei laturi, se afla o deschidere şi mai mare, străjuită de

coloane, care dădea, prin intermediul unei anticamere, într-o sală vastă. Sala cea mare, sau megaron, de proporţii echilibrate (cca. 12 m. şi cca. 10 m.), cu patru coloane susţinând acoperişul în jurul vetrei din mijloc, constituie locuinţa regală propriu-zisă, unde principele îşi are tronul, unde conduce adunările şi. stă în fruntea ospeţelor. Acest tip de construcţie, cu porticul său cu coloane între extremităţile (sauantele) zidurilor longitudinale, cu anticamera lui şi sala cea mare, prefigurează planul templului grec: casa regelui va deveni casa zeului.

Dintre toate palatele miceniene ale căror rămăşiţe au fost scoase la lumină, cel mai bine păstrat este acela de la Pylos în Mesenia, nu departe de celebra radă de la Navarino. El a fost săpat, începând din 1952, de către o misiune americană. Este atribuit dinastiei înţeleptului Nestor, nemurit de Homer în Iliada. Partea principală, unde baza zidurilor s-a păstrat bine, ocupă un 2

Iert» P dt) ong

Fig. 3 PLANUL TEZAURULUI LUI ATREU DE LA MICENE (După A.J.B. Wace)

Această măreaţă construcţie funerară denumită în mod arbitrar Tezaurul lui Atreu datează de pe la 1325 î.e.n. Camera funerară subterană este precedată de un coridor lung sub cerul liber, sau dromos, ale cărui flancuri sunt realizate în zidărie. Deasupra porţii se află două enorme lintouri monolite pe care e aşezat un triunghi de descărcare. Interiorul este boltit în formă de stup. O cameră laterală era scobită direct în stâncă.

1. Secţiunea A-B 2. Cameră laterală 3. Secţiunea C-D 4. Cameră laterală 5. Secţiunea E-F 6. Dromos 7. Plan

8. Scară dreptunghi de 55 X 30 m., în centrul căruia regăsim megaron-ul cu patru coloane şi vatră centrală, precedat de anticameră şi de porticul ce dă spre o curte mică interioară, în jurul acestei desfăşurări principale sunt

dispuse un număr considerabil de săli mai mici: camere de culcare, săli de baie, birouri, tot felul de magazii în care chiupuri mari ce conţinuseră rezerve de bucate stau încă aliniate pe băncile de piatră prevăzute cu lăcaşe de aşezare, într-o încăpere din stânga intrării au fost descoperite arhivele în linearul B care au făcut vestite aceste ruine: tăbliţele de argilă moale au fost arse în incendiul palatului şi păstrate în mod surprinzător ca atare.

foni, pictaţi în frescă pe perete. Prin partea dreaptă a curţii se pătrundea într-un apartament separat (rezervat principesei? sau oaspeţilor de seamă?), a cărui încăpere principală (4) este prevăzută cu o vatră centrală, încăperea de alături (5) era o sală de baie, a cărei cadă se află încă la locul ei. Celelalte camere ale palatului erau destinate diverselor întrebuinţări gospodăreşti: dintre ele se remarcă în special magaziile (6, 7), unde se aflau chiupurile aşezate în lăcaşe practicate în banchete de ghips.

moştenită de meşteşugarii de pe continent. Astăzi se crede că olăria miceniană merită a fi studiată în sine atât pentru bogăţia cât şi pentru originalitatea ei. Specialiştii au stabilit repertoriul formelor şi motivelor decorative, aceasta permiţând clasarea cronologică a vaselor într-un fel destul de precis. Au existat numeroase centre de fabricaţie: în Argolida, în Rodos, în Cipru şi, de asemenea, în Attica, unde fineţea argilei şi îndemânarea olarilor locali confereau deja producţiei o calitate deosebită.

Cu mână meşteră, olarii micenieni realizau vase având forme bine definite: recipiente înalte dotate cu trei torţi pe umăr; vase cu mânere în „scara de şa”, numite astfel fiindcă cele două torţi se uneau într-o falsa îmbucare, în vreme ce aceea adevărată se implanta ceva mai jos în pântecul vasului; urcioare de vin cu ciocul

armonios alungit şi toarta nervurată, imitând clar modele de metal; vase pentru amestecarea vinului cu apă, sau cratere, cu pântec mare, gura largă şi picior elegant subţiat; cupe cu caliciu biansat, aşezate pe picior înalt; un mare număr de vase mici, modele reduse ale precedentelor, dintre care cel mai caracteristic este cel cu „scară de şa” şi pântec globular. Decoraţia este aplicată în firnis negru sau roşu (diferenţa de culoare fiind în funcţie de procedeul de ardere, reductoare ori oxidantă) pe o angobă lustruită de culoare bej. Foarte adesea decorul se limitează, în esenţă, la linii orizontale mai mult sau mai puţin groase, grupate în locurile cele mai indicate sublinierii formei vasului, vădind un admirabil simţ al ele32

gantei şi ritmului. Pe umeri apar de asemenea motive simple: solzi, reţele, curbe concentrice, în ce priveşte vasele de dimensiuni mari, sunt folosite cu multă siguranţă a gustului motivele preluate din ceramica cretană, stilizate însă într-atât încât uneori cu greu mai poate îi recunoscută obârşia lor naturalistă. Cine ar ghici, de pildă, fără ajutorul modelelor cretane, că cele trei volute suple înscrise pe pântecul unui urcior provin de fapt din reprezentarea unui nautil care-şi rididv trei braţe deasupra cochiliei spre a le folosi ca o pânză? Aşa l-a descris Pliniu cel Bătrân, interesat de minunile naturii. Astfel l-a cântat Călim ah într-o fermecătoare epigramă „... Rătăceam odinioară pe undele mării desfăşurându-mi pânza în suflul zefirilor...” Pictorul micenian a transformat graţioasa reprezentare într-o schemă grafică pură ce aderă cu suverană eleganţă la curbura vasului.

Aceeaşi simplificare decorativa şi în cazul motivului caracatiţei şi murexului sau al motivelor vegetale, toate deopotrivă moştenite ele la cretani şi deopotrivă transformate de vigurosul geniu simplificator al grecilor

micenieni. În plus, aceştia recurg la surse de inspiraţie neglijate de predecesorii lor din Creta: pasări şi patrupede servesc drept teme ale decorării marilor vase, precum şi figura omenească, rezervată până atunci doar frescei. Craterele mai ales oferă suprafeţe propice pentru atare scene în care vedem un taur ciugulit pe gât de o pasăre, ori un car cu doi cai purtând doi pasageri, în aceste opere îndrăzneţ novatoare desenul este deseori foarte stângaci, dar înainte de toate ele ne fac să pătrundem direct în universul istoriei, ca celebrul vas al războinicilor de la Micene, sau în cel al legendei, precum craterul de la Enkomi, în Cipru, pe care unii insistă a recunoaşte o scenă mitică al cărei ecou ar fi răzbătut până în I Hâda.

Altă categorie de documente preţioase pentru studiul civilizaţiei miceniene sunt fildeşurile sculptate. Inventarele în linearul B menţionează de mai 33 multe ori piese de mobilier împodobite cu rehecu coarne lungi, descoperita de curând la Enkomi, în Cipru, într-un sanctuar anexat unei mari locuinţe. Ea reprezintă prototipul întregii statuarii greceşti ulterioare.

Cum oare o astfel de civilizaţie aşa de vie, acest popor atât de întreprinzător, atare societate aparent aşa de solid aşezată pe propriile-i baze s-au putut prăbuşi cu repeziciune în cursul secolului al XII-lea? Nu de mult se mai invoca încă invazia doriana drept explicaţie a năruirii lumii miceniene şi a decăderii atât de profunde ce a marcat, între secolele XII şi X, perioada cunoscută sub numele de evul mediu elenic. Dorienii erau greci mai puţin evoluaţi care, pornind din regiunile muntoase din nord-vestul peninsulei, au ocupat încetul cu încetul Grecia centrală, cea mai mare parte a Peloponesului şi în cele din urmă insulele din sudul Marii Egee, Creta însăşi, în cursul unei lente pătrunderi ce s-a întins pe toată durata secolului XI şi a unei părţi a celui următor. Cum atare penetraţie a

fost însoţită de o importantă schimbare a modului de viaţă, ca urmare a răspândirii metalurgiei fierului, în chip firesc cercetătorii au fost ispitiţi să atribuie sosirii năvălitorilor nordici, mai neciopliţi şi mai bine înarmaţi, răsturnarea care a distrus civilizaţia miceniană. Aceste păreri, multă vreme considerate juste, sunt astăzi tot mai des puse în discuţie. Studierea amănunţită a aşezărilor miceniene nu ne poate câtuşi de puţin produce dovada unei distrugeri masive şi radicale, a totalei rupturi cu trecutul, aşa cum se crezuse odinioară. Pare-se că decadenţa s-a instalat în etape şi nesiguranţa s-a înstăpânit încetul cu încetul, ducând la abandonarea progresivă a regiunilor mai puţin bine apărate. Neîndoielnic anterioare sosirii triburilor doriene sunt apariţia fierului şi cea a noului rit funerar al incinerării care tinde să înlocuiască înhumarea. Suntem, aşadar, siliţi să diminuăm importanţa venirii dorienilor drept cauză directă a unui fenomen ce a început a se manifesta înaintea ei. O explicaţie de curând propusă pare a împăca destul de bine faptele, în cursul secolelor XIII şi XII, migraţii foarte complexe au afectat întregul Orient apropiat, de jur-împrejurul Mediteranei răsăritene. Ele ne sunt cunoscute din documentele egiptene care vorbesc de mai multe ori de atacuri întreprinse de Popoarele marii, coaliţie eterogenă la care au participat cu siguranţă şi contingente greceşti. Respectivele invazii, la început respinse, apoi în parte victorioase au afectat grav echilibrul politic din Orientul apropiat. Imperiul hitit s-a prăbuşit. Egiptul s-a restrâns în Deltă, abandonându-şi posesiunile din Asia. Condiţiile care favorizaseră comerţul în bazinul oriental al Mediteranei au dispărut ca urmare a extinderii pirateriei. Micenienii, direct interesaţi în astfel de schimburi, au avut mult de suferit de pe urma diminuării lor. Curând au fost izolaţi de partenerii răsăriteni şi reduşi la resursele propriului pământ. Acesta,

niciodată îndeajuns de productiv, era departe de a îndestula o populaţie numeroasă, obişnuită să trăiască în opulenţă, împinse de nevoie, principatele miceniene s-au ridicat atunci unele împotriva altora într-o serie de lupte intensive care au dus treptat la distrugerea parţială şi apoi la căderea multora dintre ele. Din care pricină şi decăderea unei culturi sfârşind prin a-şi uita sursele de inspiraţie şi bogăţiile anterioare, inclusiv folosirea scrierii în linearul B, şi care şi-a pierdut întreaga capacitate de înnoire, obligată fiind să repete formule devenite sterile. Răspândindu-se asupra unei mari părţi a lumii greceşti, dorienii vor fi aflat nu o civilizaţie în plina strălucire, căreia să-i pună capăt cu brutalitate, ci una muribundă aparţinând unei societăţi în declin. Sosirea lor va fi grăbit sărăcirea generală a Greciei, pricinuind migraţia către pământurile mai bogate ale coastei anatoliene, unde elenismul avea să-şi regăsească forţa şi iradierea. Schimburile externe n-au putut fi reluate decât odată cu secolul IX, când Grecia propriu-zisă, iarăşi în situaţia de a sa îmbogăţi prin contactul cu Orientul, a început încetul cu încetul să trăiască din nou.

Capitolul U

CIVILIZAŢIA GEOMETRICĂ SAU EPOCA LUI HOMER

În secolul al IX-lea, după o lungă perioadă obscura şi nefericita, lumea elenica îşi regăseşte vitalitatea, înfăţişându-ni-se sub o formă cu totul diferită de cea a epocii miceniene. Decăderea statelor aheene şi invazia triburilor doriene au pricinuit vreme de trei veacuri mişcări de populaţii care au modificat din temelii repartiţia poporului grec în bazinul Marii Egee. În vreme ce noii sosiţi ocupau progresiv cea mai mare parte a Greciei continentale şi a Peloponesului, ocupanţii anteriori, dacă voiau să scape de dominaţia doriana, îşi părăseau locurile

pentru a căuta aiurea un pământ mai primitor. Sunt puţin cunoscute în detaliu aceste migraţii ce s-au prelungit secole de-a rândul şi a căror amintire a rămas în memoria grecilor sub forma unor legende prin care este destul de greu să întrevezi cu limpezime substratul istoric. Sigur este că ele s-au îndreptat către est, spre Ciclade şi spre coasta anatoliană, şi că au dus la instalarea permanentă pe întreaga franjă occidentală a Asiei Mici a unei serii de colonii greceşti populate şi prospere. Fiindcă cele mai importante dintre respectivele colonii vorbeau dialectul ionic, fenomenul istoric ce a determinat întemeierea lor poartă de obicei numele de migraţia ioni ana. Expresia se opune celei de invazie doriana şi formează împreună un diptic satisfăcător din punct de vedere raţional. Dar migraţia ioniană, ca şi in39 va/ia doriana, nu trebuie considerată drept un f enomen lipsit de complexitate. Cercetări recente au demonstrat, dimpotrivă, caracterul lui extrem de complicat.

Ar fi prematur să voim a schiţa în detaliu o mişcare etnică de atare structură. Cercetările arheologice mai mult decât examinarea critică a tradiţiei legendare vor permite să se precizeze data sosirii coloniştilor greci în diferitele puncte de pe coasta Asiei. Or, atare cercetări sunt încă la început, dar foarte promiţătoare, aşa cum s-a văzut la Smirna şi la Faceea. Se consideră acum că primele instalări elenice pe continentul anatolian sunt anterioare sfârşitului epocii miceniene: la Milet* şi la Claros pare-se că grecii ar fi sosit încă din secolul XIV, poate în urma cretanilor deja stabiliţi la faţa locului. Colonizarea s-a extins apoi în valuri succesive, de origine şi importanţă numerică foarte variată în funcţie de retragerea populaţiilor aheene ale Greciei propriu-zise, din calea invadatorilor dorieni: fie că emigraţii ocupau locuri noi, alungându-i pe indigeni, fie că veneau să întărească o

colonie anterioară. Dorienii înşişi au urmat mişcarea, cucerind insulele din sud, Creta, Rodosul şi diferite puncte de pe coasta Asiei Mici. În secolul IX, grosul acestor migraţii a luat sfârşit. Apariţia în plin centrul Anatoliei a unei noi puteri, regatul lidian, a pus capăt expansiunii grecilor spre interior. De acum înainte repartiţia populaţiilor elenice în jurul Mării Egee, devenită un lac grecesc, este aproape definitivă, cu excepţia coastei nordice care nu va fi ocupată decât ulterior.

Cei vechi îi câiferenţiau pe greci după principalele diviziuni lingvistice întemeiate pe dialecte, diferenţe pe care le socoteau corespunzătoare unei împărţiri etnice. Dacă modernii nu mai consideră drept riguroasă atare echivalare, nu înseamnă că nu recunosc faptul că limba corespunde deseori instituţiilor fundamentale în conturarea elementului dominant într-o anumită regiune, în funcţie de care, ocuparea lumii egeene la sfârşitul marilor 40

Vp° = S „Câcsos – >X.

W v-SoniotroceO fx-J-„v > S

se”, îl<: \l» „EUBtEA n ra, 71 Ş??? –1? S Chios & l-mirna „f

f P 00 eios <; – L-L-O”.

MESTAI! 4*sOartQ o Pn o \ Talicornas

ARIA

(” ” JDialectu! ionic

Dialectul eolic >

Dialectul crccdian Dlalectiv! doric Dialecte nord-vestics

Fig. 3. DIALECTELE GRECEŞTI ÎN SECOLUL VIII Î.E.N.

migraţii, care au constituit evul mediu elenic, se prezintă după cum urmează:

Se vorbeşte despre dialecte eolice în ce priveşte

partea de nord a fâşiei litoralului anatolian colonizat de greci, de la cursul inferior al râului Hermos, la nord de Smirna, până în faţa insulei Lesbos şi în însăşi aceasta insulă. Coloniştii eolieni au venit din Tesalia şi Beoţia, unde dialectul respectiv s-a colorat intens, după plecarea lor, cu influenţe nord-vestice. Populaţii de limbă ionica s-au aşezat în Attica şi Eubeea, în Ciclade (exceptând sudul acestora), pe litoralul anatolian de la Smirna până la nord de Halicarnas, precum şi în marile insule Chios şi Samos. Triburile doriene au supus, impunându-şi limba, Megara, Co-rintul, Argolida, Laconia, Cicladele de sud (în special Milo şi Tera), Creta, Rodosul, Dodecane-sul şi, în fine, pe coasta Asiei, Halicarnasul şi Cmdosul, în teritoriul carian. În regiunea nord-vestică a Greciei continentale, în Pelopones, în Ahaia şi în Elida sunt vorbite dialectele numite nord-vestice, foarte apropiate de cel doric: aceste dialecte au exercitat o influenţa importanta asupra celor din Tesalia şi Beoţia. În fine, în regiuni foarte depărtate una de alta, în Arcadia şi în insula Cipru, a dăinuit un dialect numit arcado-cipriot ce pare să fi păstrat cele mai strânse legături cu vechea greacă miceniană.

Amintita repartiţie a fost de durată. Ea a avut urmări în ce priveşte istoria politică şi deopotrivă civilizaţia. Comunitatea sau înrudirea dialectală a fost în lumea greacă, aşa de lesnicioasă pradă sfâşierilor intestine, un factor de unitate ori cel puţin de solidaritate între state. Lucrul s-a văzut limpede în cursul războaielor din secolul V când Atena şi Sparta au atras, cu mai mare sau mai mic succes, în respectivele lor tabere cetăţi ioniene şi cetăţi doriene. S-a văzut încă şi mai înainte când cetăţile ioniene din Asia s-au unit în cadrul unei ligi, în secolele X şi IX. Este adevărat că identitatea tradiţiilor religioase care, atât în cazul ionienilor cât şi al dorienilor, se adăuga comunităţii de limbă, a contat mult în dăinuirea

sentimentului înrudirii ele obârşie. La ionieni, corpul civic este în general împărţit în patru triburi cu nume tradiţionale şi se ţine sărbătoarea Apaturiilor. La dorieni găsim de obicei aceeaşi împărţire în trei triburi, precum şi culte comune ca cel al lui Apolo Carneios. Desigur, atare analogii nu exclud mari deosebiri între un oraş şi-i altul, iar uneori ostilităţi declarate în interiorul aceluiaşi grup: s-ar acorda pe nedrept deci osebirii între dorieni şi ionieni o exclusivă importanţă în desluşirea istoriei greceşti. Totuşi, cât de puţin întemeiată ar fi fost din punct de vedere etnic, datorită amestecului populaţiilor, ea n-a jucat un mai mic rol psihologic, contribuind la opoziţia dintre Sparta şi Atena, care au găsit în apartenenţa la două fracţiuni di4

ferite ale poporului grec comoda justificare a rivalităţii lor.

Pe planul civilizaţiei, diversitatea dialectala a rămas multă vreme o trăsătură esenţială a elenismului. Grecii aveau profunda convingere ca înrudirea lor se întemeia pe comunitatea de limbă: to-losirea limbii greceşti era ceea ce îi deosebea ele barbari, constituind pentru ei temeiul solidarităiii faţa de restul lumii. Or, dacă varietatea dialectelor favoriza în interiorul respectivului ansamblu particularismul politic, ea era în acelaşi timp un izvor de bogăţie verbală din care scriitorii şi poeţii, ca artişti conştienţi, au ştiut obţine numeroase efecte. S-au constituit astfel de timpuriu mai multe limbi literare ce împrumutau din cutare sau cutare dialect ori din îmbinarea mai multora culoarea şi rezonanţa lor specifică, rămânând totodată accesibile oricărui grec cultivat. Exemplul cel mai ilustru şi în acelaşi timp cel mai vechi este cel al limbii epice în care se îmbină, într-o sinteză pe cât de complexă pe atât de armonioasă, elemente ionice cu elemente colice, supuse exigenţelor unei metrici rafinate. Atare limbaj artificial, strict rezervat recitării epice în

hexametri şi care n-a fost niciodată vorbit nicăieri, a avut o carieră extraordinară fiindcă n-a încetat să rămână în uz pura la sfârşitul antichităţii şi chiar după aceea, în cercurile eruditilor bizantini. Astfel, după hazardul creaţiilor literare, după faptul că geniul unui scriitor şi-a pus pecetea asupra unui gen sau altul, dialectul de care se folosise a fost socotit speciile compoziţiilor de acelaşi stil, suscitând imitaţii, fără a fi neîngăduite transpunerile într-un dialect diferit. Au fost acceptate chiar amestecurile: cururile tragediilor attice sunt compuse nu în dialect attic, ca restul piesei, ci în doric, de altfel foarte arbitrar, considerat drept mai bine adaptat lirismului coral. Pe de altă parte, comedia lui Anetofan a obţinut efecte pitoreşti prin folosirea dialectelor în gura străinilor.

N-ar trebui uitat nici că cei vechi ei înşişi au dat numele de doric* şi ionic* celor două prinei

43 pale „ordine" ale arhitecturii lor. În fapt, folosirea unuia sau altuia, cu începere din secolul VI, CÂJKÎ apar perfect definite, predomină în regiuni diferite ale lumii greceşti: doricul în Grecia continentala, ionicul în Asia Mică elenizată. Aceste deosebiri n-au fost însă niciodată foarte riguroase şi curând unii arhitecţi au imaginat asocierea celor două ordine spre a obţine efecte deosebite în aceleaşi ansambluri monumentale, cum ar fi Acropola Atenei, şi chiar în cadrul aceloraşi monumente, ca de pildă Propileele lui Mnesicles. Aici, ca şi în literatură, gusturile variate şi feluritele tradiţii ale diverselor ramuri ale poporului grec au contribuit la îmbogăţirea unei culturi devenite bunul lor comun.

Secolele IX şi VIII sunt desemnate în mod obişnuit cu denumirea de epoca geometrică, din pricina caracterului original al ceramicii acelui timp. Într-adevăr, în aşezările locuite pe atunci se găsesc vase ori cel puţin cioburi al căror decor e format în esenţa din linii drepte şi motive

geometrice simple. Multă vreme apariţia acestui stil a fost pusă în legătură cu invazia doriana: se voia a se vedea în el influenţa unui spirit nou, adus de năvălitorii veniţi din nord. Atare interpretare a faptelor nu mai e valabilă astăzi: continuele săpături arheologice au demonstrat că, departe de a îi datorat unei schimbări a gustului ca urmare a transformării bruşte a mediului etnic, stilul geometric s-a desprins încet şi treptat din tradiţia îâj’centană. Este cu atât mai important cu cât astfel de continuitate a fost depistată în Attica unde elementul dorian nu a pătruns niciodată şi unde totuşi ceramica geometrică atinge o perfecţiune fără egal. Dar aceeaşi evoluţie lentă este atestata şi în alte părţi. Pentru a-i desemna mai lesnicios etapele, arheologii au creat termenii de suvmicenian şi proto-eometric, care permit, în absenţa oricărei date istorice sigure, constituirea unei cronologii cei puţin relative a acelor secole întunecaie. S-a convenit că submicenianul se întinde, aproximativ, ele la sfârşitul secolului XII până la mijlocul celui următor (±1100 – 1050) şi că protogeometricul e cuprins între mijlocul secolului XI
44

şi începutul veacului IX (±1050 – 900). În cuprinsul stilului geometric propriu-zis ceramologii deosebesc un stil geometric pur sau geometric timpuriu, care durează de la circa 900 până cu puţin înainte de mijlocul secolului VIII; un sfii geometric elaborat (ori geometric matur], la mijlocul secolului VIII, ce produce magnifice capodopere în care figura umană, sub o formă stilizată, ocupă deja locul din centrul motivelor geometrice; în fine, un stil geometric târziu, corespunzând ultimei părţi a secolului VIII, unde reprezentarea figurilor capătă tot mai mare importanţă, ducând astfel la destrămarea rapidă a geometricului propriu-zis.

Trebuie precizat că împărţirile dz mai sus se

întemeiază în esenţă pe studiul ceramicii attice, care este de departe cea mai bine cunoscută, în alte părţi ale lumii greceşti se constată deseori întârzieri prin raport cu Attica: greutăţile de comunicare de-a lungul evului mediu elenic au favorizat conservatorismul în regiunile cele mai retrase. Dar, în mare, evoluţia este peste tot aceeaşi. Nu trebuie să ne surprindă importanţa acordată ceramicii în stabilirea cronologiei acestei perioade a istoriei greceşti. Evenimentele politice ale răstimpului „secolelor întunecate” ne scapă, iar cercetarea arheologica, singura capabilă a ne informa, trebuie să recurgă la documentele cele mai numeroase descoperite în săpături, adică la cioburile de argila arsă: într-adevăr, acestea au triplul avantaj de a proveni clin obiecte de uz comun, deci pe-te tot răspândite, de a fi relativ uşor de clasat datorită decoraţiei lor pictate, al cărei ştii evoluează, şi, în fine, de a fi de obicei în stare bună de conservare, căci, clacă vasele de lut pictate se sparg cu uşurinţă, fragmentele lor, cel puţin, rezistă, fără daune considerabile, coro /. runii. secolelor. Iată pentru ce se poate spune, parodiind vorba poetului, că ciobul singur e nemuritor.

Ceramica geometrică este cunoscută în numeroase locuri ale lumii greceşti: la Corint, Ui Argos, în Beotia, în Ciclade, cu precădere la Tera, la 45 Rodos, în Cipru şi chiar în Italia, în Attica însă îi putem urmări cel mai bine evoluţia, începând din perioada submiceniană, graţie săpării necropolelor, ca cea de la Kerameikos, situată aproape de un cartier al Atenei ocupat ulterior de numeroşi olari, de unde i se trage şi numele, în afara oraşului, aproape de poarta Dipylon*, se întindea un cimitir aflat încă în folosinţă la începutul epocii clasice. Descoperirile făcute în cele mai vechi din aceste morminte, în cursul lucrărilor întreprinse între cele două războaie mondiale, au lămurit structura specială a mormintelor de

inci-neraţie ce apar cu începere din submicenian, se generalizează în secolul X şi rămân în folosinţă în cele următoare, cu toate că înhumaţia, rit mai puţin costisitor decât incineraţia, reapăruse între timp. O simplă groapă săpată în pământ primeşte urna funerară şi câteva vase în chip de ofrande aduse mortului. Jumătate din atare groapă e umplu i-a cu pământ, iar la suprafaţă se ridică o piatră de mormânt cu rol de stelă, deseori însoţită ele un vas de dimensiuni mari destinat să primească libaţiile care constituie elementul esenţial al cultului itinerar. Se înţelege că acest cimitir, precum şi necropolele asemănătoare, ca cea de la lilcusis, au fost deosebit de bogate în ceramică.

Formele vaselor (amfore, cratere, urcioare, cupe, cu şi fără picior, cutii cu capac numite pixi de) evoluează într-o direcţie anume: diversele părţi ale vasului (de pildă, în ce priveşte amforele, pântecul şi gjâtul) sunt din ce în ce mai net separate, înlocuind tranziţiile prin curbe line preferate de ceramica miceniană. Un simţ arhitectonic tot mai exigent pare a se manifesta, ducând la construirea vasului dintr-un ansamblu de eleni en te clar diferenţiate, îndrăzneala olarilor creşte în acelaşi timp cu virtuozitatea lor: ea îi va face să execute adevărate monumente în teracotă, cum sâi-l am i orele şi craterele funerare de la Diplyon, care ating statura omenească, însemnând, totodată, extraordinare realizări tehnice.

Decorul în firnis negru este la început aşternut pe argila de culoare deschisă, apoi, din proto-geometric, se încetăţeneşte obiceiul de a acoperi 46

Întregul vas cu firnis negru, păstrând pe gât ori pe umăr un spaţiu dreptunghiular pentru motivul decorativ geometric: cercuri sau semicercuri concentrice, linii ondulate, linii frânte, benzi de triunghiuri sau romburi, dreptunghiuri cadrilate. Frumuseţea plastică a acestor

vase, cu contrastul lor viu de culoare deschisă pe fond negru, şi cu eleganţa sobră a decorului, pare ochilor noştri ieşita din comun. Atunci apare şi motivul meandrului, cunoscut deja în Egipt şi în Creta, dar arta greacă îşi va face clin el o emblemă, pricină pentru care se va şi numi meandml grec. îmbogăţindu-se mereu, repertoriul ornamental se orientează către lumea vie, inspiraţia rămânând supusă însă unei puternice interpretări abstracte. Siluetele negre ale animalelor foarte schematizate alcătuiesc frize abia deosebite de cele ale motivelor pur geometrice: păsări şi patrupede sunt mai mult semne decât forme animate, reproduse la nesfârşit, aidoma modelului unei ţesături. Lărgirea repertoriului îl îndeamnă pe olar să consacre mai mult spaţiu decorului, care sfârşeşte prin a umple întreaga suprafaţă a vasului.

Amforele şi craterele uriaşe de la Dipylon aparţin perioadelor geometricului matur şi geometricului târziu. În faţa acestor monumente eşti copleşit de gustul rafinat în virtutea căruia s-a procedat la repartiţia zonelor ornamentale: de fiecare dată motivul ales este perfect adaptat locului ce i-a fost hărăzit, iar înăuntrul benzii decorative, stereotipă până în cel mai mic detaliu, sunt în chip subtil strecurate corespondenţe sau reluări. Inovând, cu consecinţe dintre cele mai însemnate, olarul recurge în cele din urmă la figura umană, i ratată în acelaşi mod convenţional ca şi animalele. Ispita era totuşi mare ca odată reprezentându-i pe oameni să nu-i introduci într-o scenă compusă anume. Ceea ce se şi întâmplă pe marea amfora de la Dipylon, unde dreptunghiul amenajat între toarte primeşte imaginea jelirii defunctului, întins pe patul funebru (protests) şi înconjurat de asistenţa îndoliată stând jos sau în picioare. Evident, atare personaje schematice sunt toate la fel; ce 47 nu se deosebesc nici ca veşminte, nici că se\. Dar gestul capului ţinut în mâini

exprima deja un sentiment: elementul uman pe care prezenţa lor îl introduce într-un ansamblu pur abstract va acţiona ca un ferment dizolvant ce-i va modifica foarte repede caracterul. Dacă rapida dezvoltare a scenelor cu personaje constituie o trăsătură proprie geometricului attic, ea subliniază în acelaşi timp darurile excepţionale ale unui popor de artişti care întrecea cu mult în acest domeniu masa restului grecilor.

Preeminenţa Atenei în ce priveşte ceramica geometrica eclipsează celelalte manifestări ale civilizaţiei materiale a vremii. Arhitectura nu ne este cunoscută decât prin câteva planuri de temple şi de case reconstituite pe baza fundaţiilor, singurele care au mai rămas. Un număr destul de mare de statuete de bronz, turnate masiv, aparţin secolului VIII: ele reprezintă animale şi personaje stilizate, destul de asemănătoare siluetelor pictate din ultima perioadă a stilului geometric. Unele fac corp comun cu o bază ce servea drept sigiliu. Altele au fost montate pe vase şi pe mari trepiede de bronz, dintre acestea descoperindu-se mai multe exemplare deteriorate, în fine, altele erau depuse ca ofrande în sanctuare. Fibulele de bronz, accesorii indispensabile prinderii veşmintelor dorice drapate şi nu cusute, comportă desene geometrice. Statuetele de teracotă reproduc aceleaşi modele schematice ca şi cele de bronz, cu excepţia ciudaţilor idoli beoţieni „în clopot” având picioarele pliate şi corpul uneori pictat cu motive geometrice. Totuşi, cele de mai sus sunt de mica importanţă în comparaţie cu marile vase attice. Grecia geometrică a făcut însă pentru civilizaţie mult mai mult: i-a dăruit alfabetul şi pe Homer.

Adoptarea de către greci a alfabetului fenician se situează cu probabilitate în secolul IX sau la începutul celui următor. Cele mai vechi inscripţii alfabetice aparţin celei de a doua jumătăţi a veacului VIII. Adaptând pentru

propriul folos ingenioasa notaţie fonetică imaginată de fenicieni, grecii au introdus o inovaţie capitală: notarea voca4

lelor pe care semiţii nu o practicau. Poate că amintirea vechiului silabar micenian, care făcea deosebire netă între silabele cu vocalism diferit, a contribuit la respectiva îmbunătăţire a sistemului alfabetic, urmând să-i confere o valoare universală. Noua tehnică de scriere a luat repede avânt, răspândindu-se, cu câteva variante de acta-liu, în întreaga lume elenică. Din ea avea să iasă mai târziu alfabetul latin ca şi majoritatea alfabetelor moderne.

Neîndoielnic ca nu întâmplător primele două opere literare de largă respiraţie, Iliaaa şi Qdiseeay sunt datate astăzi de majoritatea savanţilor într-al nouălea ori mai degrabă într-al optulea veac, adică în momentul în care elenii au început a se folosi de scrierea alfabetică, în ciuda extremei complexităţi a problemei homerice, mulţi din cititorii contemporani nouă îşi dau bine seama de rigoarea construcţiei pe care ambele poeme o vădesc celui ce le studiază fără prejudecăţi. Deja cei vechi, a căror familiaritate cu textul homeric era infinit mai mare decât a noastră, nu se îndoiau de unitatea funciară a fiecăreia din cele două epopei; puţini dintre ei întrevedeau ipoteza că acelaşi autor n-ar fi compus deopotrivă Iliada şi Odiseea, iar cel mai bun critic literar al antichităţii, Aristarh, atât de meşter în a descoperi interpolările târzii în textul tradiţional, a combătut cu toată vigoarea pe separatişti sau horizontes, cum erau numiţi, în ce mă priveşte, înclin să urmez atare opinie atât de autorizată, întărită de analizele unor savanţi contemporani, care au scos în evidenţă, de la un cap la altul al Poemelor, corespondenţe revelatoare cât priveşte arhitectura conştient structurată de acelaşi spirit creator.

Or, cât de exersata ar fi fost memoria unor poeţi

specializaţi în recitarea epică, nu ne putem închipui ca s-ar fi obţinut efecte de acest gen fără ajutorul scrierii. Chiar dacă stilul epic, prin caracterul lui formulăristic, păstrează încă trăsăturile stilului oral, trebuie să admitem ca autorul Ilia-dei şi Odiseei, cu toate că o legendă târzie ni-l înfăţişează drept orb, şi-a transcris încă de la început marile sale compoziţii. Cele mai vechi inscripţii greceşti pe care le posedam, ca cea care promite ca premiu celui mai bun dansator vasul attic pe care e pictată, sau cea descifrată de curând pe Cupa lui Nestor descoperită la Ischia (amândouă coborând până în a doua jumătate a secolului VIII), ne dovedesc ca limba şi versificaţia epică erau încă din acea vreme folosite curent la Atena cât şi în coloniile îndepărtate ale Mediteranei occidentale.

Perfecţiunea însăşi a celor două epopei ne arată că ele sunt rodul unei îndelungi tradiţii, de care cei vechi erau conştienţi, deoarece Aristotel scrie în Poetica sa: „Nu avem ştire de niciun poem asemănător, compus de predecesorii lui Homer, dar totul indică existenţa mai multora”. Dispariţia întregii literaturi anterioare se datorează neîndoielnic absenţei unui procedeu adecvat de transcriere: silabarul micenian, chiar dac-ar fi rămas în uz (ceea ce nu-i câtuşi de puţin sigur) era cu totul nepotrivit perpetuării unei opere literare de largă respiraţie, în schimb, Homer va fi beneficiat de ajutorul alfabetului, iar opera lui a prăvălit în uitare pe toate cele ce au precedat-o.

Numeroase oraşe îşi disputau cinstea de a fi fost locul naşterii sale. Fie că a văzut lumina zilei la Chios, la Smirna, la Colofon, la Ios ori la Kyme, este sigur ca poetul şi-a compus poemele în lumea cetăţilor ioniene din Asia Mică. După greutăţile începuturilor, acestea se aflau în secolul VIII în plină prosperitate. Grupate toate douăsprezece într-o ligă, unite prin afinităţi de limba şi religie, ca de pildă cultul comun dedicat lui Poseidon în

sanctuarul panionic de la capul Mi-cale, legate de Atena din motive sentimentale şi prin amintiri istorice, ele posedau o organizare socială solidă, al cărei element esenţial îl constituia aristocraţia marilor proprietari de pământ care deţinea în realitate puterea, aristocraţie aflată sau nu în jurul unui rege. În palatele acestor mari bogătaşi ai Ionici au fost recitate pentru întâia oară Hiada şi Odiseea. Una evoca, din perspectiva timpului, o vestită expediţie a cărei amintire era 50

dragă elenilor aşezaţi pe pământul Asiei: pe bună dreptate, aceştia vedeau în expediţia aheeană împotriva Troici prefigurarea colonizării ioniene în Anatolia, iar povestirea extraordinarelor fapte de arme plăcea nobililor ascultători, ei înşişi fervenţi adepţi ai vânătorii şi exerciţiilor militare. Cealaltă dădea aripi imaginaţiei prin înşiruirea îndepărtatelor peripeţii din marile apusului, aşa cum marinarii din Eubeea şi Grecia propriu-zisă, aflaţi pe urmele fenicienilor, începuseră ei înşişi să le trăiască. Cele două feluri de activitate, războiul şi călătoriile, constituiau un frumos material epic. Amintirea lumii aheene s-a păstrat de-a lungul secolelor întunecate graţie compoziţiilor poetice pe care opera lui Homer le presupune, dar pe care ulterior le-a eclipsat. Odată cu descoperirile arheologiei miceniene şi mai ales după descifrarea linearului B, comentatorii moderni au insistat în a sublinia în poemele homerice tot ce se poate lega de tradiţia miceniană, importanţa acestei moşteniri lăsate de mileniul II fiind, de fapt, considerabilă. Am greşi însă dacă am uita că Homer, care trăia în epoca geometrică, datorează tot atât de mult şi vremii sale. îi datorează în special un element esenţial al poeziei lui: comparaţiile, adesea, foarte dezvoltate, ale unui eveniment eroic cu un fapt din viaţa zilnică, procedeu care-i permite să facă lumea epică lesne de înţeles ascultătorilor, apelând la

experienţa lor comună, de zi cu zi. îi datorează acea cunoaştere directă şi personală a naturii şi oamenilor, cunoaştere care în Odiseea, ca şi în I Hâda, ne îngăduie să ajungem lesne la sentimentele personajelor, reconstituindu-ne cu sobra eficienţă cadrul natural al desfăşurării aventurilor acestora. De aici impresia de adevăr simplu pe care o mai simţim încă, prin farmecul stilului, în faţa textului Poemelor şi care le conferă un fel de veşnică tinereţe.

Nu fără motiv s-a insistat de vreo câţiva ani şi în mai multe rânduri asupra afinităţilor artei lui

Homer cu arta celor mai frumoase vase geometrice.

Simţ al compoziţiei în elaborarea marilor ansarn

51 bluri cu subtilă înlănţuire, concepţie limpede asupra

Capitolul Iii

PERIOADA ARHAICĂ

(SECOLELE VIII-VI Î.E.N.)

Cele mai înainte expuse au luminat faptele da civilizaţie ce conferă epocii geometrice o importanţă decisivă în istoria Europei mediteraneene-Se cuvine acum să amintim, în liniile lor mari, principalele evenimente care au marcat evoluţia poporului grec între secolele VIII-VI, din momentul în care, după veacuri de întuneric, începem să ne dăm seama de ea şi până în vremea războaielor persane care au pus sub semnul întrebării destinul elenismului însuşi. Pentru acest răstimp, documentele nu îngăduie decât rareori să conturăm în detaliu fenomenul istoric ce continuă să fie, mai ales la început, amestecat din abundenţă cu elemente legendare. Spre deosebire însă de evul mediu elenic, perioada arhaica nu dispare într-o beznă de nepătruns. Adoptarea scrierii alfabetice a făcut posibila conservarea documentelor de arhivă: liste de magistraţi, liste de învingători la Jocuri, răspunsuri ale

oracolelor, mai târziu texta de legi, de decrete şi de tratate. Lista învingătorilor la Jocurile olimpice, care mult mai târziu a servit drept cronologie universală, începea în 776 î.e.n. odată cu inaugurarea acestor sărbători panelenice. O formă de istoriografie, de fapt încă ne-desprinsă cu totul de tradiţiile epopeii, apare timid la sfârşitul secolului VIII graţie poetului Eumelos* din Corint. Marii istorici ai veacului V, Herodot* şi Tucidide*, au utilizat ambii astfel de izvoare în 5

măsura în care aveau nevoie pentru scrierile lor. Datorită acestor texte, cărora arheologia le aduce uneori completări sau confirmări, putem schiţa în Unii mari istoria acestei perioade complexe în decursul căreia elenismul clasic prinde încetul cu încetul forma.

Mai degrabă decât să încercăm a urmări detaliul, adesea nesigur şi lacunar, în cadrul fiecărei cetăţi în parte, e mai util să desprindem câteva vederi de ansamblu ce ne vor ajuta să pricepem, dincolo de problemele locale a căror complexitate descurajează analiza, sensul general al evoluţiei lumii greceşti arhaice. Fenomenele esenţiale sunt următoarele: o criză socială generală având ca obârşie nedreapta repartiţie a proprietăţii funciare provoacă emigrarea de mari proporţii, roind coloniile greceşti cu mult dincolo de hotarele lumii egeene, din Marea Neagră până în Spania; atare emigrare nefiind suficientă pentru rezolvarea problemei, evoluţia internă a cetăţilor s-a accentuat, antrenând adesea tulburări violente şi instaurarea unor noi regimuri ca tirania; în fine, concomitent cu aceste evenimente politice, întreaga perioada este marcată de un important fapt civilizator: reluarea strânselor contacte cu Orientul. Să examinăm pe rând aceste fenomene diferite.

Criza sociala ne este semnalata prin efectele ei cât şi prin mărturia lui Hesiod, valabila într-adevăr pentru o

singură regiune, Beoţia, şi doar pentru o perioadă, sfârşitul veacului VIII. în cadrul restrâns al cetăţii, aşa cum s-a constituit ea de la un capăt la altul al lumii greceşti, pe ambele ţărmuri ale Marii Egee, în fiecare district trăiau câteva mii de oameni care-şi împărţeau resursele unui teritoriu de dimensiuni modeste. Fiecare din atare unităţi politice, fie că va fi fost ea alcătuită din târguşoare împrăştiate, fie că un oraş important luase conducerea locului, a cunoscut o organizare monarhica, aşa cum ne e aceasta înfăţişată de poemele homerice; un principe ereditar, ajutat de şefii marilor famili, conducea destinele 55 micului stat. Legături de sânge ori religioase, clanuri familiale sau gene, grupuri legate prin acelaşi cult sau fratril dădeau ansamblului o şi mai mare coeziune, în cetate, puterea aparţinea principalilor proprietari de pământ, izvorul de bază al bogăţiei, singurii care posedau mijloacele necesare întreţinerii cailor folosiţi la carele de lupta şi-şi puteau procura costisitorul armament greu. Deseori aristocraţia funciara îl reducea pe monarh la situaţia de primul între egali, funcţia regală nemaifiind decât un titlu, o magistratură ca oricare alta, păstrându-şi mai ales caracterul religios. Dar în acelaşi timp, printr-o neabătuta evoluţie, se modificau şi bazele economice ale ordinii sociale. Regimul succesoral pare să fi constat, în general, în împărţirea egala a bunurilor între moştenitorii direcţi. Când posesorul unui lot de pământ avea mai mult decât un fiu, patrimoniul său urma să fie împărţit la moartea-i în părţi care la fiecare generaţie se tot micşorau: foarte repede condiţia proprietarului micii bucăţi de pământ devenea mizerabila, iar sărăcia îl constrângea fie să se îndatoreze, fie să intre în slujba unui bogătaş care mai devreme sau mai târziu profita de ocazie spre a pune mâna pe peticul de pământ. De unde tendinţa generală a concentrării funciare în mâna câtorva privilegiaţi, în vreme

ce masa tot mai mare a populaţiei trudea în condiţii grele, riscând să-şi piardă independenţa economică şi chiar libertatea, prin jocul datoriilor şi al sclaviei pentru datorii. Acesta este, înfăţişat într-o formă extrem de schematică, fenomenul pe care-l constatăm aproape peste tot în lumea greacă la începutul epocii arhaice şi care, împreună cu creşterea constantă a populaţiei, i-a determinat pe greci să ia calea colonizării.

Cei vechi au numit, cam simplist, aceasta cauza fundamentală a emigrării „lipsă de pământuri", ori stenahoria, în practica, motivele care duceau la plecarea coloniştilor înspre tărî-muri străine erau destul de felurite: rivalităţi între şefii politici, pofta de aventură, sentinţa de exilare a unei părţi a corpului social, apoi spiritul întreprinzător stimulat de imperialismul po5

litic sau comercial. La bază a stat însă întotdeauna nevoia de a rezolva printr-un mijloc ra dical o problemă de suprapopulare, ori o criza de pământ cultivabil.

Împrejurările în care au avut loc întemeierile coloniilor au lăsat câmp liber imaginaţiei contemporanilor, coloniştilor şi urmaşilor lor, astfel că în acest domeniu mai mult poate decât în oricare altul legendele au putut prolifera în voie. Totuşi, despre multe colonii, dispunem de naraţiuni precise care ne permit să ne reprezentăm destul de bine şirul obişnuit al întâmplărilor, Să luăm exemplul micii insule vulcanice Tera* (astăzi Santorin), în Ciclade, de unde a pornit, puţin după mijlocul secolului VII, o expediţie înspre Africa. Peripeţiile acesteia ne sunt povestite în amănunţime de Herodot (IV, 150 şi urrn.), ale cărui afirmaţii sunt confirmate în chip curios, cât priveşte esenţialul, de o inscripţie din Cirene datând abia din secolul IV, dar care reflectă o tradiţie mai veche, în mod sigur alta decât textul lui Herodot. Concordanţa celor două izvoare este odată mai mult semnificativa.

Din cele două texte reiese că spre mijlocul secolului VII insula Tera a cunoscut o perioadă de tulburări ce a urmat unor recolte proaste. Consultat de către regele ce domnea în insulă, oracolul de la Delfi l-a sfătuit să trimită o expediţie în Libia spre a întemeia acolo o colonie. Terienii s-au supus fără entuziasm: adunarea cetăţenilor convocată de rege a hotărât să încredinţeze comanda expediţiei unui oarecare Băţos. Viitorii colonişti aveau să fie câte un fiu din fiecare familie. Cei desemnaţi erau obligaţi să se îmbarce, sub pedeapsa cu moartea, şi să se stabilească în noua colonie. Nu le era îngăduit să se întoarcă în Tera decât dacă, după cinci ani de eforturi îndârjite, acţiunea ar fi eşuat în întregime. Astfel constituit, respectivul contingent s-a îmbarcat pe două pen-tecontere (sau corăbii cu cincizeci de vâslaşi): cu alte cuvinte, el trebuia să aibă cel mult două sute de oameni. Cele două nave au poposit în Creta, 57 la Itanos, de unde au luat un pilot cretan, care i-a!

O

„—!

n0

OlbiQ

nticapoiort

O

He-S” scopic!

VALIC/

V „— Tll, T—.

Eleea* Meão!

Sibar!? Cre i C U W l.

„X on. t Co

R A C / EME

PONTUL

Arhbrgcia *

Leucode;
Aa» WE
«Eoareo w”.
FRIGIT. NI
L” U X în
„ĂSi-D” 5

—	tropjie şi colonie or C S ” V			
Frhcipa ieie-n				
C ALC’S CORIN T MEGAR A *	Re qion Leucad e Heracle ea		— Ba-* J îi J7 \ ffu Nespen * *	—
		iw—” w J		V.
M ILET	Si nops		x/ v	
FA CEEA	M arsil Q		HB\l*	
Alte metropole ţi colonii				

Ne3

p.
dj
— >Ţ

Fig. 6. COLONIILE GRECEŞTI

Întemeieri corespunzătoare aceloraşi necesităţi şi care au cunoscut întâmplări de acelaşi fel.

La Cirene şi în multe alte locuri, grecilor nu le-a fost dat, cel puţin dintru început, să se lovească de ostilitatea indigenilor: aveau de-a face k cu triburi nomade cărora puţin le păsa de aşezarea unor străini pe teritoriul lor. Atare colonizare paşnică n-a reuşit însă peste tot. În unele părţi, ca în Italia de sud, a fost nevoie de lungi şi îndârjite

lupte spre a înfrânge rezistenţa opusă de barbari. Exemplul cel mai elocvent este neîndoielnic cel al Tarentului, aşa cum ni l-a transmis călătorul grec Pausania, care scrie în secolul II e.n., dar care foloseşte izvoare vechi: „Lacedemonienii au colonizat Tarentul, iar întemeietorul oraşului a fost spartanul Falantos. Desemnat spre a prelua comanda expediţiei de colonizare, Falantos a primit de la Delfi un oracol care glăsuia că va lua în stăpânire un teritoriu şi un oraş atunci când va vedea plouând din cer senin. Pentru moment n-a cercetat personal înţelesul oracolului şi a neglijat să i-l tălmăcească unul dintre cei de meserie, în fruntea vaselor, a ajuns la ţărmul Italiei. A repurtat acolo mai multe victorii asupra indigenilor, fără să reuşească însă a cuceri vreun oraş sau a pune stăpânire pe vreun teritoriu. Şi-a amintit atunci de oracol, spunându-şi că zeul i-a prezis un lucru imposibil, căci niciodată nu va ploua dintr-un cer senin, lipsit de nori. Simţindu-se descurajat, nevasta lui, care-l însoţise încerca să-i insufle încredere: i-a aşezat capul pe genunchi şi începu să-i caute păduchii în păr. În timp ce era astfel ocupată, gândindu-se la situaţia lipsită de speranţa a soţului şi mişcată de dragostea pentru el, izbucni în lacrimi. Ele udară capul lui Falantos şi iată că deodată acesta înţelese profeţia căci numele femeii sale era Altra, adică „cer senin”. Aşadar în noaptea următoare a atacat Tarentul, cel mai mare şi mai înfloritor dintre oraşele de pe coastă, smulgându-l din mâinile barbarilor”.

În ciuda caracterului ei anecdotic şi legendar, povestirea vădeşte limpede dificultăţile întâmpinate de coloniştii greci pentru a se aşeza în această re60

a Apuliei, unde mesapii le-au opus o puternica rezistenţă încă din epoca întemeierii, la sfâr-situl secolului VIII, neîncetând niciodată a-i hărţui în vremurile ce au urmat. Ea evidenţiază, de asemenea, rolul esenţial jucat în

întemeierea oricărei colonii de către şeful desemnat spre a conduce operaţia, căpetenie care poartă titlul de întemeietor, oikistes, şi care, aflat sub protecţia divină, reuşeşte să-i facă pe emigranţi să treacă cu bine prin toate încercările. Este de la sine înţeles ca atare oameni investiţi cu excepţională răspundere au fost acoperiţi şi de onoruri la fel de mari: după moarte au fost consideraţi îndeobşte eroi, iar mormântul lor a devenit în consecinţă un loc de cult.

Am dori să urmărim în detaliu uimitoarea expansiune a poporului grec: documentele sigure lipsesc însă foarte adesea, cu precădere pentru vremurile timpurii, iar pe de altă parte întemeierile au fost prea numeroase spre a le înşira fără a face o selecţie, în afară de aceasta, multe colonii, după ce s-au stabilit temeinic pe teritoriul lor, au proliferat la rându-le, trimiţând colonişti în regiunile învecinate, în fine, este greu de osebit cu precizie fazele succesive ale unei mişcări ce s-a desfăşurat timp de trei veacuri în direcţii foarte diferite. Pe bună dreptate s-a putut afirma că la început, până către mijlocul secolului VII, coloniile au fost cu precădere aşezări agricole, consecinţe ale crizei sociale mai înainte evocate, în vreme ce preocupările comerciale au jucat un rol precumpănitor abia în perioada următoare: dar această evoluţie, care este reală, n-are pretenţia de a fi categorică şi nu ne dă câtuşi de puţin dreptul de a stabili cadre cronologice valabile pentru ansamblul fenomenului colonizării. Să ne mulţumim deci a-i evoca, precum se face de obicei, în funcţie de marile diviziuni geografice.

În zorii veacului VIII, bazinul oriental al Mediteranei oferea grecilor o zonă liberă doar înspre nord. Interiorul Anatoliei, muntos şi cu acces dincil, ispitea prea puţin un popor căruia-i plăcea

61 să nu se îndepărteze de mare. Asirienii şi

fenicienii temut ce se abat asupra întinderii ei lipsite de insule, a ceţurilor şi curenţilor care fac navigaţia primejdioasă. Cu toate acestea nu s-au dat înlături să-i exploreze ţărmurile, pornind de la Bosfor deopotrivă spre est, în direcţia Oaucazului şi Col-hidei, ţara legendara a Lânii de aur, şi spre nord, dincolo de gurile Dunării până în Crimeea. Ca şi în Propontida, Miletul a jucat aici rolul principal, secundat fiind, ca şi mai înainte, de Megara. Milezienii s-au stabilit definitiv la Sinope prin 630, aşezare situată la mijlocul coastei de nord a Ana-toliei. Apoi, în secolul VI, au întemeiat Amisos, dincolo de Sinope. Sinope însăşi a trimis colonişti şi mai departe către est, la Trapezunt. Prosperitatea acestor cetăţi greceşti nu depindea numai de creşterea vitelor, de pescuit şi agricultură: comerţul pe mare beneficia în porturile lor de debuşee interesante, căci unele mărfuri circulau pe calea uscatului, traversând înaltele platouri anatoliene, de la Sinope sau Amisos până în Gilicia, în faţa insulei Cipru.

Navigând de-a lungul coastei europene a Pontului Euxin, miiesienii au ajuns foarte repede până la Dunăre: au întemeiat Histria, ceva mai la sud de gurile fluviului, încă la mijlocul secolului VII. Zece ani mai târziu s-au instalat la Olbia, la confluenţa Bugului cu Niprul, căruia-i spuneau Boristene. Înainte de sfârşitul aceluiaşi veac au amenajat escale la Apolonia, pe coasta Tracici, iar apoi ceva mai la nord, la Odesos (Varna). În prima jumătate a veacului următor au atins Crimeea (sau Chersonesul Tauric), întemeind pe rând Panticapaion (Kerci) şi Teodosia, înainte de a se aventura, la sfârşitul veacului, până la capătul Mării de Azov spre a pune la gura de vărsare a Donului temeliile oraşului Tanais. Contoare modeste au fost implantate chiar pe ţărmul Caucazului, ca de pildă Fasis ori Dioscurias. Mai puţin activi, megarienii au întemeiat către 560 între Bosfor şi Sinope, Heraclea Pontică, apoi în

510 Mesembria, între Apolonia şi Odesos. Abia în 422 colonişti din Heraclea Pontică s-au aşezat la Chersones, în vârful sudic al Crimeei.

Colonizarea megariană şi mai ales mileziană din Marea Neagră a avut un caracter aparte: majoritatea cetăţilor diasporei în respectiva vastă zonă au fost înainte de toate aşezări comerciale, foarte izolate în mijlocul populaţiilor barbare cu care adesea trebuiau să ducă tratative, resemnându-se a le plaţi tribut, însă resursele acestor ţinuturi îndepărtate au permis un trafic fructuos al cărui beneficiar a fost Grecia propriu-zisă: fier, plumb şi cupru din minele Traciei, lemn din Balcani, peşte uscat ori afumat din pescăriile marilor estuare, sclavi traci sau sciţi, în fine şi mai ales grâul pământurilor fertile ale Rusiei de sud – iată mărfurile căutate de corăbiile greceşti în schelele Pontului Euxin. Ele aduceau în schimb produsele manufacturate de meşterii greci: podoabe şi vase cizelate în metal preţios, ceramică, vinuri, uleiuri şi parfumuri de care barbarii erau mari amatori. Mormintele indigene din Tracia sau din sudul Rusiei au furnizat nenumărate tezaure ce dovedesc importanţa acestui comerţ: o categorie de vase attice din secolul IV este atât de abundent reprezentată în inventarul funerar al mormintelor din Crimeea, încât a primit numele de stilul Kerci.

Cu totul altfel ne apare colonizarea în Italia şi Sicilia: acolo nu sunt numai simple contoare comerciale, ci puternice colonii de populare a zonei care prosperă şi duc o existenţă independentă, contribuind din plin la strălucirea civilizaţiei greceşti. Aventura elenismului occidental este o glorioasa pagină a istoriei antice.

Ea începe într-o epocă foarte timpurie, odată cu întemeierea Cumei, în Campania, în 757, după cronologia tradiţională, ce pare temeinic confirmată de arheologie. Cu douăzeci de ani mai înainte, grecii din Eubeea ocupaseră

deja insula I schia (Pitecusai), înainte de a trece pe continent. Astfel, mea de la început, Cume, colonie a Calcis-ului, este cel mai de nord dintre oraşele greceşti din Italia, situat la marginea bogatei câmpii a Campaniei şi în măsură sa stabilească cu etruscii, care 6$ dominau în nordul peninsulei, relaţii de schimb pe cale maritimă. Cam în acelaşi timp alţi calci-dieni s-au instalat la Naxos, lângă Taormina, în Sicilia, de unde au roit aproape imediat> m-i la sud, înspre Catana şi Leontini. Către 740 – 730, tot calcidienii au întemeiat Zânele (Mesina), apoi Region, pe coasta Calabriei, pe partea cealaltă a strâmtorii: ca şi megarienii în Bosfor, caicidienii controlau de acum înainte punctul de trecere obligatoriu înspre nord. De altfel pe megarieni îi găsim în Occident nu mai puţin activi decât în Pontul F.uxin: colonia lor Megara Hyblaea ia fiinţă în acel timp, la sud de Leontini. În fine, un corintian, Arhias, în 733, alege pentru întemeiere aşezarea avantajoasă a Siracuzei*, de unde îi alungă pe şi-culii indigeni; aceasta avea să devină în curând cea mai prosperă dintre cetăţile greceşti din Sicilia. Siracuzanii îşi extind teritoriul către interior, unde au întemeiat Aerai, ajungând până în punctul cel mai sudic al insulei, înaintând către vest de-a lungul acestei coaste, colonizară Camarina la începutul secolului VI.

Alţi greci le-o luaseră însă înainte pe drumul e<între Occident. O expediţie comună a rodienilor şi cretanilor a sosit şi s-a aşezat la Gela*, pe o câmpie fertilă, încă din primii ani ai veacului VII: un secol mai târziu, cei din Gela au trimis, pe la 580, colonişti la Agrigent. Încă şi mai departe, megarienii din Megara Hyblaea fundaseră deja Selinunt*, către mijlocul veacului VII. Pe coasta nordică, singurul oraş grecesc important a fost Himera*, colonie fundată de Zânele în aceeaşi vreme cu Selinunt. Totuşi extremitatea vestică a insulei a rămas în mina băştinaşilor

elimi şi a fenicienilor, care, după întemeierea Cartaginei, s-au instalat temeinic şi acolo. Grecii s-au luptat de nenumărate ori cu ei fără să reuşească a-i alunga, ba chiar pierzând, la sfârşitul secolului V, o poziţie atât de înseninată ca Selinunt.

Paralel cu ocuparea Siciliei se desfăşura şi cea a Italiei meridionale. Către 720, colonişti veniţi din Ahaia, în Pelopones, au debarcat la Sibaris, în colţul vestic al golfului Tarent, într-o câmpie pe care au pus-o repede în valoare. Un drum de uscat, 66

traversând munţii Calabriei, făcea legătura cu Marea Tireniană şi evita ocolul prin Mesina. Mai la sud, alţi aheeni au întemeiat Crotona, devenită rivală a Sibarisului, pe care în cele din urmă îi distruge, prin 511 – 510. Dar între timp sibariţii au instalat colonişti la Metaponte, în fundul golfului Tarent, şi la Posidonia, în Lucania, pe coasta Mării Ţireniene, colonie cunoscută sub numele latin de Paestum. Însă cetatea cea mai puternică din regiune, Tarentul, a fost întemeiată de către lacede-monieni la sfârşitul secolului VIII, în condiţiile mai sus evocate: un port excelent, un teritoriu rural fertil i-au înlesnit grabnica îmbogăţire, în fine, în vârful cizmei italice, locrienii au fundat Locri Epizefiri în primul sfert al secolului VIL Mărginită de oraşe greceşti populate şi active, Italia de sud îşi merita pe drept cuvânt numele de Grecia Mare ce i se dădea în mod obişnuit.

Din vechea Eladă, drumul înspre ea trecea prin canalul Otranto, după ce înconjura coastele Acar-naniei şi Epirului. Era firesc ca acest itinerar să fie? i el jalonat de colonii greceşti. Cea mai veche a fost Corciră (Corfu), ocupată mai întâi de Eretria la începutul secolului VIII, apoi cucerită prin 733 de corintieni, în vremea în care întemeiau Sira-cuza. Corintul şi-a întărit mai târziu controlul debuşeelor în golful corintic, către vest şi nord;

aşezând colonişti în Leucade, la Ambracia şi Anac-torion, iar apoi şi mai la nord, la Apolonia, în Iliria. Corcireenii le-o luaseră însă înainte întemeind Epiamnul (Durazzo), pe coasta Adriati-cei. Când la sfârşitul secolului VI corăbiile Atenei înaintau până la gurile Fadului spre a aduce frumoasele vase greceşti, descoperite de curând în necropola etruscă de la Spina, ele puteau ancora în porturi greceşti până mult dincolo de canalul Otranto.

Ionienii au fost cei care s-au aventurat cel mai departe în extremul Occident. Herodot ne transmite povestea acelui negustor din Samos, care în 639, în timp ce naviga spre Egipt, a plutit în de-n va întâi către coastele Cirenaicii, iar de acolo a fost luat de furtuna şi aruncat până la Coloanele lui Hercule (Strâmtoarea Gibraltar), pe care nava le-a trecut înainte de a acosta în Spania la gura de vărsare a Guadalquivirului, în apropiere de Gadix, într-o regiune până atunci necunoscuta, grecilor şi căreia i-au dat numele de Tartesos. Încărcătura adusă înapoi de samian l-a îmbogăţit şi el a închinat drept mulţumire zeilor, în sanctuarul Herei de pe insula, un vas colosal de bronz, pe care Herodot l-a văzut şi descris. Se pare ca în Spania se putea găsi mai ales argint şi cupru. Marinarii ionieni din Faceea* şi-au făcut o îndeletnicire din atare trafic, la care indigenii participau de bunăvoie de la finele secolului VII până la mijlocul celui următor, în ciuda concurenţei navigatorilor cartaginezi, care băteau coastele Medite-ranei apusene, posedând contoare în Spania, în vestul Siciliei, în Sardinia şi în Baleare, faceenii ajungeau în porturile hispanice pe drumurile maritime nord-mediteraneene. Astfel pe la 600 s-au instalat la Masalia (Marsilia), unde unul dintre ei, Protis, a luat în căsătorie pe Giptis, fiica regelui acelui loc. Mai mult decât o colonie agricolă, oraşul a fost un centru comercial al întregii zone continentale. Pe coasta Franţei masalioţii au întemeiat mai

multe contoare: Agate (Agde), către vest, Ol-bia (Hyeres), Antipolis (Antibes) şi Nikaia (Nice), spre est. Alţi faceeni au stabilit schele pe coasta Spaniei: Emporion (Ampurias), Hemeroscopion (în apropierea capului Nao) şi chiar Mainake (Málaga). Când metropola Faceea a fost cucerită de perşi în 545, o parte din locuitorii ei s-au refugiat la Masalia, iar apoi s-au stabilit la Alalia, pe coasta răsăriteană a Corsicei.

Afluxul grecilor în Mediterana apuseană s-a lovit de dubla ostilitate a cartaginezilor şi etruscilor. Flotele coalizate ale acestora s-au ciocnit în 540 cu cea a faceenilor din Alalia într-o mare bătălie navală în largul Sardiniei. Cu toate că victoria nu a revenit niciuneia din părţi, grecii au pierdut atât de multe vase (două treimi din efectiv) încât au trebuit să abandoneze Corsica şi să se replieze către Italia meridionala, unde au înte68

comerţul a înflorit din nou între lumea egeeană şi Egipt. Instalarea contoarelor permanente nu a fost însă lăsată la libera iniţiativă a grecilor. Cum e şi firesc, soldaţii au fost aşezaţi în tabere, ca cea de la Dafne, la marginea răsăriteană a Deltei, pe braţul pelusic al Nilului, în ce-i priveşte pe traficanţi, lor li s-a fixat ca loc de activitate şi depozitare a mărfurilor, Naucratis, în vestul Deltei, aproape de braţul canopic al fluviului. Documentele arheologice indică locuirea lui de către greci începând din ultimul sfert al secolului VII. Dar statutul Naucratis-ului a fost definitivat abia sub faraonul filelen Amasis (568 – 526). Grecii se bucurau acolo de autonomie administrativă şi de libertatea de a-şi celebra cultele. Douăsprezece cetăţi îşi împărţeau răspunderile în acest contoar privilegiat: toate erau din Asia Mică, precum Miletul, Faceea, Cnidosul ori Halicarnasul, sau mari insule ca Samos, Chios, Rodos, în atare conglomerat numai Egina reprezenta Grecia propriu-zisă. Aşezarea a fost surprinzător de prospera

până la cucerirea Egiptului de către Cambise î?”1.525: corăbiile greceşti cărau acolo argintul scos din minele de la Sifnos sau din Tracia şi încărcau cereale din Delta. Fiecare avea de câştigat dintr-un trafic atât de fructuos.

O încercare analoagă a fost făcută poate şi la Poseidion (Al Mina), în Siria, aproape de gura de vărsare a Orontelui. Săpăturile recente au scos la iveală ceramica miceniană, dar şi cioburi greceşti arhaice care atestă importarea produselor greceşti între mijlocul secolului VIII şi sfârşitul celui următor. Nu ştim însă dacă în acest loc a existat într-adevăr o aşezare permanentă: fenicienii şi asirienii par să fi îndepărtat sistematic pe greci de coastele Siriei şi Palestinei, în Cipru*, grecii şi semiţii îşi împărţeau insula, primii deţinând cea mai mare parte, unde se aflau cetăţile Salamina, Soloi şi Pafos, ceilalţi ocupând regiunea de sud-est, cu oraşele Amatos şi Kition. Elenismul cipriot rămânea puternic, aşa cum o dovedeşte epopeea Cântecelor cipriote compusa de poetul Stasinos pe linia tradiţiei homerice: mai mult însă decât ori70

unde elenismul de aici era penetrat de influenţe orientale, cărora sculpturile arhaice descoperite în insula le datorează o savoare cu totul aparte.

Ce se petrecea în Grecia propriu-zisă şi în Ionia în vremea când poporul grec roia din Spania până în Caucaz? După cum s-a văzut, colonizarea a fost consecinţa unei crize sociale foarte răspândite în lumea egeeană. Evoluţia politică internă şi conflictele dintre cetăţi constituie alte aspecte ale aceleiaşi crize în răstimpul în care civilizaţia greaca se dezvoltă şi se îmbogăţeşte graţie contactelor cu Orientul.

În secolele VIII şi VII apare în lumea grecească acea creaţie politică originală reprezentată de cetate, adică un stat ale cărui dimensiuni sunt modeste şi care are drept centru o aglomeraţie urbană, sediu al instituţiilor obşteşti

şi al cultelor civice. Oriunde se întemeia un oraş, adesea prin unificarea sau synoicismul* mai multor aşezări rurale, ia naştere acea unitate politică pe măsura omului: ea a oferit cadrul dezvoltării civilizaţiei clasice, înmulţirea cetăţilor greceşti este un fenomen tot atât de surprinzător ca şi difuziunea coloniilor lor: au existat sute, din care majoritatea sunt pentru noi cei de azi lipsite de istorie, dar care nu s-au dovedit mai puţin dotate cu îndelungă vitalitate. Fiecare dispunea de un teritoriu minim: în Focida, de pildă, pe o suprafaţă totală de 1 650 km², pot fi numărate douăzeci şi două de cetăţi independente. Creta, a cărei suprafaţa atinge 8.500 km², era împărţită într-o sută de mici state: deja Homer o numea „insula cu o sută de oraşe". Corintul, cu cei 880 km², ori Argos, cu 1 400 km², trec drept mari state. Cât priveşte Atena (2.500 km²) sau Sparta (8 400 km², socotind şi Mesenia), ele sunt cetăţi cu o întindere ieşită din comun. S-a văzut că chiar atunci când coloniile încercau să-şi mărească teritoriul către interior, ele n-au depăşit niciodată suprafeţele abia amintite. Cirene şi Siracuza, care erau dintre cele mai puternice, controlau un teritoriu mai mic decât 71 un departament francez. Nu putem înţelege istoria grecilor fără a ţine seama de fărâmiţarea politică extremă, pentru care formarea confederaţiilor sau ligilor a constituit doar un paliativ limitat. Conştiinţa unităţii lor etnice, a cărei manifestare şi simbol sunt deopotrivă Jocurile olimpice, însă—când cu 776, nu împiedica nici rivalităţile, nici războaiele. Patriotismul local, slăvit de poeţi, întreţine şi agravează conflictele. Cerinţele luptei armate duc la creşterea numărului soldaţilor, pricinuind modificări ale armamentului şi tacticii: drept urmare însuşi echilibrul social este afectat. Crize interne şi războaie între cetăţi, iată imaginea acestei Grecii arhaice, simplificată şi deveniţii rudimentara prin ceaţa atâtor veacuri trecute.

Din evoluţia ei, extrem de complicată în detaliu, se desprind totuşi câteva trăsături principale: pe planul politicii interne multe cetăţi suferă transiormări juridice şi sociale care au drept rezultat lărgirea corpului civic şi acordarea unui rol mai însemnat cetăţenilor săraci. Pe planul relaţiilor interstatale unele cetăţii deţin poziţii de primă importanţă: fie că strălucesc prin activitatea lor comercială, ca oraşele Eubeei şi mai ales Corintul, fie că se impun prin forţa militară, ca Argosul şi mai ales Sparta. Cu începere din secolul VI, însemnătatea crescândă a Atenei devine un fapt capital, în acelaşi timp, pe celălalt mal al Egeei, atât de prosperul elenism anatolian cunoaşte mai întâi vasalitatea sub ameninţarea Lidiei, iar apoi dependenţa totală, după cucerirea persană. O ameninţare din afară îşi aruncă atunci umbra asupra Greciei: ea se concretizează în războaiele persane. Aceste aspecte diverse ale istoriei Greciei arhaice ne vor reţine rând pe rând atenţia.

Cetăţile greceşti din veacul VIII aveau în cea mai mare parte un regim aristocratic întemeiat pe predominanţa marilor proprietari funciari. Chiar acolo unde mai exista regalitatea ereditară, aceştia deţineau în realitate puterea. Ei deţineau pământul, de unde şi numele de „posesori ai gliei, geomoroi la Samos, gamoroi la Siracuza. Ei aveau cai, trebuincios! la trasul carelor, după obiceiul 72

aheean rămas încă în repertoriul ilustrativ al vaselor de la Dipyion, pe care urcau războinicii cu armament greu, singuri în măsură a decide soarta bătăliei: de aici şi numele acestor proprietari de „crescători de cai”, hippobotai, nume ce şi-l atribuie cu falǎ nobilimea din Calcis, în Eubeea. Jocul moştenirilor, al împrumuturilor în natura şi al sclavajului pentru datorii duc la concentrarea bogăţiei funciare şi la sărăcirea ţărănimii mici şi mijlocii,

care-şi arată nemulţumirea. Iată însă că acesteia i se oferă o neaşteptată resursă. Tactica militară se modifică în favoarea ei: luptelor individuale între nobilii celor două tabere, aduşi pe câmpul bătăliei de către carele lor, i se substituie inovaţia, importantă prin urmările ei, a manevrelor pedestre în batalion cu rândurile strânse, sau falangă. Dotat cu scut mare rotund, cu cască, cu platoşă şi pulpare, războinicul greu înarmat ori hoplitul, care mânuieşte lancea şi spada, formează, împreună cu tovarăşii săi, o masă compactă şi de temut împotriva căreia combatanţii izolaţi transportaţi pe care nu mai au nicio putere. Orice armată va trebui în curând să-şi aibă corpul ei de luptă alcătuit din atare pedestraşi bine echipaţi, pentru care e suficient să aibă nu un car, ci un scutier, care să-i ajute să-şi ducă echipamentul. Hopliţii se recrutează dintre proprietarii mici şi mijlocii, îndeajuns de avuţi ca să-şi procure o armură şi să întreţină o slugă, dar incapabili să-şi cumpere un cal. Indispensabili în război, aceşti oameni vor şti în curând să-şi ceară partea cuvenită în treburile publice. Aici rezida obârşia multor reforme ulterioare. Se va vedea de altfel în cele ce urmează că aceleaşi cauze produc efecte asemănătoare, când dezvoltarea marinei de război va obliga la înrolarea pentru escadre a unui mare număr de vâslaşi: aceştia, oameni nevoiaşi neavând alta avere decât forţa braţelor, vor voi şi ei să joace un rol în cetate şi prin aceasta vor grăbi evoluţia politică a multor state maritime.

Lupta împotriva privilegiilor aristocraţiei – privilegii politice, juridice şi funciare – a dus deseori la concentrarea puterilor în mâna unui singur om. Când e vorba de un arbitru desemnat de grupurile sociale în conflict, omul investit cu putere extraordinară da cetăţii legi pe care păniie se angajează să le respecte, în Grecia, perioada arhaică este vârsta de aur a legiuitorilor. Acesta poate fi un

străin la care se apelează din pricina faimei sale de înţelept sau pentru că se speră că va şti să dea dovada de imparţialitate, nefiind amestecat prin naştere în conflictele locale. Astfel, pentru reformarea instituţiilor lor, cei din c'irene au adus la mijlocul veacului Vi în Libia pe un înţelept din Mantineea. Efesul a apelat la un atenian, Teba la un legislator din Corint. Într-alie părţi cetăţenii acordă unuia dintre ai lor încrederea de a reinstaura ordinea şi legea. %aleucos, din Locri Epizefirii, în prima jumătate a secolului Vil, este cel mai vechi dintre astfel de personaje, pe jumătate legendare. Dracon. la Atena, către 625 – 620, aparţinea nobilimii attice, ca şi Solon* la începutul secolului VI. La Mitilene, în insula Les-bos, legiuitorul Pitacos a restabilit înţelegerea între cetăţeni, exercitând puterea supremă timp de zece ani: prin dârzenia, dreptatea şi moderaţia sa a meritat să fie trecut în rândul celor şapte înţelepţi, cu toate că l-a condamnat la exil pe poeţii Alceu şi Safo.

Majoritatea acestor legislatori se preocupau de aceleaşi probleme fundamentale. Ei trebuiau întâi ele toate să codifice dreptul de proprietate, mai ales în ce priveşte pământul, căci posibilitatea de a face politică era legată de posesiunea unei anumite averi reprezentată, în esenţa, de o întindere ele pământ; de unde şi importanţa ce o acordau dispoziţiilor reglementând moştenirile, spre a împiedica fărâmiţarea la infinit precum şi concentrarea excesivă a bogăţiilor. Acestei preocupări i se adăugau prevederile împotriva luxului, fie că era vorba de veşmintele femeilor sau de ceremoniile funebre, toate urmărind eliminarea unei importante cauze a epuizării patrimoniilor. A doua grijă a lor era stabilirea unor reguli mai echitabile în materie de justiţie, înfrânând abuzurile şi „sentinţele strâmbe” ale celor puternici, împotriva că74

rora se ridica Hesiod: întocmind coduri deseori foarte

drastice, ca cel al lui Dracon, dar carejsrau obligatorii pentru toată lumea, ei s-au străduit să satisfacă o revendicare fundamentală a celor de jos. În fine, au abordat problema omuciderii, înlocuind obiceiul răzbunării personale, care în caz de omor perpetua vendetta între familii şi clanuri» cu o justiţie de stat având şi obiective religioase şi care, în ciuda extremei ei severităţi, a eliberat în oarecare măsură individul de supunerea faţă de clanul familial sau genos.

Asemenea reforme nu par inspirate de o voinţă revoluţionară, ci, dimpotrivă, autorii lor doreau să menţină echilibrul societăţii tradiţionale pe care o socoteau o încarnare a virtuţii. Tendinţele conservatoare nu-i împiedicau însă a întrezări necesitatea de a accepta năzuinţele îndreptăţite ale mulţimii. Acolo unde eforturile lor au reuşit, adică în marea majoritate a cetăţilor greceşti, evoluţia politică internă s-a desfăşurat în mod paşnic, în cadrul unui regim aristocratic şi cenzitar, care, la nevoie, ştia să-şi lărgească rândurile.

În schimb, când legiuitorul dădea greş sau nu se apela la serviciile lui, a trebuit să se recurgă ia forţă. Şi în acest caz rolul jucat de indivizi a fost de primă importanţa: în Grecia, epoca arhaică este deopotrivă şi cea a întâilor tirani.

Termenul de tiran, tyranos, a cărui origine neîndoielnic străină rămâne încă în discuţie, desemna la început orice persoană investită cu puterea supremă: la obârşie nu există diferenţă între tiran şi rege, basileits. Apoi denumirea a fost data exclusiv uzurpatorilor care au pus mâna pe putere şi au păstrat-o cu forţa. Cuvântului i s-a adăugat deci o nuanţă peiorativă, deja sensibilă la Herodot, şi care se accentuează la Platou şi la filosofii secolului IV. Dar fenomenul tiraniei ne interesează mai puţin sub raportul consideraţiilor morale stârnite în rândul

scriitorilor şi moraliştilor jiecât în ce priveşte rolul jucat în cetatea greaca arahaică. Tucidide, cu obişnuita-i luciditate, şi-a dat perfect seama de el atunci când scrie: 75 „În general tirania se instalează în cetate când veniturile au crescut”. Prin aceasta înţelege că în –, bogăţirea pe calea meşteşugurilor şi comerţului, creând o nouă cauză a dezechilibrului social în stat, favorizează răsturnările politice, în faţa refuzului aristocraţiei funciare, opus revendicărilor lor, celelalte clase sociale sfârşesc prin a acorda încredere unui om energic şi fără scrupule, care prin violenţă sau vicleşug pune mâna pe putere şi sfarămă împotrivirea celor puternici. Adesea, atare om este de viţă nobilă, având deja o funcţie importantă în stat. Cipselos*, întâiul tiran al Corintului, aparţinea familiei aflate la cârma cetăţii, şi atunci când a instaurat tirania exercita, poate, funcţia de comandant militar. Arcesilaos al III-lea din Cirene este un monarh detronat care – şi reia în stăpânire regatul prin aceleaşi procedee ca un tiran şi continuă să acţioneze apoi cu metode uranice. Alţii sunt de obârşie umilă: Ortagoras, primul tiran al Sicionei, este fiul unui măcelar. Toţi însă folosesc cu dibăcie şi hotărâre condiţiile locale spre a-şi atinge scopurile.

Ei se pun în fruntea nemulţumiţilor: fie a săracilor, ca Teagenes din Megara, care-şi cucereşte popularitatea poruncind să fie căsăpite turmele bogaţilor, fie a micilor proprietari rurali, precum Pisistrate* la Atena, fie a unei părţi din populaţie, de altă origine etnică şi care din această pricină se simte asuprită, aşa cum a procedat Clisterse la Siciona, care duce o politică ostila dorienilor, odinioară factorul de conducere al cetăţii. Tiranul îşi alcătuieşte ori îşi angajează o garda personala, doriforii sau purtătorii de lance, care-i asigura securitatea şi ascultarea. Deseori o recrutează dintre mercenarii care-şi ofereau deja la acea vreme serviciile în lumea greacă, cui

era dispus să-i plătească. El foloseşte atare forţa spre a nimici aristocraţia atunci când aceasta refuza să-i recunoască: astfel Pisistrate exilează familia Alcmeonizilor, Arcesilaos al III-lea confiscă domeniile nobililor cirenieni şi împarte pământurile partizanilor săi, Trasibul din Milet îl sfătuieşte pe Periandru din Corint (dacă nu cumva lucrurile stau tocmai invers, căci sunt atestate amândouă versiunile anec7

dotei) să taie capetele ce întrec măsura, aşa cum retează el cu nuiaua spicele cele mai crescute. Concomitent, tiranul dă unele satisfacţii clasei mijlocii sau poporului de jos: la Atena, Pisistraţe este acela care rezolvă de fapt problema datoriilor şi a proprietăţii ţărăneşti de care Solon se preocupase înaintea lui. El înmulţeşte marile lucrăripublice atât în vederea sporirii prestigiului propriu cât şi pentru a face mai uşoară viaţa materială a administraţilor săi. Policrate*, la Samos, pune în lucru sub îndrumarea arhitectului Eupalinos din Megara un apeduct subteran, care un veac mai târzm va ştir n i admiraţia lui Herodot, precum şi un dig de larg. El a reclădit colosalul templu al Herei, „cel mai mare din templele ce le-am văzut”, ne mai spune istoricul. Tot aşa au procedat Pisistrate şi fiii săi aducând în centrul Atenei apele Himetului până la F întina cu noua guri, a cărei amplasare e încă discutată, şi începând construcţia templului lui Zeus Olimpianul, pe care nu au avut răgazul să-l termine. Băţos IV, succesorul lui Arcesi-laos III, rege-tiran ca şi tatăl său, ridică la Cirene un templu lui Zeus, ce va rămâne cel mai mare templu grecesc din Africa.

Tiranii favorizează deopotrivă artele plastice şi literatura din dorinţa de lux şi pentru a impresiona imaginaţia publicului. Ei fac ofrande somptuoase în marile sanctuare panelenice, ca Cipselos care a construit la Delfi un tezaur şi a consacrat în Heraion-ul de la Olimpia un

mangnific cu t ar de fildeş, pe care Pausania, în secolul II e.n., se va osteni încă să-l descrie cu minuţie. Clistene din Sâciona pune să se ridice la Delfi un monument, ale cărui metope sculptate, regăsite din fericire în zilele noastre, ilustrează legende cu grijă alese de el în lumina politicii sale antidoriene. Periandru a primit şi l-a cinstit la Corint pe poetul Arion salvat, spune legenda, de cruzimea piraţilor de către un delfin. Policrate i-a găzduit la curtea sa pe poeţii îbycos din Region şi pe plăcutul Anacreon din Teos, în vreme ce Teodor* din Samos, cel mai vestit artist al timpului, îi grava celebrul inel. Lui Pisistrate şi f iilor: „să-i le revine meritul minunatei

ÎS i

Înfloriri a artei attice în a doua jumătate a secolului VI; ei i-au atras la Atena pe Simonide* din Ceos, cât şi pe Anacreon, după căderea lui Policrate, şi tot ei dispun îngrijirea primei ediţii a poemelor homerice, în prima jumătate a secolului V, când în Grecia propriu-zisă tiraniile dispăruseră, tiranii din colonii, Gelon şi Hieron la Sira-cuza, cheamă la ei pe poeţii Simonide şi Bachi-lide* din Ceos, precum şi pe Pindar* însuşi, care se va duce apoi la Arcesilaos IV, la Cirene.

În ce priveşte statele străine, fie ele greceşti ori barbare, politica tiranilor nu poate fi câtuşi de puţin definită global. Unii se lasă ispitiţi de expediţii de jaf sau cucerire: Cipselos a sprijinit instalarea de colonii în Grecia de nord-vest, ca Leu-cade şi Ambracia; Periandru a readus Corciră sul) ascultarea Corintului şi a întemeiat în Palene oraşul Potideea, devenit repede cea mai importam a din coloniile greceşti din Calcidica. Policrate s-a războit cu Miletul şi a intervenit în Ciclade, cucerind insula Renea, pentru a o subordona Delos-ului. Arcesilaos III a supus autorităţii sale celelalte oraşe greceşti din Cirenaica, Barce şi Euhes-perides. În general însă, tiranii nu s-au

prea lăsat ademeniţi de aventuri în exterior. Preocupaţi să-şi asigure puterea şi, dacă va fi posibil, să-şi perpetueze dinastia, ei şi-au întărit armatele spre a se pune la adăpost de ameninţările interne şi externe şi nu pentru a se lansa într-o politică imperialistă. La sfârşitul secolului VI, Băţos IV de la Cirene s-a abţinut să-l încurajeze pe spartanul Dorieus, care-i cerea ajutorul în vederea întemeierii unei colonii în zona de influenţă cartagineză, acolo unde mai târziu se va ridica Leptis Magna; refuzul tiranului din Cirene a dus la eşecul expediţiei. Pisistrate îşi limitează ambiţiile externe la ocuparea oraşului Sigeion, pe coasta Asiei Mici, aproape de Dardanale; în rest se arată abil şi paşnic cu vecinii, legând prietenie cu alţi tirani ca Lygdamis din Naxos ori Policrate. Cel din urmă, cu toate că de mai multe ori n-a rezistat ispitei unor aventuri militare, încearcă să menajeze pu7

terile monarhice orientale; încheie o alianţăcu faraonul Amasis, iar apoi îi face rost de corăbii lui Cambise, când regele Persiei a atacat Egiptul: asta nu l-a împiedicat însă de a fi, curând după aceea, asasinat într-o cursă pusă la cale de perşi, în oraşele Ioniei tiranii s-au acomodat cu stăpânirea persană şi au acceptat să joace rolul de satrapi. Aceeaşi a fost şi în Cirenaica politica monarhilor Batiazi. În schimb, în Sicilia, la începutul secolului V, împrejurările au făcut din Gelon, iar apoi din Hieron campionii elenismului împotriva etruscilor şi cartaginezilor.

Logica guvernării tiranice, fie ea mascata, ca la Cirene, de ficţiunea regalităţii ereditare, cerea ca cel în cauză să cadă sub loviturile duşmanilor personali, adică ale partizanilor aristocraţiei alungate de la putere, îndată ce vigoarea şi luciditatea i-ar fi slăbit. Astfel, în ciuda dorinţei fiecăruia de a-şi întemeia o dinastie, prea puţini sunt aceia care au reuşit şi niciuna din aceste dinastii n-a

depăşit a treia generaţie: la Corint, Cipselos şi Periandru au reuşit să-şi menţină puterea de la 657 la 586 (după cronologia tradiţională, pe care unii din eruditţii moderni o coboară cu circa treizeci şi cinci de ani), dar urmaşul lor a fost asasinat; la Atena, din fiii lui Pisistrate, Hiparh şi Hipias, primul e înjunghiat de Tiranoctonir Har-modios şi Aristogeiton în 514, iar celălalt este a-lungat în 510; la Siractrza, Gelon şi apoi fratele său Hieron au domnit de la 485 la 466, dar tirania este abolită în chiar anul morţii lui Hieron; la Cirene, nepotul lui Arcesilaos III, Arcesilaos IV, al treilea şi ultimul din tiranii regali Batiazi, este masacrat prin 440 la Euhesperides, după ce o revoltă îl alungase din propria-i capitală. Deci dacă fenomenul tiraniei a fost atât de larg răspândit în lumea greacă între mijlocul secolului VII şi mijlocul secolului V, el nu a durat nicicând foarte mult în fiecare cetate luată în parte. Trecătorul regim, chiar dacă de obicei lasă o amintire amară din pricina metodelor brutale folosite de tirani, i-a avut numai efecte nefericite, în unele cazuri 79 a marcat o etapă necesară pe drumul spre democraţie: faptul e deosebit de evident la Atena, dar şi la Corient, la Cirene şi în oraşele Siciliei, ca şi-racuza şi Gela, unde tiraniei i-a urmat regimul unei aristocraţii moderate. Adesea tiranii au imprimat cetăţilor pe care le-au condus cel puţin un puternic impuls în domeniul economic şi cultura], contribuind astfel la sfărâmarea sau mlădierea vechilor cadre ale societăţii, în fine, prin personalitatea lor ieşită din comun, cei mai iluştri dintre tiranii arhaici au suscitat o curiozitate scandalizată sau admirativă, ce răzbate puternic în Isteriile lui Herodot, atât de bogate în portrete de tirani. Blamând la ei ambiţia fără margini şi lipsu de măsura, subtilul istoric din Halicarnas nu-şi ascunde interesul uman ce-l poartă modelelor sale. Imaginaţia grecilor a brodat pânza amintirii oamenilor excepţionali pe care darurile lor

naturale, energia ori viciile i-au deosebit atât de evident de restul muritorilor. Ea n-a uitat niciodată demonstraţia făcută de aceştia, că istoria e creată de oameni şi că masele, când ştii să le iei, se lasă lesne pradă prestigiului unuia singur.

Oare nu tocmai dispreţului ei pentru individ. Sparta*, cea mai mare şi cea mai puternică dintre cetăţile arhaice ale Greciei propriu-zise, îi datorează faptul de a fi rămas „fără tiran”, atyran-neutosy după expresia lui Tucidide? în tot cazul istoricul subliniază că politica spartana a fost ostilă tiraniei, Sparta intervenind împotriva lui Policrate şi a Pisistratizilor. Ea l-a înlăturat pe Lygdamis, la Naxos; din Corint şi Siciona nu şi-a făcut aliate decât după căderea respectivilor tirani. Şi aceasta din pricină că instituţiile ei politice şi sociale, întemeiate pe o riguroasă ierarhie, se aflau în totală opoziţie cu indispensabila demagogie de care aveau trebuinţă tiranii. Poate ca, după unele păreri de curând emise, însuşi regimul spartan a apărut ca o „alternativă la tiranie”, pentru a face faţă prin alt fel de mijloace aceleiaşi crize interne de care Sparta suferea aidoma tuturor celorlalte cetăţi greceşti. Aceste, reforme, al căror conţinut va fi expus ulterior, erau atribuite 80

duşi de Faiantos nu erau într-adevăr alţii decât bastarzii născuţi la Sparta în răstimpul îndelunge! absenţe a hopliţilor lacedemomeni.

Posesiunea Meseniei făcea din statul spartan de departe cel mai important din Peiopones. Mesenienii, trataţi atât de brutal, nu se gândeau decât să-şi scuture lanţurile. Răscoala hiloţilor, survenită către mijlocul secolului VII, a adus Lacedemorux la doi paşi ele pierzanie, obligând-o la un al doilea război mesenian, din care n-a ieşit victorioasă decât după treizeci de ani de lupte (către 650 – 620): elegiile marţiale ale poetului Tirteu au contribuit la crearea unui moral de învingători soldaţilor

spartani. Cu acest prilej au pus la punct tactica falangei, iar disciplina lor în luptă i-a făcut să-i biruie pe răzvrătiţi şi pe aliaţii argieni şi arcadieni ai acestora. Dar nevoia de a păstra Mesenia avea să apese greu asupra destinului Lacedemonei. Pentru a fi oricând gata să facă faţă pericolelor care-i ameninţau, spartanii şi-au impus un mod de viaţă în întregime supus obligaţiilor militare: ascultare, trai în comun, exerciţii neîntrerupte, concentrarea comenzii în câteva mâini. Atare sistem riguros trebuia să ducă, printr-o implacabilă logică internă, la o austeritate din ce în ce mai mare: după o strălucită perioadă ce a urmat celui de al doilea război mesenian, civilizaţia spartană a intrat într-un declin rapid, începând cu mijlocul secolului VI. Frumoasa ceramică, pe care o exporta la Samos, Cirene, Tarent sau în Etrurin şi care făcea concurenţă celei corintice, dispare cu desăvârşire. Oraşul încetează să se mai deschidă artiştilor ionieni, ca acel Batycles* din Magnesia, care a construit după mijlocul secolului VI vesti tul „tron" al lui Apolo de la Amyclai. Poeţii străini nu mai vin să-i înfrumuseţeze ceremoniile, aşa cum au făcut-o în secolul VII Alemán din Sardes orî Terpandru din Lesbos. Sparta apare neîndoielnic drept o putere de temut, al cărei loc de frunte în Grecia nu poate fi pus în discuţie, întregul Peiopones, în afară de Argos şi Ahaia, intră într-un sistem de alianţe în care ea joacă roiul de frunte, precum o dovedeşte limpede formula „la82

cedemonienii şi aliaţii lor" întrebuinţata în mod curent de aici înainte. Dar atare forţă nu era pusă în slujba unei politici de anvergură. Sparta trăieşte închisă în ea însăşi, fără să mai aibă ambiţia unor noi cuceriri, mulţumindu-se cu stăpânirea celor pe care le poseda deja şi cu reputaţia de vitejie şi austeră virtute în rândul cetăţilor greceşti. Conflictele armate nu erau mai puţin frecvente nici în afara Peloponesului. Cele două oraşe ale

Eubeei, Calcis şi Eretria, care deţinuseră întâietatea colonizărilor la începuturile lor, s-au ridicat la sfârşitul secolului VIII una împotriva celeilalte în lupta pentru stăpânirea câmpiei Lei an – tine ce se întindea între ele. Tucidide ne spune ca la acest război lelantin, în care Eretria şi-a aflat sfârşitul, au luat parte majoritatea cetăţilor greceşti. Nu ştim nimic mai mult, dar remarca ne lasă a înţelege că în microcosmosul elenic cel mai neînsemnat diferend risca să se agraveze. La începutul secolului VI alte lupte au făcut să se încleşteze Megara şi Atena pentru stăpânirea insulei să-l amina: Solon, iar apoi Pisistrate, au asigurat victoria Atenei. O neînţelegere locala între două mici cetăţi din Focida, Delfi şi Crisa, a avut consecinţe considerabile, căci Delfi era în acelaşi timp sediul oracolului lui Apolo şi cel al Amfictioniei*, care reunea nouăsprezece state din Grecia de nord-est. Această ligă a intervenit decretând împotriva Crisei primul lăzhoi sacru (600 – 590): odată învinsă, Crisa a fost distrusă, iar teritoriul ei consacrat lui Apolo. Puţin după aceea s-au celebrat pentru prima oară, în 582, Jocurile Pitice. Delfi şi-a sporit prestigiul, iar tesalienii, ce primiseră conducerea operaţiunilor împotriva Crisei, au jucat vreme îndelungată rolul principal în sânul Amfictioniei.

Aşadar, războiul izbucnea des înu-e cetăţile greceşti arhaice: pentru acestea el reprezenta o preocupare de bază şi constantă. Fără să împiedice totuşi dezvoltarea economică atunci când împrejurările o favorizau. Exemplul Corintului este deosebit de semnificativ: aşezat pe istmul său, cu 3 cele două porturi, unul la vest, în apropierea oraşului, şi altul la est, pe golful Saronic, Corintul ocupa o situaţie privilegiată în calea mărfurilor transbordate între Marea Egee şi Marea Ionica, HI a ştiut să profite, la început sub conducerea unei mari familii, a Bahiazilor, iar apoi sub cea a celor doi tirani ce s-au succedat, Cipselos şi

Periandru. Am văzut cum şi-a înmulţit acţiunile coloniale pe mările şi pieţele Occidentului, ca şi iv, Calcidica, prin întemeierea Potideei. Pe propriu-i teritoriu a încercat fără succes să străpungă istmu' spre a ţace cele două mări să comunice; apoi a construit o pistă de piatră, acel Diolcos, pe care vasele erau trase de la un ţărm la altul al istmului. Corintul nu era numai un loc de tranzit, ci şi un important centru artizanal. Ceramica lui, care începe încă din epoca geometrică, este foarte abundentă şi răspândită în toată lumea greacă, mai ales în Apus: evoluţia bine precizată a stilului acesteia (protocorinâic pinii la ultimul sfert al secolului VII; corintic până ia sfârşitul secolului VI) serveşte arheologilor ca important mijloc de datare în să paturile ce le întreprind. Bineînţeles că anumite categorii de vase, cum sunt flacoanele de parfum, nu călătoreau goale, ci serveau la exportul produselor preparate la Corint. Un alt izvor de profituri era metalurgia: din atelierele corintiene ieşeau, în număr mare, arme, oglinzi, vase de broir/... Pentru a-şi apară comerţul, şi-a dezvoltat o puternica flotă de luptă: Tucidide atribuie corintienilor inovaţia trierelor, vase cu trei rânduri de vâslaşi, care întreceau penteconterele. Meşteşugarii, flota şi negoţul făceau din Corint cea mai prosperă dintre cetăţile Greciei propriu-zise! u prima jumătate a secolului VI.

Lărgirea schimburilor comerciale devenise mat lesnicioasă prin inovaţia încă recentă a monedei de argint. Tradiţia atribuie lidienilor iniţiativa de a folosi drept monedă electrul, aliaj natural de aur şi argint ce se găsea în filoane în subsolul lor. În Grecia propriu-zisă singurul metal care putea juca atare rol era argintul: Fidon, regele Argosului, a fost acela care spre mijlocul secolului VII a bătut primele monede de argint, introducând în acelaşi 84

timp un întreg sistem de măsuri şi greutăţi. De aici înainte grecii aveau la dispoziţie un instrument de schimb

mult mai comod decât vergelele de fier sau obeloi care jucau la început acest rol.

Principalele oraşe şi-au avut repede emisiuni proprii, diferenţiate şi garantate de către o emblemă anume: „ţestoasele” la Kgina, „mânjii” la Corint, „bufniţele” la Atena. Sistemul metrologic al lui Fidon, numit şi cginctic, a fost de altfel concurat de alte sisteme, în special de cel eubeic, adoptat de Corint, şi căruia Atena i-a acordat preferinţa. De unde complicaţii pe care grecii n-au reuşit niciodată să le rezolve în întregime. Cu toate acestea, circulaţia monetară a dat comerţului un remarcabil avânt.

Într-adevăr, abia din momentul în care se hotărăşte să bată monedă, la începutul secolului VI, Atena intră în chip activ pe făgaşul mişcării economice. Este ciudat ca Attica, pe care am văzut-o edificând o strălucită civilizaţie în epocile miceniana şi geometrică, cunoaşte în secolul VII un fel de eclipsa. Şi aceasta nu din pricină că posibilităţile creatoare ale locuitorilor ei ar fi diminuaţi deoarece astăzi este apreciata la justa ei valoare ceramica protoattâca pe care aceasta epocă ne-a lăsat-o: iradierea externă însă e limitată la regiunile strict învecinate, sigur indiciu al unei slăbiciuni interne pe care mărturiile istorice, cât de obscure ar fi ele, ni-l confirmă cu certitudine. Atena suferea de aceeaşi criza politică şi socială ca şi celelalte cetăţi greceşti: puteri excesive concentrate în mâinile marilor familii sau gene, îndatorarea până peste cap a ţărănimii, funcţionarea defectuoasă a justiţiei, aflată în întregime în posesia aristocraţiei, înmulţirea răzbunărilor personale. Câteva prea timide încercări de reformă au eşuat, iar un tânăr ambiţios pe nume Cilon* a vrut să introducă tirania. L-a împiedicat însă reacţia nobilimii condusă de familia Aâcmeonizilor şi de şeful acesteia, Megacles: represiunea a fost până într-atât de necruţătoare încât unii partizani ai lui Cilon, refugiaţi într-

un sanctuar, au fost ucişi, violându-se dreptul de azil. Atare sacrilegiu a apăsat multă vreme asupra genos-ului Alcmeonizilor, care au fost exilaţi împreună cu şeful lor: două secole mai târziu i se va mai reproşa lui Pericle, care aparţinea prin mamă acestei familii, pata ereditară a masacrului cilonienilor. Cretanul Epimenide* a venit să purifice cetatea (632).

După acest eşec, legiuitorul atenian Dracon a fost însărcinat să reformeze justiţia: el a redactat codul foarte sever ce-i poartă numele. Fixând pentru întâia oară în legi scrise dreptul attic, a înlocuit răzbunările personale cu o procedură legală, în faţa tribunalelor de stat. În plus, o-sebind între omorul cu buna ştiinţă şi cel involuntar, a precizat noţiunea de responsabilitate individuală. Arbitrarul şi atotputernicia clanurilor familiale erau astfel serioşi ştirbite.

Criza socială nu-şi găsise numai cu atât rezolvarea. Atare sarcină i-a revenit lui Solon, poet, om politic şi negustor deopotrivă, care a fost chemat în 594 – 593 la înalta magistratură a arhontatului, cu depline puteri de a legifera. A început prin abolirea tuturor datoriilor şi prin suprimarea efectelor lor asupra persoanelor şi bunurilor. A fost interzisă sclavia pentru datorii. Diverse măsuri juridice au slăbit forţa tiranica a legăturilor de familie în interiorul geno5-ului. Legi vizând sobrietatea au împiedicat manifestarea luxului la funeralii, care dădea clanurilor prilejul să-şi manifeste bogăţia şi puterea. O serie de măsuri economice de detaliu au avut drept scop încurajarea agriculturii şi comerţului. Solon a reformat sistemul de măsuri şi greutăţi şi a adoptat pentru monede etalonul eubeic; aceste măsuri au scos Atena de sub controlul economic pe care Egina era gata să-l extindă asupra-i, practicând sistemul „fidonian”. Argintul minelor statului de la Laurion, în partea cea mai de sud a Atticii, a

dat în curând monedelor soloniene acea valoare recunoscuta pe pieţele străine.

Alte prevederi sunt de natură politică. Cetăţenii erau împărţiţi, pe de o parte, în cele patru 86

triburi ioniene tradiţionale, în funcţie de naşterea lor, iar, pe de alta, în patru clase censitare, după venitul funciar anual. Solon nu schimba dubla împărţire, ci stipulează participarea la sarcinile publice în funcţie de venit, făcându-le astfel accesibile oricui se îmbogăţeşte. El instituie un consiliu anual de patru sute de membri, o sută de fiecare trib, cu sarcina de a pregăti lucrările Adunării, în fine, a creat un tribunal popular, Heliaia*, ai cărui membri provin din toate categoriile de cetăţeni, şi care ulterior va juca un rol esenţial în cadrul democraţiei ateniene, căci, aşa cum se exprima despre el Aristotel, „graţie votului de care dispune în tribunal, poporul dispune în acelaşi timp de conducere”.

Reformele lui Solon au pus, în multe privinţe, bazele a ceea ce mai târziu va fi regimul democratic al Atenei. Ele n-au instaurat totuşi pacea între cetăţeni, fiecare din cele două partide, nobilii ca şi poporul, sperând mai mult de la acest legiuitor lucid şi moderat. Treizeci de ani mai târziu, în 561 – 560, un nobil din Brauron, Pisistrate, printr-o îndrăzneaţă lovitură de stat, a pus mâna pe Acropole şi a instaurat tirania. Alungat de două ori de la putere, a ştiut de fiecare dată să se instaleze din nou, transmiţând, la moarte, în 528 – 527, tirania fiilor săi Hiparh şi Hipias, care au exercita i-o netulburaţi până în 514, anul în care „tiranoctonii” Harmodios şi Aristogeiton l-au asasinat pe Hiparh din motive cu totul personale, ce nu aveau nicio legătură cu politica. Hipias s-a menţinut la putere până ce a fost alungat, în 510, de către o intervenţie lacedemoniană solicitată de Alcmeonizi, adversarii tiranului, şi recomandată de oracolul ele la Delii.

Tirania, atât de detestata ulterior în amintirea atemenilor, i-a adus totuşi Atenei avantaje considerabile. Duşman al marilor familii, a căror bogăţie o constituiau domeniile întinse, Pisistrate nutrea dimpotrivă simpatie pentru micii proprietari rurali: el a favorizat prin diverse mijloace formarea unei clase ţărăneşti independente şi stabile, 87 puternic ataşată de pământul pe care-l cultiva cu mâinile ei. Problema funciară pe care Solon nu o putuse rezolva îşi aflase de aici înainte dezlegarea. Pe de altă parte, Pisistrate a sporit monetizarea argintului de la Laurion şi a înlocuit pe monede diversele embleme ale marilor familii cu noile tipuri ale Atenei şi bufniţei, simboluri ale statului atenian. Atare monede se răspândesc în afară: se găsesc din Egipt până în Calcidica, din Chios sau Cos până la Tarent. Începând de pe la 550 ceramica attică cu „figuri negre" ia locul celei corintice pe toate pieţele, în Etruria ca şi în Egipt, la Cirene ca şi în Marea Neagră. Prestigioasele construcţii de pe cuprinsul Atenei, precum şi încurajarea artelor, sunt tot atâtea dovezi de prosperitate pe care oraşul o datora în bună măsura conducerii judicioase a tiranilor ei.

După căderea lui Hipias s-au format două partide, unul favorabil aristocraţiei şi alianţei cu Sparta, altul, condus de aâcmeonidul Glistene*, favorabil poporului. După eşuarea unei intervenţii spartane, Clistene şi-a învins adversarii, făcând să fie adoptate noi şi importante reforme politice: democraţia ateniană se născuse. O coaliţie etero-clită în care intraseră, împreună cu Sparta, Corintul, Calcis şi beoţienii s-a destrămat fără a dobândi vreo victorie; rămaşi singuri, beoţienii şi calcidienii au fost complet zdrobiţi în 506, atare izbânda aducându-i Atenei loturi de pământ în Eubeea, unde pentru prima oară şi-a instalat colonişti pe jumătate ţărani, pe jumătate soldaţi, numiţi cleruhi. Dotată de aici înainte cu o organizare

politică nouă şi cu o armată care tocmai îşi dovedise cu strălucire capacitatea militară, cetatea zeiţei Palas era gata să joace un rol hotărâtor în evenimentele care vor duce la încleştarea dintre grecitate şi imperiul asiatic al Ahemenizilor.

De la instalarea lor pe coasta apuseană a Asiei Mici, grecii au fost întotdeauna în legătură cu statele indigene din interior. Săpăturile în curs de desfăşurare la Gordion*, capitala Frigiei, ne fac să cunoaştem treptat ceva mai bine civilizaţia regatului lui Midas, căruia legenda îi atribuia o bogăţie fabuloasă. Atunci când la începutul secolului VII acesta a fost distrus de cimerieni, principala putere din Anatolia a devenit Lidia, cu Sardes drept capitală, în prima jumătate a secolului VII, Giges a întemeiat dinastia Mer-mnazilor, ai cărei suverani cei mai importanţi au fost Aliates, la începutul secolului VI, iar apoi Cresus (560 – 546). Sub impulsul acestor monarhi întreprinzători, Lidia şi-a extins relaţiile cu cetăţile Ionici până la a exercita asupra lor un adevărat protectorat. După o lungă perioadă de ostilităţi, Aliates a ştiut cum să ajungă la pace cu Miletul, semnând cu acesta un tratat de prietenie şi deschizându-şi posesiunile comerţului grecesc. Au fost fructuoase schimburile dintre porturile ioniene, care importau mărfuri provenind din Egipt ori din Marea Neagră, ca şi din Grecia propriu-zisă sau din Extremul Orient, şi piaţa de la Sardes, oraş renumit prin viaţa de lux şi plăceri. Grecii s-au obişnuit destul de bine cu suzeranitatea prea puţin stânjenitoare a acestor prinţi rafinaţi care vădeau consideraţie pentru elenism: Aliates s-a căsătorit cu o grecoaica, iar Cresus l-a primit pe Solon la curtea sa; şi unul şi celălalt au acoperit cu daruri magnifice sanctuarul de la Delii, iar în schimb delfienii i-au acordat lui Cresus dreptul de cetăţenie. Graţie acestor relaţii cordiale cu Lidia, oraşele greceşti din Ionia au

cunoscut în prima jumătate a secolului VI o perioadă de mare prosperitate. Răspândirea ceramicii ioniene comune, ambalaj obişnuit al produselor de export, ne-o dovedeşte din abundenţa: o întâlnim peste tot, în Etruria, în sudul Franţei, în Spania, la Naucratis, sau în coloniile Mării Negre. Paralel cu dezvoltarea economică, Ionia cunoaşte atunci şi o strălucită înflorire culturală: în vreme ce la Efes* se ridică marele templu al Artemidei, comparabil ca dimensiuni doar cu //<? – raionul din Samos, milezieni ca Tales, care a prezis o eclipsă de soare în 585, ori Anaximandruv autor, către 546, ai primei lucrări greceşti în proză despre care avem cunoştinţă, dau ştiinţei 89? i filosofici prima lor formă raţională.

De mult timp însă influenţa gândirii, dar mai ales a artelor orientale, se exercita asupra întregii civilizaţii greceşti. Secolul VII şi prima jumătate a celui următor poartă în clasificările arheologice denumirea de perioada orientalhanta. Negoţul cu pieţele orientale, la început prin intermediul fenicienilor, apoi direct pe calea mării, ca şi pe drumurile Anatoliei, a răspândit în lumea grecească produsele artizanatului asiatic: piese de podoabă, ţesături, fildeşuri sculptate, ustensile de bronz. Fenomenul constatat deja în epoca micenâană se produce din nou: influenţele Asiei se manifestă puternic asupra moravurilor, a gândirii şi artei. Modele orientale, ca cea a veşmintelor lungi şi bogat împodobite, a bijuteriilor somptuoase, a parfumurilor, accesoriilor de preţ, a moliciunii şi luxului în viaţa cotidiană, pătrund în cetăţile greceşti din Ionia dar şi în bogatele colonii din vest care fac comerţ cu Orientul, precum şi cu etruscii, ei înşişi puternic marcaţi de tradiţiile lor anatoliene. Imitând tradiţiile orientale, prind forma credinţe şi mituri specifice: Artemis din Efes, Afrodita din Pafos, Apolo de la Didyma, în apropiere de Milet, care au multe trăsături împrumutate de la

divinităţile asiatice. Monştrii adoptaţi de mitologie cu atâta uşurinţa, sfinx sau grifon, gorgona ori himeră, sirena sau pegas provin din folclorul asiatic sau se inspira din creaţiile acestuia. Artele decorative, deopotrivă orfevrăria şi ceramica, reproduc motive familiare artei orientale, aşa cum în special ţesăturile le-au făcut cunoscute în întreaga Grecie: frizele cu animale repetate la infinit, imprimate parcă de unul din acei cilindri sigilări gravaţi de artiştii Orientului Apropiat, sunt un element esenţial al decoraţiei frumoaselor vase „orientauzanţe” ale ceramicii indiene, ca şi ale celei corintice. Chiar şi în muzicii, aportul anatolian este considerabil: grecii îi datorează două din modurile fundamentale, cel frigian şi cel lidian.

Dar, precum în epoca miceniană – faţa de imensitatea moştenirii cretane –, originalitatea proprie civilizaţiei elenice n-a riscat nici de această dată 90

să fie sufocată de influenţele orientale. Chiar în Ionia arhitectura rămâne în esenţă greacă, iar în ceramica de Chios, ca şi pe sarcofagele de la Clazomene sau pe hidriile ionice ceretane, regăsim de fiecare dată pecetea limpedelui spirit ordonator al grecului, specificul lui simţ al observaţiei realiste, intervenţia constantă a artistului care introduce ceva personal în operă îndată ce aceasta se ridică deasupra banalei producţii utilitare. Arhaismul grec a aflat în contactele sale cu Orientul posibilitatea de a se îmbogăţi, de care a profitat din plin; nu voia însă a se contopi cu acesta. Nicăieri atare fapt nu apare mai clar decât în Attica, în a doua jumătate a veacului VI, la graţiosul grup al korelor de pe Acropole, a căror eleganţa şi podoabe sunt adesea cu totul ionice, dar care-şi păstrează în ţinută, ca şi în expresie, pudoarea corespunzătoare idealului femeii elene. Surâsul ce li se schiţează pe feţele de marmură nu e desigur o simplă convenţie: el traduce o viaţă interioara care face din

statuie o persoană ce se deosebeşte astfel mult de simulacrele anonime ale Orientului.

Dar tocmai în momentul când această artă şi civilizaţie profitau de pe urma aportului asiatic, fără a se lăsa dominat de el, o ameninţare de temut se conturează dinspre Orientul până atunci izvor de bogăţie şi profituri, preschimbat brusc în primejdie de moarte pentru elenism. O putere nouă se ridica la mijlocul secolului VI, puterea persană, întemeiată în inima Iranului de către Cirus Ahemenidul. În puţini ani, acest cuceritor şi om politic de geniu, pornind din regatul Mediei, al cărui stăpân devenise, înlătură puterea lui Cresus (546), pune mâna pe întreaga Anatolie şi trece sub stăpânirea sa oraşele greceşti de pe coastă, precum şi mai multe insule din Marea Egee. Supune apoi Babilonul şi toată Asia Antenpară, de la Mediterană până la Mesopotamia. Kul său Cambise cucereşte Egiptul (525). Cu începere din 522, un mare rege, Darius, domneşte peste imperiul ahemenid, ale cărui margini 1 se gândeşte să le împingă şi mai departe. De mai

T”] Imperiul lui Cirus [559 – 530]

Cuceririle lui Cambiset 530 – 522) ltf şi Cuceririle lui Darius (522—36 [i9 i Datele cuceririlor

...Zona revoltei ic. -iiemiw

— Calea regală j-Ode Victorie persana

Fig. 7. IMPERIUL PERSAN ÎNAINTEA RĂZBOAIELOR MEDICE

multe ori acest imperiu s-a lovit în drum de grecii din Grecia propriu-zisă: Sparta îl susţine pe Cresus împotriva lui Cirus, păstrând apoi o atitudine ostila faţă de perşi. Atena refuzase să accepte întoarcerea lui Hipias, susţinut de imperiu, în 499 o expediţie persană a încercat fără succes să supună insula Naxos din Ciclade. Acest eşec i-a încurajat pe ionieni la revoltă; de la Atena au obţinut ca

întăriri douăzeci de nave de luptă şi încă alte cinci din Eretria, apoi au trimis un corp expediţionar în valea râului Hermos, unde au cucerit şi ars Sardesul, fără a cruţa sanctuarul Cibelei venerat de lidieni. Întreaga grecitate a Asiei s-a răsculat atunci când atenienii se întorceau acasă. Darius a reacţionat însă cu vigoare şi eficacitate: cucerirea în 494 a Miletului a urmat victoriei navale de la Lade, unde flota ioniană a fost înfrântă, punându-se 92

astfel capăt revoltei. Milezienii au fost deportaţi în masa, sanctuarul lui Apolo de la Didyma* a fost jefuit, iar ofrandele sacre duse ca pradă la Susa, unde una dintre ele a fost regăsită în zilele noastre. Curând după aceea, în 492, o armată persana comandată de Mardonios trecea Strâmtorile şi reinstala autoritatea lui Darius asupra Tracici şi Macedoniei, supuse deja odată, ca şi oraşele greceşti din regiune, înaintea revoltei io-merulor. Doi ani mai târziu, în 490, o expediţie comandata de Datis şi Artafernes părăsea Cilicia cu scopul expres de a pedepsi Atena şi Eretria pentru ajutorul pe care ambele îl dăduseră ionienilor. Se avea însă în vedere un ţel politic şi mai ambiţios: era vorba de a aduce întreaga Grecie pub ascultarea Marelui Rege. În încleştarea războaielor persane era pus în cauză viitorul civilizaţiei greceşti independente. Gloria Atenei consta în a fi înţeles acest lucru încă de la început şi în faptul că a făcut faţă primejdiei până la capăt.

Capitolul IV

EPOCA CLASICĂ

(DE LA RĂZBOAIELE PERSANE LA URCAREA PE TRON A LUI ALEXANDRU CEL MARE, 490 – 336)

Expediţia comandată de Datis şi Artafernes reunea importante forţe de infanterie şi cavalerie (poate 25.000 de oameni) transportate pe mare sub protecţia vaselor de război. Hipias, fostul tiran al Atenei, fiul lui Pisistrate, le

întovărăşea cu scopul de a-şi restabili autoritatea în Attica graţie ajutorului persan. Conta pe sprijinul şi complicitatea acelora ce-şi aminteau de regimul pisistratizilor ca de o „vârstă de aur”, în drum, flota a incendiat Naxosul, a supus Cicladele, a devastat teritoriul cetăţii Caristos din Eubeea, apoi a ajuns la Eretria care căzu prin trădare, după un asediu de şase zile. Acostând după aceea în Attica, trupele de invazie au fost debarcate în golful de la Maraton, în faţa Eubeei. În operaţiile lor perşii erau sfătuiţi de Hipias.

În faţa pericolului iminent, Atena a trimis un alergător la Sparta pentru a cere ajutor. Lace-demonienii însă, reţinuţi de un scrupul religios, nu s-au pus în mişcare înainte de a fi lună noua, şase zile mai târziu: când au ajuns, totul era terminat. Adunarea poporului atenian a hotărât să accepte lupta în câmp deschis în loc să primească asaltul în spatele zidurilor cetăţii. Unul din cei zece strategi aleşi, Miltiade”, care mai avusese de a face cu perşii cu ocazia unei expediţii coloniale în Chersonesul tracic, a făcut să fie luată atare hotărâre. El a jucat, de asemenea, 94

un rol hotărâtor şi pe câmpiil de bătaie, determinându-l pe polemarhul Calimah*, şeful suprem al armatei, să încerce fără întârziere soarta armelor. Ciocnirea a avut loc în zorii unei zile de septembrie 490. Ajutaţi de o mie de soldaţi veniţi de la Plateea, aliată credincioasă a Atenei, hopliţii au atacat în pas alergător infanteria persană, cel puţin de două ori mai numeroasă decât ei, şi au adus-o în stare de derută după o grea luptă corp la corp. Flota duşmană i-a cules pe învinşi şi a ridicat ancora. Calimah şi cel puţin 200 de atenieni au căzut în luptă fiind îngropaţi pe loc într-un tumul comun care domină încă şi astăzi, din mijlocul măslinilor, câmpia Htorală de la Maraton. Perşii au pierdut aproape 6.500 de oameni, în aceeaşi zi, Miltiade şi strategii au readus

armata la Atena, ajungând la timp spre a preîntâmpina o încercare de debarcare la Fale-ron. Văzând coasta apărată, Datis şi Artafernes n-au mai insistat şi s-au reîntors în Asia, ducânc! cu ei prada şi prizonierii făcuţi în Eubeea şi Ciclade.

În ochii lui Darius operaţia putea trece drept pe jumătate izbutită. Desigur, Atena scăpase de răzbunarea Marelui Rege, dar Eretria, celălalt oraş vinovat de a fi ajutat pe ionienii răsculaţi, a fost aspru pedepsit. Eretrienii capturaţi au fost deportaţi la Arderika, la nord de Suza, în Luristan, regiune în care se afla deja în exploatare un puţ petrolifer; cincizeci de ani mai târziii când i-a vizitat Herodot, ei îşi mai păstrau limba şi datineie. Jefuirea oraşelor Eubeei, a Naxosului, marele număr de prizonieri, toate aceste rezultate pozitive nu puteau face uitat eşecul debarcării în Attica. Aştepund, Atena n-avea nimic de pierdut: se ştia acum că pentru a aduce Grecia sub stăpânirea regelui era insuficientă o debarcare susţinută de flotă. Darius a reluat pe scară mare proiectul de invazie, dar revolta Egiptului a întârziat punerea lui în aplicare, între timp regele a murit (486), iar urmaşul său Xerxes a trebuit mai întâi să restabilească ordinea în Egipt 95 înainte de a plănui o nouă expediţie în Europa.

S-Amplosorea mormântulu! (Sores) l ctenlenilor crezuţi în botâlie!

Fig. 8. BĂTĂLIA DE LA MARATON

(După N.G.L. Hammond)

Armata persană, aflată cu spatele la mare, era aprovizionată de flota care staţiona în golf. Atenienii şi plateenii coborau de pe pantele Pentelicului (munţii Agriliki şi Kotroni). Polemarhul Calimah (care a murit în timpul luptei) comanda aripa dreaptă, iar plateenii formau aripa stângă. Miltiade şi-a desfăşurat trupele la o bătaie de săgeată de perşi şi a început asaltul. La început, perşii

progresau în partea centrală a frontului, dar în cele două aripi grecii au reuşit să-i copleşească repede, întorcându-se apoi împotriva duşmanului învingător la centru şi zdrobindu-l. Majoritatea trupelor persane s-au reîmbarcat în ciuda eforturilor depuse pentru a le împiedica. Atunci şi-a pierdut mina, sub o lovitură de topor, fratele lui Eschil, Cinegiros, încercând să oprească, ţinând-o de pupă, o corabie duşmană.

Ceea ce pentru perşi nu părea decât un eşec lipsit de importanţa, a fost în schimb pentru greci, şi a rămas pe bună dreptate în amintirea oamenilor, drept o victorie cu urmări capitale. Temuta armata persană a fost pentru prima oară împrăştiată în câmp deschis de către hopliţi, ea care până atunci păruse de neînvins.

Atare faptă a fost realizata de Atena doar prin forţele ei: cetatea lui Gecrops, mândră de străvechile-i tradiţii şi de mai noua-i prosperitate, căpăta de aici înainte aureola unei glorii militare pe care nici măcar succesul de la Calcis, din 506, nu i-o putuse conferi. Faţă de Sparta, până atunci fără rival în domeniul armelor, îşi dobândise un prestigiu ce-i va servi ambiţiile pe cale de a se naşte. Dar mai ales, mai mult decât oricând înainte, expediţia lui Darius împotriva Atenei i-a făcut pe greci să devină conştienţi de ceea ce însemna elenismul în faţa puternicului imperiu asiatic. Era vorba nu numai de viaţa şi independenţa unui popor, ci de viitorul unei civilizaţii. Oricare vor fi fost mai înainte pentru Attica binefacerile regimului Pisistratralor, prezenţa lui Hipias în furgoanele armatei persane căpăta valoarea unui simbol. Prin intermediul tinerei democraţii ateniene, care decisese să înfrunte bărbăteşte invazia străina, întregul popor grec îşi manifesta voinţa lui de a refuza pierderea drepturilor sale. Desigur, mulţi greci cunoscuseră şi vor mai cunoaşte încă aservirea faţa de alţi greci. De data aceasta nu era vorba

de un conflict obişnuit, în care „războiul, mamă a tuturor lucrurilor”, după cum spunea Heraclit, făcea să se ciocnească oamenii şi poftele lor: modesta expediţie colonială a lui Datis şi Arta-fernes apărea drept o încercare de a impune Greciei nu numai dominaţia străină, ci şi o filosofie politică, cea a marilor state orientale, unde, sub autoritatea suveranului de drept divin, trăiesc nu cetăţeni, ci supuşi, gloată fără nume, în care individul se sufocă. Acesta era destinul pe care luptătorii de la Maraton, maratonomahii, au refuzat să-l accepte pentru ei înşişi, pentru fraţii şi urmaşii lor. În faţa unei Asii a cărei putere, bogăţie şi măreţie ştiau foarte bine că se întemeiază pe supunerea maselor de oameni capriciilor unui monarh absolut, ei au apărat cu armele idealul juridic al cetăţii formate din oameni 97 liberi, Când în lumina proaspătă a unei dimineţi privinciile imensului imperiu şi-au trimis contingentele lor, al căror aspect pitoresc şi multicolor este descris în amănunţime de Herodot. Forţele navale eru alcătuite din escadre feniciene, egiptene, ciliciene şi cipriote, dar şi din 300 de corăbii greceşti ale ionienilor şi insularilor supuşi ai regelui. Traversând Tracia, cu coloniile ei greceşti aduse deja în stare de satrapie, şi apoi Macedonia, aliată a monarhiei ahemenide, Xerxes a ajuns în regiunea Olimpulul şi a intrat în Tesalia: grecii şi-au retras mai la sud linia lor de rezistenţa. Tesalienii şi beoţienii (exceptând Plateea şi Tespiai) au trecut de partea Im Xerxes.

Prima încleştare pe uscat a avut loc la Termopile, punct de trecere obligatoriu între mare şi bariera muntoasă a Calidromului, socotita imposibil de străbătut pentru o armată. La începutul lui august 480, perşii au forţat apărarea grecilor, o coloană inamică înconjurând-o printr-un drum de munte, înştiinţate la timp, trupele greceşti s-au repliat pe istmul de la Corint, lăsând la faţa

locului doar pe regele Leo-nida şi cei trei sute de spartani ai săi, care, împreună cu câţiva beoţieni din Tespiai, şi-au dat viaţa până la ultimul. Sacrificiul acestora a întărit voinţa de lupta a elenilor, el fiind cântat de poetul Simonide în epigramele săpate mai apoi pe mormântul lor comun: „Trecătorule, du-te şi spune Spartei că am murit aici, supunându-ne legilor ei f.

În acelaşi timp, flota grecească strânsa la capul Artemision, la extremitatea nordică a \Lu-beei, s-a lovit pentru prima oară cu escadrele Marelui Rege, care coborau de la Terma, oraş ce se ridica în Macedonia pe locul viitorului Te-salonic. Deşi zdravăn încercate într-un uragan, care a sfărâmat 400 de peninsula stâncoasa a Magnesiei, corăbiile egiptene şi asiatice au făcut faţă în mod onorabil vreme de două zile de lupte indecise. La vestea abandonării Termopilelor, flota grecească s-a retras către sud, aruncând ancora în apropierea Salaminei, de unde putea apăra flancul fortificaţiilor de ia Istm.

Primo Urile Q coriiblilor greceşti Primele linii succesive ale corăbiilor persane (A, B, C! O 1 2 3 A 5 km

SĂ O L FUL ELE U SIS = SHH

Fig. 10, BĂTĂLIA DE LA SALAMINA

(După N.G.L. Hammond)

Specialiştii discută despre identificarea insuliţei Psy-talia, pe care unii o amplasează acolo unde pe planul de mai sus se află insuliţa Atalanta. Poziţia celor două flote, ca şi a tronului lui Xerxes, nu sunt nici ele cunoscute cu certitudine. După Hammond, flota greacă ocupa partea nordică a strâmtorii Salamina şi ieşirea acesteia în golful Eleusis. În ziua premergătoare bătăliei, flota persană (a) a închis ieşirea sudică a strâmtorii, aproape de mica insulă Atalanta. A înaintat apoi în timpul nopţii (B), iar dimineaţa (C) s-a aflat în faţa flotei greceşti, care ea însăşi înainta în strâmtoare. Ciocnirea a avut loc în mijlocul strâmtorii care

în unele părţi nu are mai mult de] km. lăţime. Trupele persane debarcate în insula Psytaliu au fost decimate cu lovituri de săgeată, iar apoi masacrate de hopliţi, în vreme ce vasele greceşti, mult mai manevrabile în acel spaţiu strâmt, împungeau cu pintenele corăbiile Marelui Rege, care se stânjeneau reciproc.

Prin Focida, pe care au prădat-o şi prin fieoţia, care i-a primit ca aliaţi, perşii ajunseră i fi Aţiica. Conformându-se unui oracol, atenienii şi-au abandonat oraşul, refugiindu-se pe flota, care i-a evacuat la Salamina şi la Troizen. Mica 1°1 garnizoana Lisată pe Acropole s-a apărat cu tot patru sute de corăbii greceşti au provocat Q grea înfrângere unei flote de trei orî superioare.

Slăbită de grelele pierderi, aceasta flota nu era totuşi mai puţin de temut. Armata persanii era intactă. Dar Xerxes văzuse destul, iar anotimpul era prea înaintat. A dat ordinul de retragere, trimiţând flota direct spre Helespont, în vreme ce el urma să se întoarcă pe uscat cu armata: i-au trebuit patruzeci şi cinci de zile chinuitoare de marş ca să ajungă în Asia. Îşi lăsase însă în Tesalia pe unul din generali, Mar-donios, împreună cu torţe considerabile, cu porunca de a ierna acolo spre a reîncepe în primăvară operaţiile.

În 479, imediat după strângerea recoltei, la începutul lui iulie, Mardonios a invadat Attica, pe care locuitorii ei au evacuat-o din nou, refugiindu-se la Salamina, Aflând că armata confederaţiei greceşti părăsea Peloponesul, s-a retras în Beoţia, lăsând în urma-i un oraş în ruine şi ogoare devastate. I-a aşteptat pe greci la ieşirea din trecătoarea muntelui Citeron, în apropierea râului Asopos. Trupele lui erau numeroase şi bine pregătite: infanteriei persane şi asiatice i se adăugau contingente de hopâiţi beoţieni şi foci-dieni; cavaleria era mai ales de temut căci era întărită de escadroane tesaliene, beoţiene şi macedonene. Armata

grecească de sub comanda spartanului Pausania*, nepotul regelui Leonida, avea un efectiv de aproape 40.000 ele hopâiţi, dintre care 10.000 lacedemonieni şi 8.000 atenieni, fără a mai pune la socoteală trupele uşoare. Ea a trecut Citeronui şi a luat poziţie la poalele muntelui, în faţa liniilor persane, lângă oraşul Plateea. Cei doi adversari s-au studiat, vreme de trei săptămâni, timp în care grecii au avut mult de suferit din pricina hărţuielilor cavaleriei inamice. O retragere ordonată de Pausania, dar greşit executata de subordonaţii săi, l-a îndemnat pe Mardonios să treacă cu infanteria râul Asopos pentru a ataca pe grecii în stare de dezordine. Cei din urmă au suportat însă şocul cu tărie: lap3 cedemonienii mai ales au dat dovadă de traciiţinuseră podurile lui Xerxes. Atare trofee, închinate zeilor în marile sanctuare, contribuiau la gloria Atenei, care de aici înainte a luat în mâini iniţiativa militară şi politica în operaţiile împotriva Asiei.

„De la războaiele persane până la cel peloponesiac, ne spune Tucidide, lacedemonienii şi atenienii, fie războindu-se unii cu alţii, fie luptând împotriva propriilor aliaţi ce încercau să iasă de sub autoritatea lor, fie încheind câte un armistiţiu, n-au încetat să-şi îmbunătăţească baza materiala a armatelor şi să-şi sporească experienţa ele lupta cu prilejul respectivelor acţiuni militare”. Această perioadă de cincizeci de ani, sau pentecontactia, îi apare în chip retrospectiv istoricului drept pregătirea conflictului la care în mod fatal avea să ajungă rivalitatea dintre cele două mari oraşe greceşti. Sparta, a cărei autoritate era până atunci necontestată, privea cu nelinişte cum creştea puterea Atenei până la ameninţarea propriei influenţe chiar în treburile Peloponesului. Astfel de creştere este un fapt capital nu numai pentru istoria Greciei, ci şi pentru întreaga noastră civilizaţie: căci doar ajungând să joace primul rol pe scena

politicii şi a războiului a putut Atena să-şi desfăşoare întregul ei geniu în domeniul gândirii, literaturii şi artei. Jumătatea de veac scursă între 480 şi 430 a rămas pe drept cuvânt în amintirea oamenilor sub numele de Secolul lui Perlele, răstimp în cursul căruia civilizaţia greacă a căpătat un avânt hotărâtor şi o strălucire ce n-a încetat să uimească.

Cu începere din iarna, 478 – 477, Atena a organizat împreună cu cetăţile din Asia Mică şi din insule o ligă destinată continuării războiului împotriva perşilor. Aceştia rămâneau de temui, iar reluarea ofensivei era oricând posibilă. Oraşele din Asia Mică, din Strâmtori şi din Marea Egee care erau direct ameninţate aveau nevoie de o protecţie permanenta, întemeiată pe o putere 105 navala. Singură Atena era capabilă să o ofere:

Fig. JI. GRECIA ÎN AJUNUL RĂZBOIULUI PELOPONEZIAC

comunitatea de tradiţii între Attica şi Ionia a uşurat neîndoielnic această uniune, dar bineînţeles că interesul a fost cauza principală. Atena îşi punea flota la dispoziţia ligii şi îşi asuma comanda forţelor confederate. Cetăţile ce nu puteau contribui cu un contingent naval la efortul comun se angajau să verse o contribuţie anuală sau tribut*, a cărui mărime a fost calculată şi repartizată cu multă echitate de către Aristide. Tezaurul federal, administrat de trezorieri atenieni, era plasat sub protecţia lui Apolo, în sanctuarul de la Delos, în mijlocul Cicladelor, loc al veneraţiei comune a ionienilor, veacuri de-a rândul. Sub conducerea generalilor atenieni, campanii succesive au dus la controlul asupra Strâmtorilor, la alungarea din Tracia a garnizoanelor persane, permit în d instalarea de colonii militare ateniene 106

K

la gura de vărsare a Strimonului şi în insula Sciros, la

reprimarea unei încercări de secesiune a insulei Naxos. În fine, pe la 467, Cimon*, fiul lui Miltiade, se afla la comanda unei escadre numeroase care a întâlnit flota persana pe coasta sudică a Asiei Mici; în Pamfilia, la gura de vărsare a râului Eurymedon, el a repurtat o dubla victorie, navala şi terestră, reînnoind-o pe cea de la Mycale. Securitatea cetăţilor greceşti din Marea Egee era de aici înainte asigurată.

Între timp, protagoniştii celui de al doilea război persan au dispărut într-o atmosferă de scandal. Pausania, învingătorul de la Plateea, dovedise ambiţii personale incompatibile cu tradiţiile statului lacedemonian. Îndepărtat de la comanda, a intrat în relaţii secrete cu Marele Rege: trădarea sa a fost descoperită şi a fost lăsat să moară de foame în sanctuarul în care se refugiase. Temistocle, adevăratul învingător de la Salamina, a cunoscut şi el dizgraţia după ce adusese un nou serviciu patriei, îndemnând-o, în pofida Spartei, să-şi înalţe din nou zidurile d 3 apărare distruse de perşi şi să fortifice Pireul. Hazardul politicii i-a înstrăinat însă poporul Atenei şi a făcut să fie ostracizat. Fusese amestecat în negocierile lui Pausania cu Persia şi urmărit din această pricină de emisarii Spartei şi Atenei. De ei n-a putut scăpa decât punându-se sub protecţia lui Artaxerxes, fiul lui Xerxes, care l-a primit bine, dăruindu-i pământuri în Anatolia, unde a murit curând după aceea, prin 460.

Dacă Atena, lipsită de Temistocle, găsise în Cimon o căpetenie capabilă s-o facă a duce o politică întreprinzătoare, Sparta se afla confruntată cu mari dificultăţi. A trebuit să facă faţă odată mai mult ostilităţii Argosului, vecinul şi vechiul ei duşman. Apoi a izbucnit o revoltă a hiâoţilor care vreme de zece ani s-a prelungit într-al treilea război mesenian (469 – 460). Un puternic cutremur de pământ a distrus oraşul aproape în întregime

în anul 464: a fost nevoie de întreaga energie a regelui Arhidamos şi de tradiţionala disciplină >7 spartată ca statul să fie salvat de la dezastrul total. Sparta n-a putut astfel profita de primele dificultăţi pe care Atena le întâmpina în ce priveşte pretenţiile ei de hegemonie: când insula Ta-sos, vecină coastelor Traciei, a vrut să părăsească în 465 – 464 alianţa ateniană, ea a cerut zadarnic ajutor Lacedemonei, iar Cimon a readus la ascultare cetatea rebelă după doi ani de asediu. Mai mult încă, Sparta a trebuit să solicite concursul atenienilor ca să lichideze definâtiv rezistenţa mesenienilor. Cimon a fost trimis împreună cu un corp expediţionar, dar n-a izbutit în încercarea de a cuceri fortăreaţa de pe muntele Itome, în care se refugiaseră răsculaţii. Spartanii s-au dispensat repede de serviciile lui. Acesta a fost prilejuit rupturii făţişe între cele două sune: lupta armată avea să urmeze rivalităţii surde care le macină de două decenii.

Evoluţia politică internă a Atenei alimenta duşmănia Spartei. Cimon nutrise dintotdeauna simpatii pentru tradiţiile conservatoare ale Lacedemonei. Dar, în ciuda victoriilor lui, a fost ostracizat în 461: nu putuse împiedica partidul democratic, condus de Efialte şi de tânărul fiu al lui Xantipos, Pericle, să adopte reformele care lăsau Areopagul* fără niciun fel de influenţa politică, sfat căruia, alcătuit fiind din arhonţii ieşiţi din funcţie, urmau să-i revină atribuţii judecătoreşti, limitate la cazurile de omucidere sau de sacrilegiu. Sfatul celor Cinci Sute şi tribunalul Helâaei au moştenit celelalte puteri exercitate până atunci de Areopag, Cu toate că Efi-alte a fost aproape imediat asasinat, aceste mă-fiin au fost menţinute, de unde şi avertismentul lui Eschiie în Orestia (458): „Respinge anarhia ca şi despotismul!” (Eumenidele525 – 526). Atena deschidea concomitent operaţii ofensive împotriva perşilor şi totodată a lacedemonienilor şi aliaţilor lor. În vreme ce-

şi sporea mijloacele de apărare. Construind între oraş şi Pireu fortificaţia continuă a Zidurilor Lungi, ea trimitea şi o flotă în ajutorul unui şef libian care, în apropiere de Memfis, încerca să ridice Egiptul împotriva Marelui Rege. După succesele începutului, această 108

exi txpediţie s-a sfârşit în 454 printr-un dezastru: aproape toate trupele angajate în lupta au pierit, în Grecia propriu? isa, Atena a obţinut ajutorul Megarei, până atunci aliata Spartei, a luptat împotriva Corintului şi a sfărâmat puterea Eginei 457) asigurându-şi astfel deplina libertate de manevră în golful Saronic. În Beoţia, la Tana-gra (457), a fost înfrântă de o armată lacede-momană care, după victorie, s-a reîntors în Pelo-pones. Atenienii au profitat pentru a-şi afirma autoritatea în Grecia centrala. Coastele Pelopo-nesului au fost apoi hărţuite în cursul unor operaţii navale conduse, în parte, de Pericle. La Naupactos, în vestul Locridei, atenienii şi-au instalat un solid punct de sprijin încredinţat pazei mesenienilor exilaţi de către spartani: în acest fel puteau controla golful Corintic, aşa cum controlau golful Saronic.

Deceniul 460 – 450 este capital pentru Atena: în acel timp principalul inspirator al politicii ateniene devine Pericle, născut prin 495 dintr-o familie nobila înrudită cu genos-ul Alcmeonizilor. Frumos, fermecător, cultivat, excelent orator, militar competent, el se bucura de încrederea deplină a democraţilor care, conştienţi de marile lui calităţi, îl considerau integru din punct de vedere politic şi financiar, rămâmndu-i credincioşi până la capăt, în ciuda atacurilor poeţilor comici, favorabili adversarilor săi. Nutrea pentru patria lui ambiţii mari şi, ca politician experimentat, nu se încurca în scrupule excesive în ce priveşte mijloacele de a-şi atinge ţelul. Convins, pe bună dreptate, ca poporul atenian poseda calităţi ieşite din comun, considera că ele îi dădeau dreptul

la hegemonie, creându-i obligaţia de a-l exercita: în acest chip a ajuns la doctrina imperialismului cu care compatrioţii lui s-au împăcat destul de bine. Poporul îşi avea partea lui, deoarece devenea elementul conducător nu numai al unei confederaţii, ci al unui imperiu, iar resursele financiare ale ligii aveau să-i furnizeze subsidii: instituirea unui salariu zilnic pentru judecătorii 109 Helia ei, înmulţirea funcţionarilor în metropolă ori în afară, soldele militare şi indemnizaţii le, toate acestea însemnau mijloace de trai pentru mai bine de douăzeci de mii de cetăţeni, ne spune Aristotel. Adăugând şi prestigioasele construcţii ale lui Pericle pe Acropole, care dădeau de lucru la sute de meşteşugari pe parcursul a mai mult de douăzeci de ani, e limpede în ce mod politica lui Pericle favoriza interesele materiale ale poporului, ca să nu mai vorbim de satisfacţiile adu.se de ea orgoliului naţional, în 454 – 453, tezaurul federal a fost transferat de la Delos la Atena, trecând astfel de sub protecţia lui Apoao sub cea a Atenei: cu toate că măsura a fost justiii – cată de ameninţările pe care flota persană Io făcea să plutească asupra Cicladelor, ca urmare a dezastrului atenian din Egipt, era în fond vorba de o operaţie politică ce traducea deplinul control al Atenei în ce priveşte treburile ligii. Cetăţile aliate trecuseră de fapt la rangul de cetăţi supuse, iar liga se transformase în imperiu, Pericle, ajutat de Cimon, rechemat din exil, acţiona cu hotărâre şi energie. Dezastrul din Egipt şi tendinţele imperialiste ale Atenei au determinat, cu complicitatea Persiei, mai multe cetăţi să părăsească liga. Ca să aibă mâinile libere, atenienii au încheiat un armistiţiu cu Sparta. S-au consacrat apoi readucerii dizidenţilor la ascultare. După ce şi-au reimpus autoritatea, au reluat războiul împotriva perşilor: Cimon comanda escadra ce caută să angajeze o luptă în apele Ciprului, în timpul operaţiilor, după ce a repurtat noi

succese, a murit de boala acolo, în 449 – 448 au început negocierile care au dus la un tratat numit Pacea lui Calias*, după principalul negociator atenian. Se garanta autonomia cetăţilor greceşti din Asia. Navele de război ale Marelui Rege nu mai trebuiau să se arate între Pamfilia şi Bosfor, în ce-o priveşte, Atena avea să respecte teritoriile Marelui Rege. Reîntoarcerea la pace asigura securitatea ionienilor, ceea ce constituia ţelul mărturisit al ligii de la Delos, iar comerţul pe mare redevenea liber. 1

Atena a profitat ca să-şi afirme şi mai mult dominaţia asupra „aliaţilor": ea şi-a înmulţit coloniile militare, sau clemhiile, aşezate pe pământul acestora; în chip frecvent îşi exercita controlul asupra politicii interne a respectivelor state, situându-se de partea democraţilor; a impus folosirea monedti attice precum şi a sistemului attic de măsuri şi greutăţi. Imperialismul economic mergea mână în mână cu cel politic. Sparta nu rămânea însă a nactivă pe continent. Ea a declanşat împotriva focidienilor, aliaţi ai Atenei, al doilea Război Sacru, ca să apere autonomia sanctuarului. Atena a ripostat, dar s-a ciocnit de grave dificultăţi în Grecia centrală, unde mai multe cetăţi beoţiene i-au devenit ostile. Un detaşament atenian a suferit în 446 o grea înfrângere la Coroneea, în urma căreia a trebuit părăsită întreaga Beoţie. Megara s-a răsculat, ca şi toată Eubeea, O armată lacedemoniană a înaintat până la Eleusâs. Din fericire pentru Atena, comandantul acestei armate nu şi-a continuat ofensiva, ci a bătut în retragere. Pericle a profitat pentru a pedepsi aspru pe răsculaţii eu-beeni. A încheiat atunci cu Sparta, în 446 – 445, o pace de treizeci de ani, ce stabilea un anumit echilibru de forţe între imperiul atenian, privat de majoritatea aliaţilor săi continentali (exceptând Plateea şi Naupactos), dar stăpân în continuare al Egeei, şi blocul peloponezian condus de Sparta, întărit acum prin

alăturarea Megarei şi Beoţiei. Fiecare trebuia să se abţină de la acţiuni îndreptate împotriva aliaţilor celeilalte părţi, dar putea proceda după plac în ce priveşte statele neutre. Se garanta libertatea comerţului pe mare atât în est cât şi în vest.

t în ciuda regresului influenţei ei în Grecia propnti-zisă, Atena se afla în culmea puterii economice şi militare. La îndemnurile lui Pericle, şi-a investit o parte a fondurilor provenind din tribut în înălţarea de monumente şi statui pe Acropole: între 447 şi 438 se construieşte Partenonul, platoul sacru fiind un vast şantier cu activitate neînl1 trecupta plină în 432. Singură statuia Atenei Partenos, de Fidias, a costat 700 talanţi, aproape de două ori valoarea totală a tributului anual al Aliaţilor, în acelaşi timp Atena îşi întreţinea flota, menţinând în stare de permanenta alarma 60 de triere vreme de opt luni pe an. Atare forţă i-a îngăduit să intervină în afară, în cele mai diverse zone. Atenienii sunt cei care în 443 instalează la Turioi*, în Italia de sud, lângă străvechea Sibaris, o colonie întemeiata de mai multe state greceşti: istoricul Herodot din Halicarnas a fost unul din primii cetăţeni ai acesteia. Perlele a înăbuşit, nu fără dificultate, în 440 – 439, o revoltă la Samos şi alta la Bizanţ. Brutalitatea represaliilor la care au fost supuşi samienii făcea limpede pentru toată lumea transformarea ligii într-un imperiu cu apucături tiranice. Cu autoritatea astfel întărită, Atena a putut trimite o expediţie în Marea Neagră până la Sinope şi Amisos, unde au fost instalate grupuri de colonişti alături de mai vechii ocupaţi, în 436 a întemeiat pe cursul inferior al Strimonului importanta colonie de la Amfipolis, menita să-i întărească influenţa în Tracia şi Calcidica. În fine, către vest, a încheiat o alianţă cu Acarnania. f”-”*” în această regiune, ca şi în Calcidica, interesele”; Atenei se ciocneau de cele ale Corintului, membru al ligii peloponeziace.

Iscându-se un conflict între Corint şi mai vechea sa colonie din Corciră (Corfu), ultima a solicitat şi obţinut alianţa Atenei: într-o lupta navala desfăşurată în 433 în apele Corfului, corcireenii au putut respinge (escadra corintică graţie sosirii întăririlor ateniene. Riscul unui conflict generalizat se contura tot mai mult, iar Pericle» care-şi dădea seama de el, îl considera inevitabil. Astfel că şi-a înmulţit provocările faţa de aliaţii Spartei, în 432, un decret de el propus interzicea negustorilor din Megara accesul în porturile şi pe pieţele Atticei şi ale imperiului atenian: asta însemna să sorteşti Megara, vinovata de a primi sclavii, ce fugeau de la Atena, asfixierii economice, în acelaşi timp o expediţie ateniana era trimisă împotriva Potideei, cel mai mare oraş al Calcidicei, colonie a Corintului: care păstrase strânse relaţii cu metropola ei. Intervenţia în 112

În timp de un necruţător război naval, se va dezintegra, în cele din urmă, iar Sparta, părăsită de aliaţi, îşi va recunoaşte înfrângerea. Era deci vorba de un război de uzură în care atemenîi trebuiau să dea dovadă de perseverenţă şi forţă morală, consimţind a-şi lasă pământurile devastate de invadator, dar păstrând încrederea în soarta ultimă a luptei. A fost nevoie de întreg prestigiul lui Perâcle ca vederile sale să triumfe: jumătate din populaţia Atticei – toţi ţăranii şi orăşenii proprietari ai unui domeniu rural – urnui să-şi sacrifice bunurile şi modul lor de trai în vederea unei strategii de lungă durată.

Prima parte a războiului, care a durat zece ani (431 – 421), este deseori numită războiul lui Arhidamos, după numele regelui spartan ce a condus întâile operaţii şi care, de altfel, a murit încă în 427. După un nereuşit atac prin surprindere al tebanâior împotriva Plateei, aliata. Atenei, armata lacedemoniană a intrat în Attica şi a devastat regiunea în vreme ce flota ateniana executa raiduri pe

coasta Peloponesului... Anta următor, în 430, spartanii au invadat din nou Attica. Un eveniment neaşteptat a lovit atunci Atena: ciuma; concentrarea întregii populaţii în zona urbană, unde ţăranii se aşezau pe terenurile virane în condiţii de igienă cu totul nesatisfăcătoare, a favorizat epidemia care a durat mă, mult de un an şi avea să apară clin nou în 427. A pierit o treime din populaţie, în această cumplita încercare, despre care Tucidide ne-a lăsat un impresionant tablou, atenienu s-au detaşat pentru un moment de Pericle, dar în primăvara în: 429 i-au redat încrederea lor, reaâegându-l strateg. Epuizat, marele bărbat a murit în toamna Dispariţia lui a lipsit Atena de singurul om politic care ar fi putut duce războiul ia bun sfârşit Niciun conducător după el nu s-a mai bucurat de o asemenea încredere şi n-a mai dispus de atare luciditate.

Operaţiile militare se desfăşurau cu sorţi diferiţi, în Calcidica, atenâenii au reuşit să cucerească Potideea (429), după doi ani de costisitoare 1

eforturi, în aceiaşi an, strategul Formkm a obţinut succese strălucitoare în apele de la Naupao-tos împotriva unei escadre peloponeziace mult superioare ca număr: pentru a-i comemora victoria, atenienii au ridicat un portic în sanctuarul de la Delfi. Au avut însă a face faţă trădării Mitilenei, cea mai importantă cetate din insula Lesbos, ce a trebuit adusa la ascultare şi pedepsită. La propunerea unei căpetenii democrate, Cleon, instigatorii revoltei au fost executaţi în număr mare. În acelaşi an (427), Plateea*, de doi ani asediată, a căzut, iar mica garnizoană de plateeni şi atenieni a fost trecută prin sabie. Războiul luase o forma crudă şi necruţătoare.

Printr-o întorsătură fericită, Atena a fost în 425 la doi paşi de victorie. Ea angajase unele trupe în Sicilia, destinate a lupta împotriva Siracuzei şi a cetăţilor aliate ale Spartei. O escadră care transporta întăriri în vest, a

făcut escală, din pricina timpului nefavorabil, în rada de la Pylos, pe coasta apuseană a Meseniei. Un general atenian ce se remarcase deja mai înainte în Acarnania, pe nume Demostene*, a hotărât să rămână la Pylos şi să se fortifice acolo împreună cu câţiva soldaţi spre a ameninţa din acest cap de pod întreaga Mesenie, partea vulnerabilă a teritoriului lacedemonian. Ca să înlăture pericolul, spartanii au vrut să lichideze poziţia ateniană, care a rezistat totuşi asalturilor lor. Astfel au ocupat insula Sfacteria, situată lângă coastă şi care închide rada de la Pylos. Între timp a sosit şi o escadră ateniană, blocând în insulă pe cei 400 de spartani ce o ocupau. Numărul de spartani propriu-zişi de la Sparta era atât de mic încât blocada contra a 400 dintre ei a fost de ajuns ca să determine Lacedemona să ceară pace, oferind Atenei condiţii foarte avantajoase. Dar Adunarea poporului atenian s-a arătat intransigenta, instigată fiind de Cleon*, demagog înclinat către măsuri extreme, şi, după deliberări furtunoase, i-a încredinţat acestuia sarcina de a-i supune pe asediaţii din Sfacteria. Trupele ateniene, mult superioare ca număr, conduse cu pricepere de Demo-stene au spart rezistenţa hopliţilor spartani: douăzeci de zile după ce plecase, Cleon aducea la Atena 300 de prizonieri dintre care 120 lacedemonieni (425). Strălucita operaţie a întărit în majoritatea, poporului voinţa de a nu trata înaintea victorie! totale, în ciuda înflăcăratelor pledoarii ale lm Aristofan în favoarea păcii.

Norocul s-a schimbat însă. În 424 armata ateniană a trecut la invadarea Beoţiei. La Delion*, lângă Tanagra, s-a ciocnit cu beoţienii şi a i os t. Înfrântă în câmp deschis: Atena greşise, îndepărtându-se de la sfaturile date odinioară de Pericle Pe de altă parte, generalul spartan Brasidas, trimis în Grecia de nord, a pus mâna pe Amfipolis, în ciuda eforturilor atenianului Tucidide, care

comanda escadra staţionată la Tasos; considerat răspunzător de pierderea Amfipolisului, Tucidide a fost condamnat la exil, răstimp în care şi-a con sacrat scrierii istoriei acestui război răgazul ce-i fusese impus. Brasidas îşi înmulţea totuşi izbânziie în Galcidica, desprinzând de Atena pe multe din aliatele ei. Cleon şia asumat comanda unei expediţii însărcinate cu recucerirea Amfipolisului: în vara lui 422 a fost bătut de Brasidas sub zidurile oraşului şi a pierit împreună cu acesta în cursul luptei... Dispariţia simultană a celui mai bun general spartan şi a comandantului atenian adept al războiului până la zdrobirea duşmanului a îngăduit celor două state să înceapă tratative, care au dus, în 421, la pacea zisă a lui Nicias*, după numele politicianului atenian ce a negociat-o. Această pace, datorată epuizării şi încheiată cu preţul unor concesii reciproce, nu rezolva disputa dintre Sparta şi Atena privitoare la întâietate. Ea nu putea dura mult timp.

Încă ele la început, clauzele tratatului se dovediseră litera moartă: Atena, nereuşind să recapete controlul Amiipolisului şi al Calcidicii, a păstrat Pylosul şi Chera, de unde ameninţa Sparta. Un complicat joc diplomatic începu să se înfiripe între Sparta şi Teba, Alena şi Argos, joc căruia l s-a alăturat Elis şi cetăţile arcadiene. Politica ateniană era împărţita între Nicias, partizan al păcii prin înţelegerea cu Lacedemona, Hyperbolos, uraventuroasa în vest. Ocazia se ivise datorită, cererii de ajutor a Segestei, aliata Atenei, aflata în război cu Selinunt, aliata Siracuzei. Mereu prudent, Nicias îndemna la neangajare. Alcibiade era partizanul ei cel mai înflăcărat. A obţinut câştig de cauză în faţa poporului care se aştepta la avantaje materiale, solda şi prada. Comanda fu încredinţată deopotrivă lui Alcibiade şi Nicias, iar expediţia, dotată cu mijloace însemnate, porni la sfârşitul primăverii lui 415.

Cu câteva zile înaintea plecării, un sacrilegiu a

stârnit indignarea atenienilor: pilaştrii cu capete de Hermes*, înmulţiţi de pioşenia oamenilor simpli pe străzi şi în Agora de la Pisistratizi încoace, au fost mutilaţi în timpul nopţii de către necunoscuţi. S-a deschis o anchetă în care s-a cerut să fie implicat şi Alcibiade, bănuit de a fi participat la o parodiere a Misterelor de la Eleusis. O navă a venit după el în Sicilia, dar a scăpat, refugiindu-se la Sparta. Acolo zugrăvi în culorile cele mai îngrijorătoare ambiţiile pe care le nutrea patria lui în occidentul Mediteranei. Urmărindu-i sfaturile, lacedemoniemi au trimis la Siraorza pe spartanul Gylipos ca să conducă rezistenţa împotriva invaziei şi au hotărât să redeschidă ostilităţile în Grecia propriu-zisă. Aceste măsuri au fost încununate de succes: după doi ani de operaţii lipsite de rezultat şi cu toate întăririle aduse de cel mai bun general atenian, Demostene, corpul expediţionar a eşuat în încercările sale de cucerire a Siracuzei, iar apoi a suferit, la rându-i, atacurile siracuzanilor conduşi cu pricepere de Gylipos, atacuri sub care în cele din urmă şi-a găsit sfârşitul, în vara lui 413. Nicias şi Demostene au fost executaţi de învingători. Supravieţuitorii, făcuţi prizonieri, au avut de îndurat o grea captivitate în carierele sau latomiile* Siracuzei, înainte de a fi vânduţi ca sclavi.

Între timp războiul reîncepea în Grecia propriu-zisă. Chiar în 413, lacedemonienii, urmând sfatul lui Alcibiade, au invadat Attica şi au întărit orăşelul Deceleia de la poalele Parnesului, de unde dominau regiunea Atenei. Atare post, men-Războiul se desfăşoară mai ales pe mare, unda e mai sângeros şi mai costisitor totodată. Atena caută cu disperare să-şi păstreze imperiul, care se revoltă peste tot, şi liniile de comunicaţie indispensabile aprovizionării. Izolată de Egipt, unul din cei doi principali furnizori de cereale, din pricina trădării Rodosului, ea se va lupta până la capăt spre a păstra deschise Strâmtorile, ca să-i poată

sosi convoaiele cu grâu provenit clin sudul Rusiei. Revoltele se înmulţesc în Ionia: doar insula Samos, în care atenienii au instaurat un regim democratic, oferă flotei acestora un punct sigur de sprijin. Dar marinarii şi soldaţii staţionând la Samos privesc cu mânie la revoluţia oligarhică ce izbucnise la Atena în absenţa lor, sub dubla influenţa a hetairiilor aristocratice, incitate de oratorul Antifon, şi a partidului moderat condus de Teramene. În 411, timp de câteva luni, democraţia a fost suspendată şi înlocuită cu regimul oligarhic zis şi al celor Patru-Sute. Cei din urmă n-au reuşit însă a-şi mai păstra sprijinul lui Teramene, care a restabilit provizoriu regimul anterior, după ce căzuse de acord cu flota de la Samos, comandată de Trasibul. Aâcibiade, care se certase cu Sparta, reintră în graţiile compatrioţilor lui şi câştigă în 410 o mare victorie navală în faţa Ci-zicului, având sub comanda sa forţele reunite ale lui Trasibul şi Teramene. Sparta ceru pace, dar Adunarea ateniană dădu dovadă de imprudenţa respingându-i oferta. Flota ateniană a repurtat până în 408 numeroase noi succese în Tracia şi Strâmtori, dar numirea lui Lysandros ca amiral al flotei peloponeziace precum şi ajutorul financiar primit de la Cirus cel Tânăr schimbară situaţia. Lysandros corupse vâslaşii trierelor ateniene, oferindu-le o soldă superioară, şi-şi asigură astfel a-vantajul în prima bătălie. Aâcibiade, socotit vinovat, trebui să-i cedeze comanda lui Conon şi să se refugieze în Chersones. În 406, Atena făcu un nou efort: flota ei, considerabil sporită, a bătut escadra peloponeziacă la insulele Arginuse, pe coasta asiatică, în faţa Lesbosului. A fost ultimi mul surâs al sorţii. Însă poporul atenian n-a ştiut să profite: mai mult încă, într-un moment de oarbă mânie a pedepsit cu moartea pe strategii învingători, cărora le reproşa că ar fi neglijat salvarea echipajelor vaselor scufundate în cursul luptei. Printre generalii căzuţi

victimă acestei proceduri ilegale se număra şi un fiu al lui Pericle. În anul următor, printr-un abil vicleşug tactic, Lysandros a surprins flota ateniană ancorată pe coasta Chersonesului, aproape de gura de vărsare a lui Aigospotamos, şi a distrus-o în întregime, capturând corăbii şi echipaje, cu excepţia unui mic detaşament, aflat sub comanda lui Conon, care a reuşit să scape, înfrângerea era hotărâtoare. Din noiembrie 405 Pireul era blocat, iar populaţia asediată în oraş suferea de foame. A rezistat vreme de patru luni şi s-a predat în aprilie 404, acceptând condiţiile învingătorului: distrugerea Zidurilor Lungi, predarea ultimelor vase de război, supunerea faţa de ordinele Spartei în ce priveşte politica externă. Şi încă lacedemonienii s-au dovedit generoşi, respingând cererea aliaţilor lor, Teba şi Corintul, care voiau să i se aplice Atenei sângerosul tratament pe care ea însăşi îl practicase la Milo, la Mitilene şi în alte oraşe. Zidurile Lungi au fost dărâmate pe dată în sunetul flautului: părea că întreaga Grecie intrase într-o eră de libertate.

Dacă prăbuşirea imperiului atenian putea da naştere la atare speranţă, ea n-a durat însă mult timp. Sparta, căpetenia necontestată a coaliţiei victorioase, se dovedi repede incapabilă de a juca rolul conducător ce-i revenea în reorganizarea lumii elene: legată de politica ei tradiţionala de hegemonie continentală, stânjenită de alianţa cu Persia, ale cărei subsidii îi erau necesare pentru flotă, slăbită de evoluţia interna – consecinţă a propriului sistem politic şi social – care reducea continuu numărul spartanilor propriu-zişi în raport cu clasele inferioare şi cu hiloţii, statul lacc-demonian nu avea nici destui oameni, nici vederi politice suficient de cuprinzătoare spre a impune tetăţilor greceşti, mânc*”? de autonomia lor, o au1

toritate capabila de a le coordona eforturile şi de a le potoli certurile. Prestigiul personal al lui Ly-sandros,

căruia grecii îi conferiră după victorie onoruri excepţionale, i-a îngăduit, desigur, să domine o vreme pe vechii aliaţi ai Atenei, instalând la putere, peste tot, partidele oligarhice sprijinite de garnizoane lacedemoniene aflate sub ordinele unui guvernator spartan sau har? nostes. Dar chiar de la sfârşitul lui 403, Sparta, mereu bănuitoare faţa de personalităţile de excepţie, i-a retras acestui «rege neîncoronat” întreaga putere, revenind ea însăşi la vechile-i preocupări hegemonice în Pelopones şi reprimind veleităţile de independenţă manifestate de eleni.

După înfrângere, Atena a cunoscut vreme de câteva luni o violentă reacţie antidemocratică. Conducerea cetăţii fusese încredinţată unei comisii de treizeci de cetăţeni, printre care se numărau Teramene şi Critias, un aristocrat inteligent, ambiţios şi cinic, discipol al lui Socrate şi unchi al lui Platon. Bizuindu-se pe prezenţa garnizoanei lacedemoniene instalate de Lysandros, cei Treizeci au instaurat un regim de teroare, dând călăului mai mult de 1 500 cetăţeni şi numeroşi meteci, confiscând pentru ei bunurile condamnaţilor şi ale celor ce şi-au aflat salvarea în exil. Teramene, tot timpul moderat, s-a străduit zadarnic a se opune acestor violenţe: Critias l-a executat prin fanaticii săi, fără ca Sfatul celor Cinci Sute, terorizat, să îndrăznească a-l împiedica. Dar emigraţii, regrupaţi de Trasibul, ce se refugiase în Beoţia, au intrat în Attica, au ocupat fortăreaţa Fyle şi apoi au pus mâna pe Pireu. După o luptă fratricidă între cei din oraş şi cei din Pireu, în cursul căreia Critias însuşi şi-a aflat moartea, cei Treizeci au rost alungaţi, pentru ca mai târziu, sub ameninţarea armatei spartane revenită în Attica, să intervină o reconciliere între cele două partide, în 403 – 402, sub arhontatul lui Euclid*, s-a ajuns la o amnistie generală, de la care singurii excluşi erau cei Treizeci şi câţiva

magistraţi, iar democraţia tradiţională a reintrat în vigoare.

Poporul a respectat riguros pactul încheiat şi a luat asupra-şi restituirea datoriilor pe care cei din oraş le contractaseră faţa de lacedemonieni pentru a lupta împotriva celor din Pireu. Totuşi amintirea exceselor comise de oligarhi nu s-a şters decât cu greu, iar urile stârnite de ei şi-au avut rolul lor în procesul lui Socrate*: acuzându-l de crima de impietate şi de coruperea tineretului, Meletos, sprijinit de democratul Anytos, trezea în judecători ideea confuză că filosoful era în parte vinovat nu numai de speculaţii îndrăzneţe şi de critici distructive care clătinau fundamentele morale ale statului, ci şi de comportamentul scandalos al discipolilor săi, aristocraţi insolenţi şi sceptici ca Alcibiade, Harmides şi mai ales Critias. Uimitor nu este faptul că Socrate a fost condamnat, ci mica majoritate prin care s-a obţinut condamnarea. Resemnarea-i eroică în faţa morţii, respectul dovedit faţă de legile cetăţii, refuzând să fugă spre a scăpa de pedeapsă, au făcut asupra prietenilor săi o imensă impresie pe care Platon şi Xenofon au transmis-o contemporanilor. Dramaticu-i sfârşit a contribuit astfel la răspândirea învăţăturii lui.

Ocupată aşadar cu refacerea internă, Atena a lăsat de bunăvoie Spartei iniţiativa în relaţiile cu Persia. Aceasta tocmai trecuse printr-o gravă criza în care se aflau implicaţi şi nişte greci. La moartea regelui Darius al II-lea, fiul său mai mic, Cirus cel Tânăr, ce jucase un rol important în ultimii ani ai războiului peloponeziac, s-a ridicat împotriva fratelui mai mare, devenit rege sub numele de Artaxerxes II. Ca să-şi întărească armata de care dispunea în Anatolia, a recrutat un corp de mercenari greci şi a mărşăluit spre Babilon. În toamna lui 401 s-a ciocnit cu armata regală la Cunaxa, în Mesopotamia, şi a

fost ucis în lupta, Cei aproximativ 13.000 de mercenari greci lăsaţi de capul lor s-au retras atunci către nord, de-a lungul Tigrului, apoi au străbătut Armenia şi au sosit în primăvara următoare la Trebizonda, pe coasta Mării Negre, de unde s-au întors în Europa. Epopeea celor Zece Mii*, cum au fost numiţi 124

sub comanda lui Trasibul. Sparta a ripostat prin interceptarea în Strâmtori a convoaielor de aprovizionare cu destinaţia Atena, precum şi efectuând, din Egina, atacuri prin surprindere asupra Pireu-lui. Oboseala a intervenit în rândul adversarilor Lacedemonei. Spartanul Antalcidas a negociat cu perşii, iar Artaxerxes şi-a făcut cunoscute condiţiile pe care le oferea statelor greceşti. După lungi ezitări acestea au sfârşit prin a subscrie Pacea Regelui (386). Ele recunoşteau monarhului ahemenid stăpânirea oraşelor din Asia şi a Ciprului. Celelalte cetăţi greceşti, mici sau mari, aveau să rămână autonome. Atena păstra Lemnos, Imbros şi Scyros unde şi-a reinstalat cleruhii. Regele era garantul acestor înţelegeri: el era deopotrivă şi beneficiarul, întrucât prelua din nou controlul asupra grecilor din Anatolia, iar Grecia europeană, în virtutea principiului autonomiei cetăţilor, trebuia să rămână o puzderie de state incapabile de a pune la cale o acţiune de mari proporţii. Era de fapt revanşa războaielor persane.

Elenismul trebuise să înfrunte în Occident o-fensiva de temut a Cartaginei, ce profitase de neînţelegerile dintre statele greceşti ca să-şi reia ofensiva în Sicilia, întreruptă de pe vremea victoriei lui Gelon de la Himera, în 480. Trupele punice au luat cu asalt în 408 Selinuntul şi Himera, au cucerit Agrigeritul, ştergându-l de pe faţa pământului, au ocupat Gela, ameninţând Siracuza. În cursul operaţiilor militare, cea din urmă s-a supus unui tânăr ofiţer energic care, ales strateg unic, a instaurat

propria-i tiranie şi şi-a masacrat adversarii. Ciuma ce se cuibărise în tabăra punică i-a determinat să înceapă tratative: Dionis a acceptat recunoaşterea stăpânirii cartagineze asupra celei mai mari părţi a Siciliei (404). Să consacrat apoi refacerii forţelor: a extins fortificaţiile şi-racuzei încât aceasta ajunsese cel mai mare oraş al lumii greceşti; a adunat numeroase trupe de mercenari greci şi barbari; şi-a format un parc de maşini de lupta şi şi-a construit o flotă de 300 de vase, nu numai triere, ci şi corăbii cu patru şi cinci rânduri de vâsle. Cu atare armament puter-V-6

Posesiunile lui Dionis

— Teritorii ocupate de Cartogino în 387

Ceiăţi italice aliate cu Dionis după 379

Contoare instalate de Dionis

IAPIGI Populaţi: aliate cu Dionis

13. SIRACUZA ÎN VREMEA LUI DIONIS I

m³ a atacată în 397 Cartagina şi după un război naeiungat, în care a cunoscut strălucite victorii, Qar şi reversuri pe măsură, a încheiat în 392 un nou tratat ce reducea simţitor zona de influenţă punica. Dionis s-a consacrat atunci altor acţiuni în Italia de sud, unde, sprijinindu-se pe populaţiile naigene din Lucania, a cucerit întregul Bruttium u oraşele greceşti Locri, Crotona şi, în fine, Re-S on, a cărui stăpânire îi asigura controlul celuilalt don, sămtorii (387). În acelaşi, timp flota lui aom, n, Marea Ionică, facilitând negustorilor şi-patrunderea până în fundul Adriaticii:

aceştia şi-au instalat contoare la Lisos în Iliria, la Hadria, în delta Fadului, şi la Ancona, excelent port pe coasta Italiei. Un raid naval pe teritoriul oraşului etrusc Agylla (Care) a instaurat asupra Mării Tireniene ameninţarea corăbiilor siracuzane. Totuşi, în ciuda a doua noi războaie împotriva, Cartaginei, Dionis nu a reuşit să-i

alunge pe puni din Sicilia: în cele din urmă adversarii s-au înţeles să considere ca hotare ale teritoriilor lor cursul ele apă al cetăţii Himera, la nord, şi nul Halycos la sud. Cartaginezilor le rămânea astfel treimea apuseană a insulei, cu Selinunt şi Segesta. Restul aparţinea grecilor, sub controlul Siracuzei.

Atare acţiuni şi succese i-au adus lui Dionis cel Bătrân (numit astfel spre a-l deosebi de fiu! şi urmaşul sau Dionis cel Tânăr) un prestigiu considerabil: când a murit în 367 era neîndoielnic cel mai ilustru dintre grecii vremii sale. Puterea lui se baza pe forţă, adică, în esenţa, pe mercenari bine plătiţi şi înarmaţi, şi pe o completă lipsa de scrupule. A avut cel dintâi ideea originală de a organiza un mare stat în care greci de orice obârşie, siculi ori italici barbari, soldaţi de meserie şi negustori veniţi de peste tot trăiau laolaltă sub autoritatea-i personală, în condiţia mai degrabă a supuşilor decât a cetăţenilor. Desigur, nu a reuşit să topească elementele disparate într-o adevărată unitate politica, dar a zguduit din temelii vechile cadre ale cetăţii. Totodată, a dat un puternic impuls vieţii economice, făcând din Siracuza cea mai mare piaţă a Occidentului. Strălucirea curţii sale, interesul pe care-l purta literelor (se mândrea că scrie tragedii), atracţia personalităţii lui excepţionale au stârnit interesul filosofilor. Platon şi Aristip au venit să-l viziteze: niciunul nici celălalt n-au avut de ce să se felicite. Isocrate, care visa la unirea grecilor împotriva primejdiei persane, s-a gândit o clipă că Dionis ar putea să-şi ia asupra-i această sarcina măreaţă, în fine, atenienii, cu puţin înainte da moartea tiranului Siracuzei, i-au conferit dreptul de cetăţenie şi i-au decernat premiul întâi la concursul dramatic al Dionisiilor anului 367. Astfel, preţuirea tragediilor îi va fi flatat vanitatea mai mult decât toate victoriile-i militare, însă exemplul guvernării autocratice

dat de el în Sicilia n-avea să fie uitat: mulţi îl vor urma după aceea.

În tot acest timp Grecia propriu-zisă se zbătea în anarhia instaurată prin Pacea Regelui, în înţelegere cu Sparta. Cea din urmă se străduia să sfa-râme veleităţile de independenţă ale aliatelor ei, intervenind rând pe rând la Mantineea, în Arcadia, apoi la Flius, în Corintia, ca să instaleze în fiecare cârmuiri favorabile vederilor ei. La cererea a doua cetăţi din Calciclica ce refuzau să intre într-o confederaţie organizată de Olint*, oraşul cel mai însemnat din zonă, o armată laceclemomană a intervenit spre a distruge atare liga, făcând să fie respectată „autonomia” stipulată de Pacea Regelui, în cursul acestei expediţii în Grecia de nord, un detaşament spartan în trecere prin Teba a fost solicitat de una din cele două partide ce îşi disputau puterea şi la cererea acesteia a ocupat citadela Tebei, Cadmeea. Ocupaţia a durat mai mulţi ani: dar într-o noapte din iarna anului 379 câţiva patrioţi tebani conduşi de Pelopida* au masacrat pe magistraţii favorabili Spartei şi au eliberat oraşul, obligând garnizoana lacedemoniană să se retragă. Armatele trimise ulterior de Sparta în Beoţia au fost incapabile să-i facă pe tebani să cadă la învoială.

În ciuda neîncrederii mai vechi nutrite pentru vecina ei din nord, Atena a făcut repede cauza comună cu aceasta împotriva Spartei: oamenii noi ce se aflau la conducerea treburilor oraşului, oratorul Calistrat*, generalii Habrias*, încrate şi Ţi-moteos*, fiul lui Conon, erau hotărâţi să profite de împrejurări pentru a reface prestigiul patriei lor. Eforturile acestora au dus în 377 la constituirea celei de a doua Confederaţii maritime care, exact la un secol după prima, grupa în jurul Atenei majoritatea cetăţilor insulare ale Marii Egee? i-a oraşelor greceşti de pe coasta Tracici. O serie de tratate bilaterale, încheiate cu începere din 384

– 383, au pregătit noua organizaţie care reunea pe picior de egalitate Atena şi totalitatea aliatelor ei. Cele din urmă se reuneau într-un Consiliu (Synedriori) la care Atena nu lua parte. Hota-rârile acestui Consiliu erau luate cu majoritate de voturi, fiecare cetate dispunând de un vot. În ce-l priveşte, statul atenian lua propriile lui hotărâri. Dacă acestea corespundeau cu cele ale Synedrion-ului aliaţilor, atunci, şi numai în cazul acesta, Confederaţia acţiona ca atare, Atenei revenindu-i dreptul de a conduce operaţiile comune. Pentru a face faţă cheltuielilor federale, alţii vărsau contribuţii fixate de Synedrion şi nu un tribut. Dinspre partea-i, Atena îşi asuma sarcina întreţinerii propriilor forţe militare. Efortul ei considerabil în acest sens i-a permis să repurteze pe mare mai multe succese împotriva navelor peloponeziene nu numai în Ciclade, ci şi în Marea Ionică, unde Ţi-moteos a condus o escadră contra Corcirei şi Acar-naniei. Preocupată de reducerea cheltuielilor şi îngrijorată de avântul ce-l luase Teba, Atena a încheiat în 374 pace cu Sparta pe baza situaţiei existente: ea îşi recâştigase superioritatea pe mare, între timp Teba şi-a refăcut în propriu-i avantaj liga cetăţilor beoţiene, în vreme ce în Tesalia un conducător energic, Iason, tiranul din Ferai, unea sub autoritatea lui întreaga regiune. Acest elev al sofistului Gorgias a strâns o puternica armată de mercenari, sprijinită de excelenta cavalerie tesaliană: existenţa lui însemna un nou element în Grecia centrală. De aici şi noi motive de îngrijorare pentru Atena, care-au determinat-o să se apropie de Sparta, în ciuda recentelor neînţelegeri în ceea ce priveşte Corciră, în 371 se reuneşte la Sparta o conferinţă de pace, unde sunt reprezentate principalele state greceşti, inclusiv Dionis din Siracuza şi un delegat al Marelui Rege. S-a hotărât reafirmarea principiilor Păcii Regelui. Un conflict a izbucnit însă asupra chestiunii Beoţiei: plenipotenţiarul

Tebei, Epaminonda*, voia să semneze tratatul în numele tuturor beoţienilor şi nu numai al Tebei. Regele spartan Agesilau s-a împotrivit categoric, iar Epaminonda a părăsit Sparta fără să fi semnat tratatul.

Sparta a ordonat imediat armatei lacedemoniene staţionată în Focida să mărşăluiască împotriva tebanilor, care refuzau să recunoască autonomia celorlalte cetăţi beoţiene. Ciocnirea a avut loc în 371, la câţiva kilometri sud-vest de Teba, în apropierea târgului Leuctra. Epaminonda, aflat în fruntea trupelor tebane, s-a folosit de o inovaţie tactică de mare viitor: contrar practicii tradiţionale, şi-a concentrat cele mai bune unităţi în aripa stânga, le-a dispus în adâncime şi a zdrobit într-un atac puternic aripa dreaptă a lacedsmonienilor: regele Cleombrotos şi 400 de spartani au rămas pe câmpul de bătaie. Această victorie a pus capăt superiorităţii militare spartane în câmp deschis, făcând din Teba un nou pretendent la hegemonie în Grecia propriu-zisă. Succesul teban era strâns legat de acţiunea personală a lui Epaminonda. Integritatea, patriotismul şi mai ales geniul său militar vor duce patria lui în primele rânduri.

Asasinarea în 370 a lui Iason din Ferai a făcut să dispară un vecin periculos: Teba a profitat ca să-şi extindă influenţa în Tesalia. Dar în acelaşi timp, Epaminonda pornea către Pelopo-nes, chemat de arcadienii răsculaţi împotriva Spartei, în 370 – 369 a invadat Laconia, pinii atunci necălcată de vreun duşman, iar bătrânul Agesilau abia a putut apăra Sparta, trebuind să-i lase pe tebani să-i devasteze teritoriul. Mesenia, din nou răsculată, a ieşit definitiv de sub jugul lacedemonian, centrul ei devenind noul oraş Mesena*, aşezat pe pantele muntelui Itome, unde stau încă în picioare puternicele-l ziduri. Statul spartan pierdea astfel principalele lui resurse: decăderea sa era de aici înainte inevitabilă. Cetăţile arcadiene s-au

unit într-o confederaţie având drept capitală un oraş nou întemeiat, de dimensiuni excepţionale, Megalopolis*: prezenţa lui ia frontierele Laconici urma să stăvilească drumul oricărei tentative lacedemoniene de mai târziu. Hegemonia Spartei în Pelopones fusese nimicită. Strălucitele succese ale Tebei au avut ca ur-131 mare încheierea unei alianţe între Sparta şi Aţe

— Frontiera ves Hcc a Impsriij'ui a

Fig. 14. GRECIA ÎN 362 î.e.n.

na, care s-au străduit să-şi asigure sprijinul perşilor: dar Pelopida, trimisul tebanilor la Susa, a ştiut să câştige bunăvoinţa Marelui Rege, care a recunoscut independenţa Meseniei, cerând totodată dezarmarea flotei ateniene (367). Războiul a reiz-bucnit din toate părţile, în vreme ce Teba instala o garnizoană la Oropos, chiar la frontiera Atticei, atenienii, graţie lui Timoteos, au ocupat, Samosul de unde i-au alungat pe perşi, aşezându-şi în acei loc cleruhi. Acelaşi lucru l-au făcut şi la Potideea, în Calcidica, supunând multe alte oraşe în regiunea respectivă. Dar Teba nu stătea cu braţele încrucişate: ea şi-a construit o flotă cu baza într-un port din Locrida, pe strâmtoarea Eubeei, iar Epaminonda s-a dus să ridice împotriva Atenei Bizanţul şi Strâmtorile. Prestigiul militar al Atenei era puternic zguduit.

Situaţia rămânea totuşi confuză în Pelopones, unde eleenii şi arcadienii se aflau în conflict. Au izbucnit apoi disensiuni în sânul confederaţiei arcadiene, între Mantineea şi Tegeea. Sparta, Atena şi Elis susţineau Mantineea. Teba sprijinea Tegeea şi i l-a trimis pe Epaminonda în ajutor, în 362. O armată lacedemoniană, întărită cu contingente ateniene şi mantineene, aştepta atacul tebanilor în împrejurimile Mantineei. Ca şi la Leuctra, Epaminonda şi-a dispus aripa stângă „în formă de proră" şi a sfărâmat rezistenţa spartanilor. Dar a căzut în

bătălie în fruntea hopliţilor săi: cu acest om de geniu dispărea şansa avută de Teba într-a-şi asuma conducerea treburilor greceşti. Lipsită de comandantul ei, armata tebană n-a putut profita de victorie. Haosul domnea ca niciodată în Grecia.

Situaţia nu era mai strălucită nici în Occident, unde moartea lui Dionis cel Bătrân îl adusese la putere pe fiul acestuia, Dionis cel Tânăr (367 – 357), care nu avea calităţile părintelui său. Pentru a-l sfătui pe tânărul suveran, un cumnat al tatălui, Dion, l-a chemat din nou pe Platon, dar cea de a doua călătorie a filosofului în Sicilia nu a fost mai fericită decât prima. Dionis s-a certat repede cu Dion, care a fost exilat, retrăgându-se la Corint. Câţiva ani mai târziu, cel alungat reintra victorios la Siracuza, sprijinit de cartaginezi. Dionis a fugit la Locri, lăsându-l pe Dion* să-şi exercite tirania cu preţul unor violenţe datorită cărora a fost asasinat în 354. Era începutul unei perioade de tulburări în timpul căreia imperiul siracuzan, trecând din mână în mână, s-a destrămat. Dionis însuşi, revenit în 347 la putere, nu a ai-fpst în stare să-l refacă: în fiecare oraş al Siciliei, la Catana, ca şi la Taormina, la Mesina aidoma ca la Leontini, îşi făcuse apariţia câte un tiran local. Siracuzanii şi-au îndreptat privirea către metropola lor, Corintul, care le-a trimis în 344 un mediator, pe Timoleon. Primit favorabil de tiranul din Taormina, Timoleon a obţinut ca Dionis cel Tânăr să renunţe la tiranie. Cum adversarii acestuia apelaseră la cartaginezi, a trebuit mai întâi să fie înlăturată această ameninţare, învingător în 341 pe râul Crimisos, Târno-leon a încheiat doi ani mai târziu pacea, după ce recucerise teritoriile greceşti din Sicilia până pe frontiera acceptată deja de către Dionis cel Bătrân adică pe cursul de apă al Himerei şi pe râul Halycos. A restabilit apoi ordinea internă, abolind toate tiraniile cu excepţia celei a lui Andromahos

din Taormina, care l-a ajutat de la început: cetăţile greceşti au fost grupate într-o confederaţie a cărei conducere a preluat-o Siracuza. Chiar la Siracuza, a pus în aplicare un regim mixt în care, pe lângă adunarea poporului, rolul conducător îl juca un sfat de 600 membri, îndeplinindu-şi astfel sarcina, Timoleon a desfiinţat în 337 magistratura supremă ce-i fusese conferită împreună cu titlul de strateg deţinător al deplinei puteri şi şi-a sfârşit zilele în pace la Siracuza ca simplu particular, dând un rar exemplu de moderaţie şi civism într-o epocă atât de tulbure.

În Grecia propriu-zisă, instaurarea unei noi ordini pe care cetăţile au fost incapabile să şi-o impună ele însele, a fost realizată prin intervenţia străină, cea a regatului Macedoniei. Se mai discută şi astăzi dacă macedonenii erau greci din punct de vedere etnic. Sigur este cel puţin faptul că acel neam de ţărani necioplіţi şi de munteni, aşezat în jurul golfului Termaic şi în munţii învecinaţi, între lanţul Pindului şi cursul inferior al Strimonului, a rămas multă vreme la marginea lumii elenice, în schimb, suveranii săi ereditari, dinastia Argeazilor, au luat încă de la începutul veacului V parte activa la viaţa grecească. La sfârşitul aceluiaşi veac, regele Arhelau, interesat ele cultură, a primit la curtea lui din Pe la pe poeţii Euripide şi Agaton, pe muzicianul Timoteos din Milet, pe pictorul Zeuxis. Macedonia juca un rol în treburile interstatale şi a intrat de mai multe ori în alianţă cu cetăţile greceşti. Dispunea de resurse apreciate, mai ales de lemn de construcţie, indispensabil lucrărilor navale. Regele, sprijinit de nobili care purtau cu mândrie titlul de „tova

şi” ai regelui, hetairii, se putea bizui de aseme-ea şi Pe° ţărânime credincioasă, care-i dădea excelenţi pedestraşi, pezetairii. Această monarhie militară, întemeiată pe solida sentimente de simpatie personală faţă de suveran, putea deveni un remarcabil instrument politic

în mâinile unui rege energic şi ambiţios. A fost cazul lui Filip, fiul lui

Amyntas.

De la moartea în 370 a lui Amyntas III, regatul Macedoniei a fost încercat de nenumărate certuri dinastice. Filip, fiul cel mic al defunctului rege, era încă foarte tânăr şi şi-a petrecut mai mulţi ani la Teba ca ostatec: acolo i-a cunoscut pe Epaminonda şi Pelopida şi s-a familiarizat cu politica grecească. Avea douăzeci şi doi de ani în 359, când a fost ales ca regent al regatului la moartea fratelui său Perdicas III, al cărui fiu era minor, în scurtă vreme tânărul regent a restabilit o situaţie ce părea aproape total compromisă: s-a debarasat de ceilalţi pretendenţi la titlul regal, s-a înţeles cu Atena, promiţându-i că-i va înlesni recucerirea Amfipolisului, de unde a retras garnizoana macedoneană instalata acolo de Perdicas, i-a bătut pe iliri în vest şi i-a supus pe peonii din nordul Macedoniei. Cu falanga pezetairilor şi cavaleria grea condusă de hetairi a organizat o puternică armată care, drept recunoaştere a succeselor sale, l-a ales rege.

Primul sau obiectiv a fost să-i asigure Macedoniei liberă ieşire la mare. Cele mai bune porturi de pe coastele ei, Pidna, Metone, erau colonii greceşti aliate ale Atenei. Dar Atena se zbătea de ani de zile în dificultăţi diplomatice şi financiare încercând să-şi păstreze controlul Strâmtorilor şi coeziunea Confederaţiei sale maritime. Aceasta din urmă a fost serios zguduită atunci când în 357, Chios, Rodos şi Bizanţul, susţinute de dinastul canan Mausolos*, care guverna Halicarnasul în numele Marelui Rege, au format o alianţă separată, independentă de Confederaţie. A urmat un război în cursul căruia Atena a eşuat în eforturile GV, 6 – * rea-uce a ascultare pe rebeli. Pacea încheiată în 355 consfinţea destrămarea Confedera-Ef-IV Snos-C

$, că;
fi-i, era °vi”:
„W – f. ffăs
$
TA”.

Rodos V
Fig. 15. EXPANSIUNEA MACEDONIEI SUB FILIP II
ţiei: partidul moderat atenian condus de Eubul*, abil om politic şi de finanţe, şi-a impus punctele de vedere, iar poporul nu mai voia nici să plătească, nici să slujească. Filip a profitat de situaţie: a pus rând pe rând stăpânire pe Amfipolis, pe care Atena încercase zadarnic să-l cucerească ce mai mulţi ani, apoi pe Pidna şi, în sfârşit, pe Me-tone, în faţa căreia şi-a pierdut un ochi (354). Ieşirile Macedoniei la mare erau de aici înainte asigurate, între timp a cucerit Potideea, în Palene, dar a cedat-o Confederaţiei calcidice, după ce i-a alungat pe cleruhii atenieni. Trecând Strimonui dincolo de Amfipolis, a pus stăpânire pe o colonie 136

Tasosului, Crenides, în câmpia de la poalele muntelui Pangeu: din această cetate a făcut un oraş nou căruia i-a dat numele de Filipi, prim exemplu al unui obicei ce avea să devină foarte frecvent în epoca elenistică. Minele de aur ale pangeului îi dădeau posibilitatea să-şi plătească mercenarii şi să cumpere conştiinţele. Monedele lui Filip aveau să joace ulterior în lumea greacă rolul pe care aurul persan îl jucase vreme de un veac.

Dar în 356 o gravă criză interstatală izbucnise în Grecia centrală, oferind astfel un pretext comod intervenţiilor Macedoneanului. Sanctuarul de la Delfi era din nou pricina unui război sacru, cel de al treilea. Ca şi cu un veac mai înainte, foci-dienii au fost acuzaţi de sacrilegiu: printre membrii Amfictioniei, Teba se vădea cea

mai pornită contra destor vecini faţă de care nutrea o veche invidie. Focidienii însă, sprijiniţi de Atena şi Sparta, şi-au pus în frunte un om energic, Filo-melos, şi au devenit stăpâni ai sanctuarului: tezaurul sacru a constituit resursa graţie căreia au putut recruta o armată de mercenari cu care Fiio-melos, iar după moartea lui urmaşul acestuia, Onomarhos, au repurtat succese. Onomarhos a pătruns chiar în Tesalia, unde tiranii din Ferai şi Cranon îi erau favorabili. Celelalte oraşe ale Tesaliei au apelat atunci la Filip. După un mare eşec în 353, Macedoneanul a revenit în anul următor în Tesalia, zdrobind trupele lui Onomarhos, care a pierit în luptă. Faptul n-a pus capăt războiului sacru, căci Filip n-a putut trece de Termopile, aflate în mâna aliaţilor focidienilor, ca să intre în Grecia centrala, dar măcar devenise aliatul şi protectorul Tesaliei. S-a îndreptat atunci către Tracia, unde a impus regilor indigeni alianţa cu el, ducându-şi armatele până la Propontida. Atena, care pusese din nou piciorul la Sestos, în Cherso-neş, s-a văzut din nou ameninţată. Curând a avut „Olwmotive de îngrijorare, atunci când Filip s-a hotărât să supună oraşele din Calcidica, cucerin

137 l U-Ul după altul e C.el mai important> Olintul» a căzut în 348. În ciuda apelurilor arzătoare ale oratorului Demostene*, care vedea cum creşte primejdia, Atena n-a fost în stare să ajute în timp util Olintul. Oraşul a fost ras şi întreaga Calcidică încorporată regatului Macedoniei. Intrigile lui Filip au scos concomitent Eubeea din Confederaţia maritimă ateniană.

A temenii se hotărârea atunci să trateze: o ambasadă trimisă la Pe la capitala regatului macedonean, a pregătit în 346 pacea zisă a lui Filo-erate, după numele principalului plenipotenţiar atenian, care era însoţit de Demostene şi de oratorul Eschine*: cel din urmă s-a lăsat îmbrobodit de Filip şi avea să devină un partizan convins al

politicii acestuia. Conform termenilor tratatului, fiecare îşi păstra posesiunile din acel moment, dar Filip a refuzat să-i menţioneze pe focidieni drept aliaţi ai Atenei, beneficiind de respectivele convenţii: soarta lor a decis-o el însuşi imediat, ocupându-le chiar în anul 346 ţara. Amfictionia a impus focidienilor o grea amendă anuala ca despăgubire pentru jafurile comise în sanctuarul de la Delfi. Cele două voturi de care dispuneau în Consiliul amfictionic au fost atribuite lui Filip, căruia i-a fost conferita şi preşedinţia Jocurilor pitice din anul în curs. Regele Macedoniei era de aici înainte admis oficial în comunitatea statelor greceşti.

Mulţi s-au bucurat: era în special cazul acelor care, alături de bătrânul retor Isocrate, vedeau deja în suveranul macedonean pe şeful de care Grecia avea nevoie ca să-i potolească certurile şi să-i unească forţele într-o acţiune comună îndreptata împotriva Persiei ahemenide. Alţii însă, în fruntea cărora se afla Demostene, considerau pacea lui Filocrate ca un armistiţiu provizoriu, tocmai potrivit pregătirii luptei decisive pe care osocoteau inevitabilă. Lucrurile au ieşit la lumina în 343, când Demostene l-a acuzat pe Eschine că şi-ar fi trădat patria cu ocazia ambasadei din 346: Eschine a fost achitat, dar politica lui Filip şi a adepţilor săi a fost violent atacată în cursul procesului, iar pasiunile mulţimii în legătură cu aceasta temă se aprinseseră din nou.

În ce-l priveşte, Filip folosea de mai bine răgazul de care dispunea. O nouă campanie împotriva ilirilor, iar apoi o intervenţie în Epir, i-au asigurat spatele, în Tesalia a reorganizat administraţia locală, creând patru provincii, ai căror şefi, sau tetrarhi, îi erau devotaţi. S-a îndreptat apoi către Tracia pe care a supus-o până dincolo de Nestos şi ulterior până la Marea Neagră şi la Propontida: întreaga ţară a devenit domeniu regal guvernat de un strateg numit de Filip. Oraşele greceşti de pe litoral, ca Bizanţul şi

Perintul, precum şi poziţiile Atenei în Chersones, erau direct ameninţate. Temându-se din nou cât priveşte drumul griului, vital pentru aprovizionarea ei, Atena se pregătea iarăşi de război, după cum o sfătuia Demostene. Astfel când în 340 trupele macedonene au asediat Perintul şi ulterior Bizanţul, flota ateniană a intervenit cu toată puterea. Filip, care eşuase în faţa Perintului, a trebuit să ridice asediul Bizanţului, oraşul fiind ajutat de strategul atenian Focíon. Acest eşec l-a convins pe regfe ca în cazul Atenei rezultatul trebuie obţinut printr-o intervenţie în Grecia propriu-zisă.

Evenimentele de la Delfi aveau să-i ofere în curând acest prilej. Ca să abată atenţia de la o plângere împotriva Atenei prezentată Consiliului amfictionic, reprezentantul Atenei, Eschine, i-a acuzat pe locrienii din Amfisa că au cultivat, contrar datinii, pământurile închinate lui Apolo. Pentru a ispăşi sacrilegiul s-a hotărât un război sacru împotriva locrienilor, iar conducerea lui a fost încredinţată lui Filip (339). Acţionând cu mare iuţeală, acesta şi-a trecut trupele în Focida, cu consimţământul focidienilor, cărora le-a promis o micşorare a amenzii cu care fuseseră pedepsiţi. Graţie acestei stratageme, a putut înconjura prin vest poziţia cheie a Termopilelor, ocupată de beoţieni, ieşind la Elateea, în Grecia centrală. Atare veste a zguduit Atena: a fost „surpriza de la Elateea”, iar Demostene a muncit din greu ca să ridice moralul compatrioţilor lui. Deplin conştienţi de primejdie, atenienii s-au aliat 9 cu Teba pentru a organiza apărarea comună. O

p 500 1.000 ISOOM Echidistenţa curbelor de nivel este de 50 m

Fig. 16. BĂTĂLIA DE LA CHERONEEA

(După N.G.L. îâammond)

Forţele greceşti, atenienii în aripa stângă, iar beoţienii în cea dreaptă, se sprijineau pe mlaştinele Ce-

fisului la dreapta şi pe contraforţii montani din vecinătatea Gheroneei, la stânga. Filip a început lupta cu aripa sa dreaptă, la comanda căreia se afla (poziţia I), apoi s-a repliat înainte ca aripa lui stânga să fi luat contact cu inamicul. Atenienii, crezând că-l biruiesc, s-au luat în chip imprudent după el, dezorganizând astfel liniile greceşti. S-a deschis astfel un gol între centru şi Batalionul sacru. Acolo au şarjat Alexandru şi cavaleria macedoneană, în vreme ce întreaga falangă şi-a reluat mersul înainte împotriva unui inamic în dezordine. Batalionul sacru a fost zdrobit, iar grecii au intrat în debandadă, supravieţuitorii fugind spre Lebadeea prin defileul Kerata. Leul comemorativ ridicat după bătălie deasupra mormântului comun al celor ce făceau parte din Batalionul sacru a fost reaşezat pe locul sau originar, la poalele înălţimilor, aproape de mijlocul terenului ocupat, în planul de mai sus, de trupele uşoare macedonene”.

armata, reunind forţele celor două state, s-a adunat în Beoţia, în vreme ce Filip era ocupat cu pedepsirea Amfisei, conform misiunii cu care fusese însărcinat de amfictioni. În vara lui 338, în fruntea trupelor sale, Filip revine din partea apuseană a Locridei către cursul superior al Cefisului beoţian, unde armata duşmană îl aştepta în apropierea Cheroneei. Aripa stângă macedoneană, comandată de tânărul fiu al lui Filip, Alexandru, a sfărâmat rezistenţa hopliţilor beoţieni care-i stăteau dimpotrivă: „batalionul sacru” al tebanilor şi-a dat viaţa până la ultimul om. Contingentul atenian a suferit pierderi grele şi s-a destrămat (2 august 338).

Victoria de la Cheroneea a fost decisivă. Orice împotrivire faţă de voinţa lui Filip a luat sfârşit. Teba a fost aspru tratată, a primit o garnizoană macedoneană în Cadmeea şi şi-a pierdut poziţia de frunte în Beoţia. Atena a scăpat cu pierderi minime: şi-a abandonat doar poziţiile

din Chersonesul tracic şi a acceptat dizolvarea Confederaţiei maritime; şi-a păstrat posesiunile externe. Lemnos, Imbros, Scyros şi Samos, redevenind chiar stăpână pe Oropos, la frontiera Beoţiei, pe care-l pierduse odinioară; în fine, a intrat în alianţa lui Filip. Poporul atenian a rămas totuşi demn în înfrângerea suferită, încredinţându-i lui Demostene sarcina de a pronunţa elogiul funebru al soldaţilor morţi la Cheroneea.

Victoria lui Filip a însemnat o cotitură hotărâtoare în istoria elenismului. Un stat monarhic şi centralizat şi-a dovedit în chip strălucit superioritatea sa faţă de coaliţiile efemere care legau între ele cetăţile autonome. Viitorul aparţinea marilor regate şi nu micilor republici mărginite la teritoriul unui singur oraş. Concepţia clasică a polis-ului era de aici înainte depăşită. Aceasta s-a văzut limpede în 337, când Filip a reunit la Corint o adunare generală a grecilor. Toate cetăţile, cu excepţia Spartei, şi-au trimis reprezentanţi. Ei au întemeiat Liga de la Corint, care dădea pentru prima oară o formă federala unui fel de stat ** panelenic. Se instaura pacea generală între cetăţi şi tulburarea ei era interzisă sub pedeapsa sancţiunilor militare. Se proclama respectarea constituţiilor interne ale fiecărui stat, ca şi autonomia sa. Pirateria şi jaful erau interzise. Un Consiliu federal (Synedrion) în care fiecare stat avea un număr de delegaţi proporţional cu importanţa lui, avea să se reunească în fiecare an într-unul din marile sanctuare. Hotărârile acestuia, luate cu majoritate de voturi, deveneau obligatorii pentru toţi membrii Ligii.

Macedonia nu făcea parte din Liga de la Corint, dar ea încheia cu aceasta o alianţă ofensivă şi defensivă, iar Filip era desemnat ca şef al armatei federale, încă din 337, el propunea Ligii pornirea unui război împotriva regelui persan. Monarhia ahemenida trecea atunci printr-o criză gravă de succesiune, care făcea potrivit momentul unui

atac. Lui Filip nu-i era însă dat să treacă la lupta, căci în vara lui 336, în timpul serbărilor date cu ocazia căsătoriei fiicei sale cu regele Epirului, a fost asasinat de un oarecare Pausania, din motive de ură personală. Cu fiul său Alexandru, aclamat pe loc de popor ca rege al Macedoniei., începe o eră nouă pe care o numim epoca elenistică.

Capitolul V POLEMOS

„Polemos, spune Heraclit, a zămislit lumea, Polemos domneşte asupra ei”. Filosoful din Efes, care scrie la începutul veacului V, înţelege prin aceasta că universul este teatrul unei lupte fără sfârşit între elemente potrivnice, luptă din care decurge o necontenită schimbare: Polemos, războiul, îi apărea deci ca legea fundamentală a cosmosului. Atare cugetare sumbră i-a putut fi sugerată foarte bine lui Heraclit de către spectacolul vremii sale, căci pentru grecii epocilor arhaică şi clasică războiul însemna un necontenit prilej de îngrijorare. Nu întâmplător au fost relatate în expunerea istorică precedentă atâtea operaţiuni militare: s-a calculat că în răstimpul unui veac şi jumătate, cuprins între războaiele persane şi bătălia de la Cheroneea, Atena s-a aflat, în medie, în stare de război mai mult de doi ani din trei, fără să se fi bucurat niciodată de pace zece ani la rând. Alte cetăţi, ale căror răspunderi şi pretenţii erau mai mici, n-au avut parte, desigur, de un destin atât de belicos. Niciuna însă, dacă voia să supravieţuiască, nu se putea ţine întru totul deoparte: războiul era într-adevăr legea de bronz a lumii greceşti.

Existau, neîndoielnic, în toate acestea cauze de ordin economic. Deoarece în Grecia pământurile roditoare sunt puţin numeroase, ele puteau suscita invidia vecinilor avizi sau suprapopulaţi. Atena s-a folosit de forţa armelor spre a instala în afara Atticii colonii cu caracter militar, cle-ruhlile. Sparta a fost constrânsa a cuceri Mesenia de logica

internă a sistemului ei politic şi social Mai târziu, nevoia de a menţine deschisă o cale comercială vitală a putut duce la război: vreme de un secol, Atena şi-a tot repetat acţiunile ei militare ca să controleze zona Strâmtorilor prin care treceau convoaiele de grâu venind din sudul Rusiei. Pe de altă parte s-a văzut ce rol a jucat în izbucnirea războiului peloponeziac vestitul „decret megarian", prin care Pericle instituia blocada e-conomică a Megarei. În fine, poftele stârnite de minele din Tracia au dus la multe conflicte în regiunea Tasos şi a muntelui Pangeu.

Rivalităţile economice nu constituie însă esenţialul. Dacă grecii au consacrat războiului atâta timp şi eforturi, aceasta se datorează în primul rând unor motive psihologice care ţin de concepţia greacă despre cetate. Pentru membrii ce o alcătuiesc, ea reprezintă autoritatea supremă. Legea ei este independenţa absolută: dacă intră într-o alianţă, o face în principiu pe picior de egalitate, fără să-şi înstrăineze autonomia de care e mândra. În lipsa unui arbitru acceptat de ambele părţi, care să rezolve diferendele, orice ciocnire de interese degenerează lesne în conflict armat. Dragostea de libertate, care a inspirat oratorilor şi poeţilor atâtea chemări înflăcărate, presupune acceptarea războiului şi chiar ducerea lui cu entuziasm: merită să rămână liberă doar cetatea ce ştie să se bată pentru libertatea ei. Astfel întâiul obiectiv al organizării civice este de a-i pregăti pe cetăţeni pentru eventualitatea ineluctabilă a luptei. Lucru pe care Platon l-a înţeles foarte bine atunci când îl pune pe cretanul Clinias în Legile (625 e) să spună: „corpul cetăţenilor îşi trăieşte viaţa spre a duce un război fără sfârşit împotriva tuturor celorlalte cetăţi", în cetatea greacă din epoca arhaică şi clasică cetăţeanul este în primul rând un soldat, după cum politicianul trebuie deseori să se transforme în comandant militar. Totul depinde de soarta armelor: viitorul personal

al fiecăruia, cel al statului şi în ultimă instanţă al ele144

nismului în întregime. Decăderea Atenei s-a vădit iremediabilă când aceasta n-a mai vrut drept conducători decât financiari şi avocaţi şi când atenienii, surzi la implorările lui Demostene, au refuzat să lupte ei înşişi, lăsând apărarea patriei pe seama mercenarilor.

După cum s-a văzut, armata greaca avea ca element esenţial un corp de infanterie grea, hopliţii. Hoplitul dispunea de un echipament complet de arme ofensive şi defensive, ilustrat în detaliu de documentele figurative, sculpturi sau vase pictate. Trebuie totuşi să deosebim în ce priveşte reprezentările de războinici pe cele care reproduc fidel realitatea contemporană şi acelea, mult mai numeroase, care o interpretează transpunând-o în lumea mitului: luptătorii complet goi de pe friza Mausoleului din Halicarnas nu le-au înfruntat decât pe amazoane, în schimb celebrul bronz miniatural de la Dodona, păstrat la Berlin, stela lui Aristion sculptată de Aristocles* sau vasul lui Ahile de la Vatican sunt documente demne de încredere. Hoplitul apare în aceste cazuri, îmbrăcat cu o tunică foarte scurtă, care lasă picioarele în întregime libere. O manta putea completa vestimentaţia. Labele sunt goale sau încălţate cu ghete ori sandale. Unele mărturii lasă să se înţeleagă că soldaţii greci se simţeau uneori mai bine desculţi pe teren neprielnic.

Pieptul era apărat de a platoşă fie de metal, fie de piele ori de pânză de in ultimele întărite cu placi metalice, în epoca arhaică se folosea platoşarigidă, în formă de „clopot”, alcătuită din două plăci de bronz, una pentru faţă, alta pentru spate, îmbinate pe umeri şi la subţiori cu cheutori. De curând a fost descoperit la Argos un exemplar splendid. Ulterior, modelele suple au devenit la modă: spre deosebire de platoşa clopot care cobora până pe talie, acestea se prelungeau de obicei sub centură prin benzi de

piele atârnânde, wmbr e chinuri, care apărau partea de jos a pânte-i ţ nu se caP> hoplitul purta o cască metalică dublată cu piele sau fetru, adeseori prevăzuta cu una sau mai multe creste cu panaşe. Ofiţerii se deosebeau prin mărimea şi bogăţia panaşelor de care Aristofan nu pierde prilejul a-şi bate joc. Forma coifurilor era de tipuri diferite, în general bine definite, cărora tradiţia le dă nume destul de arbitrare. Coiful corintic cu obrăzare şi apărătoare de nas fixe se purta ridicat pe frunte înainte sau după luptă, în schimb casca attică era fără apărătoare de nas şi cu obrăzare mobile ce puteau fi ridicate după voie. Coifului beoţian, în formă de bonetă conică, îi lipseau toate acestea, inclusiv apărătoarea de ceafă. Mai existau şi alte tipuri, dar cele de mai sus sunt cele mai râs pândite pe monumentele figurative. Săpăturile au scos la iveală multe coifuri de bronz, mai ales la Olimpia, unde de curând au apărut unele foarte frumoase. Câteva poartă dedicaţii ce ne îngăduie să le datăm.

Acelaşi lucru se întâmplă şi cu scuturile de bronz, consacrate deseori ca ofrande în sanctuare. Forma lor a variat de-a lungul veacurilor de la scutul în opt, de tradiţie creto-miceniană, până la cel rotund al epocii clasice, trecând prin scutul „geometric”, cu două mari scobituri laterale, şi prin acela beoţian, derivat din precedentul, dar cu scobituri mai reduse. Diametrul scutului rotund în secolele V-IV este de aproape doi coţi (90 cm). Este destul de mult bombat în afară. Pe faţa exterioară, carcasa de lemn e acoperită cu piele tabaj cită sau crudă ori chiar cu foi de bronz pe toată suprafaţa ei. În centru iese deseori în relief un motiv metalic: de obicei e un cap de Gorgonă, al cărei aspect oribil trebuie, dacă nu să înspăimânte adversarul, măcar să îndepărteze soarta cea rea. Diferite embleme, gravate sau pictate, după cum figurează pe metal sau piele, pot împodobi faţa exterioară a scutului aşa

cum se vede pe vasele pictate şi precum rezultă din descrierile, în mare parte fanteziste, pe care poeţii Eschil, în Cei şapte contra Tebei, şi Euripide, în Fenicienele, le-au făcut armurilor comandanţilor argieni care atacau Teba. Cât priveşte scutul lui Ahile, descris pe larg de Homer în cântul XVIII al Iliadei, el ţine ele tul. Ca şi scutul, ea era ţinută într-o husă protectoare în răstimpul în care nu era folosită. Lancea „dorica" a fost socotită de poeţi drept armă greacă prin excelenţă. Eschil a făcut din ea simbolul capacităţii militare a grecilor prin contrast cu arcul perşilor. Atena, zeiţă războinică, preferă lancea spadei.

Spada, arma luptei corp la corp, serveşte ca ultimă soluţie războinicului lipsit de lancea lui. În epoca clasică, ea are o lamă de fier, de lungime redusă, nedepăşind un cot (45 cm). Aceasta lamă e cu dublu tăiş. Minerul este prevăzut cu o gardă îngustă şi cu un pomou. Teaca e atârnată de o diagonală scurtă, ce trece peste umărul drept. Teaca este situată atât de sus încât pomoul spadei ajunge aproape la nivelul subsoarei stingi: ca să scoţi lama trebuie să tragi spada înainte şi să strângi teaca sub braţul stâng. Spada putea fi trasă fără să fie lăsat din mână scutul, ceea ce n-ar fi fost posibil cu o diagonală mai lungă. Se ataca deopotrivă cu vârful şi cu tăişul, în vreme ce mânuirea lăncii, a arcului şi a săgeţilor făcea obiectul unei instrucţii bine puse la punct, nu pare ca grecii clasici să se fi preocupat prea mult de scrimă. Se ştia de altfel că hoplitul, îngreunat de scut şi platoşă, n-ar fi tras mare folos de pe urma unui meşteşug excelând prin figuri şi fente.

Alături de corpul de atac format din hopliţi, armatele greceşti dispuneau de trupe uşoare şi de cavalerie. Trupele uşoare ne sunt mult mai puţin cunoscute decât hopliţii, ceea ce se explica lesne prin originea lor socială, în vreme ce infanteria grea, unde fiecare trebuia să-şi procure pe

contul său costisitorul armament, era formată din cei aparţinând clasei înstărite, arcaşii, praş-tiaşii, aruncătorii de suliţe se recrutau din rândul cetăţenilor săraci. Aceştia nu aveau nevoie de arme defensive, căci rolul lor nu era de a caută sau aştepta lovitura, ci de a hărţui de departe pe duşman. Armele de aruncare sunt puţin costi148

Itoare: ele sunt aceleaşi cu cele de vânătoare. Arcul cu dublă curbură este cea mai perfecţionată: cu toate că poeţii vedeau în el arma persană" prin excelenţă, în lumea elenică el se bucura de o străveche tradiţie ilustrată de legenda arcului lui Ulise în Odiseea, fără a mai vorbi de mitul lui Herakles şi al lui Filoctet. Cretanii treceau drept cei mai buni arcaşi. Eficacitatea tirului era maresând săgeţile erau concentrate asupra unei trupe în formaţie strânsă. Chiar în cursul luptelor navale, ameninţarea săgeţilor era atât de temută încât navele de război erau prevăzute cu paravane protectoare din pânză groasă, întinse de-a lungul bordului înaintea fiecărei ciocniri.

Suliţele, folosite în mod obişnuit la vânătoare, serveau de asemenea şi la război, întrebuinţarea lor era curentă în cadrul infanteriei grele încă din vremurile homerice: în Iliada, lupta a doi războinici începe îndeobşte printr-un tir de suliţe, care rareori greşesc ţinta. Pe corpul vaselor Dipylon şirurile de războinici înarmaţi din cap până în picioare ţin de cele mai multe ori în mână două suliţe în locul unei lănci. Atare tradiţie eroică explică pentru ce în epoca clasică se continua antrenamentul tuturor tinerilor în aruncarea suliţei, deşi această armă dispăruse din dotarea hopliţilor. Cavaleria n-a renunţat însă a se folosi de ea. Sensibil mai scurtă decât lancea, suliţa are o lungime de trei-patru coţi (135 – 180 cm). Putea fi prevăzută, ca şi lancea, cu un vârf la fiecare capăt. Bătaia ei era mărită atunci când era aruncată ţinând-o nu cu toată palma, ci folosind o curea fixată la mijloc şi care juca rol de

propulsor.

Praştia reprezintă cea mai simplă armă de aruncare: două legături sau coarde, lungi de aproximativ două picioare (circa 60 cm), sunt prinse de un fel de buzunar de piele. Cealaltă extremitate e ţinută în mână de prăştiaş care aşază proiectilul în buzunarul de piele, învâr9 tind apoi totul cu repeziciune. Când dă drumul uneia din corzi, proiectilul, propulsat de forţa centrifugă, pornetse cu mare viteză. Un prăştiaş îndemânatic ajungea la o deosebită precizie, iar tirul său avea, ne spune un autor antic, lungimea unui stadiu (600 picioare sau circa 180 m.). Cu praştia se aruncau pietre, dar şi proiectile, special fabricate în acest scop, de lut sau de metal, mai ales de plumb. Atare proiectile de forma elipsoidală permiteau un tir mai lung şi mai precis. Acestea s-au găsit în mare număr la Olint, provenind de la asedierea oraşului de către Filip în 348. Multe din aceste proiectile poartă inscripţii: e vorba de nume de populaţii (sau etnicoane], scrise în întregime sau prescurtat, ori de nume de oameni. Printre ele întâlneşti frecvent pe cele de olintian sau calcidian, pe cel al lui Filip însuşi şi poate pe cele ale principalilor săi ofiţeri. Numele lui Filip apare de asemenea şi pe vârfurile de săgeţi.

Să nu uităm că pe lângă atare arme uşoare grecii vechi n-au încetat niciodată de-a lungul întinsei lor istorii să se bată şi cu armele naturale cele mai simple pe care li le punea la dispoziţie pământul natal, adică cu pietre şi bâte. De nenumărate ori vedem cum în epopee eroii cumpănesc câte un bolovan cu care să-şi zdrobească adversarul. Chiar în epoca clasică atenienii i-au nimicit pe perşii debarcaţi în mica insulă Psi-talia de lângă Salamina, după bătălia navală, sub o ploaie de săgeţi şi o grindină de pietre aruncate cu mâna. Aceeaşi tactică şi atunci când Demostene pune stăpânire în 424 pe Sfacteria apărată de

spartani. La sfârşitul veacului, în 403, cu ocazia luptei de la Munihia, cartier al Pire-ului, dintre susţinătorii Celor Treizeci şi partizanii democraţiei, IXenofon consemnează în mod expres prezenţa în rândurile democraţilor a aruncătorilor de pietre. Mai multe texte menţionează folosirea bâtelor ca arme de luptă: în fond cei trei sute de oameni din garda personală, înarmaţi cu ciomege, datorită cărora Pisistrate a putut lua, după Herodot (I, 59), puterea la Atena nu erau mai puţin soldaţi decât purtătorii i lance sau doritorii ce alcătuiau de obicei garda personală a tiranilor greci.

Dacă infanteria uşoara a jucat un rol redus n marile conflicte din epoca arhaică şi din secolul V, ea avea să capete în veacul următor mai multă importanţă. Deja în timpul războiului peloponeziac unele încercări s-au vădit pline de învăţăminte. Astfel generalul atenian Demostene, înainte de a se distinge în acţiunea din insula Sfacteria, a suferit o grea înfrângere în defileurile Etoliei, din partea muntenilor din zonă: aceştia, neavând infanterie grea, au surprins corpul expediţionar atenian într-un teren dificil, i-au cauzat pierderi grele cu lovituri de săgeţi şi suliţe şi l-au obligat să se retragă în grabă. Atare lecţii n-au fost zadarnice. La începutul veacului IV, strategul atenianificrate a organizat un corp de mercenari uşor înarmaţi, peltaş-tii, numiţi astfel deoarece foloseau în locul greului scut rotund un scut de răchită foarte uşor în formă de corn lunar, acea pelte asemănătoare cu scutul pe care tradiţia legendară îl atribuia amazoanelor. Peltastul nu avea platoşă metalică. Armele sale ofensive erau o suliţă lunga ce putea servi de lance şi o spadă scurtă pentru lupta corp la corp. Astfel de trupe au făcut de mai multe ori minuni chiar în faţa hopliţilor lace-demonieni.

Precum s-a văzut, cavaleria a apărut la început în arta militară a grecilor sub forma carelor de luptă.

Folosirea calului înhămat a precedat pe cea a calului înşeuat. Deja în epoca miceniană, cum se poate constata pe vasele cipriote, carul cu doi cai sau biga era utilizat în mod obişnuit. El este deopotrivă şi maşina de război comună Cr°... homerici: în această privinţă mărturia ceramicii geometrice o confirmă în întregime pe cea a epopeii. Războinicul de obârşie nobilă se eP-asează în car până la locul bătăliei, iar apoi lupta pe jos ca un hoplit. El dispune de un vizi151 vU Carl Coliduce atelajul şi are grijă de car în reme ce stăpânul său se află prins în luptă, în

(l timpul deplasărilor, războinicul, care doar el posedă scut, stă la stânga vizitiului. Carul homeric are două roţi; un saşiu uşor e fixat direct ne osie. Cei doi cai sunt plasaţi de o parte şi de alta a oiştii de care sunt legaţi prin intermediul jugului ce li se sprijină pe greabăn. Se întâmpla ca un al treilea cal să însoţească atelajul, menit să servească de întărire. Neîndoielnic că acestui obicei se datorează apariţia atelajelor cu trei cai sau frige, remarcată pe un număr mic de documente figurative la sfârşitul epocii geometrice şi pe unele mărturii etrusce din epoca arhaică. Dar, odată cu secolul VII începe să se răspândească moda carelor cu patru cai sau cvadrige, concomitent cu dispariţia treptată a utilizării carului ca vehicul de luptă, datorită progreselor infanteriei grele, după cum s-a amintit mai sus. Cva-driga avea să rămână după aceea un vehicul de paradă, aşa cum poate fi văzut pe friza Parte-nonului, şi un obiect de întrecere sportivă, jucând un rol de prim plan în marile competiţii panelenice. În armatele greceşti nu avem a mai găsi care de luptă decât în cetăţile mărginaşe ca Salamina, din Cipru, unde menţinerea acestei tradiţii poate fi explicată prin influenţe venite din Asia, sau la Cirene, unde escadroanele de cva-drige au fost păstrate până în epoca elenistică spre a

izgoni repede bandele de jefuitori venite să prade aşezările agricole ale platoului cirenaic. În vreme ce carul de luptă dispărea, cavaleria propriu-zisă îi lua locul. Poemele homerice nu pomenesc niciodată participarea călăreţilor la lupta, făcând foarte rare aluzii la călărie. Dar începând cu secolul VII reprezentările călăreţilor înarmaţi apar pe vase, pe basoreliefuri, ca celebra friză de la Primas, în Creta, printre statuetele de lut ars şi bronzuri. Totuşi, rolul cavaleriei în război, în epocile arhaică şi clasică, a fost rareori decisiv, întâi de toate Grecia propriu-zisă nu era câtuşi de puţin propice creştem cailor, din lipsa păşunilor corespunzătoare, cu excepţia unor regiuni privilegiate ca Tesalia sau, în mai mică măsură, Beoţia ori Eubeea. Iată moarme de împuns. Rareori s-aufolosit de arc, lăsând această armă pe seama călăreţilor barbari sciţi sau perşi. Armamentul lor ofensiv era completat de o spadă. Adeseori nu dispuneau de nicio armă defensivă, bizuindu-se doar pe viteză şi agilitate spre a se sustrage loviturilor duşmanului. Totuşi uneori vedem că au în mână un scut rotund, mai mic decât al hopliţilor. Veşmântul lor obişnuit este hlamida, manta scurta fixata cu o fibulă pe umărul drept. Pe cap au fie pălăria cu boruri largi, sau petasos, fie o bonetă de piele, fie un coif. În picioare purtau sandale sau cizme moi cu marginile întoarse. Aşa se înfăţişează pe friza Partenonului tinerii atenieni reuniţi într-o strălucitoare cavalcadă.

Astfel echipată, cavaleria grecească nu constituie o armă de şoc: ea forma avangarda grosului trupelor, contribuia în cursul bătăliei la apărarea flancurilor armatei şi urmărea după victorie adversarul aflat în debandada. Se pare că doar tesalienii au folosit în mod sistematic escadroanele lor, ai căror oameni purtau platoşă, în scopul unei acţiuni decisive în cazul unei ciocniri. Numai după ce şi-a asigurat concursul acestora, Filip a organizat, sub

comanda fiului său Alexandru, o cavalerie grea a cărei şarjă masivă a contribuit în chip strălucit la victoria de la Cheroneea.

Cetatea nu punea la dispoziţia cavaleristului, cum de altfel n-o făcea nici pentru hoplit, echipamentul necesar, primul trebuind să-şi procure în plus şi calul. De unde şi caracterul aristocratic al cavaleriei greceşti, aidoma celui de odinioară al războinicilor cu care. Creşterea cailor sau hipotrofia este privilegiul familiilor nobile care sunt în acelaşi timp şi familiile bogate: a se interesa de cai e o dovadă de aristocraţie oji cel puţin o formă de snobism, ca în cazul tânărului Feidipides (cel ce-şi menajează calul), fi1" ţăranului Strepsiade din Norii lui Aristofan. La Atena cavaleriştii sunt recrutaţi din cele două clase censitare cu cele mai mari venituri; cea &

două se numeşte tocmai clasa Călărimii. Aceştia sunt aduşi de Aristofan pe scenă în comedia cu acelaşi nume, din 424: el îi înfăţişează legaţi de tradiţiile ancestrale şi preocupaţi de discreditarea demagogului Cleon. Xenofon, el însuşi interesat de cai, exprimă cel mai bine preocupările şi interesele „cavaleriştilor" eleni din prima treime a secolului IV.

Organizarea forţelor armate variază de la stat la stat şi de la epocă la epocă, în vremea clasică, ea ne este aproximativ cunoscută în ce priveşte Sparta şi Atena. Dar numele date diferitelor unităţi nu corespund întotdeauna unor realităţi comparabile: de pildă cuvântul lohos desemnează în infanteria spartană un corp numeros, corespunzând unui mare batalion, în timp ce acelaşi cuvânt e folosit la Atena pentru o unitate mult mai mică, de ordinul unei companii, îndatoririle ofiţerului comandant al unui lohos, denumit lohagos, sunt deci deosebite, în cele două armate. Oricum, principiile de organizare sunt aceleaşi peste tot: soldatul e încadrat în unităţi de

importanţă crescândă, asemănătoare cu plutoanele, companiile şi batalioanele noastre, ale căror efective sunt un multiplu de 10. De obicei, numele ofiţerilor care le comandă derivă din termenul ce desemnează unitatea: astfel, la Sparta, enomotarhul comandă un pluton sau eno-motie; lohagosul se află în fruntea unui lohos; la Cirene trictcatiarhtd este comandantul unei companii de 300 oameni; taxiarhul, la Atena, e Şeful unui batalion sau tâxâs.

Marile unităţi, capabile să ducă o campanie şi compuse din părţi aparţinătoare diferitelor arme, sintâncredinţate generalilor, al căror titlu va-naza: la Atena ei se numesc strategi, ajutaţi de doi hiparhl care comandă cavaleria; la Sparta comanda operaţiunilor şi-o asumă unul din cei doi re secondat de comandanţii de unităţi, pole-155 la Termenul de strateg este cel mai răspân – t ca desemnând un ofiţer cu grad de general.

la optsprezece la douăzeci de ani, mai ales pentru cei aparţinând claselor censitare din care proveneau cavaleriştii şi hopliţii. Respectivii tineri, grupaţi pe triburi, sub comanda şefilor aleşi de popor, erau supuşi unui antrenament fizic şi unei pregătiri militare sub conducerea instructorilor specializaţi. Ei îşi luau mesele în comun, pe cheltuiala statului, în timpul celui de al doilea an de serviciu, erau trimişi în afara Atenei, în garnizoanele fortăreţelor de frontieră, ca Eleu-terai, Fyle ori Ramnus, făcând manevre în câmp deschis. La sfârşitul celui de al doilea an îşi recăpătau libertatea, fiind apoi socotiţi cetăţeni cu drepturi depline. Iar după aceea, de la douăzeci la şaizeci de ani, erau mobilizabili: fiecare contingent, desemnat cu numele arhontelui eponim al anului înscrierii pe lista efebilor, putea fi chemat în întregime sau în parte, după hotărârea strategilor. Oricum, ultimele zece contingente, compuse din cetăţeni între

cincizeci şi şaizeci de ani, nu puteau fi chemate sub arme decât pentru apărarea teritoriului, ei neparticipând la expediţiile din afara Atticii.

Aşadar, atenianul era supus obligaţiilor militare vreme de patruzeci şi doi de ani: doi ani de efebie, treizeci de ani de disponibilitate pentru armata activă şi zece ani în rezerva teritorială. Resursele umane ale marii cetăţi îi permiteau să strângă sub arme la începutul războiului pelopo-nesiac, după spusa lui Tucidide, 13.000 de hopliţi de primă mână şi 1 200 de călăreţi, fără a mai pune la socoteală trupele uşoare şi veteranii însărcinaţi cu apărarea localităţilor, în 369, când Atena a mobilizat, pentru a veni în ajutorul Spartei ameninţate de Epaminonda, corpul expediţionar încredinţat luiificrate se urca la cifra de 12.000 hopliţi. Cam în acelaşi timp armata beoţiană dispunea de aproximativ 13.000 hopliţi şi! 59? călăreţi. Niciodată Sparta nu a putut pune a bătaie forţe aşa de considerabile: la Plateeay în 49/5 infanteria ei grea număra într-adevăr 15?. se oameni> dintre care doar jumătate erau spartani propriu-zişi, dar ulterior n-a mai putut atinge atare efective şi a trebuit să conteze pe valoarea excepţională a soldaţilor, spre a compensa slăbiciunea numerică tot mai evidentă odată cu scurgerea timpului. Cifrele corespund operaţiilor celor mai importante, dar cel mai adesea trupele angajate în luptă erau simţitor mai mici, de câteva mii, iar uneori de câteva sute de oameni. E lesne de închipuit că prin comparaţie cu atare efective limitate, grecii au dat marilor armate ale lui Darius şi Xerxes, alcătuite din contingente adunate de pe cuprinsul unui imens imperiu, o importanţă exagerată în raport cu realitatea.

Tactica folosită de armatele greceşti e de obicei foarte simplă. Ea urmărea provocarea unui şoc frontal între adversarii aflaţi pe câmpul de luptă. Armatele

duşmane luau poziţie de luptă într-o ordine tradiţională, bine determinată: în centru, corpul de luptă, iar în flancuri trupele uşoare şi cavaleria, când exista, în corpul de lupta, căruia îi revenea un rol hotărâtor în cursul ciocnirii, hopliţii erau aliniaţi strâns, dispuşi în adâncime pe opt până la douăsprezece rânduri. Conform unei tradiţii neschimbate, cele mai bune trupe erau plasate în aripa dreaptă a formaţiei de luptă. Atare obicei se explică neîndoielnic prin faptul că, scutul fiind purtat pe braţul stâng, flancul drept e cel mai vulnerabil atât în cazul luptătorului izolat cât şi al unei unităţi constituite: era recomandabil deci încredinţarea poziţiei celei mai expuse unor combatanţi de elita. Ofiţerii se aflau în primul rând şi deseori generalul însuşi lua parte la luptă: sunt nenumăraţi comandanţii vestiţi căzuţi la datorie.

Înaintea începerii operaţiilor, se cereau împlinite anumite rituri religioase… La război, ca şi în toate cele, grecii ştiau că zeii şi destinul hotărăsc rezultatul: e ceea ce gândea deja Homer şi în această privinţă, ca în multe altele, Grecia arhaică şi clasică a rămas credincioasă învăţăturii extrase din Iliada. Fiecare şef militar e însoţit de ghicitori şi interpreţi, care-i consultă p1

rândurile şi să iei locul celor căzuţi, trebuiau reflexe sigure dobândite de o unitate bine antrenată, ca urmare a obişnuinţei ca manevrele în comun, dar şi un neabătut curaj bazat pe spiritul de sacrificiu. Atare înalte virtuţi războinice au făcut timp îndelungat vestiţi pe ostaşii Lacedemonei, care aveau mereu în minte, de la jumătatea secolului VII, elegiile marţiale ale poetului Tirteu:

„Să luptăm cu bărbăţie, netemându-ne de moarte

Cot la cot, în rânduri strânse, s-aşteptăm, flăcăi, duşmanul şi nu vă gândiţi la fugă, nici vă lăsaţi prada spaimei.

Ci-ntăriţi-vă curajul şi sporiţi-vă vârfuţea; Nici nu fiţi

prea scumpi cu viaţa când daţi ochii cu duşmanul.

Cu picioarele amândouă-nfipte în pământ să stea

Tot ostaşul dârz la posturi, încleştându-şi dinţii-n buze" 1.

Spre a pune capăt superiorităţii recunoscute a hopliţilor spartani, a trebuit să se producă o revoluţie în tactica de lupta datorată geniului militar al lui Epaminonda. La Leuctra, în 371, iar apoi la Mantâneea, în 362, Tebanul a introdus o inovaţie hotărâtoare: în loc de a-şi plasa, conform datinii, propria-i falangă în aripa dreaptă, el a înlocuit formaţia în linie cu cea în triunghi, ferindu-şi dreapta şi înaintând cu stânga. În vârful dispozitivului, hopliţii erau aşezaţi pe cincizeci de rânduri în adâncime. Atare masa compactă, „asemănătoare prorei unei triere", a zdrobit falanga lacedemoniană ce-i stătea dimpotrivă şi care era dispusă, după obicei, pe o adâncime de douăzeci de rânduri. Sfărâmând ast

1 Antologia liricilor greci, 1927, traducere de Şte-fân Bezdechi. 1 &

fel de prima data principala forţă a duşmanului /avem deja de a face cu principiul fundamental a (lui Clausewitz) printr-o lovitură chibzuita dată în locul potrivit, a putut lesne învinge restul armatei adverse ce beneficia totuşi de o netă superioritate numerică. Introducerea „falangei oblice", căreia Epaminonda i-a adăugat la Man-tineea şi cavaleria ca armă de şoc, a răsturnat obiceiuri încetăţenite din veacul VII, demonstrând resursele pe care un comandant experimentat le putea afla în manevrele de teren. De importanţa manevrelor în luptele navale atenienii şi-au dat de multă vreme seama, dar, pe uscat, spiritul conservator al spartanilor, precum şi respectul purtat calităţilor lor războinice au împiedicat până atunci perfecţionarea artei militare: utilizând lecţia lui Epaminonda, Filip al Macedoniei avea s-o îmbunătăţească

la rându-i.

Când unul dintre adversari o lua la fugă, cavleria învingătorului îl urmărea, dar rarerori o făcea până la capăt. Mulţumită că-şi făcuse duşmanul să-i recunoască superioritatea, armata victorioasă ridica un trofeu, manechin acoperit cu arme, care era simbolul concret al izbânzii, şi cânta peanul victoriei. Se îngropau morţii şi se restituiau prizonierii duşmanului care, solicitând în acest scop un armistiţiu, îşi recunoştea implicit înfrângerea. Urma să se profite de succes, impunând învinsului condiţiile unei păci avantajoase, şi să se aducă mulţumiri zeilor, consacrându-le o parte din pradă drept ofrande depuse în sanctuarele cetăţii sau, uneori, în cele panelenice.

Astfel conceput, războiul putea părea un fel «e joc sângeros, cu legile lui bine precizate şi care oferea diferendelor dintre cetăţile rivale o soluţionare de necontestat. Conflictele armate erau însă departe de a fi îmbrăcat întotdeauna atare caracter. De fapt, luptele decisive au conştiunt o excepţie în istoria grecilor, iar războaiele s-au prelungit deseori, cu cortegiul lor de 161 A nenumărate nenorociri, an de an luate de la început. Cauza a fost mai ales remarcabila neputinţă a armatelor greceşti de a lua cu asalt oraşele fortificate, în această privinţă, între războiul troian şi epoca clasică nu se înregistrează niciun progres notabil: aşa cum ostile lui Agamemnon au bătut zece ani pasul pe loc în faţa Ilionului, pe care l-au cucerit doar prin vicleşug, hopliţii lacedemonieni, cât de încrezători vor fi fost ei în superioritatea lor în câmp deschis, n-au reuşit niciodată să forţeze meterezele Atenei şi ale Pireului în tot timpul războiului peloponesiac, venind de hac rezistenţei ateniene numai prin blocada şi înfometare, în lipsa unor maşini de asediu adecvate, un zid apărat vitejeşte era practic imposibil de cucerit cu forţa.

Dionis cel Bătrân din Siracuza a construit cele dintâi maşini aruncătoare şi a dezvoltat materialul de asediu pe la începutul secolului IV, imitându-l, poate, pe cartaginezi. Mai înainte nu este menţionată decât întrebuinţarea unor maşini de asediu de către Pericle, la asediul Samosului, în 440, a unor berbeci, ici şi colo, în cursul războiului peloponesiac, şi a unui aruncător de flăcări cu care, în 424, beoţienii au incendiat fortificaţiile de lemn ale oraşului Delion. Trebuie să aşteptăm revoluţionarea artei militare în secolul IV şi pe Filip al Macedoniei pentru ca, urmând exemplul dat de Dionis în Sicilia, arta asediilor sau poliorcetica sa se dezvolte şi în Grecia propriu-zisă.

Până atunci tehnica de apărare progresase mai repede decât cea de atac, aşa cum stă mărturie redactarea, prin 360, a Tratatului despre apărarea obiectivelor datorat unui ofiţer arcadian, Enea Tacticianul. Preceptele, sfaturile, stratagemele ce formează materia acestei lucrări ne fac să pricepem din ce pricină, înainte de mijlocul secolului IV, armatele greceşti eşuau atât de des în faţa oraşelor întărite. Acestea s-au înmulţit în Grecia propriu-zisă faţa de vremea războaielor persane. Tradiţia miceniană a incintelor puternice se pierduse de mult, cetăţile arhaice mulţumindu-se cu refugiul pe care-l oferea populaţiei acropola lor, singura apărată de ziduri. Totuşi, în secolul VI, oraşele Ionici, 162

frumoase exemple de fortificaţii clasice, având curtine drepte din care se detaşează turnuri pătrate de două ori mai înalte decât zidurile. Apareiajul zidurilor este magnific, cu frumoase asize din blocuri regulate şi boselate. Curtinele aveau în partea superioară merloane şi creneluri sau un parapet continuu prevăzut cu orificii de tragere. Adesea turnurile erau acoperite. Ele jalonau zidul la o depărtare de 20 ori 30 m., astfel încât să-l acopere eficace cu tirul arcurilor sau suliţelor. Mai târziu, când s-a

generalizat folosirea catapultei, inventată de inginerii lui Dionis cel Bătrân, graţie bătăii considerabile a acestei maşini aruncătoare, curtinele s-au lungit şi chiar turnurile au fost înlocuite prin simple bastioane cuprinse în ziduri, ele însele având un traseu zimţat: dar atare inovaţii s-au răspândit mai ales începând cu vremea lui Filip al Macedoniei.

În afara oraşelor întărite, Grecii ştiau să construiască fortăreţe spre a controla punctele obligatorii de trecere şi pentru paza frontierelor. Astfel Attica era apărată împotriva invaziilor vecinilor de un număr de fortificaţii: Eleuterai, Fyle, Ramnus, ale căror vestigii sunt încă în picioare, în special Eleuterai, dominând trecătoarea Citerocnului, prin care se ajunge la Plateea şi Teba, îşi înalţă şi astăzi în vârful unui colţ de stâncă turnurile şi zidurile-i în stare destul de bună, cu frumosul lor apareiaj isodom datând din secolul IV. Unele dintre aceste forturi, ca Fyle şi Deceleia, au jucat un rol important în istoria politică şi militară a Atenei, în secolul V, majoritatea fortificaţiilor de acest gen erau mai puţin perfecţionate: meterezele ridicate de atenieni la Delion, în 424, utilizau mai ales lemnul, ceea ce a permis beoţienilor să le incendieze, în fine, în toate regiunile Greciei pot fi găsite întărituri izolate, de obicei simple turnun pătrate, solid construite în piatra de talie şi care se ridica în mijlocul unui teren agricol sau al unei păşuni, fără să se caute amplasarea lor în vreo poziţie strategică specială. Data acestor construcţii, întâlnite deopotrivă la munte ca şi în insule, e deseori greu de determinat, dar unele dintre ele, judecând după apareiajul zidurilor, coboară cel puţin nâna fa veacul IV. Este foarte probabil vorba de refugii sau turnuri de paza „ridicate în regiunile de graniţa sau în cele izolate, expuse raidurilor de jaf ale celor veniţi pe uscat ori pe mare: ţăranii şi păstorii din vecinătate puteau ţine de

acolo la respect un duşman apărut în chip neaşteptat.

Întreg acest dispozitiv de apărare îngreuna acţiunea năvălitorilor câtă vreme tehnica asediilor nu cunoscuse noi progrese. O campanie de uscat obişnuită, în secolul V şi în prima jumătate a celui următor, se desfăşura astfel: după declaraţia de război făcută prin intermediul unui crainic, agresorul îşi concentra trupele, se alătura contingentelor aliate şi pătrundea pe teritoriul inamicului, înainte de începerea războiului consultase, bineînţeles, pe zei fie trimiţând delegaţii la oracole vestite, fie că se lăsase în seama celor locale şi a riturilor respective. Anotimpurile favorabile erau primăvara şi vara. Erau evitate campaniile de iarnă, când armata se afla supusa intemperiilor: Aristofan în Acarnienii ni-l înfăţişează pe taxiarhul Lamahos care, însărcinat în plină iarnă să respingă o incursiune de frontieră a beoţienilor, blestemă zăpada şi timpul potrivnic. Imediat ce se afla pe teritoriul duşman, armata distruge şi jefuieşte sistematic: arde fermele, îşi însuşeşte şeptelul, distruge recoltele aflate pe câmp, taie pomii fructiferi şi viile, neuitând să scoată din pământ, cu băţul, chiar căţeii de usturoi, spre a fi sigură că a devastat totul. În faţa invaziei, ţăranii îşi află scăparea în fugă: oraşele întărite sunt gata să-i primească, dezvoltarea incintelor, care adesea cuprind în afara zonelor urbane şi vaste teritorii neconstruite, dovedind tocmai că ele jucau atare rol de refugiu. Astfel, în timpul războiului peloponeziac, ţăranii din Attica se înghesuiau claie peste grămadă pe terenurile libere şi în sanctuarele din Atena şi Pireu, cât şi între Zidurile Lungi: afluxul brusc al populaţiei alungate din satele ei şi locuind în deplorabile condiţii de igienă a dus la cumplita ciumă a primilor ani de război. Dacă armata invadatoare ni-l a dat peste trupele adverse pentru o întâlnire

AQ corăbiile cu treizeci de vâslaşi, sau triecontere.

Se, tip analog, dar redus, ele au format osatura escadrelor greceşti arhaice şi au permis expansiuea comercială în mările îndepărtate. Pe două pencontere, EQ pildă, au trecut Băţos şi tovarăşii săi din Tera în Libia spre a întemeia Cirene.

Dimensiunile penteconterei (3C la 35 m lungime) reprezintă aproape maximul pentru o navă obişnuită de lemn: îndată ce e depăşită această lungime, se risca ruptura chilei în cursul eforturilor impuse de navigaţia în largul mării. Pentru a mări şi mai mult viteza, trebuia sporit numărul vâslaşilor. Cum se putea realiza aceasta fără a se lungi şi mai mult nava? Soluţia era suprapunerea vâslaşilor: de unde şi tipurile de vase cu două şi cu trei rânduri de rame, diere şi triere, ce aveau să cunoască, cele din urmă mai ales, o excepţională răspândire în epoca clasică. Odată cu triera*, construcţia grecească de nave a atins, într-adevăr, apogeul: această corabie uşor manevrabilă a constituit elementul esenţial al flotei ateniene în vremea celei mai mari puteri a ei şi merită din atare pricină o atenţie specială.

Coca, lungă de 35 la 38 m., era strâmta: 4 – 5 m în punctul median, la nivelul liniei de plutire. Pescajul nu atingea l m, iar deplasarea era de ordinul a 80 tone după gabaritul internaţional. Coca, întărită cu scânduri late, era prevăzută cu un pinten. Dispunerea vâslaşilor, multă vreme discutată, se poate deduce destul de limpede din documentele figurative. Textele ne informează că cele trei rânduri de vâsâaşi purtau de sus în jos numele de tra-n-ţi, zeugiţi şi talamiţi. Cei care corespundeau vâslaşilor tradiţionali ai penteconterei şi ai vaselor arhaice erau rămaşii din rândul intermediar, aşezaţi, ca odinioară, direct pe grinzile navei, numite zeugoi („juguri” ori „traverse”), de unde şi denumirea de zeugiţi. Vâslele lor treceau, ca şi la pen-tecpnteră, prin orificii practicate în

pereţii laterali ai navei. Traniţii erau plasaţi cu două picioare (cea 0,60 m) mai sus, iar scaunul lor era fixat chiar 169 a? artea suPerioară abordajului, la mijlocul intervalelor dintre băncile zeugiţilor. Prin raport cu aceştia din urmă, traniţii erau deci decalaţi deopotrivă în înălţime, lungime şi lăţime, ei aflându-se mai departe de axa navei cu cea o lăţime de umeri. Pentru a compensa această poziţie exterioară s-a recurs la dotarea trierei cu o galerie, larga de cca. 2 picioare (0,60 m), care ieşea în afară, la nivelul superior al bordajului, sprijinindu-se, prin suporţi oblici, în întăritura de scândură a acestuia. Marginea respectivei galerii avea deasupra un parapet din zăbrele, în care erau fixaţi pivoţii pentru vâslele traniţilor. Aceştia, cu toate că erau situaţi chiar pe marginea navei, dispuneau totuşi în atare fel de un braţ de pârghie suficient spre a manevra lunga lor vâslă fără a depune un efort excesiv, în ce-i priveşte pe talamiţi, ei erau aşezaţi în cală (talamoi), exact în planul traniţilor, dar mai aproape de axa corăbiei, cu o lăţime de umeri faţă de zeugiţi şi mai jos decât aceştia cu circa 3 picioare (0,90 m.). Vâslele lor, ca şi ale zeugiţilor, treceau prin deschizături practicate în peretele navei şi situate pe verticala pivoţilor traniţilor corespunzători. Dispunerea, în aparenţă complicată, era în realitate foarte simpla: ea consta în cât mai buna folosire a spaţiului disponibil, decalând cele trei rânduri de vâslaşi, atât pe înălţime cât şi pe lăţime, şi aranjându-le în pătrat în sensul lungimii corăbiei. Fiecare căpăta astfel spaţiul necesar mânuirii vâslei, fără a fi stânjenit de un vecin prea apropiat, avantaj deosebit de însemnat în executarea manevrelor – ejsenţiale pentru securitatea ambarcaţiei, şi care constau în retragerea rapidă a vâslelor la comandă, când un vas inamic se apropia cu intenţia de a le rupe, şi scoaterea lor grabnică, odată primejdia trecută. Deschizăturile pentru ramele talamiţilor erau doar la 0,50

m de suprafaţa apei, iar cele ale zeugiţilor, la cea 0,90 m.: pentru a evita ca ambarcaţia sa ia apă, vâslele erau prevăzute cu garnituri de piele fixate, pe de o parte, de cocă, iar, pe de alta, bine strânse pe braţele ramelor, lăsându-le totuşi libertatea de mişcare. Traniţii stăteau în aer liber, la 1, 40 sau 1, 50 m. deasupra apei. În secolul V, deasupra lor se aşternea de regulă o punte superioară destinata deopotrivă să-i apere de suliţele duşmane şi să primească pe soldaţii ambarcaţi. În plus, pe laturile fiecărei corăbii se întindeau, înaintea fiecărei lupte, paravane din pânza groasă împotriva săgeţilor.

Triera ateniană avea un număr de 170 vâslaşi, 60 traniţi, 54 zeugiţi şi 54 talamiţi. Deoarece traniţii, plasaţi cel mai sus, aveau şi cele mai lungi vâsle, erau consideraţi ca cei cu munca cea mai grea: de unde şi expresia „gloata traniţilor", folosită de Aristofan spre a desemna lumea măruntă a Atenei din rândul căreia proveneau aceştia. La bord se aflau şi câţiva mateloţi, mai puţin de zece, pentru manevrarea velei, a ancorei şi a parâmelor. Din acest punct de vedere triera nu reprezenta un progres în raport cu navele de război anterioare: ea nu are decât un unic mare catarg, o singură velă pătrată şi uneori o alta mica la proră, pătrată şi ea. Statul major cuprindea pe căpitan sau trierarh, ofiţerul pilot, un ofiţer secund, numit şi ofiţerul de proră, care veghea asupra părţii dinainte a corăbiei, şeful echipajului care ritma vâslitul, ajutat de un fluieraş, ce ţinea cadenţa, şi probabil mai mulţi supraveghetori de sectoare. Echipajul era completat de câţiva hopliţi ori arcaşi, epihaţii, totalul său obişnuit fiind de 200 persoane.

Cu un echipaj bine instruit, triera putea înainta cu 5 sau 6 noduri (9 la 11 km pe oră). Instruirea vâslaşilor nu era de altfel un lucru neglijabil: efortul fizic era mare şi putea dura ore în şir fără întrerupere. Coeziunea perfectă a acestora în cursul manevrelor delicate se obţinea doar cu

preţul exerciţiilor neîncetate. Aşa cum afirma Pericle în discursul sau către atenieni, dinaintea începerii războiului peloponeziac: „dacă o meserie necesită vreo pregătire tehnică, aceea este cea ele marinar. E, a nu admite să fie practicată la întâmplare, ca o acii-vitate complementară, ci dimpotrivă, nicio activitate complementară nu e compatibilă cu ea”. vi totuşi echipajele ateniene erau recrutate din popor –, clasa teţilor, cea a cetăţenilor fără avere, 11 dădea pe vâslaşi. Uneori erau înrolaţi şi metecii o fi chiar sclavii. Aceşti marinari primeau o soldă zilnică, a cărei mărime varia, în funcţie de împrejurări şi de disponibilităţile tezaurului public, de la 2 oboli la o drahmă (6 oboli). În ultima pane a războiului peloponeziac, amiralii spartani di s-punând de subsidii persane practicau supralicitata în ce priveşte solda şi provocau astfel dezertarea a numeroşi vâslaşi aflaţi în serviciul Atenei.

Comandantul trierei sau trier arbul nu era la atenieni un marinar de meserie. Era un cetăţean bogat, desemnat de strategi pentru această cinste care în acelaşi timp era şi o grea sarcină financiară. Trierarhia dura un an: ea consta în preluarea comenzii corăbiei, în pregătirea ei pentru ieşirea în larg şi în întreţinerea ei. Coca, catargul, vela şi principalele dispozitive erau puse la dispoziţie de stat. Trierarhul trebuia să completeze echipajul, să efectueze reparaţiile, să sporească zelul echipajului prin daruri sau prime ce se adăugau la solda vărsată de vistierie. Cheltuiala era atât de mare încât a trebuit, din 411, să li se permită cetăţenilor să se asocieze pentru a-i face faţă, iar apoi, în 357 – 356, să se organizeze sistemul complicat al symoriilor, ce urma să repartizeze sarcina între un număr destul de mare de contribuabili. Atunci însă a fost părăsit principiul de bază al angajării fizice şi individuale în slujba cetăţii: cetăţeanul nu mai plătea cu persoana sa, ci doar cu banii săi, iar atitudinea lui mentală faţă de război s-a

modificat profund. Se înţelege de la sine că în vremea în care trierarhii se îmbarcau ei înşişi pe corăbiile ce le cădeau în sarcina, ei nu aveau întotdeauna calităţile şi experienţa unui ofiţer de marină: de unde importanţa ofiţerului pilot, care era un om de meserie şi al cărui rol era de a-l sfătui pe trierarh în chip eficace. Aşa stând lucrurile, cel din urmă nu era câtuşi de puţin exonerat de întreaga răspundere în ce priveşte nava încredinţată. Realitatea a ieşit limpede la iveală în legătură cu bătălia de la insulele Argânuse când trierarhii s-au opus vehement strategilor în faţa Adunam poporului tocmai fiindcă se simţeau ei înşişi răspunzători de executarea ordinelor primite.

În epoca măreţiei ei, puterea Atenei se baza în esenţa pe escadrele ce le avea. În vremea celui de al doilea război persan ea putea alinia aproape 300 triere, în 431 avea cel puţin tot atâtea, fără a mai pune la socoteală pe cele ale aliaţilor ce-şi păstraseră o flotă independentă, ca Lesbos, Chios şi Corciră. De mai multe ori a fost în stare să-şi construiască zeci de altele noi şi să le armeze. Aristofan ne-a păstrat în Acarnienii evocarea pitorească a uneia din acele mobilizări navale: „În tot oraşul e un tumult războinic: trierarhilor li se pun întrebări, se distribuie solda, se auresc statuile Atenei. Porticul vuieşte de glasuri atunci când raţiile sunt împărţite. Peste tot vezi burdufuri, curele, oameni ce cumpără oale, funii de usturoi, măsline şi cepe, coroane, sardele, fete deocheate, ochi învineţiţi. La arsenal aceeaşi vânzoleală: vâslele sunt trase la rindea, pivoţii sunt bătuţi cu zgomot mare, se prind la cocă garniturile de rame. Cântece din fluier peste tot, strigăte de şefi de echipaje, fluierături, ţignale”.

Între perioadele de folosire, coca trierei este adăpostită în hangare special amenajate în acest scop: docuri acoperite, cu plan înclinat şi ieşire directă în

bazinul portului. Pe ele, triera este trasă pe bile, cu pupa înainte, după ce a fost debarasată de întreaga armătură. Acolo, fiind la uscatcoca putea fi curăţită de alge şi cochilii şi călăfătuită. Atare lăcaşe pentru corăbii au fost depistate în mai multe locuri ale lumii antice. Lungimea de cca. 40 de m. a acestora confirmă calculele privitoare la lungimea medie a unei triere ca fiind de 35 – 38 m. De obicei, astfel se hangare erau proiectate pentru o singură corabie. Totuşi Dionis cel Bătrân a pus să se construiascăla Siracuza unele pentru două nave. Da acaşele în care feacienii, marinari cu experienţă, şi adăposteau corăbiile, pomenise mai înainte Homer. Hesiod, mai puţin priceput într-ale mării, nu vorbeşte decât de instalaţii similare sub cerul 173 La Cor-nt> a Samos, în vremea lui Policrate, existau hangare acoperite încă din epoca

Fig. 17 ATENA ŞI PIREUL

(După R.-E. Wycherley)

Aşezată la poalele Acropolei şi apărată de zidurile ei, cetatea Atenei este în plus legată de Pireu şi de portul comercial de la Faleron prin Zidurile Lungi construite la îndemnul lui Temistocle şi apoi al lui Pericle. Uriaşa zonă fortificată astfel creată a sfidat asalturile duşmane atâta vreme cât flota ateniană a deţinut supremaţia mărilor. Cele trei porturi ale Pireului, porturile militare de la Zea şi Munihia, ca şi portul comercial Cantaros, erau apărate astfel de ziduri. Colina Munihia constituia cheia apărării Pireului, după cum Acropola şi colina Museion erau cheile Atenei.

arhaică. Strabon relatează că portul Cizicului avea 200. Dar, bineînţeles, Atena era cea mai bogata în amenajări de acest fel, cu cele trei porturi ale Pireului*: Cantarosul, portul comercial dinspre vest, şi cele două râde de la Zea şi Munihia, rezervate marinei militare: la mijlocul secolului IV puteau fi numărate acolo 300 de

adăposturi pentru corăbii.

Catargul, ramele şi cârma (formată din două vâsle lungi montate la pupa) trierei dezarmate erau puse la adăpost în hangarul în care se afla şi coca. Velele, pânzele şi parâmele, categorie desemnată în documentele oficiale drept „material de atârnat”, erau adunate într-o clădire specială, arsenalul sau skeuoteca. În 347 – 346, atenienii au început construirea unei noi skeuoteci în apropierea portului Zea, după planurile arhitectului Filon din Eleusis: posedam devizul construcţiei, păstrat graţie unei inscripţii, şi care este un document capital pentru arhitectura greacă. E vorba de o clădire deosebit de îngrijită, lungă de 130 m. Şi largă de 18 m. În interior se aflau 134 de dulapuri mari, menite să adăpostească velele, dulapuri dispuse în colateralele unei galerii mediane, străjuită pe ambele părţi de coloane înalte. Parâmele erau aşezate pe etajere, deasupra dulapurilor. Au fost luate măsuri de precauţie pentru evitarea incendiilor: astfel, ferestrele aveau cercevele metalice şi nu de lemn.

Construcţia trierelor era încredinţată specialiştilor, geniştii navali, consideraţi drept arhitecţi ai mării, în documentele oficiale, numele navei este urmat de cel al constructorului, a cărui răspundere este astfel implicată. Metodele de lucru permiteau să se procedeze repede când necesităţile o cereau: sunt citate cazuri când o flotă întreagă a fost realizată în câteva luni. Marea problema o constituia procurarea lemnului necesar acestor lucrări navale. Attica era săracă în păduri: lemnul trebuia adus din Calcidica ori din Macedonia. Regii Macedoniei au ştiut să profite de atare importanta resursă a domeniilor lor şi să facă a fi scump plătită prietenia pe care Atena avea mare interes să o cultive.

Ca şi în marina modernă, fiecare trieră purta un nume, mereu feminin. Nume de divinităţi ori de eroine:

Amfitrita, Tetis, Hebe, Galateea, Pandora; nume de virtuţi sau de noţiuni abstracte: Justiţia, Forţa, Virtutea, Libertatea, Pacea; epitete laudative: Iubita, Rapida, Aurita, Norocoasa; adjective geografice: Nemeeana, Deliana, Delfiana, Salarniniana. Cea din urmă, precum şi o altă triera numită Paraliană, avea misiunea specială de a Purta corespondenţa oficiala a statului. Fireşte că atenienii erau puternic legaţi de o marină de care depindea soarta lor. Aristofan dă cu umor expresie acestui sentiment când îşi imaginează, în Cavalerii, un sobor al trierelor personificate, întrucât spre a respinge un proiect de expediţie care nu le convenea câtuşi de puţin. Cea mai vârstnică ia cuvântul: „Domniţelor, nu ştiţi în oraş ce se petrece? Se spune ca un orator, un cetăţean de nimica, pe-o sută dintre noi ne cere, Cartagina să-atace…” Iar trierele protestează arătând că nu se vor preta la acest funest plan, măcar de-ar cere azil, ca cei urmăriţi, în vreun sanctuar inviolabil!… Dar şi ce mândrie în inimile atenienilor când coborau la Pireu să asiste la plecarea escadrei într-o expediţie îndepărtată sau la întoarcerea flotei victorioase după câte un succes răsunător! Tucidide ne-a relatat în cuvinte de neuitat plecarea expediţiei din Sicilia, la mijlocul anului 415: „Când toată lumea era la bord şi întregul material destinat expediţiei se afla la locul său, trompeta a sunat şi o mare linişte s-a aşternut. S-au spus apoi rugăciunile tradiţionale dinaintea ieşirii în larg, nu pe fiecare vas în parte, ci pentru toate împreună prin vocea unui crainic, în toată escadra se scotea din cratere vinul pregătit, iar marinarii şi ofiţerii făceau libaţii cu cupe de aur şi argint. La aceste rugăciuni lua parte şi mulţimea cetăţenilor de pe mal, precum şi toţi privitorii care înălţau făgăduieli pentru reuşita expediţiei. După ce s-a cântat peanul şi s-au terminat libaţiile, corăbiile au ieşit în larg, navigând la început în linie, iar apoi luându-se la întrecere

între ele până în dreptul insulei Egina”.

Istoricii ne-au lăsat un mare număr de descoen de bătălii graţie cărora putem aprecia progresele tacticii navale. Operaţiile aveau loc doar în anotimpul frumos: furtunile de iarna ar fi fost fatale acestor corăbii înguste, lungi şi fără punte. Aşadar, flotele treceau iarna în câte o bază navala şi rm ieşeau în larg decât primăvara, în larg, în adevăratul înţeles al cuvântului, nu se avântau decât în caz de absolută nevoie (pentru marile traversări spre Africa ori Italia meridională, de pilda), căci viaţa la bord, din lipsă de loc, devenea incomoda îndată ce navigaţia se prelungea. Se evita navigaţia pe timp de noapte şi se obişnuia tragerea la ţărm chiar pentru prânzuri. Aşa se explică de ce relatările greceşti de război nu pomenesc de întâlniri în mijlocul marii, ci de bătălii în apropierea coastelor, deseori într-o strâmtoare, unde corăbiile căutau cu predilecţie uscatul şi unde forţele terestre interveneau frecvent. Totuşi o anumită evoluţie se face remarcată în conducerea operaţiilor, în epoca arhaică, în ciuda existenţe; unui pinten la prora navelor de război, tendinţa era ca lupta navala să semene tot mai mult cu cea de uscat. Fiecare vas caută să abordeze unul inamic, lupta dându-se între hopliţii celor două: singura tactică era deci cea a abordajului, iar bătălia se fragmenta într-o serie de încleştări separate, corabie contra corabie, fără vreun plan de ansamblu. Picturile vaselor arhaice reprezintă de multe ori atare manieră de a lupta, precum vestitul crater al lui Aristonotos, datând din secolul VII.

Mai târziu, cu precădere în cursul veacului V, tactica navală s-a modificat, în mare parte ca urmare a influenţei amiralilor a temeni, care au ştiut să tragă un deosebit folos de pe urma echipajelor bine antrenate, încă la Salamina corăbiile greceşti au folosit din plin calităţile lor de manevrabilitate pentru a sparge cu pintenul corăbiile

duşmane, care se stânjeneau reciproc într-un spaţiu prea strâmt. Ulterior, au fost puse la punct manevre complexe care permiteau unei escadre bine conduse să iasă biruitoare, la mare deschisă, asupra unor forţe cu mult superioare. Manevra numită diekplus consta în traversarea în linie, una după alta, a vaselor duşmane care făceau front: se urmărea ca în trecere să fie rupte vâslele câtorva adversari, dărâmai ales ca escadra inamică să fie obligată, dacă voia să evite a fi lovită pe la spate, să execute o întoarcere creatoare de confuzii şi favorabila atacării cu pintenul. Manevra numită periplus, mea şi mai delicată, prevedea rotirea cu mare viteză, tot în şir, în jurul flotei duşmane: riscul de a fi atacat în flanc era real, dar fiecare corabie PLKea-ţi apărată dacă cea din spate era mereu gata să-şi înfigă pintenul în duşmanul atacator al celei din faţă. Dacă formaţia era menţinută şi viteza constanta, manevra sfârşea prin a obliga pe inamic să-şi strângă dispozitivul în aşa fel încât navele sale să ajungă a se stânjeni reciproc sau să rupă ordinea de bătaie, oferind astfel un prilej adversarului de a trece la atac. Un strălucit exemplu de folosire a periplus-ului a fost dat de atenianul Formion în bătălia navală din golful Patras, în 429: cu cele 20 de triere ale lui, a înconjurat pe cele 47 ale unei escadre peloponeziace, le-a obligat să se apropie unele de altele, iar atunci când briza de dimineaţă a învolburat, precum prevăzuse, apele golfului, sporind astfel dezordinea în rândurile inamicului, Formion a atacat, stârnind deruta printre peloponezieni şi capturându-le 12 triere, fără ca el să piardă vreuna.

Alte bătălii căpătau caracterul unei operaţii combinate, cu debarcarea şi participarea la acţiune a unei infanterii coborâte pe plajă. Aşa s-a întâmplat de pildă în bătălia de la Aigospotamos, din 405, când Lysandros a distrus flota ateniană: refuzând lupta mai multe zile la

rând, amiralul spartan a inspirat adversarului o încredere lipsită de temei. Aflând, printr-o corabie de cercetare, că atenienii, după demonstraţia pe care o făceau zilnic în mijlocul strâmtorii, s-au întors pe coasta Chersonesului pentru masa de seară, Lysandros a ieşit în larg imediat, a surprins trierele duşmane ancorate, echipajele pe uscat, le-a capturat sau le-a distrus aproape pe toate, asigurând astfel victoria definitivă a Spartei în lunga luptă începută cu douăzeci şi şase de ani mai înainte.

Dispunând de atare forţe terestre şi navaâej cetăţile se războiau fără încetare şi deseori fără cruţare. Căci grecii au considerat totdeauna ca dreptul învingătorului asupra persoanei şi bunurilor învinsului nu avea, în principiu, nici > 11” mită. Învingătorul putea, fără să contravină tejgilor războiului, să masacreze populaţia sau să o transforme în sclavi, să pună stăpânire pe PaJ mânturi ori să distrugă recoltele, să-şi însuşească 1

ţir cu care îi plăcea să se laude, se vădea necruţător când se ivea prilejul: în 446 a expulzat din patria lor pe unii locuitori ai Eubeei, în 430 pe egineţi şi pe locuitorii din Potideea, în 422 pe delieni. În 427 a pronunţat o sentinţă de moarte împotriva tuturor locuitorilor din Mitilene care se revoltase, dar a doua zi a revenit la sentimente mai bune şi triera Paraliană, graţie efortului vâslaşilor, a reuşit să transmită la timp strategului Pahes, însărcinat cu execuţia, contraordinul. Alai târziu, în 422, Cleon, care propusese masacrarea mitiâenienilor, i-a vândut ca sclavi pe locuitorii din Torone, în Calcidica. În anul următor, alt oraş din Calcidica, Scione, avea să aibă o soartă şi mai crudă: atenienii au ucis pe toţi bărbaţii valizi şi au luat în sclavie pe femei şi copii, în fine, în acelaşi chip nemilos i-au tratat în 416 – 415 pe locuitorii insulei Milo, în Ciclade, care refuzaseră să iasă din neutralitate. Mercenari traci aflaţi în solda Atenei au distrus din temelii

în 415 oraşul beoţian Mycaâesos şi au masacrat întreaga populaţie, inclusiv femeile şi copiii, astfel că aşezarea a fost definitiv abandonată, după cum avea să constate şi Pausania, în veacul II e.n. La rândul lor, spartanii nu se purtau cu mai mica cruzime: i-au executat pe prizonierii de la Plateea, în 427, şi au făcut la fel cu cei de la Hysiai, orăşel din Argolida, în 417 – 416. Este de presupus că Atena, când a capitulat în faţa lui Lysandros, în 404, se temea să nu îndure aceeaşi soartă. Ceea ce de altfel cereau unii aliaţi ai Spartei, ca Teba ori Corintul, pentru vechea lor duşmană, în fine, pusă la pământ. Xenofon, în Ileienicele, ne relatează cât de mult se temeau compatrioţii săi, conştienţi de duritatea cu care ei înşişi şi-au tratat adversarii, să nu le fie aplicată legea talionului. „Dar, adaugă el, lacedemonienii au refuzat să aducă în stare de sclavie un oraş grecesc care făcuse Greciei mân cea mai mare primejdie servicii în timpurile d prin care aceasta trecuse

Se pare deci că unele considerente morale puteau uneori interveni întru îndulcirea obiceiurilor violente permise de altminteri, conform tradiţiei. Elenismului îi revine cinstea de a fi exprimat, prin gura câtorva dintre gânditorii, scriitorii sau oamenii săi politici scrupule umanitare vizând să facă încetul cu încetul mai puţin nemiloase legile războiului, întâi de toate au intervenit influenţele religioase şi în special cea a sanctuarului de ia Deifi: textul unui jurământ amfictionic citat de oratorul Eschine în discursul sau Despre ambasada conţine angajamentul de a nu „depopula” prin război niciuna din cetăţile ce participă la amfictionia pyleo-delfică. Şi, într-adevăr, atare jurământ pare să fi fost respectat în tot cursul secolului VI, perioadă

J în care oracolul de la Delfi s-a bucurat de cel mai mare prestigiu moral. Textul „Jurăm în tul de la Plateea”,

aşa cum ne-a fost el păstrat de o inscripţie din veacul IV, este neîndoielnic apocrif, dar reflectă preocupările contemporane datei la care a fost gravat: el reia vechiul angajament delfic, aplicându-l de această dată nu cetăţilor amfictionice, ci Atenei, Spartei şi Plateei, precum şi membrilor alianţei defensive încheiata împotriva lui Xerxes. Aici, scrupulul care a dictat formularea restricţiei în ce priveşte dreptul învingătorului este mai puţin de natură religioasă cât morală: el îşi are izvorul în sentimentul solidarităţii eleni ce, a comunităţii de sânge şi de limbă, idee exprimată cu predilecţie de oratori şi scriitori şi care, fără a fi reuşit vreodată să facă să dispară susceptibilul particularism al cetăţilor, a izbutit totuşi uneori să înfrâneze într-o oarecare măsură manifestările sale violenţe. Platon se face ecoul acestor preocupări în Menexen (242 d), când atribuie respectului pentru solidaritatea elenică hotărârea prin care atenienii i-au cruţat pe hopliţii spartani luaţi prizonieri! a Sfacteria: „Ei socoteau că faţă de un popor frate era de ajuns să lupţi până la victorie şi că pentru satisfacerea resentimentelor proprii ale unei cetăţi nu trebuia primejduită comunitatea elenică”.

Violenţa în sine a sfârşit prin a suscita reprobarea şi indignarea acelor spirite mai puţin dispuse decât altele a se supune obiceiurilor tradiţionale.

Este cazul lui Euripide, care nu se sfieşte ca într-o piesă ca Troienele, jucata în 415, să condamne principiul războiului de cucerire din pricina nenorocirilor şi suferinţelor nemeritate pe care acesta le provoacă. Atare condamnare o pune în gura unui zeu, a lui Poseidon, încă de la începutul piesei în întregime consacrată zugrăvirii sorţii nefericite a captivelor frigiene Hecuba, Andromaca, Casandra, imediat după cucerirea Troici: „Nebun e muritorul ce distruge oraşe, pustiind templele zeilor şi

cimitirele, pământul sacru al celor dispăruţi, căci în curând el însuşi va să piară!”. Mai departe poetul ne spune prin intermediul Casandrei: „Orice om înţelept trebuie să evite războiul, dar dacă totuşi se ajunge până acolo, e o glorioasă cinste să cazi vitejeşte pentru patrie”. Astfel se conturează încetul cu încetul noua idee asupra războiului just, în cazul căruia gloria nu este legată numai de exercitarea însuşirilor militare, ci şi de legitimitatea cauzei întru apărarea căreia se recurge la aceste însuşiri. Dacă se admite posibilitatea sacrificiului suprem, el trebuie să aibă loc în favoarea unei idei nobile. De unde insistenţa cu care, în epitafe sau cuvântările funebre pentru ostaşii căzuţi, accentul se pune nu numai pe supunerea faţă de legile patriei (doar spartanii n-au nevoie de alte motive), ci şi faptul că ei şi-au dat viaţa pentru libertate. Pentru ca cetatea lor să fie libera, au consimţit ei să moară. Atare atitudine apare deja în unele epigrame funerare compuse cu ocazia războaielor persane, ca în cea care urmează, atribuită lui Simo-nide, unde e formulat în termeni foarte generali un simţământ deosebit de răspândit:

Mândria cea mai mare e ca erou să mori: Soarta ne-a hărăzit-o mai mult decât oricui. Aici dormim în giulgiul nemuritoarei glorii Cei care libertatea Heladei dăruirăm.

Această concepţie idealista asupra datoriei militare este general admisă în epoca clasică, cel puţin în teorie, indiferent de realitatea pe care ea o a18

ducând în chip fatal la profunda lui transformare? Ar fi temerar să se facă atare afirmaţie: dar chiar dacă îi scăpa procesul acestei degradări, cel puţin îi apăreau clare simptomele lui şi, în ce-l priveşte, a făcut totul spre a lupta împotriva lor.

Or, tocmai criza socială a cărei iminenţă Aristofan o presimţise şi care avea războiul drept cauză imediată, trebuia să aibă importante consecinţe pentru tradiţiile

militare greceşti: reapariţia mercenarilor încă de la sfârşitul războiului peloponeziac, transformând simţitor metodele şi condiţiile de luptă în secolul IV, înainte de a le schimba radical în epoca elenistică. Aşa cum s-a demonstrat de curând, mercenariatul este simptomul unui profund dezechilibru social: pentru ca un mare număr de oameni să accepte o viaţă lipsită de confort şi să înfrunte moartea, fără a mai fi constrânşi de obii-gaţii cetăţeneşti, ci pur şi simplu spre a-şi servi patronul care-i plăteşte, oricare ar fi el, înseamnă că societatea căreia îi aparţin nu le oferă altceva de ales. Fenomenul este cu atât mai demn de atenţie cu cât solda mercenarilor, departe de a fi substanţială, pare mai degrabă, în secolul IV, de cele mai multe ori inferioară câştigului unui muncitor calificat. Şi totuşi numărul soldaţilor de profesie aflaţi în serviciul armatelor greceşti ale vremii este considerabil: la începutul secolului, cel puţin 40.000, după calculele mai noi, dintre care aproape jumătate în Sicilia, în slujba lui Dionis cel Bătrân; în 366, în momentul în care Teba se află la apogeul puterii ei, când Atena reia prin Timoteos politica imperialistă şi când Dionis cel Tânăr, urmându-i părintelui său, trimite trupe în Grecia, în ajutorul Spartei, s-a socotit că cca. 20.000 mercenari se aflau pe diversele teatre de operaţii; la mijlocul secolului, au fost cel puţin tot atâţia, dintre care un număr în serviciul focidienilor care, angajaţi într-al treilea război sacru, au folosit tezaurele de la Del f! spre a recruta mercenari şi au reuşit astfel ca vreme de 10 ani să ţină piept duşmanilor lor. Există deci un fenomen nou care în secolul IV

Intervine destul de frecvent în organizarea armatelor greceşti.

Desigur, mercenariatul apăruse deja în epoca arhaica, în cadrul unei pătrunzătoare analize, A. Aymard a pus în lumină legăturile dintre mercenariat, colonizare şi

tiranie: e vorba de trei simptome diferite, dar aproximativ concomitente, ale crizei sociale ce bântuia în lumea greacă a veacurilor VII şi VI. Încă din acea vreme, mercenari greci se aflau în armatele faraonilor saiţi, de la Psameticos I la Amasis şi la fiul acestuia, Psame-ticos III, pe care devotamentul soldaţilor săi străini n-a reuşit să-l salveze de la înfrângerea lui de către Cambise. În afara menţionărilor acestor mercenari în opera lui Herodot, prezenţa lor este atestată de Bacele graf f îţi pe care unii dintre ei le-au gravat în 591, pe picioarele coloşilor sculptaţi la intrarea mareluitemplu de la Abu-Simbel, în Nu-bia. Printre străinii sau alogloşii care au lăsat astfel de urme ale trecerii lor, se numără semiţi, carieni şi greci originari din Ionia şi din Rodos. Monarhii asiatici, atât Nabucodonosor, regele Babilonului, citaşi dinastia lidiană a Mermnazilor au apelat uneori la războinicii greci, în fine, tiranii înşişi îşi recrutau cu predilecţie garda personală printre soldaţii de profesie veniţi din alte regiuni ale lumii elenice. Dinastia Batiazilor de la Cirene, ai cărei ultimi trei regi s-au comportat ca nişte tirani, constituie un bun exemplu al acestui procedeu: Ar-cesilau III, alungat de la Cirene de o revoluţie, către 5305> s-a refugiat la Samos, la Policrate, re-crutându-şi acolo un corp de mercenari cu care şi-a recucerit regatul. Nepotul său, Arcesilau IV a însărcinat în 462 pe propriul cumnat Carotos să recruteze mercenari cu ocazia unei călătorii în Grecia pentru a participa în numele lui Arcesiâau la cursa de care de la Jocurile pitice. Totuşi, cel puţin în urma studierii documente-or de care dispunem, mercenariatul nu pare să fi cunoscut în epoca arhaică o dezvoltare compara-DUA cu cea pe care a luat-o în veacul IV. Neînoielnic că supapa colonizării era suficientă pen-tru sărmani şi dezrădăcinaţi. Cel puţin la secolul

V, cu excepţia cazului lui Arcesilau IV, mai înainte semnalat, recrutarea mercenarilor pare să fi dispărut. Abia

în timpul războiului peloponeziac ea se manifesta din nou: Atena apelează astfel la auxiliari traci pentru expediţia în Sicilia, iar un contingent de atare mercenari, sosit prea târziu. după plecarea flotei spre Siracuza, pe care Diitrefes a fost însărcinat să-l conducă înapoi în Tracia, a devastat în drum oraşul beoţian Mycalesos. Deoarece ostilităţile se prelungeau, numărul soldaţilor de meserie care-şi închiriau serviciile cetăţilor greceşti era în creştere: din această pricina, la sfârşitul războiului, un număr atât de mare dintre ei au rămas fără angajament şi au putut deci să se pună sub ordinele lui Cirus cel Tânăr când acesta a încercat să-şi răstoarne fratele Artaxerxes, Retragerea celor Zece Mii, în 401 – 399, după bătălia de la Cunaxa, vădeşte deopotrivă marele număr şi calităţile de combatanţi ale acestor mercenari.

Ulterior, indiferent de cauze, rolul jucat de soldaţii de meserie în armatele greceşti avea să crească în detrimentul soldaţilor cetăţeni. Calitatea tehnicii lor de luptă va creşte prin exerciţiile la care aveau să-i supună generali de seamă, precum atenienii Conon, ificrate şi Timoteos, spartanul Agesilau ori acei ofiţeri de mai mică anvergură, adevăraţi şefi de bande, al căror tip este Menelau Pelagonianul, un macedonean intrat în 363 în serviciul Atenei, distins cu mai multe onoruri, printre care şi dreptul de cetăţenie. Modificările introduse în tactica militară, cele ce au fost mai sus descrise, se datoresc în mare măsură folosirii mercenarilor: aşa stau lucrurile în ce-i priveşte pe peâtaştii luiificrate, şi se va remarca fără surprindere că macedoneanul Meneâau se află ca hiparh în fruntea escadroanelor sale, ilustrând astfel importanţa crescândă a cavaleriei în armatele din secolul IV.

Se arătau aceşti soldaţi de meserie mai nemiloşi cu populaţia civilă decât trupele tradiţionale? Adevărul e că şi unii şi alţii practicau jaful, considerat ca un drept al

învingătorului. Cert este

ŞES* is r* – luţ;

ţională niac-donean! Dar când eeni., Tata dant avea să dispară, se va vela de ne C? mă” dezvoltarea trupelor de mercenari\ f „MUM

Capitolul Vi RITURI ŞI ZEI

Pentru majoritatea contemporanilor noştri, religia greacă este în fond un ansamblu de legenda din care poeţii şi artiştii moderni, începând din Renaştere, s-au insiprat adesea, imitându-i pe predecesorii lor greci şi latini. Acestor amintiri mitologice li se adaugă imaginile câtorva locuri măreţe, Delfi, Acropole a Atenei, capul Sunion, unde frumoase ori patetice ruine se ridică şi astăzi din mijlocul câte unui sanctuar părăsit. De la Leconte de Lisle şi poeţii parnasieni, numele autentice ale zeilor greci, mai mult sau mai puţin corect transcrise, s-au substituit celor ale zeilor latini corespunzători, cu care au fost multă vreme confundaţi. Dar vorbind de Zeus şi nu de Jupiter, de Afrodita în loc de Venus, de Hermes pentru Mercur, continuăm de obicei a-i privi cu ochii cititorului Metamorfozelor lui Ovidiu mai degrabă decât cu cei ai atenianului veacului V. Atare concepţie se explică printr-o lungă tradiţie şcolara a cărei autoritate este greu de zdruncinat. Dar ea nu redă câtuşi de puţin realitatea sentimentului religios al grecilor epocii clasice: or tocmai acest adevăr dorim să-l atingem. Ne va fi oare el accesibil, şi pe ce cale? Textele literare rămân sursa cea mai bogată, «ar şi cea mai capabilă de a ne induce în eroare. Într-adevăr, imaginaţia grecilor nu a contenit 83 se ocupe cu predilecţie de legendele referitoare la zei, şi asta fără cel mai mic scrupul faţa de tradiţie. Grecii n-au avut niciodată o dogma imuabila în domeniul mitologic: mulţimea lăcaşurilor de cult, dispersarea populaţiei şi particularismul cetăţilor greceşti au favorizat proliferarea

legendelor şi extrema lor ciiveristate. Conştient? de atare variaţii, care nu le stânjeneau câtuşi de puţin sentimentul divinului, poeţii n-au ezitat ia rându-le să inventeze când se ivea prilejul. Un spirit profund religios ca Pindar nu şovăie în a se îndepărta de o tradiţie. bine stabilită: în Olimpica! critica drastic povestea după care Tantal l-ar fi omorât pe fiul său Pelops* ca să-i ofere trupul drept mâncare la masa zeilor: „Omul are datoria să nu atribuie zeilor decât fapte demne... îmi este cu neputinţă să numesc canibal pe vreunul dintre Preafericiţi: refuz aceasta!” Astfel, modifică de mai multe ori o legendă spre a o face să corespundă exigenţelor sale morale. Tragicii nu procedează altfel: nu se jenează câtuşi de puţin să aranjeze tradiţia după bunul plac al fanteziei, conţinutul vechilor mituri devenind sub pana lor de o surprinzătoare plasticitate. Mai târziu. În epoca elenistică, erudiţi; autografii, scoliaştii şi compilatorii s-au dedicat, la rându-le, într-un spirit de extremă libertate, elaborării unei mitologii deja pline şi mişunând de incoerenţe acceptate, în acea vreme alte cauze au condiţionat transformările ori îmbogăţirea tezaurului de legende al elenismului: trebuia introdusă o coeziune relativă între tradiţiile contradictorii spre a satisface exigenţele raţionaliste trezite de către filosofi, sau condimentate cu invenţiuni pitoreşti povestirile îndelung repetate pentru ca ele să mai prezinte oarecare prospeţime şi interes în ochii unui public blazat. Or tocmai de la aceşti autori târzii, mai mult decât de la Homer şi de la tragici, au împrumutat scriitorii latini informaţiile lor înainte de a ni le transmite. E limpede deci cât de greu de interpretat sunt ele pentru istoricul religiilor, în locul sentimentului religios comun al grecilor clasici, acestea ne transmit mai degrabă produsul 1 p unei elaborări savante, în care este foarte dificil «adesea imposibil să deosebeşti mărturiile autentice, provenind din surse demne de

încredere, de ceea ce nu-i decât-pură fantezie.

Desigur, există în bogăţia şi în însăşi ductilitatea tradiţiei mitologice o trăsătură originală, revelatoare asupra naturii profunde a religiei greceşti. De ea se cade însă a ne folosi cu mari precauţii. Singurele utilizabile, fără prea multă rezervă critică, sunt acele texte ce ne relatează cu buna credinţă şi obiectivitate tradiţii legate de rituri. Căci mai mult decât legendele, realităţile cultice ne introduc în intimitatea grecilor de odinioară, făcându-ne să le sesizăm direct comportamentul religios. Practica corectă, iată singura referinţă valabilă în materie, fie că ne este ea cunoscută prin intermediul unui autor, al unei inscripţii sau al unui document arheologic. Avem astfel de a face cu realităţile sociale, cu credinţe ce se manifestă prin acte şi nu cu pure speculaţii intelectuale. Studiul religiei greceşti constă deci în inventarierea, descrierea şi, pe cât posibil, interpretarea practicilor cultuale, întotdeauna locale, mai degrabă decât în adunarea într-o sinteză precară a mărturiilor mitologice, adesea artificiale şi rareori coerente. Legenda devine document util numai dacă este legată de un fapt de cult pe care îl jlustrează ori îl explică, în lipsa acestei confirmări pozitive, ea pare un simplu exerciţiu literar ce ne informează cu precădere asupra autorului ei.

Faptele de cult ne sunt cunoscute graţie diverselor izvoare, a căror interpretare necesită metode foarte diferite, întâi de toate sunt mărturiile textelor literare care menţionează rituri uneori în treacăt, alteori cu lux de detalii deosebit de preţioase pentru noi. Astfel, poemele homerice cuprind numeroase scene de rugăciune ori de sacrificiu, tragediile attice descriu anumite rituri funerare, Aristofan aduce pe scenă cu vervă şi precizie celebrarea Dionisiilor rurale. Apoi avem indicaţiile istoricilor şi ale poligrafilor: Herodot, în secolul V î.e.n., şi Plutarh, la

începutul celui de al doilea al erei noastre, sunt plini de informaţii despre viaţa religioasă a grecilor, faţă de care ambii nutresc un interes deosebit de viu. Există, în fine, compilatorii de epocă târzie, a căror operă ne-a parvenit fragmentar prin intermediul lexicografilor bizantini din evul mediu, ca de pildă autorul anonim (numit adesea Suidast ca urmare a unei vechi erori) al culegerii cunoscute sub titlul de Suda. Atare citări sau scurte note, deseori alterate de transcrierea manuscrisa, îmbogăţesc totuşi în chip apreciabil cunoaşterea noastră despre vechea religia greacă. Dar tezaurul de neînlocuit pentru noi este Pausania. Acest retor din secolul II e.n., care a compus o descriere sau Periegeză a Greciei propriu-zise (Attica, Peloponesul, Beoţia şi Focida), acorda cel mai viu interes faptelor şi tradiţiilor religioase. Cum drumurile sale prin fiecare regiune îl fac să parcurgă cătunele cele mai neînsemnate, el nu omite să noteze cu admirabilă conştiinciozitate legendele pe care le întâlneşte în cale, precum şi faptele de cult pe care le observă. Fără mărturia lui atât de variata, de abundentă şi deopotrivă corectă, n-am fi avut, în multe privinţe, decât o imagine sumară şi mutilată despre religia grecilor. Respectând tainele anumitor aspecte cultuale, rezervate cunoaşterii celor iniţiaţi, el se fereşte să destăinuie aceste practici secrete, dar ne încunoştinţează de existenţa lor, pe care de obicei nu o bănuiam, în ce priveşte riturile obşteşti, le enumera cu plăcere, uneori cu mare lux de amănunte, mai ales dacă e vorba de uzanţe stranii ori surprinzătoare: despre ele oferă explicaţiile ce i s-au dat la faţa locului sau pe care le-a putut culege din propriile lecturi. De adăugat că marea precizie topografică a itinerariilor sale a permis identificarea pe teren a numeroase monumente sacre, ale căror ruine mai există şi astăzi: fără ei am fi fost puşi la grea încercare cât priveşte numele majorităţii clădirilor şi

ofrandelor din marile sanctuare de la Del şi sau de la Olimpia. Fără descrierile sale, desigur lipsite de pitoresc şi se orice talent al evocării, dar în general exacte şi 1

câteodată detaliate, am fi ignorat cu totul aspectul interior al marilor temple. Se vede deci cât de însemnata este datoria istoricilor religiei greceşti faţă de Pausania.

Alături de textele literare, documentele arheologice şi epigrafice reprezintă o altă sursa de informaţie, foarte bogată şi variată. Inscripţiile referitoare la instituţiile religioase sunt extrem de numeroase: legi sacre, dedicaţii, inventare de ofrande şi de tezaure sacre, relatări de vindecări miraculoase, oracole, decrete referitoare la sărbătorile religioase, calendare sacre, epigrame funerare. Toate aceste texte gravate pe piatră sau metal, descoperite fie în săpături, fie în mod întâmplător, ne dezvăluie aspecte ale religiei greceşti despre care autorii, cu excepţia lui Pausania, rămân adesea muţi ori sunt, în cel mai fericit caz, puţin expliciţi. Interesul acestor inscripţii creşte în ochii noştri prin aceea că ele sunt documente brute, redactate spre a răspunde unor preocupări practice imediate şi care de obicei n-au fost supuse unei elaborări interpretative sau inevitabilelor alterări ale tradiţiei manuscrise. De unde şi valoarea de excepţie a informaţiilor ce le cuprind.

Cât priveşte documentele arheologice propriu-zise care interesează istoria religiei, ele sunt de două categorii: monumentele arhitectonice şi cele figurative. Ruinele, mai mult sau mai puţin inteligibile după gradul de distrugere în care au ajuns până la noi, permit mai buna cunoaştere a planului sanctuarelor şi a dispunerii edificiilor sacre: temple, tezaure, altare, clădiri speciale destinate ceremoniilor misterice, porticuri, izvoare vindecătoare, în cele mai fericite cazuri ele-vaţia poate fi reconstituită, mai mult ori mai pumw ipotetic. Reconstrucţiile parţiale,

desemnate astăzi cu multă uşurinţă prin termenul puţin cam pedant de anastiloze, ne dau o idee despre proporţiile complexelor, ajutându-ne să recreăm în minte procesiunile desfăşurate acolo. Monumen-193 w %urative contribuie la precizarea acestei evocări: statuile găsite, fie că e vorba de ofrande ori de copii târzii după opere celebre, ne redau imaginea divină; reliefurile votive sau funerare ne arată pe credincios în prezenţa zeului ori pe supravieţuitori în jurul celui dispărut, căruia moartea i-a deschis lumea liniştii veşnice; decoraţiile sculptate ale edificiilor religioase, frontoane, metope, frize ionice continue, acrotere sau arhitrave împodobite cu grupuri de personaje, desfăşoară în faţa ochilor reprezentări alese nu la întâmplare, ci comportând întotdeauna, cel puţin în mod parţial, un mesaj instructiv pentru privitor; picturile de pe vase, cu infinita lor varietate, înfăţişează scene rituale de mare interes, dar şi nenumărate reprezentări mitologice, care îmbogăţesc substanţial indicaţiile textelor. Multe din atare documente pun încă specialiştilor probleme nerezolvate. Totuşi, încetul cu încetul studiul lor progresează, imaginile căpătându-şi astfel semnificaţia, în vreme ce informaţiile furnizate de texte prind viaţă prin apropierea lor de documentele arheologice. Metoda ce constă în confruntarea unora cu altele în vederea lămuririi reciproce, această metodă bazată pe sinteza şi care cere învăţatului multiple competenţe şi cunoştinţe foarte întinse, se vădeşte neîndoielnic fecunda în toate domeniile studiului antichităţii, dar nicăieri nu se impune ea cu mai multă forţa decât în istoria religiei: admirabilul Manual al savantului suedez M.P. Nilsson constituie o strălucită dovadă. Orice lucrare de ansamblu privind religia greacă trebuie să ţină seama de diverşii factori amintiţi spre a le combina informaţiile.

Din toate aceste mărturii, religia greaca clasică ne

apare strâns legată de grupul social. Evident, faptul se datorează într-o măsură caracterului documentelor ce ne stau la dispoziţie, texte reglementând ceremonii colective, monumente publice ridicate zeilor cetăţii, opere de artă ilustrând credinţe comune. El constituie însă şi ° trăsătură fundamentală a omului grec clasic. Acesta nu se consideră un individ izolat, a cărui izbăvire personală poate fi dobândită independent de grupurile sociale cărora le aparţine: el este o fiinţă eminamente sociabilă, sau, pentru a relua expresia lui Aristotel, un „animal politic" care a ne la relaţiile cu ceilalţi şi care e conştient că nu-şi împlineşte cu adevărat destinul decât prin atare comunicare cu semenii. Acest lucru l-am constatat analizând problema războiului, îl vom întâlni şi atunci când vom studia organizarea cetăţii. Or, religia, este elementul psihologic esenţial care asigura coeziunea grupurilor şi dăinuirea lor. Iată din ce pricină manifestările, chiar individuale, ale grecului, capătă de obicei un caracter social mai mult ori mai puţin accentuat: dacă ele se referă la divinitate, presupun de asemenea un public care să fie martor şi la care autorul actului pios s-a gândit săvârşindu-l.

Aceasta nu înseamnă că susţinem inexistenţa la greci a sentimentului religios elementar, sub forma lui individuală şi spontană. Dimpotrivă, ei aveau un cuvânt, împrumutat poate din vocabularul unei limbi preelenice, care exprima amestecul de respect şi teamă încercat de om în faţa a tot ce îi părea că vădeşte o putere tainică şi supranaturală, mişcată de o voinţă ce se făcea simţită, fără însă a-i putea pătrunde întotdeauna intenţiile. Atare sentiment este acel tambos: pare-se că grecii l-au încercat cu o deosebită intensitate şi frecvenţă, în special în faţa naturii şi a spectacolelor exaltante pe care aceasta le oferă omului în privilegiata lor ţară. E vorba de aprehensiunea directă a prezenţei divine, stârnită în chip neaşteptat de

câte un peisaj grandios sau de vreun loc ascuns, de o lumină ori de o umbră, de o tăcere sau sunet, de zborul unei păsări, de trecerea unei jivine, de maiestatea unui arbore fal-yuc, de forma unei stânci, de prospeţimea unui izvor, de cursul viguros al unui râu, de freamătul trestiilor, mângâierea vântului, de tunet, de raza lumicăldura amiezii, de neostoitul murmur al Balurilor. Spiritul atent şi mobil al grecilor recep-cu aviditate astfel de impresii ale naturii.

19 S. e*> ce aveau gustul unei delicioase tulburări ce-i smulgea din ei înşişi, părându-li-se a fi fapta de netăgăduit a unui zeu. Omniprezenţa divinităţii, resimţită cu o neobişnuintă intensitate, a constituit primul şi cel mai trainic element al religiei greceşti. Zeii sunt numeroşi, fiindcă ei se găsesc peste tot: politeismul are ca obârşie sentimentul puternic ca întreaga natură e pătrunsă de divin. Acest popor profund religios era în acelaşi timp – una n-o exclude pe cealaltă – îndrăgostit la cel mai înalt mod de raţionamentul logic: înclinaţia sa către viaţa socială şi comunicare îi deschideau atare perspective. Tot astfel era înclinat în chip natural să fragmenteze prezenţa divină, atât de frecventă şi de polimorfa, în individualităţi multiple, concepute pe măsura sa. De unde marele număr al locurilor de cult: altare rustice, grămezi de pietre, copaci sacri, grote ale lui Pan, ofrande ale Nimfelor, eroi anonimi, dar şi proliferarea sanctuarelor în care divinităţile importante sunt venerate sub aspectul specific local, materializând un epitet anume.

Dacă era încercat de tambos, grecul deducea că avea de a face cu o personalitate divină. El împărtăşea de îndată aceasta comunităţii al cărei membru era – ori, cel mai adesea, identifica divinitatea, a cărei putere o resimţise, cu una din cele deja adorate de colectivitate. Astfel îşi păstrau cultele tradiţionale vigoarea şi prestigiul; uneori li se

adăuga câte unul nou. Intervenţia grupului social, care transforma reacţia individuală în rit, dădea valoare concretă şi durabilă la ceea ce nu fusese la început decât un sentiment trecător, în mod reciproc, complicitatea în sânul aceleiaşi credinţe, convingerea de a fi supus autorităţii aceluiaşi zeu, conferea grupului permanenţa şi omogenitate. Ca majoritatea religiilor, religia greacă are deci un aspect subiectiv şi unul social. Unul n-ar fi însemnat nimic fără celălalt. Dacă elementul social devine predominant, acesta este efectul tendinţei instinctive ce-l împinge pe grec să trăiască în cadrul cetăţii. Ceea ce nu diminuează valoarea personală a credinţei lui, ci dimpotrivă.

? 6

Puţin cam abstracta analiza de mai sus ni s-a părut necesară spre a face să se înţeleagă că religia greacă, chiar dacă în esenţă se manifesta prin acte de cult, nu se rezumă doar la atare ceremonii, după cum nu se rezumă la strălucitoarea podoabă a legendelor mitologice. Dacă nu s-ar fi adresat din plin sufletului, ea n-ar fi stârnit vreme de secole fervoarea indivizilor şi a mulţimilor. Dincolo de veneraţia cetăţii faţă de zeii ei, dincolo de banalul schimb de servicii între adorator şi divinitate, în care ofranda are menirea de a obţine graţia divină, a existat familiaritatea zilnică a grecului cu sacrul. Pe cât o putem defini cu ajutorul documentelor ce o pun în evidenţa, această familiaritate nu a îmbrăcat niciodată caracterul unei efuziuni mistice: e vorba mai degrabă de conştiinţa existenţei zeilor, de faptul că ei ne sunt apropiaţi atât prin simţămintele cât şi prin chipurile lor şi că puterea care o au participă la soarta muritorilor. Astfel relaţiile dintre greci şi divinitate capătă lesne o coloratură personală. Zeul ca şi adoratorul este o individualitate: i se solicita protecţia cu încredere şi simpatie, nu numai cu respect şi

teamă. Legăturile stabilite între unul şi celălalt amintesc uneori de un fel de complicitate. Aceasta este în Iliada atitudinea Atenei faţa de Diomede, sau, în Odiseea, faţă de Ulise. Ajutorul ce li-l da capătă o nuanţă de afecţiune, sfaturile ei se umanizează printr-un surâs. Orice s-ar fi spus, măreţia divină nu pierde nimic din contactul atât de direct cu oamenii: muritorul ce se simte obiectul unei atare favori nu riscă să se hazardeze fără a se expune pedepselor celor mai rele. El ştie că zeii aparţin altei speţe şi că sunt mult mai puternici decât noi. Dar nu se miră dacă-i întâlneşte lângă el.

Ia atare perspectivă se cuvine să reaşezăm legendele privitoare la relaţiile amoroase dintre zei Ş* muritori, care scandalizau atât de mult pe Pă Bisericii. Chiar în perioada clasică riturile gamiei, sau ale nuntirii divine, sunt împli- 19? f cu fervoare, iar credinţele populare le contereau o valoare reală: celebrul atlet Teogenes din Tasos, la începutul secolului V, trecea drept conceput în cursul unei ceremonii de acest gen în care tatăl său, preot al lui Herakles tasian deţinuse faţă de propria-i soţie rolul zeului, numele însuşi al personajului amintind de obârşla lui divină (Teogenes înseamnă „născut dintr-un zeu”), în fiecare an, la Atena se celebra un rit de acelaşi fel, când „regina”, soţia arhontelui-rege, magistrat respectat de toţi, se unea cu Dionysos, reprezentat, pare-se, în acea ocazie de soţul acesteia. Tot aşa şi cu legendele despre muritorii primiţi la masa zeilor, sau teoxenii, cunoscute mai ales în cultul Dioscurilor. Suflet sincer religios, Vergiliu nu dezminţea deci tradiţia greacă atunci când scria la sfârşitul Bucolicii a IV-a: Qui non risere parenti, nec deus hune mensa, dea ne e dignata cubili est. („Cei care, copii, mumelor nu le-au zâmbit, la masa nici unui zeu nu-s primiţi, nici în patul vreunei zeiţe”}.

Aşa a luat naştere antropomorfismul, trăsătură

fundamentală a religiei greceşti. El s-a ivit din contopirea celor trei caracteristici care defineau sufletul acestui popor: sentimentul sacrului, raţionalismul practic, imaginaţia creatoare. Spre a-şi reprezenta în chip concret divinitatea a cărei existenţă o simţeau direct, grecii au conceput-o în termeni uşor de asimilat pentru colectivitatea în care trăiau, adică sub formă umană, atribuindu-i un rang superior în ierarhia sociala. Capacitatea lor de a traduce ideile în imagini materiale ori verbale, înclinaţia naturală către artă şi poezie i-au ajutat substanţial să fixeze atare concept într-un fel transmisibil şi durabil, să-l organizeze şi să-l îmbogăţească. Ei înşişi au fost conştienţi de acest efort fructuos. Herodot a subliniat puternic, nu fără oarecare exces, importanţa lui Homer şi Hesiod în domeniul religios: „Lor li se datorează relatarea poetică a teogoniei (sau genealogia zeilor); ei au dat zeilor denumirile lor rituale; ei au lămurit detaliile cultelor, precum şi atribuţiile lor respective; ei le-au făcut cunoscute chipurile”. Mai bine informaţi lastăzi, în special graţie documentelor miceniene, cum că politeismul grec exista deja cu multe

S 1.11** X B 1 i-T T” 1 A w l w w veacuri înainte de Homer. liste însă adevărat ca poemele homerice şi cele ale lui Hesiod au servit de catehism unui întreg popor care, obişnuit să le citească din coplărie, a extras din ele noţiunile de bază în materie de religie. Puteau fi găsite acolo nu numai evocarea plină de viaţă a Nemuritorilor, ci şi principiile morale garantate de autoritatea lui Zeus, divinitatea supremă, precum şi preceptele rituale, a căror enumerare minuţioasă ocupă atâta loc în Munci şi zile.

Nu mai puţin decât elaborarea întreprinsă de cei doi poeţi, intervenţia artiştilor şi în special a sculptorilor a fost decisivă pentru religia greacă. Cu această ocazie ea s-a umanizat mai mult decât prin operele literare. Creaţia

poetică păstrează, într-adevăr, o anumită mobilitate, lăsând câmp liber imaginaţiei publicului, în schimb, creaţia plastică, imuabilă şi ponderoasă, este plină de prezenţă concretă în tridimensionalitate. Foarte de timpuriu, ideea de divinitate a fost strâns asociată statuii de cult. În aceasta îşi afla ea baza sodilă de care avea nevoie. Nicio religie n-a depins atât de strict de simulacru, pe care grecii l-au denumit în limbajul obişnuit, chiar dacă nu în mod constant, printr-un cuvânt anume, agalma. Prin acesta ei înţelegeau imaginea divină, în opoziţie cu reprezentarea unui muritor, ei kon. Datorită unei foarte târzii translaţii de sens, icoana a sfârşit prin a însemna, în greaca bizantină, o imagine sacră, cu sensul contrar dat de obicei de limba clasică acestui cuvânt. Agalma este deopotrivă reprezentarea zeului şi semnul prezenţei sale: statuia este zeul, fără ca totuşi acesta să se confunde pe deplin cu ea. Neîndoielnic că natura divină depăşeşte cu mult simulacrul: adoratorul acceptă fără dificultate pluralitatea imaginilor aceluiaşi zeu. Dar el socoteşte ca toate participă la esenţa divinităţii, care se manifestă deplin în fiecare dintre ele. 199 Aceste imagini mai trebuiau să fie şi uşor de recunoscut. S-a văzut că în cazul bronzului cipriot al lui Apolo Alasiotas (dacă identificarea propusa este corectă) artiştii micenieni erau capabili să traducă eficient ideea unui zeu antropomorf. Urmaşii lor din vremea arhaismului timpuriu s-au dovedit la început mai puţin abili: ţepenele efigii divine de la Dreros, în Creta lucrate din lemn învelit cu foi de bronz, ciocănite şi prinse în cuie, ori Apolo filiform, turnat masiv, dedicat de beoţianul Manticlos, sunt exemple elocvente ale meşteşugului acestora. Evoluţia care ulterior va antrena arta greacă pe calea naturalismului, până la apogeul culturii clasice, nu va face decât să întărească tendinţa antropomorfica a religiei. Ea o va ajuta să se desprindă deopotrivă de vestigiile

aniconismului primitiv, care vedea câte un zeu în obiecte lipsite de forma omenească, fie că era vorba de pietre brute, de bucăţi de lemn, de arbori chiar, cât şi de sechelele teriomorfismului, care adora divinităţi animale ori monştri. Desigur, din aceste aplecări ancestrale, pe care poporul grec le-a avut ca şi alte popoare, vor rămâne mereu unele urme: pioşenia este prin natura ei conservatoare, iar Pausania menţionează în secolul II al erei noastre nenumărate culte dedicate pietrelor sacre, sern-nalând totodată în Arcadia o Demetră cu cap de cal. Alături de statuile zeilor realizate de mari maeştri ai artei clasice erau păstrate cu sfinţenie în sanctuare imagini sumare din piatra sau lemn, moştenire a arhaismului, cărora li se dădea numele de xoana, rămânând obiectul unei devoţiuni foarte puternice: astfel pe Acropola Atenei, statuia cea mai venerata a zeiţei Atena nu era colosul de aur şi fildeş ridicat de Fidâas în Partenon, ci străvechiul xoanon de lemn de măslin, păstrat în Erehteion, care trecea drept căzut din cer şi căruia cetatea îi aducea în chip solemn, la fiecare patru ani, ofranda peplos-ului, cu ocazia Marilor Panatenee. Să nu nesocotim deci atare vestigii ce şi-au avut durata lorj constatăm însă că ele reprezintă prea puţin faţa de panteonul zeilor umanizaţi pe care inteligenţa 5

VI. i w i, 20*

exigenta a grecilor, ajutata de virtuozitatea ar-Di

— Jor a ştiut să-l organizeze într-o societate ierarhizată, activă, accesibila, deschisă preocupărilor morale şi civice şi dotată cu anumită forma de spiritualitate.

Acestor zei, care în majoritatea lor purtau – deja nume definitive încă din epoca miceniană, grecul le închina un cult, după obiceiurile tradiţionale bine stabilite încă în poemele homerice. Prescripţiile rituale sunt, în

detaliu, de o complexitate extremă: ele variază după locuri şi divinităţi. Pot fi deosebite totuşi principalele acte de cult care, cu toată diversitatea impusă de împrejurări, au în comun câteva caracteristici bine definite: acestea sunt ruga, ofranda, sacrificiul, sărbătorile publice, jocurile. Le vom studia pe rând. Se cuvine, cu toate acestea, să lămurim în prealabil noţiunea de puritate rituală, care în toate manifestările amintite intervine ca o condiţie preliminară indispensabilă. Atare noţiune este legată de cea a sacrului şi profanului. Dacă anumite locuri ori anumite acte sunt considerate sacre, se înţelege că pentru a le frecventa sau pentru a le îndeplini, trebuie să te supui unor exigenţe prin care să-ţi manifeşti respectul ce li-l porţi: cerinţe de curăţenie, de decenţă vestimentară, de comportare. Cel ce nesocoteşte aceste prescripţii este impur: el nu a îndepărtat impuritatea incompatibilă cu faptul apropierii de zei. Este vorba, în principiu, de o impuritate materială: ideea impurităţii morale, când aceasta intervine, nu se manifestă decât după săvârşire. Astfel, înaintea oricărui gest pios trebuie luate măsuride curăţenie. Când Ahiie în cântul XVI dinjliada, n adresează o rugă lui Zeus, alege o cupade mare preţ, o purifică cu pucioasă, o spală cu apă din belşug, apoi îşi spală el însuţi roainile înainte de a face libaţia şi de a-şi formula ruga. Tot astfel procedează şi Telemac, în cântul II al Odiseei, când îi adresează o rugăciune Atenei: deoarece atunci se afla pe plajă, mâinile şi span aPa mării înainte să se roage. Când în cântul III al Iliadei şefii aheeni urmează să rostească jurăminte însoţite de rugăciuni şi sacrificii, crainicii care-i ajuta le varsă mai întâi apa pe mâini. Ceea ce Homer ne înfăţişează în prac. tică, Hesiod în Munci şi zile transpune în precept: „Niciodată în zori nici lui Zeus, nici altor zei să nu le aduci libaţii de vin negru fără să-ţi speli mâinile, căci ei nu te-ascultă atunci şi-ţi resping cu dezgust

rugăciunea”. Obiceiul acestor abluţiuni rituale se păstrează de-a lungul întregii epoci clasice: de aici existenţa la porţile sanctuarelor a bazinelor de apă lustrală puse la dispoziţia vizitatorilor, în apropierea Acropolei de la Atena, Pausania semnalează o statuie de bronz datorată lui Lykios, fiul lui Miron, care înfăţişa un băiat purtând un bazin destinat acestui scop (periranteriori): ea data din a doua jumătate a secolului V.

Dintre toate petele, una din cele mai grave se datora vărsării de sânge: mamei sale Hecuba, care-l îndeamnă să facă o libaţie lui Zeus, Hector, tocmai ieşit o clipă din luptă, îi răspunde că nu va face nici libaţie, nici rugă, fiindcă e stropit de sânge (îHâda, VI, 264 – 268). Tot aşa Ulise, după masacrarea Pretendenţilor, se grăbeşte să-şi purifice palatul, arzând sulf (Odiseea, XXII, 493 – 494). De aceeaşi străveche prejudecata se leagă şi prescripţiile referitoare la purificarea unui ucigaş, aşa cum ne sunt ele cunoscute din mai multe texte. Nu este vorba de a-l spăla de o greşeală, deoarece ucigaşul fără voie este supus aceloraşi cerinţe rituale ca şi asasinul: în joc este faptul vărsării sângelui care a pricinuit mânjirea, chiar dacă actul avea motive legitime ori scuze. Atare mânjire trebuie spălată spre a evita răspândirea ei prin contactul cu cel afectat. Ucigaşul este astfel alungat din cetate până când se va fi purificat. Picturile de pe vase înfăţişează purificarea lui Oreste, ucigaşul mamei sale, prin stropirea cu sângele unui purcel. Acest rit destul de răspândit îl intriga pe filosoful Heraclit, care spunea: „E zadarnic să purifici cu sânge pe oamenii mânjiţi de omor: cine a călcat în noroi se spală oare cu noroi?” Legile sacre de la Cine al căror text ne-a fost păstrat de o inscripfdin veacul IV, stipulează în detaliu atitudiea ce urmează a fi luata faţa de un suplicant vinovat de omor şi care solicita primirea în cetate: sunt de remarcat precauţiile riguroase spre evita

orice contact între cetăţeni şi străinul încă impur… u.

Ca şi sângele, moartea este şi ea pricina de impuritate. Pamania ne informează că în Mesenia, în Pelopones, exista o regulă precisa potrivit căreia clacă unui preot ori preotese îi murea un copil, ei trebuiau să se demită din funcţiile sacerdotale: atare doliu de familie atât de apropiat antrena o impuritate care-i făcea improprii pentru serviciul divin, în general era interzisă îngroparea morţilor înăuntrul terenurilor sacre (excepţie făcând, bineînţeles, eroii), în 426 – 425, atenienii care administrau sanctuarul lui Apolo de la Delos au primit de la un oracol sfatul de a purifica întreaga insulă: deja cu un veac mai înainte Pisistrate purificase toată zona vizibilă din sanctuar. Spre a se conforma ordinului divin, ei au distrus toate mormintele care se mai aflau la Delos şi au transportat materialul funerar recuperat (în general, vase de argilă) în insula vecină Renea, unde săpătorii moderni l-au regăsit într-o groapă comună. De atunci înainte a fost interzis a se muri în insula sfântă: muribunzii erau transportaţi la Renea spre a-şi da ultima suflare.

Aceeaşi lege era aplicată şi femeilor aflate în durerile facerii: ele se duceau să nască la Renea. Naşterea, neîndoielnic din pricina sângelui, provocaşi ea impuritatea. Legile de la Cirene precizează că existenţa unei noi născute face impură întreaga casă şi deopotrivă pe bărbatul ce se afla sub acelaşi acoperiş. Un alt paragraf prevede cazul-unul avort: când fătul are deja formă umană, impuritatea este asemănătoare cu cea provocată de un deces, în cazul contrar avortul eşse asimilat unei naşteri propriu-zise. Chiar rela –, e. sexuale puteau în anumite cazuri să facă pe cineva ritualmente impur: faptul merită să fie remarcat fiindcă niciodată morala greaca, cum avea s-o facă mai târziu cea creştină, nu a legat noţiunea de păcat de dragostea fizică privită ca atare. Ea însă poate fi

pricina unei impurităţi în ordinea materială, după cum arată suficient de clar un pasaj hesiodic din Munci şi zile., versurile 733 – 734, ale cărui cuvinte foarte pe şleau sunt revelatoare. Era interzis a se face dragoste în sanctuare. Herodot, care atribuie egiptenilor iniţiativa acestei reguli, precizează că acest popor şi cel grec sunt singurele care o respectă dimpreună cu obligaţia spălării după actul sexual, înainte de a pătrunde pe un teren sacru. Remarca istoricului este confirmată de legile de la Cirene, care precizează că acuplarea nocturnă nu antrenează nicio impuritate, în schimb dacă are loc ziua, trebuie să fie urmată de abluţiuni. Legenda Atalantei şi a soţului ei Hipomene ilustrează atare interdicţie rituală relativă la sanctuare: cedând dorinţei lor reciproce în incinta unui loc sacru, cei doi soţi au fost pedepsiţi de mânia divină, care i-a transformat în lei. Ovidiu a consemnat această poveste în cartea a X-a a Metamorfozelor sale.

Aşadar, pentru a participa la ceremoniile religioase, omul trebuie să se supună unor condiţii precise: trebuie să fie curat de orice contact cu misterele neliniştitoare ale naşterii şi morţii. Euripide o spune foarte clar prin gura Ifigeniei, preoteasă a Artemidei, în Taurida: „Bărbatul ce a luat parte la un omor, cel ce şi-a pus mâinile pe o nouă născută sau pe un cadavru este îndepărtat de zeiţă de la altarele sale fiindcă în ochii ei el este stigmatizat de impuritate”. Ritualurile purificatoare, pe cât de precise pe atât de variate, aflate în vigoare în cetăţile greceşti, permiteau ridicarea acestor interdicţii temporare îndată ce se redobândea puritatea cerută, în acelaşi timp, printr-un fel de elan fatal, ele făceau ca spiritele luminate, preocupate în chip firesc de problemele binelui şi răului, să pună sub semnul întrebării valoarea purităţii rituale, fiind tentate să o extindă şi asupra domeniului moral. De aici 2

”.

s-a născut în religia greacă, cel nimv *

ceputǎ de minţile cele mai a de ” F*

Între etic şi sacru, care ni's, da fa. mblăuât? te dată, complet Iată pentru ce ± [7” °”.

mani zei purificatori, au fost şi ce. ° să – eus

atribuia totodată – o °ra] l. Se prea modest – rolul moralei. Apelurile lui rolul lui APpolo în E

zabila atare alunecare.ro îi. VSCJ*We fac sesiprofunde. Dar p-S ” J”?

măsura sa o satisfacă în întregime

Rugăciunea este actul relicios P, n care credinciosul intră în comun cal V” ™ un zeu, fie că dă curs alâf. i î, specula cu înlănntrul său, fie că de S „” „1*mn S™W Căci în ambele cazuri e t-SS °Sul «n dialog Zeul răspunde să „n” f – °rb, a de a», dar. cel puţin a *» P» „Peul lat răspicat. Asadir, „” „a formuorală /rosdtă câc „S în eSe-a n-a cunoscut ruga mută t; Anuchita-a greacă

5? apta: „indiciu revelator”, Spusă în – J.portamă COF Arului se, Neîndoielme că trebuie v-i-m celtaâeanului.

tământ foarte aceastşi ecoul

un fel de

n acestea magia, fără, îl K mă-lea: Cl1 toate

ce”.

la nominativ (caz utilizat pentru exclamare şi interpelare), care apare deseori pe stele, în capul decretelor, reprezintă el singur o rugăciune.

În afară ele invocaţie, rugăciunea este de obicei expresia unei cereri adresate zeului, a cărui protecţie este solicitată; pentru a-i capta şi mai bine bunăvoinţa, i se aminteşte câteodată i le binefacerile deja acordate până atunci şi care-l angajează, fie gesturile pioase săvârşite de rugător faţa ei el: în fine, puteau fi adăugate promisiuni de

noi acte cucernice. Iată, de pildă, ruga Penelopei adresată Atenei în cântul IV al Odiseei:

„Ascultă-mă, tu, fiică neînvinsă A zeului ce poartă vijelia! De ţi-a jertfit vreodată buturi grase De boi şi de berbeci Ulise-acasă, Mai adu-ţi tu aminte-acttm şi scapă Pe fiul meu iubit şi ocroteşte-l De peţitorii cei haini şi-obraznici”.

Rugăciunea este pronunţată în picioare, în faţa statuii sau sanctuarului, cu mâna dreaptă ori cu ambele mâini ridicate şi palmele întoarse către zeu. Prosternarea e practică doar în anumite culte funerare sau ale divinităţilor pământului: în care caz, pământul e lovit cu mâinile în timpul rugii, îngenuncheatul nu intervine decât în riturile magice: Teofrast, în Caractere, face din acesta trăsătura distinctivă a superstiţiosului.

Deseori rugăciunea este însoţită de otranda. Nu este firesc să-ţi atragi bunăvoinţa unei fiinţe puternice aducându-i câte un dar? Nutrebuie să interpretăm întotdeauna atare gest ca un-târg, conform concepţiei pur juridice exprimata & adagiul latin do ut des, „dau ca să dai hi rân” du-ţi”. Desigur, respectivul simţământ nu lipseşte din multe ofrande, după cum arată limpede dedicaţia unei statui făcută de un atenian din secolul VI, care-i spune zeiţei simplu: „Facă-se să-mi dai atât, încât să-ţi mai închin şi alta”. De obicei e vorba de exprimarea în chip palpabil a res”.

107

pectului ori a recunoştinţei încercate faţă de divinitate. Ofranda poate fi întâmplătoare, ca modestele daruri depuse de credincioşi în sanctuarele rustice: un fruct, o mină de spice, câteva flori, prăjituri, pielea unui vânat. Atare dovezi de pietate populara i-au inspirat mai târziu pe poeţii elenistici, care compuneau pe întrecute epigrame pentru acest gen de ofrande, în chip ele exerciţiu

literar: „Primeşte în chip de recunoştinţă, o, Lafria (porecla a Artemidei), din partea lui Leonida vagabondul, sărmanul, nernin-catul, aceste bucăţi de turtă cu ulei, această măslină (o comoară!}, aceasta smochină verde, proaspăt culeasă; ia şi astea cinci boabe de strugure desprinse dintr-un minunat ciorchine, stupina, iar ca libaţie ce-a mai rămas pe fundul cănii mele! Tu m-ai scăpat de boala: scapă-mă şi-acum de sărăcia care nu-mi dă pace şi-ţi voi sacrifica un ied!” Ceea ce, în secolul III, pentru Leonida din Tarent nu mai era decât un joc de literat alexandrin, a fost vreme de veacuri pentru ţăranul grec un gest de naivă şi sinceră devoţiune.:

În afara ofrandei întâmplătoare, există şi cele prevăzute ele datini: este cazul, de pildă, al libaţiilor ce se cuvine să le faci, după sfaturile lui Hesiod, în fiecare dimineaţa şi seară, vărsând pe pământ câţiva stropi de vin. Acelaşi gest era împlinit. la mese, înainte de a bea: zeul primea astfel partea cea mai bună a băuturii, menită să înveselească inima omului. Alte ofrande cores-ţi/undeau tradiţiilor locale, cărora poporul le-a rămas multă vreme credincios: Pausania ne semnalează ca încă în vremea sa „oamenii din Lilsa (oraş din Focida) aruncau în anumite zile în IZvoarele Cefisului (nu curgând prin Focida şi tte. oţia) prăjituri ce se fac prin partea locului şi alte oirande tradiţionale”. Ei povesteau, spune i eriegetul, ca aceste prăjituri, după un drum Misterios, reapăreau la Del şi în fântâna Castaliei. În alte cazuri, divinităţii îi – „râu oferite nu au-rriente, ci obiecte de preţ. Darurile vestimentare sinifv”.

reevente: oare statuile se cuveneau n trupe vase de lut foarte simple, o mina deseori neîndemânatică gravează pe firnis numele divinităţii în sanctuarul zeului medic Asklepios se consacra imaginea în relief a membrului sau organului bolnav, vindecat de zeu. Alteori este

reprezentată într-un tablou sau pe piatră intervenţia salvatoare a lui Asklepios însuşi: cu începere din secolul IV atare ofrande se înmulţesc odată cu dezvoltarea cultului de la Epidaur. Alte ex-voto-mi amintesc de fapte atletice ori războinice. Marile sanctuare de la Olimpia şi Delfi erau pline de statui de atleţi învingători, pe care Pausania îi enumera cu plăcere: unele din inscripţiile de pe soclurile acestora, copiate de el, aţi reapărut în săpături, confirmând astfel conştiinciozitatea şi veracitatea Periegetului.

Se obişnuia să se ofere divinităţii dijmă din orice profit ce întrecea măsura, vânat sau pescuit, negoţ ori pradă de război. Herodot citează numeroase consacrări de acest fel, ca de pildă cea a sărmanului Colaios, negustor din secolul VII care s-a îmbogăţit în Spania, ţara cositorului, şi care la întoarcere a închinat în Heraionul oraşului natal un crater colosal de bronz, împodobit cu capete de grifon în relief, tip de vas binecunoscut astăzi graţie descoperirilor arheologice. Mai târziu, la sfârşitul veacului VI, inginerul Mandrocles, şi el originar din Samos, a primit de la Darius daruri magnifice drept recompensă pentru priceperea cu tare a întins peste Bosfor un pod de vase ca să poată trece armata Marelui Rege ce pleca în expediţie împotriva sciţilor: Mandrocles a pus atunci să fie pictat un tablou reprezentându-l pe Darius, care-şi privea armata trecând podul şi l-a consacrat ni Heraionul din Samos împreună cu o inscripţie metrică, al cărei text Herodot l-a consemnat. Aşadar, astfel de ofrande nu sunt numai un gest de pietate: ele satisfac deopotrivă orgoliul donatorului, care aminteşte posterităţii marile sale fapte.

Atare sentimente nu erau mai puţin vii în ca-2 ul colectivităţilor decât al indivizilor. Pausania semnalează la Delfi o ofrandă a corcirienilor, care data din prima jumătate a secolului V şi care este foarte caracteristică în

ce priveşte comportamentul religios al unei cetăţi greceşti din acea vreme: „La intrarea sanctuarului se află un taur de bronz, opera a lui Teopropos din Egina, consacrat de cor-cirieni. În legătură cu acesta, se povesteşte că un taur din Corciră, îndepărtându-se de turmă, a cnborât de pe păşune ca să mugească pe malul mării. Cum faptul se repeta zilnic, văcarul a coborât în mare şi a observat un banc imens de toni. A ţine de ştire corcirienilor din oraş, care s-au străduit zadarnic să prindă tonii. Aceştia au consultat atunci oracolul de la Delfi, l-au sacrificat pe taur lui Poseidon şi îndată jertfa terminată au prins peştii. Din dijma acestui pescuit au închinat o ofrandă la Olimpia şi una la Delfi e.

Nimeni nu va fi surprins, cunoscând importanţa războiului în lumea grecească, că printre ex-voto-urile cetăţilor, cele mai multe se referă la fapte de arme. Nu numai că fiecare stat grec îşi sărbătorea victoriile prin daruri către sanctuarele naţionale, încă şi mai mult, el ţinea să le imorta Hze/. e în ofrande făcute lăcaşurilor sacre paneienice, unde puteau fi văzute de întreaga Grecie. Aici orgoliul omenesc juca cel mai mare rol, cu toate că în principiu faptul însenina un gest de gratitudine faţă de divinitate. Consacrările prilejuite de războaiele medice sunt nenumărate. Atena a oferit lui Apolo de la Delfi prăzile luate de la perşii învinşi la Maraton, aliniate pe un soclu adosat: „. – clului dr sud al tezaurului acesteia: dedicaţia prea puţin explicită a respectivului ex-voto a fost atribuita de Pausarsia tezaurului însuşi, care era probabil mai vechi cu câţiva ani. Tot la Deâfi, în – mintirea mffângerii persane de la Maraton? mai ridicau: un al doilea ex-voto atenian (chifla intrarea sanctuarului), mărturii consacrate ci-Caristos, oraş din Eubeea, şi de Platsea, un catarg împodobit cu stele de aur şi două – ofranoe consacrate în comun ele către cetăţile aliate: un Apolo

ţinând o proră, în amintirea victoriei de ia Salamina, şi un trepied susţinut de o coloana coronz, spre a comemox a pe cea de la Piateca, Aal expediţiei din Sicilia: nu întâmplător şi-au ales ca loc al ridicării acestui tezaur imediata vecinătate a celui atenian, mai vechi cu aproape un secol! Atare manifestări de pietate faţă de Apolo erau tot atâtea ocazii de exaltare a gloriei cetăţilor învingătoare şi de umilire a învinşilor.

În dialogul său intitulat Eutyfron, Platon aduce în scenă un ghicitor cu acest nume, bine cunoscut în Atena sfârşitului veacului V pentru erudiţia lui în materie de religie. Dând expresie opiniei comune, Eutyiron dă următoarea definiţie pietăţii: „Pietatea constă în a şti să te rogi şi să aduci un sacrificiu, spunând şi făcând ceea ce este plăcut zeilor: ea asigură mântuirea familiilor şi a statelor” (14 b). Rugăciunea şi sacrificiul, acestea erau deci în ochii grecilor cele două acte esenţiale ale comportamentului religios. De prima ne-am ocupat, împreună cu ofranda care adesea o însoţeşte. Ca să fim drepţi, sacrificiul poate fi socotit o formă specială de ofrandă: răspunzându-i lui Eutyfron, nu declară oare Socrate (14 c): „A sacrifica înseamnă a face un dar zeilor”? în fapt însă sacrificiul, şi mai ales sacrificiul public, ocupă un loc atât de mare în viaţa religioasă a grecilor încât merită un studiu special, el urmând să ne reţină atenţia în paginile de mai jos.

Ceea ce deosebeşte sacrificiul de simpla ofranda este importanţa roiului jucat de prescripţiile rituale. Orice sacrificiu, public sau privat, este o operaţie complexă supusă unor reguli fixate de o îndelungă tradiţie. FI constă în a oferi în chip solemn divinităţii, conform riturilor, bunuri consumabile: grăunţe, plante, băuturi ori victime animale, în acest sens, libaţiile de lapte şi vin sau daniile de prăjituri sunt deja sacrificii, cu condiţia ca ele să fie

făcute după riturile cerute de natura, timpul şi procedura acestor ofrande. Dar dacă sacrificiile fără vărsare de sânge există în anumite culte, cele sângeroase, cu tăierea gâtului (sau uneori chiar cu sfâşierea) unei victime animale sunt cu mult mai numeroase şi mai importante: în accepţiunea curenta doar cele din urmă sunt avute în adere, un sacrificiu fără victima fiind de neconceput. Eruditţii antici, de la sfârşitul epocii elenistice au crezut că pot stabili o succesiune cronologica între formele nesângeroase ale sacrificiului, care ar fi fost primitive, şi formele sângeroase, introduse ulterior: astfel este, de pildă, teoria expusă pe larg de Ovidiu în cartea I a Fastelor (versurile 335 la 456). Avem însă de a face cu o pură speculaţie raţionalistă, căreia doar tradiţia pitagoreică, ce respingea sacrificiile sângeroase, îi dădea oarecare aparenţă de veridicitate, în fapt, documentele cele mai vechi de care dispunem, poemele homerice, dau deja descrieri de sacrificii sângeroase: astfel, spre exemplu, în primul cânt al Iliadei, când Ulise, trimis de greci, restituie pe Hryseis tatălui ei, el debarcă în acelaşi timp şi victimele al căror sacrificiu imediat va sfârşi prin a potoli mânia lui Apolo.

Principalele momente ale ceremoniei sunt limpede osebite chiar de la această primă menţionare, în jurul altarului sunt aşezate în ordine animalele ce urmează a fi sacrificate: ele formează o hecatomba, compusă, etimologic, din o sută de boi; cuvântul a căpătat de foarte timpuriu, încă de la Homer, un sens mai puţin precis, desemnând doar numeroase victime, fie că e vorba de bovine ori de animale mici. Ca să se purifice, asistenţa îşi spală mâinile, în care ţine apoi grăunţe de orz. Preotul lui Apolo rosteşte o primă ruga, se împrăştie grăunţele de orz, care sunt întâia ofrandă, apoi victimelor le e tăiată beregata, ridicându-li-se botul, în aşa fel încât sângele să ţâşnească spre altar. Apoi sunt ciopârţite animalele

moarte. Pulpele sunt puse deoparte, înfăşurate în grăsime şi arse în focul aprins pe altar, în vreme ce preotul face libaţii cu vin. Odată terminate acestea, restul car-nu este împărţit, pus la frigare şi fript pe loc: după care, întreaga asistenţă ia parte la ospăţ, consumând împreună acele cărnuri, în majoritatea sacrificiilor sângeroase se regăsesc următoarele caracteristici esenţiale: un aspect solemn, acte de purificare, o rugăciune, uciderea victimelor în faţa Altarului, arderea unei părţi a animalului, libaţii, în fine, consumarea imediată de către asistenţă a restului de carne.

Dacă atare procedură e foarte frecventă, ea nu este întotdeauna riguros respectată: varietatea riturilor este extremă, în unele culte, de pildă, consumarea cărnii victimelor este interzisă, animalul fiind în întregime ars (ceea se se numeşte ardere de tot ori holocaust): este, de obicei, cazul sacrificiilor care însoţesc un jurământ, al anumitor ritualuri de ispăşire, al cultelor divinităţilor pământului şi zeilor infernali, al majorităţii cultelor eroice şi funerare. Am mai întâlnit, în legătură cu rugăciunea, deosebiri analoage. Unii savanţi moderni au interpretat aceste diferenţe ca un indiciu al faptului că divinităţile politeismului elenic s-ar împărţi în două mari categorii principale: divinităţi cereşti sau „uraniene” şi divinităţi infernale ori „htoniene”. Cele dintâi ar fi binevoitoare, ultimele de temut. Ritualul folosit pentru primele ar fi deci un ritual ele pioşenie plină de încredere şi de participare, acela descris mai sus. Dimpotrivă, ritualul htonian ar fi un ritual al „aversiunii”, menit să îndepărteze ameninţarea unei puteri răufăcătoare sau ostile. De aici importanţa banchetului sacrificial în primul caz, când credincioşii împărţeau cu zeul carnea victimei, în vreme ce în cel de al doilea victima era lăsată în întregime divinităţii.

Că atare dualism există, nu mai încape nicio îndoială.

Aceasta nu înseamnă că el îmbracă tot timpul aspectul riguros despre care s-a vorbit. Linele divinităţi au în unele locuri caracteristici uraniene, iar în altele htoniene. Zeus, zeul ceresc prin excelenţă, apare ca zeu al pământului când este m-vocat sub numele de Zeus Meilihios, având forma de şarpe: de la Xenofon, care vorbeşte despre el în Anaba za (VII, 8, 1), ştim că i se ofereau hoio-causte. Herakles avea la Tasos un cult dublu, unui conform ritualului divin (adică, după împrejurare, uranian), altul conform celui eroic şi htonian. Pausania, mereu atent la curiozităţile cultelor, ne semnalează că într-un sat din Focida, numit Tro. nis, se sacrifica eroului local, lăsând sângele victimei să se prelingă printr-o deschizătura în interiorul mor-niântului eroului, ceea ce este caracteristic ritualului funerar şi htonian, în schimb însă se mâncau cărnurile animalului, fapt propriu ritului uranian. Ani reşi deci dacă am construi o interpretare prea sistematica a religiei greceşti pe o deosebire care nu este riguros respectată în practica. Chiar clacă, şi lucrul e posibil, cele două mari categorii de divinităţi au fost foarte net separate la obârşie, motivele acestei departajări ne scapă, trebuind să ne mulţumim cu constatarea remanentelor ei în detaliile rituale, fără a le putea înţelege în esenţă.

Şi în această privinţă trebuie relevat caracterul esenţialmente local al cultelor, în cadrul schemei generale trasate mai înainte, referitoare la sacrificiile sângeroase de tipul cel mai comun, prescripţiile variază sensibil de la un sanctuar la altul şi chiar după aspectele diferite ale aceluiaşi zeu. Natura victimelor poate fi precizată fie negativ, fie pozitiv. Mai multe reglementări cultuale tasiene din veacul V interzic sacrificarea pentru unele divinităţi a porcilor sau a caprelor. Aceeaşi interdicţie o regăsim la Delos. În schimb, la Cirene, se recomanda sacrificarea lui Apolo Apotropaios a unui ied roşcat. La Lampsacos, în

Helespont, se sacrificau măgari zeului local Priap, în vreme ce la Sparta zeul războiului Knyalios primea câini drept jertfe. Porcul este de obicei preferat pentru ceremoniile de purificare sau de ispăşire. Ultima dorinţă a lui Socrate înainte de moarte, relatată de Platou în Fatdon, este să se aducă jertfă lui Asklepios UH cocoş. Din aceste câteva exemple se poate vedea extrema diversitate a riturilor: a le nesocoti, oferind o victimă neconformă cu tradiţia, însemna a comite un sacrilegiu pentru care erau prevăzute sancţiuni pecuniare şi religioase. Aceeaşi varietate Ş* în ce priveşte libaţiile: vinul, atât de des folosit lr* acest scop, era interzis în unele culte. O prevedere tasiană opreşte cântarea peanului ce întovărăşea în alte părţi ceremonia. Descriind sărbătoarea anuală pe care locuitorii Sicionei o celebrau n sanctuarul campestru al Eumenidelor, Pausania's notează că aceştia sacrificau oi grase, că făceau liba i îi cu hidromel şi că în loc de a se încununa pentru sărbătoare (ceea ce constituia un obicei foarte răspândit), se mulţumeau să aducă flori: iată tot atâtea particularităţi rituale pe care Periegetul n ţinut să le consemneze (II, 11, 4).

Complexiatea însăşi a acestor practici conferă actului sacrificiai un caracter tehnic foarte pronunţat. Se înţelege ca, spre a evita greşeli socotite sacrilegii, s-a recurs la serviciile „specialiştilor". Nu întâmplător în greceşte verbul care înseamnă a sacrifica, hidreuein, este strâns înrudit cu numele preotului, hiereus. Preotul, ori preoteasa, în general persoana unica aflată pe lângă sanctuar în această calitate, veghează la împlinirea ritualului. Desemnat prin alegere sau tragere la sorţi dintre cele mai bune familii ale cetăţii, el îşi exercită funcţiunile aaaloage cu cele ale unui magistrat. Se bucură de prestigiu, care se traduce prin locuri de cinste, acordate la ceremoniile publice, şi beneficiază de unele

avantaje materiale, ca atribuirea unei părţi mai mari din carnea victimelor, perceperea unei taxe în bani pe sacrificii ori scutirea de impozite, în rest, preoţii sunt cetăţeni ca oricare alţii şi nu formează o casta sacerdotală. Sacerdoţiul lor este o funcţie conferită îndeobşte pe termen limitat şi numai rareori pe viaţă. Ea îi obligă, desigur, la păstrarea unor reguli de bună-cuviinţă şi de demnitate ce uneori pot antrena, de pildă, obligaţia de a purta veşminte albe şi de a rămâne căşti (caz destul de frecvent în ce priveşte preotesele). Dar, în mare, preoţia poate fi asimilată unei magistraturi de competenţa tehnică. Societatea greacă n-a cunoscut niciodată o separaţie riguroasa între civil şi sacru.

Atare fapte pun odată mai mult în lumină caracterul fundamental social al religiei greceşti: importanţa capitală atribuita ritualului, moştenirea unei tradiţii elaborate de străbuni şi rolul jucat de preot în menţinerea ei ne dovedesc că această religie, prin ceea ce cunoaştem despre ea mai bine. recte prin cult, este în esenţa o chestiune privind colectivitatea. Grupul familial are cultele lui pro216

prii: cultul vetrei, în faţa căreia Alcesta lui Eurî-pide, înainte de a muri, înalţă o ultimă ruga Hestiei; cultul lui Apolo Patroos şi al lui Zeus Her-keios, la care, după Aristotel, familiile viitorilor arhonţi ai Atenei trebuiau să-şi dovedească participarea; cultul lui Agat os Dalrnon, „bunul demon al casei”, reprezentat sub formă de şarpe şi căruia i se făcea o libaţie cu vin pur la sfârşitul mesei zilnice; cultul lui Hermes ori al lui Hekate Protyraia, la uşa de intrare a casei. Grupul mai mare, numit fratrie, este organizat în jurul cultelor comune, cu sărbători anume, ca cele ale Apaturiilor din oraşele ioniene: apartenenţa la această subdiviziune a cetăţii şi, în consecinţă, participarea la viaţa ei religioasă sunt, în multe state greceşti (e adevărat, într-

un grad mai mic la Atena), una din condiţiile formale pentru a te bucura de calitatea de cetăţean. Triburile, principala diviziune a corpului civic, îşi trag la Atena numele din cel al eroului local, numit din această pricină erou „eponim”, şi-i aduc cinstiri religioase. Chiar dernele attice, care nu sunt decât unităţi administrative pe baza teritorială ce au fost instituite târziu, îşi aveau sanctuarele şi cultele lor, asemenea tuturor aşezărilor celorlalte state greceşti, rămase credincioase tradiţiilor străvechi.

Cât priveşte cetatea însăşi, ea este, precum s-a spus, „cadrul prin excelenţă” al vieţii religioase. Sanctuarele şi cultele ei solicită interesul cetăţeanului, care nu se simte membru al corpului civic decât în măsura în care participă la credinţele comune ale acestuia. Pentru el, patria este înainte de toate religia transmisă de strămoşi. Jurământul efebilor atenieni, aşa cum ne-a fost păstrat de o inscripţie din secolul IV, o arată limpede: „Voi lupta pentru a apară sanctuarele cetăţii... Voi venera cultele strămoşeşti”. Chiar femeile sunt antrenate, încă din copilărie, în astfel de obligaţii religioase în serviciul statului. Corul atenienelor adus de Aristofan pe scenă în a sa Lisistrata (versurile 638 – 647) reaminteşte etapele biografiei ide-a-e pentru o tânără fiică a Atticii: „Abia atinsesem vârsta de şapte ani, că am fost numită arefora. La zece ani am pregătit prăjiturile sacre pentru zeiţa Arhegetă. Apoi am îmbrăcat tunica şofran, ca ursoaica la Brauronii. -în fine, ca fata, am dus coşurile cu ofrande şi colierul de smochine”. Desigur nu toate fetele Atenei îndeplineau aceste funcţii, rezervate unui număr mic de alese. Enumerarea poetului nu are din această pricină mai mică, valoare de simbol: toate şi toţi se simţeau membrii unuia şi aceluiaşi corp social, căruia religia îi asigura coerenţa.

Iată motivul pentru care grecii dădeau atâta importanţă marilor ceremonii sacre, în care sacrificiul

public este elementul esenţial. Numai atunci aveau sentimentul că participă într-un fel activ şi complet la viaţa cetăţii, în ce avea ea mai fundamental şi mai de preţ. Desigur, participarea era întovărăşită de avantaje concrete, deloc neglijabile: din pricina rarităţii în Grecia a cornutelor mari, mulţi oameni nu mâncau carne de măcelărie decât cu ocazia sacrificiilor publice, iar ospăţul sacru, dacă era copios, avea şi avantajul de a fi gratuit. Mai intervenea însă şi altceva. Solemnitatea şi fastul sărbătorilor veseleau un public ale cărui distracţii erau rare, iar viaţa zilnica austeră: poporul admira cu această ocazie demnitatea magistraţilor, prestanţa cavalerilor pe caii lor tropăitori, frumuseţea purtătoarelor de ofrande sau canefore şi aspectul promiţător al victimelor destinate sacrificiului.

Orice sărbătoare începea printr-o procesiune ce putea avea valoarea unui act menit să o facă prielnică, dar care, mai ales, oferea spectatorilor un tablou strălucitor şi bine orânduit. Departe de a asista pasiv la defilare, gură-cască nu se sfiau să comenteze, cu verva lor mediteraneană, amănuntele, schimbând la nevoie glume cu membrii cortegiului, în unele cazuri atare împunsături făceau parte chiar din ritual, ca la procesiunea de la Eleusis, unde spectatorii adunaţi în jurul unui pod n acopereau pe pelerini cu obscenităţi tradiţionale, numite gefyrisme sau „glumele podului". „Zeflemelele carelor", proferate de la înălţimea atelajelor 2

cu ocazia Antesteriilor şi Leneenelor, sărbători attice ale lui Dionysos, şi-au avut rolul lor în apariţia comediei. Dirijate în desfăşurarea lor de către maeştrii de ceremonii, personaje oficiale ce pot fi remarcate pe friza Partenonului, pentru că sunt întoarse în sensul invers al direcţiei de înaintare, aceste procesiuni parcurgeau străzile şi pieţele spre a ajunge la sanctuar, pe esplanada din jurul altarului.

Geniul lui Fidias, inspirator al unei echipe omogene de sculptori, a ştiut să traducă de minune, în toată bogata ei complexitate, animaţia unui astfel de cortegiu al sărbătorii attice a Marilor Panatenee. Oameni şi animale, călăreţi şi care, tinere fete şi purtători de ofrande, nimic nu lipseşte pe lunga friză cu 360 de personaje, plasată în partea de sus a zidurilor şi porticelor interioare ale Partenonului: şi, neîndoielnic, conform cu fervoarea reală a poporului Atenei, sentimentul religios care dă viaţă operei este atât de puternic şi de sincer încât ţi se pare întru totul firesc ca muritorii să ajungă, deasupra intrării templului, în faţa zeilor strânşi laolaltă.

După procesiune, urma sacrificiul care avea loc în apropierea altarului. Altarul era destinat focului în care va arde victima întreagă sau în parte. El putea fi pur şi simplu un loc anume, o adâncitură săpată în pământ ori o moviliţă de lut he-misferică, fără nicio podoabă arhitectonică. Este numit atunci îndeobşte cu acelaşi cuvânt ce desemnează vatra, eshara: forma obişnuită de altar pentru divinităţile htoniene, pentru eroi şi răposaţi. Atare tip primitiv de altar îl regăsim însă şi în alte culte: astfel, la Olimpia, marele altar al lui Zeus, care n-a lăsat nicio urmă arheologică, era o ridicătură formată exclusiv din cenuşa sacrificiilor. Pausania îl descrie cu precizie drept un trunchi de con cu circumferinţa de 37 m (125 picioare) la bază, şi de 9, 5 m (32 picioare) la vârf. Înălţimea lui era de 6, 5 m (22 picioare). O scară tăiată direct în grămada de cenuşă permitea accesul la platforma superioara şi transportarea acolo. a CC) mkuştibililor şi cărnurilor victimelor ce urmau a fi arse în vârf. În acest sanctuar panelenic. care era în acelaşi timp şi sanctuarul naţional al elenilor, se făceau sacrificii zilnic, chiar în afara perioadei sărbătorilor. O dată pe an, într-o anume zi, prezicătorii (căci pe lângă altar exista şi un oracol) adăugau altarului cenuşa strânsa în

timpul anului, după ce o amestecau cu apă scoasă din Aâfeu, râul Olimpiei. Movila creştea astfel încetul cu încetul ca urmare a pietăţii credincioşilor, în sanctuarul său de la Didyma, lângă Milet, Apolo avea şi el un altar de cenuşă, a cărui ridicare era atribuită lui Herakles. Altarul lui Apolo de la Delos era încă şi mai ciudat: era numit altarul coarnelor, Keraton, pentru că era în întregime format din coarne de capră. Legenda pe care Calimah o relatează în al său Imn către Apolo pretinde ca zeul însuşi l-ar fi construit din coarnele caprelor sălbatice ucise cu săgeţi de sora sa Artemis, care vâna pe cuprinsul insulei.

Majoritatea altarelor erau însă ele piatră, monolite sau construite. Ele aveau forma unei mese, cilindrice sau rectangulare, a cărei faţă superioara primea focul sacrificial. Pe lângă altarele modeste, simple cuburi de piatră purtând uneori numele divinităţii înscris pe una din feţele laterale, în sanctuarele importante existau altare monumentale. Acestea sunt construcţii de mari dimensiuni, compuse dintr-un masiv dreptunghiular oblong, deseori supraînălţat pe un soclu cu mai multe trepte. Părţile laterale ale mesei puteau fi dezvoltate în margini înalte, masive, drept apărătoare de vânt, ori spre a împiedica cenuşa să cadă de pe altar. Un placaj de marmură, muluri, basoreliefuri îmbogăţeau uneori atare arhitectură. Vestitul Tron Ludovisi, falā a Muzeului Termelor de la Roma, este neîndoielnic decoraţia faţadei laterale a unui altar, sculptată de un artist ionian în al doilea sfert al secolului V î.e.n. Dimensiunile acestor al tare monumentale puteau fi considerabile, încă din epoca arhaică, ele atinseseră în plan mărimi între 20 şi 30 m lungime şi 6 la 13 m lăţime: cazul altarelor „Bazilicii” (templul Herei) de la Poseidonia-Paestum, al templului D de la Selinunt, al templului lui Apolo din Cirene, al templului 22

Afaiei de la Egina. În vremurile clasice aceleaşi dimensiuni le regăsim la templul Herei de la Agri-gent şi la cel al Atenei Alea de la Tegeea. Altarul Olimpieionului din Agrigent, la fel de colosal ca şi templul, avea 56 m pe 12. Epoca elenistică a sporit şi mai mult aceste dimensiuni, căci Hieron II, regele Siracuzei, la mijlocul secolului III, a ordonat construirea în capitala sa a unui altar lung de un stadiu olimpic, adică de 192 m. Fără să atingă însă colosalul, altarul ridicat de oraşul Chios în faţa templului lui Apolo de la Delfi, în primul sfert al veacului V, este deja un monument important (8, 5X2, 2 m). A fost parţial reconstruit, cu corpul lui de calcar închis, cu baza şi masa de marmură albă. Dominând ultima cotitură a Căii Sacre, el îi înlesneşte vizitatorului modern să-şi imagineze ceremoniile de odinioară.

Cum se vede, altarul era amplasat de obicei sub cerul liber. Aceasta din două motive: întâi de toate, fumul sacrificiilor ar fi făcut repede irespirabil aerul într-un spaţiu închis, iar pe de altă parte în jurul altarului trebuia să existe un spaţiu necesar pentru mulţimea asistenţilor. Altarele interioare (cu excepţia micilor altare ale locuinţelor) sunt deci rare, ele corespunzând unor forme de cult ieşite din comun, în schimb, nu există niciun raport riguros între altar şi templu: contrar părerii foarte răspândite, cel mai important din cele două nu este templul, ci altarul. Un templu fără altar nu e de conceput, dar grecii au avut sanctuare fără templu, unde ritualul consta dintr-un sacrificiu pe un altar, sub cerul liber. Astfel a fost cultul lui Zeus la Olimpia, pe toată durata epocii arhaice până la construcţia templului de către arhitectul eleean Libon, în al doilea sfert al secolului V. Aceeaşi fusese situaţia şi la Dodona. Dacă de obicei altarul se află plasat în faţa templului, când acesta există, faptul nu constituie o regulă absolută, ci o simplă convenienţă

arhitectonică: pe Acropola Atenei, altarul zeiţei Atena PU era amplasat nici în faţa Partenonului, nici înaintea cellei dinspre răsărit a Erehteionului, ci în i<! iată locului ocupat odinioară de templul arhaic al

Atenei, acolo continuând a se aduce sacrificii la sfârşitul păgânismului.

De obicei, în jurul altarului era amenajata o esplanadă suficient de mare spre a găzdui pe ministranţii sacrificiului şi publicul spectator, în faţa mesei altarului, se fixa fie în pământ, fie chiar în lespedea (numită protysis] pe care stătea preotul saenficator, un inel de fier ce servea la legarea victimelor în momentul loviturii de graţie. Se întâmplă ca arheologul să găsească la locul lui acest inel, simplu detaliu ce vorbeşte imaginaţiei cu o deosebită forţă. El contribuie la evocarea prezenţei în jurul altarului, pe care ardea focul sacru, a animalelor hecatombei, a grupului format din preot, magistraţi şi ministranţi, în fine, a mulţimii adunate în cerc. Spectacol deosebit de pitoresc, deopotrivă solemn şi viu: flăcările şi fumul urcau câitre cerul albastru, iar mirosul de tămâie se amesteca cu cel al cărnurilor sfârâinde, în vreme ce cântecul din fluier şi imnurile corului însoţeau desfăşurarea ceremoniei. Uneori murmurul mulţimii înceta pentru o clipă de tăcere, sfâşiata doar de mugetul victimei. Alteori întreaga asistenţa repeta într-un singur glas câte un strigat ritual. Faţada vreunui templu cu frontoanele multicolore, colonadele unui portic, ofrandele şi statuile de bronz ce scânteiau în soare, frunzişul câte unui crâng sacru, pantele unui munte apropiat, ori vastul orizont al mării serveau de cadru acestor sărbători în aer liber, pe care încrederea credincioşilor în zeii lor şi perspectiva petrecerii ce avea să urmeze le făceau să se desfăşoare într-o atmosferă de veselie.

Respectarea prescripţiilor tradiţionale dădea uneori

anumitor episoade ale ceremoniei caracterul unui fel de joc sacru, ai cărui actori se conformau scenariului desprins din străvechi credinţe uitate. Era cazul, de pildă, al Dipoliilor de la Atena, sărbătoare în cinstea lui Zeus Polieus, protector al cetăţii, al cărui cult era celebrat pe Acropole într-un perimetru sub cerul liber, unde nu se ridica niciun templu. Deja în 423, Aristofan, în Norii, socotea această sărbătoare ca tipic arhaica (versurile 984 – 985). Ea era celebrată la mijlocul Iu2

nii Skiroforion (corespunzătoare lui mai iunie) şi consta într-un sacrificiu numit Bufonii, sau „uciderea boului”. Iată cum o descrie Pausania: „În ce-l priveşte pe Zeus Polieus, voi relata obiceiurile conform cărora i se aduce un sacrificiu, f ara sa dau şi explicaţia acestora. Se aşază pe altar grăunţe de orz amestecate cu boabe de gnu şi se lasă nesupravegheate. Boul pregătit pentru sacrificiu se apropie de altar şi mănâncă boabele consacrate. Atunci unul din preoţi, ce a primit numele de Omorâtor al boului, îl ucide cu o lovitură de secure şi imediat, lăsând securea acolo (este una din prescripţiile rituale), o ia la fugă şi dispare. Ceilalţi, făcându-se ca nu ştiu cine a ucis boul, aduc securea la judecată în faţa unui tribunal”. Este păcat că şi de această dată scrupulosul Pausania a respectat consemnul tăcerii în ce priveşte interpretarea secreta pe care preoţii o dădeau acestui rit ciudat: cei moderni au făcut numeroase speculaţii referitoare la rosturile acestei farse sacre, în ea ei au văzut supravieţuirea unei străvechi credinţe ţărăneşti, după care sacrificarea boului de muncă, auxiliar al agriculturii, chiar într-un scop religios, rămâne o faptă condamnabilă, o adevărată crimă şi ca atare trebuie să aibă loc o satisfacţie judiciară. Oricare ar fi explicaţia, desprindem de aici că ceremoniile cultuale adoptau lesne o anumită formă elementară de ficţiune dramatica. Mai dezvoltată o găsim în ritualul de la Delfi: la

fiecare opt ani se desfăşura acolo, pe arie, spaţiu liber de la mijlocul pantei Căii Sacre, un adevărat „mister”, numit Stepterion, comemorând vechea legendă delfică a uciderii şerpelui Piton de către A polo. Acţiunea ce cuprindea arderea „colibei lui Piton”, construită pentru această ocazie, era întovărăşită de cântec din fluier, Plutarh consemnând efectele imitative ale acestuia, care aminteau de Şuierăturile şarpelui. La Sparta, cu ocazia sărbătorilor Carneene, se juca, de asemenea, un fel de dramă pe o temă războinica, aşa cum şedea bine acestei cetăţi de soldaţi: se ridicau nouă barăci asemănătoare celor ale unei tabere, ocupata fiecare de nouă oameni aflaţi sub ordinele unui şef, care leindica detaliile rolului lor. Atenaios, compilator din secolul III al erei noastre, consideră acest episod al Carneenelor drept „reprezentarea unei expediţii militare”, în alte cazuri sacrificiul era însoţit de dansuri mai mult sau mai puţin încărcate de o semnificaţie simbolică.

Dar niciun cult nu a acordat mai mare importanţă reprezentaţiilor rituale decât cel al lui Dionysos. Acest zeu al vegetaţiei, şi mai ales al viţei şi vinului, a trecut multă vreme drept o divinitate străina, introdusă târziu în Grecia, din Tracia sau din Orient. Mare a fost surpriza cm³! numele lui a apărut într-un document micenian, De aici înainte trebuie socotit drept unul din elementele străvechi ale panteonului grecesc. Totuşi, abia la sfârşitul arhaismului au apărut în cultul sau reprezentările dramatice propriu-zise. Ritualul dionisiac cuprindea, ca de altfel multe alte rituri, coruri ce cântau şi dansau totodată, precum şi procesiuni. Corurile executau în cinstea zeului un imn de un gen aparte, numit ditiramb. Deosebit de veselele şi zgomotoasele procesiuni plimbau imaginea sexului bărbătesc, falos-ul, simbol al fecundităţii şi al reînnoirii universale. Mai mult decât ceilalţi zei, Dionysos

îşi incita credincioşii la extazul mistic, cu contorsiuni violente, la entuziasmul neînfrânat: vinul îşi avea desigur rolul lui, ca –îi tradiţia rurală, foarte la locul ei în atare cult agrar, tradiţie a sărbătorilor licenţioase, care urmau asprelor munci ale verii şi toamnei. Participanţii la cortegiul (sau îl asos] dionisiac se asimilau bucuros legendarilor tovarăşi ai zeului, Satirii ori faunii cu picioare de capră, adoptându-le costumaţia: masca bărboasa şi cârnă, piele de capră în jurul şoldurilor, de care atârna o coadă şi un fălos. După mărturia lui Aristotel (Poetica, IV, 1449 a), tragedia a apărut din ditiramb, al cărui nume (care înseamnă cântecul ţapului) evocă ţapul, tragos, animal care era închinat lui Dionysos. Poetului attic Tespis*, originar din satul Icaria, la poalele muntelui Pentelic, i se atribuia, iniţiativa de a pune să dialogheze un actor cu corul şi cu conducătorul acestuia, introducând astfel în imnul liric al diti2

rambului un element dramatic ce s-a dezvoltat rapid. Marmura din Păros da ca dată anul 534 pentru întâia reprezentare dramatica la Atena: acesta nu-i cel mai neînsemnat motiv de fală al guvernării lui Pisistrate. Teatrul, aşa cum îl concepem noi ca gen literar, se născuse.

Ulterior, principalele sărbători dionisiace de la Atena, Marile Dionisii sau Dionisiile urbane, de la sfârşitul lui martie, şi Leneenele, de la linele lui decembrie, ca şi Dionisiile rurale, ţinute în satele Atticii la sfârşitul lui noiembrie, cuprindeau reprezentaţii teatrale, organizate de magistraţii responsabili cu atare sărbători, la care aveau loc şi concursuri. Natura religioasă a acestor ceremonii a narnas marcată precis până la sfârşitul epocii elenistice: amenajamentele necesitate de spectacol, la început de lemn, apoi de piatra, sunt amplasate iară excepţie într-un sanctuar al lui Dionysos; spaţiul circular rezervat evoluţiilor corului are la mijloc un altar al zeului;

preotul lui Dionysos beneficiază ele un loc de onoare. Reprezentaţiile au loc doar cu ocazia sărbătorilor religioase şi sunt precedate de alte rituri, procesiuni, sacrificii, purificări. Din discursul lui Demostene împotriva lui Midias, unul din duşmanii săi care l-a lovit în vreme ce oratorul îşi asumase obligaţiile de horeg, se vede limpede cum la mijlocul secolului IV, concursurile dramatice păstrau încă în ochii poporului un caracter sacru.

În ce priveşte comedia attica, care şi-a avut mai târziu locul ei alături de tragedie şi de străvechiul ditiramb, ea a apărut, după cum ne spune Aristotel, din procesiunile fali.ee, din cântecele şi glumele ce le însoţeau. Corurile de satiri, care încă de la începutul veacului VI alcătuiau cortegiul lui Dionysos pe vasele attice, au contribuit şi ele la naşterea deopotrivă a comediei, ce se potrivea cu caracterul licenţios şi lasciv al acestora, ca şi la cea a tragediei, între cele două războaie persane, probabil în 486, dacă acceptăm mărturia Sudei, a avut loc primul concurs de comedie la Marile Dionisii, aproape o jumătate de secol **5 după întâiul concurs de tragedie. Ca şi tragedia, comedia a rămas un element important al sărbătorilor dionisiace din Attica. Folosindu-se cu multă libertate de îngăduinţa acordată de tradiţie spre a stârni râsul prin toate mijloacele, chiar cele mai îndrăzneţe, poeţii nu au ezitat să-l ia câteodată în derâdere pe însuşi zeul ce le patrona arta. În 405, Aristofan, în Broaştele, face din Diony-sos un personaj ridicol: deghizat în Herakles, zeul vrea să coboare în Infern, dar spre deosebire de eroul a cărui costumaţie o folosea, se vădeşte fricos şi laş, ceea ce-l face să treacă prin întâmplări neplăcute şi să încaseze chiar lovituri de bâtă: Herakles însuşi, cât era el de fiu al lui Zeus, e deseori înfăţişat drept beţiv şi mâncău: sub atare lumină apare în Alcesta lui Euripide, care nu-i o tragedie propriu-zisă, ci echivalentul

unei drame satirice, adică o piesă în care elementul burlesc îşi are locul lui.

Ne vine greu să admitem că felul acesta de a aduce zeii pe scenă e compatibil cu o credinţă sinceră şi totuşi nu trebuie să ne îndoim de existenţa ei. Fiinţa un gen de familiaritate populară cu divinitatea antropomorfă, care nu-i deranja câtuşi de puţin pe cei vechi, cu excepţia câtorva spirite deosebit de exigente ori delicate. Mulţimea accepta fără dificultate că natura divină, luând formă omenească, îşi asuma totodată şi unele slăbiciuni omeneşti. Puterea de temut a Nemuritorilor nu era din această pricină mai puţin venerata: tocmai pentru că se avea încredere în ei, puteau fi satirizaţi cu bunăvoinţă la propriile lor sărbători, dacă tradiţia o îngăduia, în schimb, când se ivea prilejul, poetul comic ştia să găsească accente nobile spre a-i invoca pe zeii cetăţii: „Stăpână a oraşului nostru, o, Palas, o, tu, protectoarea acestui sacru pământ ce le întrece pe toate prin puterea armelor, prin poeţii şi măreţia lui, vino la noi şi adu cu tine Victoria, care tovarăş ne-a fost în expediţii armate şi-n lupte”! Astfel vorbesc Cavalerii lui Aristofan (versurile 581 – 589). Într-alu parte, acelaşi poet ini-l înfăţişează pe bravul ţăran Diceopolis celebrând sărbătoarea Dionisiilor rurale (Acarnienn, versurile 241 – 279): scena este de 226

mare interes, căci ea surprinde pe viu felul în care se exprima pietatea populară în atare rituri rustice, din care a apărut comedia attică. Ca şef al familiei, Diceopolis conduce ceremonia la care participa toţi ai casei: el se aflǎ în fruntea unei mici procesiuni, urmat de fiica sa care, ducând coşul cu ofrande, joacă rolul de care f ora, şi de cei doi sclavi, ce au datoria să agite cât mai sus un mare fălos, simbol dionisiac. Diceopolis aduce zeului un sacrificiu modest şi nesângeros: o prăjitură stropită cu terci de legume. Apoi rosteşte o rugăciune: wStă-pâne Dionysos,

fie-ţi pe plac procesiunea asta pe care o conduc şi sacrificiul ce ţi-l ofer cu întreaga familie! Facă-se să prăznuiesc fericit Dionâsiile ţărăneşti!” Şi procesiunea se pune în mişcare la vreme ce Diceopolis intonează Iranul falie, iar soţia lui îl priveşte de pe terasa casei lor.

Concursurile dramatice, a căror importanţă a fost atât de mare pentru dezvoltarea literaturii europene, nu constituie decât un aspect particular al concursurilor greceşti: cele din urmă reprezintă un foarte răspândit element al sărbătorilor religioase şi rolul lor a fost esenţial în viaţa sociala şi morală. a elenilor. Atare concursuri sunt în primul rând, şi la origine, nişte întreceri atletice: întrecerile muzicale, de pildă, n-au apărut decât mai târziu. Primele jocuri pe care le cunoaştem sunt cele organizate de Ahile cu ocazia funeraliilor lui Patrocle, în cântul XXIII al Iliadei. Alte întreceri funerare apar în legendele epice: astfel jocurile în cinstea lui Pelias, regele din Iolcos, în Tesalia, la care au luat parte numeroşi eroi vestiţi, erau reprezentate pe celebrul cufăr al lui Cipselos, pe care tiranul Corintului l-a consacrat la Olimpia, în a doua jumătate a secolului VII. Motiv pentru care unii dintre moderni consideră competiţiile atletice greceşti ca fiind la obârşie un obicei funerar. Trebuie totuşi să amintim ca în cântul VII al Odiseei, regele Alcinous al feacienilor propune supuşilor săi întreceri sportive ca să-şi distreze oaspetele, pe Ulise: aceste exerciţii n-au

MX?

În context niciun caracter funerar, nici măcar religios. Este o realitate însă ca, de obicei, concursurile greceşti să fie organizate în cadrul unor ceremonii sacre.

Peste tot existau jocuri în lumea elenă, legate de cultele cele mai diverse. Astfel, Pindar, lăudând meritele unui alergător din Cirene, în Piticau JX-a, menţionează printre jocurile celebrate la Cirene concursurile în cinstea

Atenei, altele pentru Zeus Olimpianul, altele pentru Pământul hrănitor şi această enumerare nu este completă. Aceste jocuri locale dădeau prilejul tinerilor să se întreacă în diverse probe, individuale sau pe echipe. Uneori proba păstrează evident caracterul unui rit religios: este cazul, de pildă, a curselor cu torţe, sau lampadodromii, bine cunoscute la Atena, ori chiar al cursei cu ciorchinele de strugure, sau stafilodromie, ce făcea parte din marea sărbătoare a Carneenelor spartane, în cinstea lui Apolo Carneios, divinitate agrară. Cel mai adesea e vorba însă de simple întreceri atletice cu care tinerimea cinstea divinitatea prin calitatea vigorii şi îndemânării ei. Cum se vede limpede încă în Homer, în ochii grecilor, victoria la jocuri ca şi în război depinde în esenţă de graţia divină. Omul face tot ce poate, dar Destinul şi voinţa zeilor hotărăsc. De la Pausania ştim că la Olimpia, în apropierea liniei de plecare în cursa de care, au fost ridicate mai multe altare închinate diverşilor zei şi în special Moarelor, divinităţi ale Destinului, şi Moiragei-ului. „E clar, adaugă Periegetul, că acesta este un epitet al lui Zeus, care cunoaşte destinele oamenilor, ceea ce le este dat de Moire şi ce nu” (V, 15, 5). Faptul este revelator cât priveşte o stare de spirit foarte răspândită în Grecia: omul are conştiinţa propriilor merite, el ştiind că în tot ce întreprinde intră în joc o parte de hazard care riscă să fie decisivă. Acest element neprevăzut îl micşorează superbia, dezvăluind suverana intervenţie a unei puteri supranaturale în treburile omeneşti, în competiţia atletică, cel puţin în vremurile de demult, înainte ca ea să se degradeze prin participarea atleţilor profesionişti, se vedea recunoaşterea implicită a voinţei divine care-i conferea nobleţe şi măreţie: este de înţeles că poezia lui Pindar găsea aici motivele celor mai inspirate avânturi.

Învingătorul la jocuri era considerat deci drept

favorit al zeilor şi deopotrivă un individ dotat cu călirăţi fizice excepţionale: de aici obiceiul de a consacra după victorie o ofrandă în sanctuarul zeului care patrona concursul. Printre mulţimea de jocuri ce stârneau ambiţia atleţilor, existau unele al căror renume depăşea cu mult frontierele unui stat spre a cuprinde lumea grecească în întregime. Patru dintre ele atrăgeau cu precădere mulţimile: cele de la Olimpia, de la Delfi, de la Istm şi de la Nemeea. Prin strălucirea sărbătorilor, prin calitatea concurenţilor ce se înfruntau, prin numărul şi varietatea spectatorilor, acestea îşi meritau într-adevăr numele de jocuri panelenice, cu care erau de obicei desemnate. Pentru învingătorii acestor competiţii glorioase a compus Pindar odele triumfale sau epinikii, ce au rămas unicele mărturii complete ale geniului sau poetic şi pe care editorii antici le-au împărţit deja, în funcţie de diferitele concursuri, în Olimpice, Pitice, Istmice şi Nemeene. Lăsând deoparte aspectul tehnic şi sportiv al jocurilor, vom evoca, pentru moment, doar importanţa lor religioasă.

Jocurile olimpice, în cinstea lui Zeus de la Olimpia, erau cele mai celebre. Din 776, după cronologia tradiţională adoptată de istoricul Ţi-maios din Taormina, care a răspândit obiceiul de a socoti în olimpiade, atare jocuri erau celebrate la fiecare patrii ani în plină vară (iulie-august), în epoca clasică sărbătorile durau şapte zile. Din 572 ele au fost patronate de eleni, care dominau regiunea şi care desemnau dintre ei colegiul hela-nodicilor, sau „judecători ai grecilor”, însărcinat cu organizarea jocurilor. Aşadar, chiar o ceremonie panelenică, adică deschisă tuturor grecilor, rămânea subordonată responsabilităţii unui singur popor, conform concepţiei politice şi religioase ce punea totul sub autoritatea cetăţii. Câtăva vreme înaintea deschiderii jocurilor, erau trimişi soli, ori spondofori, în toate cetăţile greceşti ca să anunţe

evenimentul, în cinstea lui Zeus, se păstra atunci un armistiţiu sacru, prin care luptele intestine erau suspendate pe durata sărbătorilor olimpice. Atleţi şi curioşi luau drumul Elidei, unde se făcuseră pregătiri materiale pentru a-i primi: un oraş de corturi şi barăci se înalţă pentru câteva săptămâni! r. jurul sanctuarului.

Prima?. \ a jocurilor era rezervata sacrificiilor şi prestării jurământului olimpic de către concurenţi. Aceştia trebuiau să fie greci, liberi prin naştere şi să nu fi suferit mici o condamnare. Mai mult decât nişte cerinţe morale şi politice, ele erau, în acest caz, de natură religioasă: jocurile fac parte din cult, iar la el nu se putea participa pe deplin decât dacă individul aparţinea unei comunităţi cetăţeneşti şi era lipsit de orice pată. Iată pentru ce barbarii, sclavii şi cei condamnaţi nu erau admişi. Tot o ordonanţă religioasă interzicea femeilor intrarea în sanctuar şi participarea ca spectatoare la întreceri: se făcea o singură excepţie, în cazul preotesei Demetrei H amine, lucru care dovedeşte caracterul sacru al opreliştii. Depunerea jurământului era deosebit de solemnă. Ea avea loc pe altarul lui Zeus Horkios, protector al jurămintelor, a cărui statuie se afla în Buleuterion (sediul Sfatului local) şi ţinea un fulger în fiecare mână pentru a-i trăsni pe sperjuri. Pe sferturile unui purcel sacrificat în acest scop, atleţii, părinţii şi fraţii lor, uniţi de străvechea solidaritate a clanului familia! jurau să respecte regulile concursului. Pausania, căruia îi datorăm atare informaţii, adaugă o remarcă simptomatica: „Nu mi-a trecut prin minte să întreb ce se făcea cu purcelul după jurământul atleţilor: e o datină rămasă din timpuri imemoriale ca victima asupra căreia s-a rostit un jurământ să nu servească drept hrană oamenilor” (V, 24, 10). La picioarele statuii lui Zeus Horkios putea fi citit, pe o placă de bronz, un poem în distihuri elegiace, care reamintea pedeapsa cuvenita

sperjurilor, în caz de înşelăciune, helanodicii condamnau pe vinovat la o amendă mare şi îl excludeau pentru totdeauna de la Jocuri. Cu contravaloarea amenzii, ei ridicau lui Zeus o statuie de bronz. Astfel de Zei, Zanes în dialectul doric local, erau aliniaţi în sanctuar, aproape de terasa tezaurelor. Şi astăzi mai pot fi văzute la locul lor unele baze ale acestor statui.

După sfârşitul întrecerilor, care durau cinci zile, ultima zi era consacrată împărţirii recompenselor, în prezenţa unei mulţimi imense care-i aclama, învingătorii, numiţi olimpionici, ieşeau din rânduri când îşi auzeau strigat numele, ca să-şi primească premiul: o simplă cunună de măslin sălbatic, împletită din frunzele copacului sacru adus, după cum ne spune Pindar, de Herakles din ţara hiperboreenilor spre a-l sădi la Olimpia. Cununele erau aşezate pe o somptuoasă masa de ofrande, încrustata cu fildeş şi aur, operă a lui Colotes*, discipol şi colaborator al lui Fidias. Masa figurează pe reversul monedelor comemorative bătute de eleni în 133 era noastră, sub împăratul Ha-drian. Nu exista cinstire mai mare în ochii grecilor decât cununa olimpică, câştigată în văzul întregii Grecii adunate în sanctuarul regelui zeilor. Ceea ce lasă să se înţeleagă şi celebra anecdota, consemnată de Cicero în Tusculane (I, 46, 111) despre Diagoras şi spartan. Vestitul pugilist Diagoras din Rodos a fost învingător la Olimpia, iar izbânda sa a fost cântată de Pindar în Olimpica a VII-a. La bătrâneţe a avut bucuria să-şi vadă pe cei doi fii ieşind învingători la rându-le, amândoi în aceeaşi zi. „Un spartan s-a apropiat de moşneag şi felicitându-l i-a spus: / «mori acum, Diagoras, căci nu vei mai cunoaşte asemenea bucurie divină!...» Cel ce rostise aceste cuvinte socotea că pentru o familie era o cinste ieşită din comun aceea de a fi dat trei olimpionici şi că în chip inutil s-ar mai expune Diagoras loviturilor sorţii dacă ar mai continua să

trăiască”.

Aşadar, pofta de glorie, dorinţa de laude, orgoliul naţional şi pietatea sinceră faţă de zeu stârneau deopotrivă avântul concurenţilor. Spectatorii erau înaţi de curiozitatea de a vedea de aproape oameni celebri, căci atleţilor li se adăugau scriitori, Îl nlosofi, retori sau artişti, dornici de a profita de dută nici pentru oamenii de rând, nici pentru cei aleşi*, în prezenţa grecilor strânşi laolaltă, unii dau curs darurilor lor naturale, iar ceilalţi se desfată privind atare întreceri. Nicio primejdie ca vreunul din ei să se plictisească! Toţi au cu ce-şi satisface propria vanitate: spectatorii când îi văd pe atleţi dând tot ce pot mai bun spre a le fi pe plac, atleţii când se gândesc că toată aceasta mulţime a venit să-i admire”.

Şi celelalte jocuri panelenice ofereau prilejul unor panegirii de acelaşi fel. Jocurile pitice de la Delfi au fost instituite în cinstea lui Apolo după primul război sacru, în 582. Încetul cu încetul, ele s-au îmbogăţit aproape cu aceleaşi probe atletice ca la Olimpia. Originalitatea acestora consta însă în aceea ca puneau accentul pe întrecerile muzicale, a căror tradiţie era foarte veche la Delfi: se povestea că Homer şi Hesiod au vrut amândoi să participe la concurs şi că atât unul cât şi celălalt au fost respinşi fiindcă primul era orb şi nu putea cânta din citară, iar al doilea, deşi era poet bun, nu era destul de bun citared. Anecdota, relatată de Pausama, este evident apocrifă, dar arată limpede că Apolo, zeu al artelor, acorda tot atâta interes compoziţiilor muzicale ca şi întrecerilor atletice.

Sărbătorile aveau loc la fiecare patru ani, într-al treilea an al olimpiadei, deci la doi ani după Jocurile olimpice, către sfârşitul verii (august-sep-tembrie). Cu câtva timp înainte, delfienii trimiteau delegaţii, teorii (ori tearii, cum se spunea la Delfi), în diverse părţi ale lumii

greceşti ca să anunţe oficial apropiata deschidere a piticelor, în timpul ambasadei lor sacre, aceşti teori erau primiţi şi găzduiţi în fiecare cetate suverană de persoane o fi

* la w. 1...

e iaie însărcinate a le uşura minismea şi care erau numite teorodoht. Lista acestor teorodohi a fost gravată în sanctuar în mai multe rânduri, păstrându-ni-se astfel un fragment de la sfârşitul veacuri V, un text foarte întins de la sfârşitul secolului „I şi alte fragmente de la mijlocul celui următor. li 3 Atare documente sunt deosebit de instructive pentru geografia istorica şi pentru onomastică. Ca şi la Olimpia, premiul pentru fiecare întrecere era o cunună de frunze. Ea era împletită din laur, copacul favorit al lui Apolo, şi tăiată în condiţii speciale, corespunzătoare cerinţelor cultului: un copil, având ambii părinţi în viaţă, trebuia să se ducă să caute ramurile în valea Tempe din Tesalia. Prestigiul lui Apolo şi renumele oracolului acestuia se adăugau atracţiei Jocurilor, aducând la Delfi mulţimi comparabile cu cele ce se scurgeau către Olimpia.

Jocurile istmice şi Jocurile iiemeene aveau loc la doi ani, alternând cu cele de la Olimpia şi Deifi, ţinându-se deci în al doilea şi al patrulea an al fiecărei olimpiade. Primele erau celebrate în cinstea lui Poseidon, în sanctuarul acestuia de pe istmul corintic, ale cărui rămăşiţe au fost de curând parţial cercetate. Organizatori erau corintienîi, iar printre vizitatori atenienii deţineau un loc aparte. Perioada jocurilor era primăvara (aprilie-mai). Erau anunţate oficial şi cu această ocazie se instaura un armistiţiu sacru, respectat chiar în plin război peloponeziac: Tucidide face în chip specia! atare precizare, în ce priveşte jocurile anului 413. Premiul decernat învingătorilor a fost la început o coroană de pin, curând înlocuită, încă din vremea de dinaintea lui Pindar, de o

cununa de te-lină sălbatică. Din aceeaşi planta era şi cununa Jocurilor nemeene, ţinute în sanctuarul lui Xeus din Nemeea, în Argolida. Până în timpul lui Pin-dar, organizarea celor din urmă depindea de locuitorii din Cleoneea, mică cetate învecinată, dar argienii, a căror influenţă se întindea asupra acestei întregi regiuni din Pelopones, au sfârşit prin a-i înlocui. Cu toate că amintirea vestitului leu ucis de Herakles rămăsese legată de mica câmpie a Ne-meei, Zeus era cel adorat acolo, într-un mic crâng de chiparoşi. Concursurile se asemănau cu cele ele la Olimpia şi, ca şi la Olimpia, arbitrii acestora purtau numele de helanodici. Recunoscuta drept panegiric a tuturor grecilor, sărbătoarea prilejuim şi ea un armistiţiu sacru.

Admiraţia stârnita de victoriile la Marile Tocuri era deosebit de puternică când acelaşi atlet câştiga câte o coroană în ciclul celor patru sărbători succesive: el purta atunci titlul de perio-donikcs, sau „învingător în ciclu". Renumele acestor campioni străbătea veacurile şi putea, în împrejurări favorabile, să-l situeze pe atlet în rândul zeilor. Exemplul lui Teogenes din Tasos

O dovedeşte limpede. Fiu al unui preot al lui Herakles, acestuia i se atribuia drept tată adevărat zeul însuşi, legendă explicabilă, precum s-a văzut, prin ritul hierogamiei. Boxer de neînvins timp de douăzeci şi doi de ani, a repurtat următoarele victorii: de nouă ori biruitor ia Nemeea, tot de atâtea ori la Istm (plus o victorie la pancraţiu, la aceeaşi sărbătoare), de trei ori încununat la Jocurile pitice (o dată fără ca alt concurent să fi îndrăznit să-l înfrunte), a cunoscut apogeul carierei triumfând ca boxer la Olimpia, în 480, iar în 476 ca luptător şi boxer (pancraţiu).

1 s-au ridicat statui la Olimpia, la Delfi şi în insula Tasos, patria sa. Bazele acestor statui au fost regăsite, mai

mult ori mai puţin grav distruse: cea de la Delfi ne îngăduie încă să citim, alături de lista completă a victoriilor lui Teogenes, o epigrama de douăsprezece versuri care lauda meritele într-adevăr excepţionale ale unui campion ce se mândrea a fi ieşit biruitor în 130C de întâlniri! Amintirea i-a fost durabilă: în secolul III î.e.n., epigramistul Posidipos din Pe la menţionează pofta de mâncare extraordinară a boxerului, capabil, după cum pretinde cel citat, să devoreze singur un taur întreg… în veacul II al erei noastre, retorul Dion Hrysostomul, filosoful Plutarh, iar apoi călătorul Pausania se opresc îndelung asupra lui Teogenes, a firii Im irascibile, a faptelor sale.

Dar cea mai interesantă nu este extraordinara serie a triumfurilor lui sportive, ci promovarea religioasă de care a beneficiat după moarte, în împrejurări relatate detaliat de către Pausania: „Când Teogenes n-a mai fost printre cei vii, 235 unul din duşmanii săi îşi luase obiceiul să vină în fiecare noapte şi să bată cu vergile statuia lui ele bronz, închipuindu-şi că astfel îl pedepsea pe Teogenes în persoană. Statuia puse capăt acestor violenţe, strivindu-l ipe acela, iar copiii lui au adus-o în faţa judecaţii acuzând-o de omor. Tasienii au aruncat-o în mare, aplicând legea lui Dracon care, în codul penal ce-l întocmise pentru atenieni, pedepseşte cu exilul chiar obiectele neînsufleţite, dacă din întâmplare unul din acestea striveşte vreun om. Ca urmare, pământul insulei Tasos a fost lovit de sterilitate. Tasienii au trimis delegaţi la Delfi, să consulte oracolul, care le-a poruncit să primească înapoi pe cei ce i-au alungat. Dar reîntoarcerea exilaţilor, decisă în urma acestui ordin, nu a pus capăt sterilităţii solului. Tasienii au consultat-o din nou pe Pitia, plângându-se că mânia divină continuă să apese asupra lor, cu toate că au îndeplinit recomandările oracolului. Atunci Pitia le-a răspuns: „Aţi

nesocotii amintirea, marelui Teogenes”. Erau foarte încurcaţi, neştiind în ce fel să redobândească statuia lui Teogenes, când, se spune, nişte pescari ce plecaseră să pescuiască în larg au prins în năvoadele lor statuia şi au adus-o la ţărm. Tasienii au repus-o pe locul ei dintâi şi au păstrat obiceiul de a-i oferi sacrificii ca unui zeu”. Interpretate în lumina textelor literare, diverse documente epigrafice au confirmat atare mărturie. Cultul lui Teogenes va fi fost inaugurat la Tasos la sfârşitul secolului V ori la începutul celui următor, cu ocazia restaurării statuii. Mai târziu, după cum arată o inscripţiei din veacul I î.e.n., urmarea relatării lui Pausania şi un pasaj din Lucian, Teogenes a fost socotit mai ales un erou tămăduitor, capabil în special să apere împotriva malariei, iar cultul sau s-a extins şi în afara Tasosului.

Surprindem aici, pe viu, în cazul unui vestit atlet, cum gloria dobândita la jocuri, semn de netăgăduit al graţiei divine, putea, în împrejurări ieşite din comun, înalţă pe om în rândul zeilor: hiperbola prin care poeţii îşi flatau clienţii în odele lor triumfale devenea astfel realitate. Totuşi, atare ridicare în rang nu avea loc decât după 236

moarte, dovada ca grecii nutreau faţa de cei dispăruţi un respect deosebit. Alături de religia Olimpienilor, cultul morţilor îmbracă la ei o importanţa aparte. Se cuvine deci să-l studiem.

În aristocratica societate miceniana, cultul morţilor nu ne este cunoscut decât prin intermediul mormintelor şi al inventarului acestora. Arhitectura monumentala a mormintelor cu cupola, bogăţia obiectelor din mormintele cu gropniţă, precum şi anumite indicii despre existenţa unui cult funerar, dovedesc câtă grija aveau micenienii pentru cinstirea celor trecuţi din viaţă. Nu ştim însă ce credeau despre soarta lor în lumea de dincolo. La Homer riturile funerare sunt îndelung descrise cu prilejul

funeraliilor lui Patrocle: arderea cadavrului pe rug, sacrificarea prizonierilor troieni şi a animalelor preferate, cai şi câini, ridicarea unui mormânt, toate sunt în detaliu relatate de cântul XXIII al Iliadei. Atare onoruri ar fi de neconceput fără o anumită credinţă în viaţa de apoi. De fapt, Homer crede într-o formă de supravieţuire: la el apare pentru prima dată clar exprimată în civilizaţia noastră noţiunea de suflet (psyhe). Diferit de trup, acesta se desprinde de el în clipa din urmă, ca să-şi ia zborul către lăcaşul morţilor, Ia Hades. Sufletul este imaginea (ei dolon) a ceea ce fusese omul viu, o imagine însă fără consistenţă, nici greutate, capabilă totuşi să sufere şi să regrete viaţa. Poetul face ca ea să apară uneori în vis, precum cea a lui Patrocle lui Ahile, scăpând însă îmbrăţişării zadarnice a prietenului. O singură operaţie ţinând de domeniul magiei, pe care Ulise o întreprinde în cântul XI al Odiseei, poate stârni apariţia morţilor, acea Nekyia, pe care marele Polignot avea să o reprezinte mai târziu în pavilionul (leshe) cnidienilor de la Delfi: bând sângele victimelor adunat într-o groapă, sufletele îşi recapătă pentru o clipă un fel de existenţă omenească. Dar nu-i decât o falsă aparenţă şi, dacă Ulise poate schimba astfel câteva vorbe cu sufletul mamei sale, zadarnic îi întinde braţele:

„De trei ori mă saltai spre a o cuprinde, De trei ori însă ea – mi zbură din braţe la umbra sau ca visul”.

Aceste umbre rătăcesc pe o pajişte cu ghiocei, undeva sub pământ, dincolo de porţile tănmului morţilor, Hades-ul, unde domneşte zeul cu acelaşi nume. Cinstirile funerare şi mai ales incine-raţia sunt o condiţie necesară pentru ca sufletul să ajungă în acel loc şi să se bucure acolo de o posomorâtă odihnă. Această credinţă despre viaţa de dincolo de mormânt nu aduce niciun fel de mângâiere muritorilor. Eroii lui Homer iubesc viaţa şi se

întristează la gândul că o vor pierde; dar sentimentul inevitabilului le inspiră un anumit pesimism resemnat. Umbra lui Ahile, care a fost cel mai frumos şi mai viteaz dintre oameni, rosteşte cuvinte amare:

„Mai bine-aş vrea să fiu argat la ţară, La un sărac cu prea puţină stare Decât aici în iaci să fiu mai mare!”

Indiferent din ce motiv, fie pentru a aduce întrucâtva o uşurare seufletelor acestora dezolate» fie din conştiinţa obscura că morţii, în strania lor supravieţuire, dispun de o putere supranaturală, de pe urma căreia cei vii ar avea de suferit, fapt este că necropolele geometrice şi cele ale arhaismului timpuriu păstrează urma unui cult funerar: în cimitirele attice, aproape de mormânt se găseşte cenuşa sacrificiilor, iar marele vas de deasupra lui servise pentru libaţii. Pe lângă acestea, o piatră mare înfiptă în groapă sau în apropierea ei, serveşte drept semn, seama. Printr-o evoluţie proprie lumii elenice, ea va deveni stela funerară. La început numele mortului era înscris pe blocul abia eboşat, cum se poate constata în necropolele de la Tera (Santorin). Apoi, către sfârşitul secolului VII, Attica a devenit mai exigentă în materie: stela bine tăiata, înalta şi îngustă, uşor piramidală, a început să fie înfiptă într-o bază mai largă, încă mai înainte, către mijlocul vea238

eului, se ivise în Creta ideea împodobirii stelelor, ca în epoca miceniană, cu o reprezentare, mai întâi lucrata în adâncime: o iemeie cu fusul, un războinic înarmat. Zeu sau muritor? Era vorba probabil de idealizarea morţilor, cărora cei vii le aduceau cinstire. Ulterior atare reprezentări se înmulţesc şi sensul lor nu mai poate fi pus la îndoială, în secolul VI cele mai luxoase morminte din Attica erau împodobite cu basoreliefuri cu chipul mortului, ca de pilda stela hoplitului Ariston, de ia sfârşitul veacului, ori chiar cu statui în ronde bosse, ce constituie frumosul şir de kuroi (băieţi tineri) funerari. Idealizarea este în acest caz

evidenta, cu toate că inscripţiile indică limpede că este vorba de un portret. Atare portret nu vizează câtuşi de puţin asemănarea fizică, la care grecii nici nu se gândeau în acea vreme: el îl reprezintă pe defunct idealizat, în plină forţă şi frumuseţe, ca şi cum moartea l-ar fi dăruit cu o eterna tinereţe. Unele stele din Laconia, ca relieful de la Hrysafa, datând de la mijlocul secolului VI, ne îngăduie să întrezărim mai limpede sensul acestor reprezentări funerare: o pereche decedată tronează pe un jilţ impunător, în spatele căruia se ridică şarpsle asociat cu divinităţile pământului. Bărbatul ţine un cantaros, iar femeia o rodie. Acestei perechi divine, două personaje de dimensiuni reduse îi aduc ofrande: un cocoş, o floare, o rodie, un ou. Avem de a face cu o scenă a cultului funerar în care supravieţuitorii îşi cinstesc părinţii dispăruţi, socotiţi după moarte drept zei. Defunctul s-a transformat în erou, în sensul religios al termenului, care desemnează pe omul aşezat după moarte în rândul Nemuritorilor.

În gândirea elenică fenomenul eroizării este capital. Bazat pe pioşenia şi teama pe care moartea le insufla brusc, el s-a dezvoltat neîntrerupt de la începutul arhaismului până în perioada elenistica. Desigur, ideea că orice mort de-v-ne erou nu s-a generalizat decât destul de târziu, ea răspundea însă unei tendinţe profunde «9 şi explică numeroase aspecte ale decoraţiei funerare arhaice şi clasice. Pe un mare vas funerar de marmură, un basorelief delicat sculptat pe pântecele acestuia, ne-o înfăţişează pe defuncta, al cărei nume, Myrina, este gravat lângă ea, condusă de Hermes în Infern (Hermes este zeul psychopomp ori „călăuzitor al sufletelor”), în prezenţa a trei bărbaţi, rudele ei. Artistul atenian care a executat acest basorelief către 430 – 420 i-a dat Myrinei, precum şi lui Hermes, staturi superioare celor trei vieţuitori, lăsând astfel să se înţeleagă că ea aparţine deja categoriei

Nemuritorilor. Vasele attice de argilă pictată, numite lekyte (recipient pentru parfum) funerare, ne înfăţişează, cât priveşte secolul V, numeroase scene de aducere de ofrande la mormânt: supravieţuitorii, tinere femei sau efebi, vin la monumentul, funerar, îl împodobesc cu panglici, depun pe el fructe, prăjituri, par fumuri, fac libaţii ori pur şi simplu meditează, evocându-l pe dispărut. Seria stelelor attice sculptate se întrerupe între finele veacului VI şi circa 440: neîndoielnic că o lege împotriva luxului le-a interzis curând după răsturnarea Pisistratizilor. Dar între 440 şi sfârşitul secolului IV (când filosoful Demetrios din Fale-ron le-a interzis din nou) ele se numără cu sutele, purtând imaginea defunctului, aşezat ori în picioare, deseori înconjurat de cei apropiaţi, cărora le strânge câteodată mina. Cu mişcătoare discreţie, ele traduc întocmai simţământul complex pe care atenianul vremilor clasice îl încerca faţă de moarte: regretul despărţirii, resemnarea în faţa inevitabilului, dorinţa de a marca permanenţa legăturilor de sânge ori prietenie (acesta-i sensul strângerii mâinii), dar şi ideea că şi defunctul, în noua lume în care intră, se bucură de o nouă demnitate. Aristotel, într-un pasaj din Eudemos, păstrat de Plutarh, a formulat în termeni deosebit de limpezi atare convingere: „Nu numai ca credem că morţii se bucură de mulţumirea preafericiţilor, ci socotim lipsit de pietate faptul de a rosti despre ei vorbe mincinoase ori defăimătoare, deoarece astfel sunt insultate fiinţe devenite mai bune şi mai puternice”. 24C

Titlul de „preafericit” (makarios) era el într-adevăr rezervat tuturor? Ispititor de crezut, dar nu mai puţin ispititor de a-ţi asigura printr-o garanţie dobândită în decursul vieţii pământeşti că te vei bucura de fericirea eternă. Atare foarte firească precauţie explica succesul orfismului şi al misterelor. Orfismul este o doctrină

filosofica şi eshatologică pe care cei vechi o atribuiau poetului mitic Orfeu. Cu toate că Herodot, Euripide, Aristofan şi Platon s-au referit la ea în mod expres, pentru noi rămâne încă foarte obscură: era exprimată în poemele atribuite bardului trac, evocându-i-se mişcătoarea-i poveste, geniul muzical şi poetic, participarea împreună cu argonauţii la cucerirea Linei de aur, doliul nemângâiat la moartea Euridicei şi propria-i moarte tragica sub furia Menadelor muntelui Pangeu. Trecea drept propovăduitor printre oameni al unui ideal de viaţă ascetică, întemeiat pe abţinerea de la orice fel de carne, pe interdicţia sacrificiilor sângeroase şi a îngropării unui mort cu veşmânt de lină. În plus, orfismul propunea o eshatologie, descriind soarta ce-i aşteaptă pe oameni pe lumea cealaltă, unde vinovaţii vor fi aspru pedepsiţi, în vreme ce drepţii se vor bucura de încântătoare petrecere în Insulele Preafericiţilor. Olimpica a II-a şi un fragment din Trenos-urile lui Pindar par a fi mult inspirate de Datare concepţie despre viaţa de dincolo, redată de poet în versuri măreţe. Poate că orfismul propovăduia şi transmutaţia sufletelor ori metempsihoză. Filosoful Pitagora* din Samos, care a trăit în secolul VI la Crotona, în Grecia Mare, a suferit influenţa orfismului şi a contribuit la propagarea lui prin propria sa doctrină.

Că atare speculaţii despre lumea de dincolo au jucat un rol efectiv încă din epoca clasică, ne-o dovedeşte o descoperire recentă: la Farsalos, în Tesaâia, a fost descoperită într-un mormânt o urna de-bronz datând de la mijlocul veacului IV. Ea conţinea, printre cenuşa şi fragmente de ose-minte, o lamelă de aur de 5X1, 5 cm., purtând 1 un text gravat în scriere cursivă. Este o scurtă poezie, deja cunoscuta, cu unele variante, din documentele elenistice. Iată textul: „La dreapta palatului lui Hades tu vei găsi izvorul, iar lângă el se-nalţă dalbul chiparos. De-

acest izvor cată să nu te-apropii! Găsi-vei mai departe unda rece; din Jacul Amintirii ea se scurge şi paznicii i se aţin asupra-i. De ce-ai venit, vor întreba aceştia. Tu spune-le adevărul pe de-a-ntregul. Să zici: al Gliei fiu şi-al bolţii înstelate eu sunt. Mi-e numele stelar. De sete gâtul mi-e uscat. Din ăst izvor lăsaţi-mă să beau!” Textul de la Earsakn nu continuă, dar o tabletă analoaga, descoperită la Petelia, în Italia de sud, ne dă urmarea: „Ei îţi vor îngădui să bei din izvorul şi în t şi-atunci printre ceilalţi eroi domni-vei”. Caracterul pur „orfic” al acestui poem a fost pus la îndoiala, dar înrudirea cu eshatologia mai înainte expusă pare evidentă. Tableta de la Farsalos este o călăuză pe care defunctul o ia în călătoria sa dincolo de mormânt: conformându-se recomandărilor conţinute, sufletul trebuia să dobândească în mod sigur o fericire eternă.

Tot acesta era şi scopul urmărit de iniţierea în Misterele de la Eleusis, a căror apropiere de orfism este puternic subliniată de unii (Scriitori antici ca Plutarh şi Pausania. Nu scria oare cel din urmă în legătură cu tabuul ritual al bobului (I, 37, 4): „Cel ce a asistat deja la ceremoniile de iniţiere de la Eleusis ori a citit poemele numite orfice, acela ştie ce vreau să spun”? Misterele, legate de cultul Demetrei, treceau drept întemeiate de zeiţa însăşi… Când după răpirea Korei, spune Isocrate în Panegiric (IV, 28), Demetra. căutând-o, a ajuns la noi, s-a arătat binevoitoare faţă de strămoşii noştri ce i-au făcut servicn despre care doar iniţiaţii au dreptul să audă vorbindu-se. Ea i-a răsplătit atunci cu două daruri, cele mai de preţ din câte sunt: agricultura ce ne-a îngăduit să trăim altfel decât sălbăticiunile şi Misterele care-i fac pe credincioşi să nutrească speranţe încurajatoare despre ce-i aşteaptă la capătul vieţii şi în eternitatea veacurilor”. 242

Între cele două binefaceri s-au stabilit relaţii strânse,

căci, orie! t de slab întrevedem secretele ceremoniilor de iniţiere, este sigur ca riturile agrare, şi în special cele ale fecundităţii, jucau un rol esenţial. Iniţiatului, numit mystes i se dădea să ţină în mână obiecte şi să recite formule legate de simbolistica sexuală, apoi se reprezenta un spectacol în egala măsură simbolic, un fel de dramă sacră ce evoca îndurerata căutare a Demetrei, umblând după fiica ei dispărută, cât şi diverse alte scene, printre care se număra poate «i o bicrogetmic, rit al fecundităţii binecunoscut aiurea. Ceremonia era completată prin înfăţişarea unui spic de gr în publicului. Aluziile indignate ale Părinţilor Bisericii, dintre care unii, precum Clement din Alexandria, primiseră poate ei înşişi iniţierea eleusină înainte de a se converti la creştinism, formează esenţialul izvoarelor noastre despre atare Mistere, al căror secret a fost foarte bine păstrat de-a lungul veacurilor, până la sfârşitul antichităţii. Caracterul polemic al acestor indicaţii le face puţin cam suspecte, într-adevăr, e greu de înţeles cum reuşeau astfel de rituri să consoleze asistenţa asupra sorţii ce o aştepta pe lumea cealaltă. Poate pur şi simplu faptul că fiica Demetrei, Kore, sub numele de Persefona, soţia lui Hades, domnea peste Infern dădea participantului la cult certitudinea că va fi bine primit pe acele tărâmuri. Atare siguranţă este, în tot cazul, un fapt atestat: ea răzbate, mai ales, în piesa lui Aristofan Broaştele, jucată în 405, în momentul cel mai cumplit al războiului pelopo-nesiac. Poetul aduce în scenă, în infernalele locuri în care se avântă Dionysos, un cor de iniţiaţi care dansează voioşi pe pajiştile de dincolo de mormânt, „unde soarele îşi revarsă vesel lumina doar pentru ei, fiindcă au fost iniţiaţi şi s-au purtat cum se cuvine atât faţă de străini cât şi faţa de concetăţenii lor” (versurile 454 – 459).

În schimb, cunoaştem mai bine aspectul social, netamic al acestor ceremonii ce făceau parte din marile

sărbători ateniene ale epocii clasice. Ele orânduite de preoţi aparţinând prin tradiţie la două mari familii eleusine: hierofantul, celei a Eumolpizilor, iar dăduhul şi crainicul sacru, celei a Kerykizilor. Ceremoniile erau complexe, împărţindu-se în Micile Mistere, celebrate în februarie la Agra, un cartier mărginaş al Atenei, situat pe malul râului IHsos, şi Marile Mistere, ce aveau loc la Eleusis, la sfârşitul lui septembrie. Ultimele durau mai multe zile, cuprinzând defilări la care efebii luau parte în mod oficial, baia în mare, la Pireu, a myştilor, purificări, rugăciuni publice, deplasarea în procesiune de la Atena la Eleusis pe Calea Sacra (atunci avea loc episodul gefyrismelor, sau glumelor de pe pod), veghea de noapte la Eleusis în jurul sanctuarului celor Două Zeiţe, sacrificiul solemn şi. În fine, iniţierea propriu-zisă. Aceasta avea loc într-o sală special construită în atare scop, numită Te-iesterion. Pe locul clădirii primitive, Ptsistrate a ridicat o alta distrusă de perşi în 48C. Pericle a încredinţat lui Ictinos, arhitectul Partenonului, sarcina construirii unui nou edificiu, mai potrivit destinaţiei sale. Cu ajutorul altor arhitecţi, Ictinos a întocmit planurile Telesterion-\\. \. \\, ale cărui ruine se mai văd încă şi astăzi: imensă sala pătrată, cu latura de 50 m, prevăzută în interior, pe toate părţile, cu bănci tăiate în stâncă, şi având un acoperiş susţinut de şase rânduri de câte şapte coloane. O lanternă centrala asigura iluminatul şi aerisirea, în centrul sălii, o construcţie mică, numită Anactoron, adăpostea obiectele sacre, ca un fel de „sfânta a sfintelor”.

Străinii (nu însă şi barbarii) puteau lua parte la Mistere cu aceleaşi drepturi ca şi atenienii. Cu toate acestea, caracterul naţional al cultului nu era câtuşi de puţin trecut cu vederea: un înalt magistrat arhontele-rege, avea ca prima datorie asigurarea celebrării Misterelor de la Eleusis, aşa cum arata Aristotel în a sa Constituţie a

atenienilor (57). Statul atenian avea deopotrivă grija să asigure sanctuarului fondurile necesare cultului celor Două Zeiţe: o inscripţie ne-a transmis în acest sens textul unui decret adoptat în vremea păcii lui Nicias (421). Poporul hotăra să consacre 244

Demetrei şi Korei fruntea recoltelor de cereale în proporţie de 1/600 pentru orz şi de 1/1200 pentru gfâu. Cetăţile aliate trebuiau să imite Atena, iar celelalte state greceşti erau invitate să se alăture acestui gest pios. Sumele încasate în urma valorificării acestor ofrande aveau să servească cheltuielilor religioase ale sanctuarului. Iniţiativa de a asocia totalitatea cetăţilor greceşti la un cult specific attic nu pare să se fi bucurat de mult succes. Adeziunile individuale ale străinilor au fost însă numeroase de-a lungul veacurilor şi, judecând după credinţa cu care a fost păstrată taina, ele erau profunde şi sincere.

Exceptând Marile Jocuri, de care am vorbit deja, singurele culte care beneficiau de o largă audienţă în lumea grecească au fost cele ale divinităţilor dotate cu daruri oraculare şi, către sfârşitul perioadei clasice, cel al zeului tămăduitor. Dorinţa de a prevedea viitorul şi cea de a recapătă sănătatea sunt atât de fireşti sufletului omenesc încât în unele cazuri excepţionale i-au determinat pe greci să treacă peste particularismul tradiţional al cetăţilor.

Marele număr de oracole şi încrederea acordată prezicerilor lor rămân pentru secolul nostru raţionalist (sau care se pretinde astfel!) motiv de uimire. Şi totuşi este un fapt indiscutabil că greoi, atât de raţionali şi predispuşi la scepticism, se foloseau foarte des de consultaţiile oraculare, atât pentru treburile publice cât şi pentru interesele lor particulare. Chiar şi istoricii cei mai preocupaţi de reconstituirea înlănţuirii logice a evenimentelor, ca Tuciciide, nu uita să menţioneze

oracolele şi influenţa exercitată de acestea asupra acţiunilor omeneşti, în ce-l priveşte pe Herodot, mult mai legat decât Tucidide de credinţele tradiţionale, el pomeneşte nu mai puţin de optsprezece sanctuare dotate cu oracol şi nouă-Z5C1 Şi şase de consultaţii, dintre care cincizeci S1 trei obţinute numai de la oracolul de la Delfi. wpera sa este deci de o bogăţie fără seamăn pentru cel ce vrea să studieze acest aspect original al gândirii religioase greceşti. Istoricii ulteriori – Xenofon, Diodor din Sicilia, Plutarh şi încă o dată bunul nostru Pausania – adaugă şi ei mult informaţiilor noastre, în fine, răspunsuri oraculare ni s-au păstrat prin inscripţii încă de la sfârşitul secolului V î.e.n. lata, de pildă, una dintre cele mai vechi, descoperită la Troizen, referindu-se la cultul lui Asklepios: „Eutymidas a consacrat (această ofranda) dorind să afle în ce fel trebuie să vină în faţa zeului, după efectuarea abluţiunilor rituale. (Răspuns:) După ce îi va fi sacrificat lui Herakles şi lui Helios şi după ce va fi văzut o pasăre favorabilă”.

După cum se vede respectiva consultaţie face aluzie la divinaţia prin intermediul pasărilor, Profeţia şi divinaţia sunt într-adevăr strâns legate, iar grecii le-au practicat deopotrivă pe arrvm-două. Divinaţia sau meşteşugul prezicerilor era pentru ei moneda curenta. O lege sacră de la Efes, ciatând din a doua jumătate a veacului VI, dă din păcate fragmentare indicaţii despre regulile conform cărora trebuia interpretat zborul păsărilor: nu numai direcţia, ci şi felul zborului (în linie dreaptă ori în zigzaz, cu sau fără bătăi de aripi) modifica sensul prezicerii. Deja la Homer, prezicătorii Camas, la greci, şi Helenos, la troieni, treceau drept foarte meşteri în această privinţă. Atare gen de divinaţie era aşa de popular încât chiar cuvântul pasăre, omis, a sfârşit prin a însemna prezicere: Aristofan utilizează această amfibologie într-un pasaj al comediei sale Păsările (versurile 719 – 721).

Existau multe alte forme de divinaţie: după semnele cereşti, tunete, mişcări ale solului ori chiar după o simplă picătură ele ploaie, ca cea care serveşte drept pretext lui Diceopolis, ui Acarnicn'd (versurile 170 – 171), spre a obţine suspendarea şedinţei Adunării poporului, punând astfel stavila adoptării unei decizii care nu-i era pe plac. Frecventa era divinaţia prin intermediul viselor, vehicul obişnuit al apariţiilor cereşti încă din vremea homerică şi procedeu normal da receptare a sfaturilor divine în mai multe sanctuare, în special în cele ale lui Asklepios. Prin examinarea măruntaielor victimelor, şi în special a ficatului, se deduceau indicaţii favorabile sau nefavorabile: în Electr a lui Euripide (versul 825 şi următoarele), Egist este înştiinţat de apropiata-i moarte după cercetarea ficatului unui taur pe care tocmai îl adusese drept jertfă, iar Oreste ce se afla incognito în preajma-i, profită de fapt de tulburarea acestuia spre a-l asasina. Chiar flacăra care ardea pe altar putea da preziceri: ghicitorii de la Olimpia aveau drept sarcină interpretarea focului de pe marele altar al lui Zeus. După cum s-a văzut, divinaţia sacrificială juca un rol important în desfăşurarea războiului. După spusele grecilor, voinţa divina se manifesta şi prin alte mijloace, a căror naivitate ori vulgaritate ne surprind: un cuvânt auzit din întâmplare, ce în mod indirect sau calamburic se potrivea situaţiei prezente, ori chiar un simplu strănut, în cântul XVII al Odiseei, un strănut al lui Telemah o face pe Penelopa să trimită să-l caute pe cerşetorul sub zdrenţele căruia se ascundea Ulise. În Anahasis (III, 2.9), când mercenarii greci, lipsiţi de conducătorul lor, pe care persanul Tisafernes îl ucisese în chip mişelesc, sunt gata să cedeze descurajării, Xenofon, pe care tocmai îl aleseseră strateg, încearcă să-i îmbărbăteze printr-o cuvântare: „Pe când el le vorbea astfel, un om a strănutat; auzindu-l, toţi soldaţii într-un

singur gest l-au adorat pe zeu, iar Xenofon continuă: «Soldaţi, deoarece în vreme ce ne sfătuiam asupra felului în care să scăpăm, Zeus Salvatorul ni s-a arătat prinţ r-un semn, propun să facem legămtnt a aduce acestui 2 eu sacrificii de mulţumire îndată ce vom ajunge în ţară prietenă.»

Pe lângă atare semne materiale şi întâmplătoare, nu lipseau prezicerile în forma verbală elaborată: ele proveneau de la oameni ce primiseră de la divinitate darul profeţiei, „oameni care, spune Platou, sub mrâurirea unei divinaţii inspirate, călăuzesc adesea prin prezicerile lor pe mulţi dintre noi pe drumul viitorului” (Faidros, 244 b). Dacă era vorba de femei, ele erau numite

Sibile: Pausania le consacră un întreg capitol (X, 12), din care Michelangelo s-a putut inspira într-o oarecare măsură când a pictat pe plafonul Capelei Sixtine Şi bilele de la Del fi, Erytreea, în Asia Mica, şi Gume în Italia de sud. Profeţii de sex masculin erau desemnaţi cu numele generic de Bakis. Se colportau culegeri de profeţii versificate ale acestora, pe care comentatorii sau exegeţii se străduiau să le aplice unor evenimente particulare, aşa cum se întâmpla în ţările noastre cu profeţiile lui Nostradamus. Printre atare culegeri se numără cărţile sibiline pe care se spune că rarquimus Superbus le-a cumpărat de la Sibila din Gume şi care au ars în incendiul Capitoliulm din anul 83 î.e.n. Bineînţeles că în rândul profeţilor se strecurau şi impostori: un anume Ono-inacritos a fost exilat din Atena sub Pisistratizi pentru vina de a îi introdus oracole de fabricaţie proprie printre cele publicate sub numele atenianului Musaios. Ghicitorii de profesie nu erau totdeauna bine văzuţi de populaţie: Aristofan ridiculizează în mai multe rânduri pe rostitorii de oracole sau hresmologi. Dar mulţi dintre es au jucat un rol important în viaţa politică a Atenei: cum ar fi Lampon,

colaborator şi prieten al lui Pericle, ce reapare ca redactor al unui amendament la decretul privitor la ofrandele în grâne pentru Eleusis, sau Diopeites, care a introdus o acuzaţie de impietate împotriva filosofului Anaxagora, ori acel Eutyfron, pe care Platon ni-l înfăţişează discutând cu Socrate despre pietate, în dialogul ce-i poartă numele.

Prezicerile şi culegerile de oracole nu puteau face faţă tuturor necesităţilor. La nevoie, particularii, dar şi cetăţile se adresau sanctuarelor unde funcţiona un oracol şi îi puneau întrebarea ce-i frământa. Atare oracole, ce profetizau la cerere, erau nenumărate în lumea greaca şi altele noi au luat fiinţă până în epoca romană. Nu toate se bucurau însă de aceeaşi reputaţie; departe de aşa ceva! Majoritatea aveau doar o audienţă locală, ca cel ce funcţiona în sanctuarul Demetrei, la Patras, în Ahaia: „Acolo există, 248

spune Pausania (VII, 21, 12), un oracol adevărat. Nu e consultat pentru orice, ci doar în ce priveşte bolnavii. Se atârna o oglindă de o sfoara subţire şi se coboară până la izvor, băgând bine seama sa nu se cufunde în apa, ci numai să atingă apa cu marginea. După ce s-au făcut rugăciuni zeiţiei şi s-a ars tămâie, se priveşte în oglindă, care-l arata pe bolnav viu ori mort”. Alte oracole beneficiau de un renume mai larg: de pildă cel al lui Amfiaraos, la hotarul dintre Attâca şi Beoţia, cel al lui Trofonios, la Leba-deea, în Beoţia, ori cel al lui Apolo din sanctuarul Branhizilor sau Didymeion, lângă Milet, în Ionia. Herodot ne spune că cele trei oracole au fost consultate în acelaşi timp cu cele de la Delfi şi Dodona de către Cresus, celebrul rege al Lidiei, care voia să verifice veridicitatea fiecăruia: singure oracolul lui Amfiaraos. şi cel de la Delfi i-au dat un răspuns satisfăcător.

Într-o vale retrasă din munţii Epirului, la Dodona, la douăzeci de kilometri sud-vest de lacul lanina, Zeus îşi

emitea oracolele, la poalele muntelui Tomaros, prin vocea stejarilor şi vântului. Niciun fel de urmă de construcţii din epoca clasică nu s-a păstrat; ele vor fi fost foarte sumare. Stejarul înalt şi sacru evocat de Uâise în Odiseea (XIV, 327 – 328) a dispărut şi el: doar un nuc mare se mai înalţă încă, nu departe de ruinele elenistice şi romane. Textele ne vorbesc însă de preoţii ce deserveau sanctuarul, Selii, care dormeau pe pământul gol şi nu-şi spălau niciodată picioarele, şi de trei profeţesc ce i-au povestit lui Herodot o legendă despre originea egipteană a oracolului, legendă căreia istoricul refuză să-i dea crezare. Zeus Naios vorbea prin intermediul frunzişului foşnitor la stejarilor, pe care preoţii îl interpretau. Mai exista şi un ah e de a cunoaşte voinţa zeului: Strabon este acela ce ni-l descrie. Corcireenii oferiseră sanctuarului un vas de bronz aşezat pe o coloană. Alături, Pe altă coloană, se ridica statuia unui copil ţinând un bici cu trei lanţuri de bronz: mişcate de vânt, lanţurile loveau vasul, iar ghicitorii traduceau vibraţiile în oracole. Iată pentru ce Calini ah în Imnul pentru Delos, la versul 286, îi numeşte pe Şeii „slujitorii vasului ce nu tace niciodată”. Aproape ca şi cum în zilele noastre clopotele ar fi puse să vorbească! Trebuie să credem că răspunsurile lui Zeu’s îi satisfăceau pe pelerini, de vreme ce din epoca homerica până în perioada romană Dodona a rămas un oracol cunoscut şi preţuit. Evident că situarea lui lăturalnică şi cu acces dificil, în mijlocul munţilor sălbatici ai Epirului, nu era de natură să încurajeze câtuşi de puţin cetăţile greceşti a trimite acolo delegaţi spre a-l consulta. O pioşenie aparte era însă păstrată faţa de acest străvechi oracol căruia oamenii de prin partea locului nu conteneau a-i pune întrebări naive privitoare la umilul lor destin personal. Săpăturile au scos la iveală, în afară de foarte frumoase statuete de bronz, un număr mare ele lamele de plumb, pe care sunt gravate

formule de consultare, obiecte ce se înşiruie cronologic din secolul IV până în epoca romană. Pe una din ele citim, de pildă, următoarele: „Heracleidas întreabă pe zeu dacă va avea urmaşi de la actuala lui soţie Egle”. Răspunsul nu a fost transcris.

Dar niciun oracol nu putea rivaliza cu cel de la Delfi. Sanctuarul lui Apoi o, agăţat pe latura sudică a Parnasului, sub faleza şuncilor Fedriade, oferă şi astăzi călătorului o vedere impunătoare asupra „aşezării stâncoase, în forma de teatru”, pe care Strabon (X, 4J7) o descria: „În faţa oraşului, în partea sudică, se ridică muntele Kirfis, cu pantele abrupte, între cele două, pe fundul unei văi strâmte, curge râul Pleistos”. Peste tot, povârnişuri abrupte ori stânci ascuţite: este cu adevărat Pyto stâncoasa, precum e denumită în Imnul homeric către Apolo. Ceva verdeaţă se aflã astăzi doar pe pantele dinjos de sanctuar, coborând către torent, acolo unde munca de veacuri a oamenilor a plantat măslini şi a defrişat cu târnăcopul câteva ogoare. Peisajul, cu denivelările lui puternice, este de o amploare 250

grandioasă: Delii se găseşte la peste bl-o în altitudine, vârful Fedr iadelor depăşeşte 1200 m, iar Kirfisul din faţă atinge aproape 900 m. Efectul nu este câtuşi de puţin opresiv: un cer larg se întinde deasupra coamei Kirfisului, escaladată în zigzag de drumul către Antikyra, pe golful corintic; partea superioară a văii Pleistosului se deschide larg către est, spre moderna Arahova, pe drumul către Livadia (Lebadeea), Teba şi Atena; în fine, dacă dinspre sanctuar vederea către vest este barată de înaintarea muntelui ce prelungeşte, la mai mică înălţime, stânca enormă pe care se afla Krisa (astăzi Hryso), este de ajuns să urci puţin sau să înaintezi către apus câteva sute de metri pentru a avea o privelişte asupra

munţilor Locridei, a câmpiei de măslini a Amfisei, a fundului golfului Galaxidi, unde se afla, în apropiere de Iţea, în antichitate, ca şi în zilele noastre, schela portuară ce deservea regiunea sanctuarului. Acesta este cadrul natural în care a prosperat oracolul cel mai vestit al lumii antice.

Homer nu-l pomeneşte decât o singură dată, în Odiseea (VIII, 79 – 81). Dar cu începere din secolul VII rolul sanctuarului devine considerabil. Este momentul colonizării şi, dn scrupul religios, viitorii colonişti nu riscă aventura fără să fi solicitat sfaturile unui zeu. „Există o singură colonie greaca, se va întreba mai târziu Cicero în De divinatione (I, 3), care să nu fi fost întemeiată fără intervenţia oracolului de la Delfi, ori de la Dodona sau al lui Ammon?” Delfi a avut pe departe cea mai numeroasă clientelă, aşa cum s-a putut vedea din povestea lui Băţos, la Cirene, ori a lui Ealantos, la Tarent. În ce priveşte epoca miceniană şi cea geometrică, săpăturile au scos la lumina doar construcţii foarte modeste, statuete grosolane din teracotă reprezentând o divinitate feminină cu braţele deschise («idolii în forma de corn lunar”), câteva bronzun mici figurând personaje masculine şi ceramica rf uz comun, în schimb, cu începere din veacul

descoperirile devin mai importante: scuturi de bronz cu reliefuri şi decor incizat, coifuri, ustensile de bronz şi mai ales trepiedele, cazane de bronz montate pe un suport cu trei picioare, ce aveau să constituie curând ofranda tradiţionalei făcută lui Apolo de la Delfi. Primul război sacru (600 – 590), eliberând Delfi de stăpânirea focidiană şi asigurând sanctuarului protecţia Am-Hcţioniei, a sporit şi mai mult faima oracolului. A doua parte a Imnului homeric către Apolo, numită şi Urmarea pitica, va fi fost compusa imediat după aceste evenimente, în secolul VII a fost construit un templu de piatră. El a ars în 548. Dar în

jurul lui mai bine de zece clădiri populau sanctuarul; în cea mai mare parte erau tezaure ridicate de cetăţile greceşti. Pentru a înălţa din nou templul s-a apelat la generozitatea publică, care s-a manifestat în chip strălucit. Subscripţiile curgeau de peste tot, iar cele ale curtezanei Rodopis, pentru care s-a ruinat la Năucra-tis fratele lui Salo, au fost primite cu aceeaşi bunăvoinţa, ca şi darurile faraonului filoelen Amasis: reputaţia oracolului, căruia Cresus îi trimisese mai înainte ofrande somptuoase, depăşise cu mult hotarele lumii greceşti. O puternica familie ateniană, cea a Alcmeonizilor, aflata pe atunci în exil, a luat asupra-i reconstruirea edificiului şi l-a terminat, către 510, într-o formă mult mai măreaţă decât fusese prevăzută.

În timpul războaielor persane, oracolul a fost cruţat în chip miraculos de invazie şi jaf, el îmbogăţindu-se cu ex – oto-urile grecilor victorioşi, S-a văzut cu altă ocazie cum, în decursul luptelor fratricide care au urmat, orgoliul cetăţilor se manifesta la Delfi prin ofrande rivale, în secolul IV, o nouă catastrofă, neîndoielnic o alunecare de teren, a distrus, în 373, templul Alcmeonizilor: şi de această dată solidaritatea grecilor s-a manifestat prin contribuţiile voluntare ale cetăţenilor şi particularilor. Refacerea, întrerupta sau amânată de al treilea şi al patrulea război sacru, s-a prelungit până în timpul lui Alexandru: noul templu, puţin deosebit de cel pe care-l înlocuise, avea să dureze până la sfârşitul anticrutaţii. Este cel pe care l-a văzut Pausania şi ale cărui câteva coloane au fost de curând înălţate de arheologii francezi, în veacul IV, în ciuda jefuirii bogăţiilor zeului de către focidieni, ofrandele au continuat să înfrumuseţeze sanctuarul: Teba şi Cirene, mai ales, au construit tezaure cu o arhitectură rafinată, care s-au adăugat celor deja ridicate de alte cetăţi greceşti în decursul secolelor precedente.

Această schiţă sumară a unei istorii pe care texte,

monumente şi inscripţii ne îngăduie s-o urmărim în detaliu lasă cel puţin să se înţeleagă cât de mare a fost prestigiul oracolului de la Delfi în epocile arhaică şi clasică. Zeul n-a intervenit numai în acţiunile de colonizare, ci şi în chestiunile religioase, care deseori erau în strânsă legătură cu cele politice. Când reformatorul Clistene a trebuit să dea câte un nume celor zece triburi instituite de el la Atena şi care înlocuiau pe cele patru tradiţionale, oracolului de la Delfi i-a încredinţat sarcina alegerii a zece dintre cele o sută ale eroilor propuşi să devină patronii (eponimii) acestor noi triburi. Deseori oracolul a avut poziţia sa proprie chiar în relaţiile dintre cetăţi, motiv pentru care cei ce nu erau avantajaţi de prezicerile lui l-au învinuit câteodată de parţialitate interesată, fie în profitul perşilor, în vremea războaielor medice, fie în favoarea Spartei, în a doua jumătate a secolului V, fie, în tine, spre beneficiul lui Filip al Macedoniei. Se insinua atunci că Pitia „medizează”, „laconizează” ori „filipizează”. Întemeiate sau nu, atare acuzaţii n-au prejudiciat câtuşi de puţin faima lui Apolo de la Delfi. În domeniul politic propriu-zis, rolul sau a constat mai degrabă în conferirea unei cauţiuni acţiunilor celor puternici decât în intervenţia directă în evenimente. Mai adânc implicat a fost doar prin intermediul Amfictioniei, cu ocazia războaielor sacre, în afara acestor împrejurări speciale, Delfi n-a fost decât un martor, nu un actor.

— Apolo, zeu al întregii cunoaşteri, a rămas cea înaltă autoritate religioasă şi morală, care indica mijloacele eficiente prin care se punea capăt vreunei calamităţi naţionale, ştergând urmele prihanei ce o pricinuia: aşa s-a întâmplat la Ta-sos, în cazul lui Teogenes, despre care am mai vorbit. Păstrător suprem al tradiţiilor religioase, expert în rituri de purificare, oracolul şi-a asumat, pe deasupra, şi o anumită formă de înţelepciune.

Două maxime erau înscrise pe intrarea templului: Cunoaşte-te pe tine însuţi şi Nu depăşi măsura. Sfaturi de morala comportamentală? Utila reamintire a limitelor pe care slăbiciunea omului le impune satisfacerii ambiţiilor şi poftelor sale? Avertisment împotriva lipsei de măsură, a acelei byhris căreia i-au căzut victima atâţia tirani? Sau cugetare mai adâncă, preconizând introspecţia şi asceza? Lămuririle adevăratului sens al acestor precepte nu avem a le căuta în rândul clerului de la Delfi, nici în răspunsurile oracolului. Pentru gloria delficului Apolo este suficient ca, după Eschil şi Pindar, Socrate şi Platon au meditat asupra acestor maxime: zeul numit în Statul (IV, 427 c) „tradiţionala călăuza a conştiinţei tuturor oamenilor" s-a vădit îndeajuns prin însuşi acest fapt.

Cum era consultat oracolul? Până acum o ştim doar aproximativ. Nu era îngăduit să se pună întrebări decât în anumite zile favorabile, destul de puţin numeroase pentru ca în sanctuar să se formeze o coadă, în schimbul serviciilor făcute zeului sau cetăţii, delfienii puteau acorda privilegiul promantiei, adică prioritate de consultare: era o favoare apreciată, pe care beneficiarii o comunicau cu plăcere printr-o inscripţie, ca cea pe care cetăţenii din Chios au pus să o graveze, în secolul IV, pe altarul templului mare, altar ridicat pe cheltuiala lor. Consultanţii achitau o sumă în bani, pelanos, denumita astfel fiindcă ea înlocuia prăjitura rituală (sensul propriu al cuvântului pelanos} ce servise în vremurile vechi drept ofrandă prealabila. Această taxă putea diferi de la o cetate la alta, după acordurile încheiate cu delfienii. Ea era mult mai mare când consultaţia era solicitată de un oraş şi nu de o!

persoană particulara. Se aducea apoi un sacrificiu, o capră, după Plutarh. Înainte de a fi sacrificată, era stropită cu apă rece: dacă nu tremura sub duşul făcut, se credea că zeul refuză să răspundă şi consultarea nu mai avea loc. În

caz contrar, consultanţii erau introduşi în templul unde avea să fie dat oracolul, după ce mai înainte înmânaseră textul scris al întrebării.

Starea de distrugere în care se află templul nu a permis recunoaşterea cu precizie a locurilor. Se ştie doar că exista, ca în majoritatea templelor greceşti, un vestibul şi o sală mare, în fundul căreia se deschidea lăcaşul oracular, acesta nelăsând niciun fel de urmă în teren. El era situat la un nivel inferior, deoarece textele ne spun că se cobora. Era vorba de o subterană propriu-zisă ori se coborau doar câteva trepte? Niciun fel de indiciu nu ne îngăduie să precizam. Consultanţii se pare că nu ajungeau până la partea cea mai retrasa, adevăratul adyton, locul în care intrarea era interzisă şi unde se afla Pitia. Rolul acestei profeţesc, instrument al zeului, nu este în întregime lămurit. Aleasă dintre delfiene, ea trăia castă şi retrasă din momentul când era desemnată pentru atare funcţie, în timpul consultaţiilor, ea se aşeza pe un trepied, în adyton, lângă o piatră sacră în formă de cupolă, numită „buric” (omfalos) şi despre care se credea că marchează centrul pământului. În adyton se afla o crăpătură în stâncă, din care, după unii autori, ar fi ieşit o emanaţie capabilă să suscite delirul profetic. Ca să fim drepţi, chiar realitatea acestei emanaţii este foarte îndoielnică: probabil că ea n-a existat decât în imaginaţia celor prezenţi, care o asociau cu prezenţa divină. Şezând pe trepied, Pitia mesteca frunze de laur şi bea din apa unui izvor sacru, Casotis, care ţâşnea de undeva, puţin mai sus de templu, şi care, după Pausania, reapărea în adyton după ce străbătea un traiect subteran. Apoi profetesa intra într-un fel de transa şi bolborosea cuvinte confuze. Deoarece majoritatea oracolelor delfice păstrate sunt în ver Sun> trebuie să admitem că vaticinaţiile Pitici

„Nosoun-H 3 p „«p”, „/a o”:

dv ra, s
nu, qo în D o ou.
™
Ion i5. îi tem: S
1. Taurul Corcirei
2. Baza arcadiemloi o.
3* Statuia
n
5. Oiranda lui – Maraton.
6. Baza de la g ftllor, în
13. Tezaurul tebanilor
14. Tezaurul zis al Potideei
15. Tezaurul atenienilor l G. Buleuterion
17. Tezaurul cnidienilor
18. Tezaur „eolic anonim”.
19. Stânca Sibilei
20. Sfinxul naxienilor
21. Porticul atenienilor
22. Tezaurul corintienilor
23. Tezaurul Cirenci
24. Prytaneu
23. Trepiedul plateenilor
26. Carul rodienilor
27. Marele altar al lui
Apolo, ofrandă a Ciiiosului
28. Trepiedele lui Gelon, Hieron, Polyzalos şi Trasibul, fiii lui Dei-nomenes
29. Palmierul de la Eury-medon
30. Templul lui Apolo
31. Locul unde a fost descoperit Auriga
32. Vânătoarea lui Alexandru, ofranda Craterului
33. Scena teatrului
34. Orchestra şi cavea teatrului
35. Ofranda tesalianului Daohos

36. Temeriosul lui Neoptolem
37. Porticul lui Atalos I 38. Leslie a cnidienilor

Sanctuarul este în esenţa o bucată de teren (temenos) consacrată zeului şi delimitată fie prin simple pietre de hotar, fie printr-o incinta. La Delfi, Apolo dispune de un patrulater de 130 X1 190 m., închis cu un zid (peribol) solid şi bine ţesut şi, străbătut de mai multe porţi. Terenul, care se întinde până la imediata vecinătate a falezei Fedriadelor, este în pantă accentuata. Mai multe ziduri mari de susţinere au permis amenajarea unor terase legate între ele de drumul principal numit „Calea Sacră". Ea traversează sanctuarul de la marea poarta de jos, dinspre est, până la esplanada templului, descriind două bucle succesive. De o parte şi de alta a acestei căi se aliniază „tezaurele" construite de oraşele greceşti Siciona, Sifnos, Teba, Atena, Siracuza, Cnidos, Corint, Cirene şi altele încă, la care se adaugă construcţiile similare ale celor două oraşe etrusce, Cere şi Spina. În afară de monumentele amintite, interesul pelerinilor era atras de sculpturile mulţimii de ofrande. Le-am evocat deja pe cele ce se sfidau reciproc în apropierea intrării sanctuarului.

Templul domina panta de pe înălţimea terasei sale cu două etaje, fiecare din ele susţinut de câte un zid. Zidul de jos, numit poligonal din pricina modalităţii de finisare a paramentului exterior, datează din a doua jumătate a secolului VI, El este acoperit de inscripţii, în cea mai mare
258

parte acte de eliberare a sclavilor, datând din epoca târzie. Pe latura lui sudică se sprijinea Porticul atenienilor, ce adăpostea prăzile războinice şi navale din veacul V. în faţa acestui portic. Calea Sacră se lărgeşte, formând o mică piaţă aproape rotundă, numită Arie: acolo se juca, din opt în opt ani, drama sacră Stepterion. Prin porţiunea terminală a Căii Sacre, ce trecea pe lângă trepiedul

comemorând bătălia de la Plateea, se ajungea pe esplanada templului, mărginită de eţ-voto-uri: cele patru trepiede de aur închinate prin 480 – 470 de către Gelon şi Hieron, tiranii Siracuzei, şi de către fraţii lor (au fost transformate în monede de aur de focidieni în cursul celui de al treilea război sacru), palmierul de bronz, dedicat de atenieni după victoria de la Eurymedon, Apolo colosal, numit Sitalcas, statuie de bronz înaltă de peste 15 m. Şi zeci de alte ofrande, printre care statuia aurita a curtezanei Fryne, lucrată de iubitul ei Praxitele. În faţa intrării templului, la care se ajungea pe o rampa, se înălţa altarul oferit de oraşul Chios. Templul însuşi, de tip curent în Grecia, era înconjurat cu o colonadă dorică având şase coloane pe laturile mici şi 15 pe cele lungi, totul formând un patrulater de 24 x60 m. Fiecare coloană avea aproape 11 m. Înălţime. Exceptând amenajările prevăzute în fundul cellei, pentru consultarea oracolului, şi despre care ştim prea puţin, planul interior e conform tipului obişnuit: o anticamera sau pronaos, în care se accede printr-un portic cu două coloane între zidurile laterale, apoi o sală mare, numitacella, în care se află statuia de cult. Această încăpere constituie elementul esenţial al edificiului deoarece rostul templului este să adăpostească statuia zeului, în fine, în partea din spate, opistodomul, un fel de portic simetric pronaosului, ce nu comunică însă cu cella. Peste tot în templu se află ofrande, dintre care unele îşi aveau povestea lor, ca de pildă tronul de fier în care se aşeza Pindar, ori statuia de bronz a 59 K – omer având înscris pe soclu oracolul obscur o tmut de poetul dornic să afle numele patriei

l sale. În afară de acestea, şi în mod cu totul excepţional, în cella se mai aflau două altare, unul închinat lui Poseidon (Cutremurătorul p amintit lui y după cum îl numeau grecii, era cinstit la Delfi, unde cutremurele erau

frecvente) şi altul lui

Apolo însuşi.

Deasupra templului se întindea o regiune toarte afectată de catastrofa din 373: alunecările de teren şi prăvălirile stâncilor care au distrus templul Alcmeonizilor au devastat în acelaşi timp toată zona nordică a sanctuarului. Acolo, în spatele zidului de susţinere, construit după catastrofa spre a proteja noul templu, au fost găsite fragmentele grupului statuar din care făcea parte celebrul Auri ga, el însuşi rămas aproape intact printr-un rar capriciu al sorţii. Ceva mai sus, colţul nord-vestic al sanctuarului a fost ocupat la începutul epocii elenistice de teatrul pe care-l vedem astăzi sub forma căpătată în urma unei restaurări efectuate în perioada romană. Alături, către est, un mic temenos şi un minuscul lăcaş erau închinate lui Poseidon, în mijlocul blocurilor de piatra pe care mâniile sale le-au desprins din Fedriade, iar mai departe, într-alt temenos cuprins şi el în cel al lui Apolo, era venerat mormântul lui Neoptolem, fiul lui Ahile, mort la Delfi sub loviturile delfienilor, după cum ni se spune în Andromaca lui Euripide (versul 1C85 şi următoarele), în fine, în partea cea mai înaltă a sanctuarului, lângă zidul de nord, se află pavilionul, sau leshe, a cnidienilor, ce adăpostea celebrele picturi ale lui Polignot, descrise în amănunţime de Pausania.

Aşa arata un mare sanctuar grec clasic unde, în jurul divinităţii principale, îşi aflau de obicei adăpost multe alte culte. Numeroase construcţii se ridicau în jurul templului sau templelor: altare, tezaure, adăposturi pentru pelerini, construite în decursul vremurilor într-o dezordine ce trăda absenţa oricărui plan de ansamblu. Fiecare monument era conceput pentru el însuşi şi nu ca o parte a totului. Erau luate în consideraţie doar convenienţele religioase şi necesităţile de ordin practic. Grija pentru frumos

răspundea mai întâi Dorinţei de a-l cinsti pe zeu, apoi celei de a uimi pe spectator şi de a eclipsa monumentele învecinate, fără niciun fel de preocupare pentru armonizarea cu acestea. Abia în epoca elenistica, la început sub influenţa arhitecţilor Pergamului, au prins contur principiile urbanismului monumental: pe Acropola Atenei, pătrunzând în sanctuar după ieşirea din Propilee, din Partenou nu se vedea decât partea de sus a faţadei posterioare, restul fiind ascuns de construcţii secundare, astăzi dispărute. Chiar faimoasa friză, pe care o admiram de aproape în muzeele noastre, era abia vizibila şi foarte prost luminată, la extremitatea superioară a zidului exterior al cellei, în umbra colonadei peristilului: ele acest lucru ne putem da seama privind partea vestică a trizei, aflata încă la locul ei, deasupra intrării opistodomului. N-a fost, din acest motiv, sculptată cu mal puţină grijă: era vorba de a-i fi pe plac zeiţei! Aceeaşi remarcă pentru ofrandele ce se îngrămădeau în toate spaţiile disponibile, fără niciun fel de preocupare de dispunere sistematică. Abia ne putem imagina mulţimea acestor ex-voto} majoritatea de bronz, ce se numărau cu sutele: toate au fost jefuite de barbari sau distruse de creştini, iar supravieţuirea unei statui ca Aur i ga este cu totul excepţionala (şi totuşi caii şi carul au dispărut aproape în întregime). Dar enumerările foarte detaliate ale lui Pausania, cu toate că nu constituie decât o selecţie a monumentelor ce le-a avut sub ochi, ne permit să ne imaginăm într-o oarecare măsură extraordinara dezordine a unui sanctuar supraîncărcat de ofrande, unde privirea era solicitată din toate părţile, fie de strălucirea a. une a bronzurilor, pe care o curăţire sistematica, bine cunoscută din inscripţii, le ferea de orice patina, fie de sculpturile în marmură, pictate în culori vii, care animau frontoanele, metopele sau înzele principalelor edificii. Să adăugăm

acestora mulţimea pelerinilor, coşurile negustorilor 261 r-l. măgarii şi catârii, animalele de sacri-leiu, numeroasele păsări ce-şi aveau cuiburile la acoperişurile templelor şi pe care tânărul Ion,} a începutul piesei lui Euripide, le vâna cu săgeţile. Să adăugăm, în fine, ghirlandele de flori, parfumul de tămâie, mirosul cărnurilor fripte, chemările şi strigătele şi vom reconstitui aspectul acestor incinte sacre, unde poporul grec îşi dădea întâlnire spre a găsi la zeii, cinstiţi cu credinţa lui «aivă, o părere despre ce urma să facă sau o uşurare a suferinţelor sale.

Speranţa în vindecare a fost dintotdeauna una din cauzele cele mai temeinice ale credinţei religioase, în caz de boală, grecii se adresau în mod firesc zeilor lor. Zeul local, oricare ar fi fost el, constituia o primă instanţă. Dar mai ales Apolo trecea drept vindecător, multe din epitetele sale cultuale făcând aluzie la această calitate: Pean, Epikttrios, Alexikakos, Akesios. Unii eroi îndeplineau şi ei atare rol: în Attica exista în secolul IV un Erou Medic ce nu era cunoscut decât sub acest nume. Cu începere de la sfârşitul veacului V faima acestor vindecători a fost eclipsată de o divinitate specializată în asemenea treburi: Askle-pios. Izbânda noului zeu reiese limpede din cazul lui Sofocle: acesta fusese preot al unui erou tămăduitor, foarte puţin cunoscut de noi, numit Alkon, ori poate Amynos, apoi a devenit şi un adept al cultului lui Asklepios, a compus un pean în cinstea zeului şi a găzduit la el statuia sa, când atenienii au adus-o în 421 de la Epidaur, înainte de a fi aşezată în sanctuarul amenajat în apropierea teatrului lui Dionysos, pe coasta sudică a Acropolei. Aşadar, încă din acea vreme Asklepios se afla înaintat în rândul zeilor, în timp ce Pindar, în 474, pe când compunea Py-tica a III-a, vorbea despre el ca despre un erou, fiu al lui Apolo, crescut în cunoaşterea medicinii de către centaurul Chiron şi în cele din urmă trăsnit de Zeus pentru a fi călcat legea

naturii, înviind un mort. Referitor la el formula poetul teban admirabila maximă: „Nu năzui, suflet al meu, către nemurire, ci istoveşte câmpul posibilului!” 262

Venerat la Epidaur, în Argoiida, într-un sanctuar al lui Apolo, Asklepios a trecut curând pe primul loc. Ren urnele său crescu graţie unor vindecării spectaculoase. Tot atunci, în ultimii treizeci de ani ai veacului V, s-a constituit, graţie lui Hipocrate din Cos, medicina clinică. De la Epidaur, noul cult s-a răspândit în lumea greaca cu o surprinzătoare rapiditate: la Atena şi ia Pireu (loc în care Aristofan, în Plutos, jucat în 388, plasează vindecarea lui Plutos cel orb), la Delfi, la Pergam, la Cirene (unde Asklepionui de la Balagrai a fost întemeiat încă din secolul IV), la Cos, patria lui Hipocrate, loc în care se dezvoltă o importantă şcoala medicală. Sanctuarul de origine de la Epidaur a rămas cel mai celebru şi cel mai frecventat: un templu frumos, o rotonda misterioasă datorată arhitectului Policict cel Tânăr, un teatru construit de acelaşi, precum şi numeroase edificii cultuale stau mărturie a prosperităţii acestuia în veacul IV. Credinţa pelerinilor şi speranţele lor deveneau şi mai puternice la citirea vindecărilor miraculoase săvârşite de zeu, pomenite de inscripţiile din secolul IV, văzute de Pausania şi regăsite în parte: ne sunt astfel relatate în detaliu 66 de miracole ale lui Asklepios, de la vindecarea unei copile mute, la slobozirea unei lehuze ce-şi purta de cinci ani sarcina, ori la eliminarea unui calcul sau a unui limbric. Constatăm că zeul îşi extinde bunăvoinţa până la miraculoasa reparare a unui vas spart prin cădere! Puţine texte sunt mai elocvente asupra naivei pietăţi greceşti ca aceste istorioare încurajatoare redactate ele vreun funcţionar necunoscut, inspirat din arhivele sanctuarului sau glosând pe marginea unor ofrande vechi, al căror sens nu-l pricepe întotdeauna.

Sumară trecere în revistă a principalelor fapte de

cult ne-a arătat în ce măsură se simţea poporul 8 rfte> în epocile arhaica şi clasică, apropiat de 2 en să-i Aceştia, în mulţimea lor aproape infinită, i se vădeau peste tot, în forţele naturii, ca şi în viaţa sociala. Fiecare divinitate a unui loc ori a unui grup răspundea cu o remarcabilă supleţe nevoilor fundamentale ale omului şi se dovedea binevoitoare faţă de variatele lui doleanţe. Atare polivalenţă a divinului constituie una din trăsăturile politeismului elenic pe care mitologia raţionalistă ni l-a estompat cel mai mult, organizând un Olimp ierarhizat şi specializând sistematic atribuţiile devine. Ea apare totuşi limpede în cazul marilor zeităţi civice sau, cum se spune, poliade, care ocupă locul de frunte în oraşe. La Atena era Palas; la Argos şi la Samos, Hera; la Sparta, Milet şi Cirene, Apolo; la Efes, Arte-mis; la Tasos, Herakles; la Lampsacos, Priap etc, întâietatea locală este consecinţa unor specificităţi istorice, dar se constată că dincolo de varietatea legendelor şi tradiţiilor cultuale, divinitatea majoră, oricare ar fi fost ea, asumă aproape peste tot aceleaşi funcţiuni esenţiale de protectoare a grupului social. Faptul se va traduce în l epoca elenistică prin participarea personală a zeului la administrarea cetăţii, atunci când, în lipsa oricărui cetăţean capabil să facă faţă cheltuielilor magistraturii supreme, zeul însuşi (împreună cu tezaurul sau sacru) prelua magistratura eponima şi cu acest titlu figura timp de un an în fruntea documentelor oficiale.

Dar astfel de întâietate nu este mereu întâlnită şi chiar acolo unde e limpede, ea nu dăunează proliferării cultelor, însuşi calendarul care orânduieşte viaţa statelor şi care diferă de la unul la altul este în fond un calendar al sărbătorilor religioase, a căror celebrare regulată marchează ciclul anotimpurilor. Aşa cum oraşul şi mediul rural sunt presărate cu sanctuare, cursul lunilor este în

acelaşi chip jalonat de ceremonii sacre, ce sunt tot atâtea repere ale măsurării scurgeni timpului. Când din întâmplare, drept urmare a calculelor astronomice eronate, se produce un decalaj mult prea evident între calendarul oficial şi mersul soarelui are loc o încurcătură apreciabilă, ca cea de la Atena, de prin 430, când astronomul şi geometrul Meton a reformat calendarul. „Voi, atenieni, spune Aristofan în Norii, 2 i nu «înteţi în stare să respectaţi curgerea firească a zilelor, ci o daţi peste cap!” (versurile 615 – 616). Aşa stând lucrurile, Tucidide, spirit riguros, n-a vrut să situeze în timp, după un calendar nesigur, faptele relatate, ci le-a raportat numai la începutul anotimpurilor.

Aşadar, pentru grec universul material, ca şi cel mental, sunt în întregime pătrunse de sacru. Diversitatea manifestărilor divine permite fiecăruia să reţină ceea ce se potriveşte firii şi obiceiurilor sale, precum şi împrejurărilor. Alături de marile divinităţi panelenice, ale căror nume se impun tuturor, dar ale căror epitete indică particularismul unor însuşiri speciale, există o multitudine de zei minori, legaţi de un colţ de pământ şi a căror faimă e departe de a depăşi hotarele locului. Printre ei, eroii formează o categorie numeroasă şi originală. Multă vreme s-au purtat discuţii spre a se şti dacă e vorba de vechi divinităţi ce şi-au pierdut statutul divin sau de muritori ce au atins condiţia Nemuritorilor. Şi una şi cealaltă explicaţie sunt valabile, după caz; totuşi, în epoca istorică, fenomenul eroizării unui muritor este bine atestat de nenumărate exemple, întemeietorii oraşelor-colonii au primit deseori onorurile eroizării, acestea fiindu-k aduse la mormânt, de multe ori situat în centrul cetăţii, în agora. Cazul Amfipolisului este tipic: când trupele lui Brasidas au smuls atenienilor oraşul şi Brasidas a căzut apărându-l triumfător împotriva unei expediţii comandate de Cleon, amfipolitanii

l-au înmormântat în piaţa mare, „au delimitat un sanctuar în jurul mormântului, i-au acordat onorurile eroice, cu jocuri şi sacrificii anuale”, considerându-l apoi ca un adevărat întemeietor al cetăţii lor (Tucidide, V, 11). Cu timpul atare onoruri au fost oferite şi celor în viaţă. Este ceea ce au vrut să facă tasienii pentru Agesilau, primind, după cum ne spune Plutarh, un răspuns ironic din partea regelui: „Tasienii, cărora Agesilau le-a făcut mari servicii, i-au ridicat un templu şi l-au aşezat în rândul 54 *5 zeilor, apoi i-au trimis o ambasadă să-i aducă

O credinţă religioasă atât de deschisă noilor forme ale divinului nu se putea vădi ostilă divinităţilor străine, în măsura în care introducerea acestora nu punea în primejdie fundamentele înseşi ale statului. De fapt, grecii, de-a lungul întinsei lor istorii, n-au încetat niciodată să primească noi zei, de la începuturi până la întronarea creştinismului, în epocile arhaică şi clasică însă, atare adopţiuni presupuneau şi o asimilare la formele tradiţionale ale gândirii religioase elenice. Caracteristica deosebit de importantă a acestei gândiri era extraordinara ei aptitudine de a regăsi cunoscutul sub necunoscut, de a recunoaşte familiarul sub haina exoticului. Nimeni altul decât istoricul Herodot nu dă o mai limpede expresie respectivei tendinţe, atunci când se apleacă cu o curiozitate plină de simpatie asupra obiceiurilor religioase ale barbarilor. Nu i-a trecut prin gând că aceste popoare puteau adora alţi zei decât cei ai panteonului grecesc: îi era de ajuns descoperirea echivalării profunde ce nu-i scăpa, în ciuda deosebirii de nume şi a particularităţii riturilor. Motiv pentru care, de pildă, credea că depistase cultul Atenei la populaţiile din Libia (IV, 180 şi 189). Şi mai mult încă: tot din această pricină, în cartea a II-a a Istoriilor, ne înfăţişează un tablou atât de bizar al religiei egiptene, asimilând imediat, fără niciun fel de ezitare, pe

fiecare divinitate locală unui zeu grec: pentru Herodot Neit este Atena; Bas-tit e Artemis; Isis e Demetra; Ra este Helios; Uto este Leto; Set este Ares; Osiris este Dionysos; Honsu este Herakles; Hathor este Afrodita; Amon este-Zeus. Din această cauză grecii au adoptat fără dificultate cultul lui Zeus Amon, cu începere din veacul V, drept urmare a asimilării între zeui-suprem al egiptenilor aşa cum era el adorat n sanctuarul său oracular din oaza Siwah, şi zeul suprem al egiptenilor, aşa cum era el adorat Qin Cirene în aşezarea lor din Libia. Un proces similar a avut loc şi în cazul zeiţei tracice Ben-267 asimi-al de Herodot cu Artemis (IV, 33), S1 care avea imediat după aceea, de prin 429

deopotrivă loc în rândul credinţelor lor la ceea ce numeau ei demoni. Nu există termen religios mai puţin precis decât acesta. Cuvântul demon poate fi foarte bine aplicat unui zeu şi uneori apare, la scriitorii târzii, dar deopotrivă şi la Homer, ca simplu echivalent al lui te os, „zeu”, mai ales când e vorba să se desemneze divinul printr-o noţiune generală ori colectivă. El se foloseşte însă, în special, pentru a denumi fiinţe supranaturale puţin diferite şi de rang inferior prin raport cu marii zei tradiţionali: la Hesiod, când e vorba de oamenii vârstei de aur, sau în alte părţi, de cutare ori cutare mort divinizat, sau chiar de Agatos Daimon, demon binefăcător al căminului familial, reprezentat de preferinţă sub forma unui şarpe. Se deschide astfel un câmp larg imaginaţiei creatoare în materie de credinţă religioasă. Alături şi sub învelişul cultelor tradiţionale, cu solide fundamente rituale, universul sacrului tolera tot felul de credinţe individuale, cu singura condiţie de a nu încerca zdruncinarea temeliilor corpului social. Atare varietate, atare im” precizie, atare incertitudini au contribuit desigur nu puţin la vitalitatea religiei greceşti, ce-şi putea uşor reîmprospăta ori

îmbogăţi conţinutul ei spiritual, beneficiind totodată de permanenţa riturilor: aşezată pe soclul tradiţiilor, ea nu ştia ce sunt dogmele.

Este lesne de înţeles că în aceste condiţii marile inovaţii ale gândirii în materie de religie s-au putut manifesta de timpuriu fără să provoace mult scandal, în măsura în care ele se limitau la domeniul speculativ, într-o religie fără dogme, fără casta sacerdotală, fără cărţi sfinte, aprecierea individuală se bucura de o mare libertate. Grecii n-au abuzat, profitând de ea. Am semnalat deja, P ce-i priveşte pe poeţi, marea independenţă faţă de miturile tradiţionale, pe care le modificau fără ezitare după bunul plac al fanteziei sau al preferinţelor lor morale. Am mai văzut cum extrema mliaritate în care poporul grec trăia cu zeii săi îl incita să-i zeflemisească fără niciun fel de dar, prezicătorii de meserie şi în special Diopei-tes l-au atacat cu înverşunare, după ce au făcut să fie adoptat de popor un decret ce autoriza traducerea în justiţie a celor ce nu credeau în zei ori pretindeau că răspândesc adevărul despre natura fenomenelor cereşti. Duşmanii lui Pericle au profitat pentru a încerca să-l lovească prin unul din apropiaţii săi: speriat, Anaxagora a părăsit oraşul. Şi totuşi mulţi atenieni din acea vreme, începând cu Alcibiade, nu-şi ascundeau scepticismul religios pe care li-l inspiraseră lecţiile unui Anaxagora sau ale unui Protagora: n-au fost însă urmăriţi pentru atâta lucru. Spre a stârni, în materie de religie, mânia statului trebuia, fie un motiv politic, pentru care lipsa de credinţă nu constituia decât un pretext, fie un sacrilegiu real, ca parodierea misterelor de la Eleusis, la care a participat şi Alcibiade, ori mutilarea hermeşilor, faptă ce a dezlănţuit mânia atenienilor în ajunul plecării în expediţia din Siciilia. În atare cazuri justiţia ateniană acţiona cu severitate: ea a urmărit astfel pe Diagoras din Milo, în 415, pentru sacrilegiu faţă de

mistere şi a pus preţ pe capul acestuia după ce părăsise Atena. Dintr-un celebru discurs al lui Lisias se ştie că o pedeapsă severă aştepta pe oricine ar fi distrus, fie chiar fără voie, unul din măslinii închinaţi zeiţei Atena: Aristotel ne informează că la început legea prevedea chiar pedeapsa cu moartea. Conştiinţa populară avea sentimentul că profanarea comisă de vinovat, rămasă nepedepsită în chip exemplar, ar stârni mânia divină, întreaga cetate având de suferit. Se intenţiona aşadar sancţionarea mai mult a unui delict împotriva unităţii cetăţeneşti decât a unuia de opinie.

Aşa au stat lucrurile şi în cazul procesului lui Socrate din 399. Ne amintim că filosoful fusese acuzat de coruperea tineretului, de faptul că nu crede în zeii cetăţii şi că introduce noi zeităţi. Acuzaţia era susţinută de un tânăr lipsit de notorietate, Meletos, sprijinit de un om politic, Any-tos, care în cursul anilor precedenţi jucase un rol 1 însemnat în partidul democrat. Socrate a fost condamnat cu 280 de voturi contra 220, tribunalul fiind alcătuit din 500 judecători: cu aproximativ 30 da voturi ar fi fost achitat. De ce atare condamnare a unui înţelept pe care Pitia îl desemnase ca cel mai ştiutor dintre oameni? Cum ne putem explica hotărârea judecătorească ce trece, încă de pe vremea scrierilor lui Platon şi Xenofon în favoarea lui Socrate, drept ruşinea de neşters a democraţiei ateniene? Cercetarea împrejurărilor în care a avut loc procesul ne îngăduie să răspundem uşor.

Respectabilii cetăţeni ce formau tribunalul He-liaiei, şi a căror anticipata caricatură este Filocleon al lui Aristofan din Viespile, au reţinut fără ezitare împotriva lui Socrate vina de a fi contribuit, prin conversaţiile şi prietenia sa, la formarea unora din ambiţioşii cu sânge rece de pe urma cărora Atena suferise atât în ultimii cincisprezece ani: Al-cibiade, promotorul expediţiei

dezastruoase din Sicilia, apoi foarte zelos sfătuitor al Spartei împotriva propriei sale patrii; Critias, cinicul şi avidul şef al Celor Treizeci, care a pricinuit moartea atâtor atenieni după ce răsturnase democraţia. Relaţiile ce uneau pe unul şi pe celălalt cu Socrate erau de toţi cunoscute şi judecătorii erau scuzabili de a fi trecut în parte asupra maestrului responsabilitatea erorilor comise de discipoli. Cu atât mai mult cu cât de-a lungul anilor tinereţii, prietenii lui Socrate n-au ascuns acele gusturi ale lor pe care cumsecadele popor al Atenei nu le aprecia: prejudecăţi favorabile Spartei, considerată drept o cetate mai bine condusă decât Atena; o curiozitate filosofică şi o virtuozitate dialectică pe care exemplul maestrului lor le dezvoltase foarte mult şi care în conversaţie le conferea o superioritate atât de netă asupra interlocutorului încât acesta era obligat să rămână în umbră; o libertate de spirit care, dimpreună cu entuziasmul juvenil, îi făcea să pună în discuţie certitudinile cele mai temeinic aşezate; în fine – şi lucrul nu era lipsit de importanţă – o tendinţă mărturisită către pederastie, amorul „dorian" atât de preţuit la Sparta, despre care se discuta cu 2

predilecţie în micul lor grup, precum o dovedeşte limpede Banchetul lui Platon, şi care era practicat fără niciun fel de jenă. Or, atenianul de mijloc. aşa cum reiese clar din lectura lui Aristofan, nutrea pentru astfel de viciu deopotrivă dezgust şi dispreţ: în acesta el vedea, nu fără dreptate, în afara unei dereglări psihice şi a simţurilor, semnul de recunoaştere al unei „fraternităţi" aristocratice, al unui cerc cu vederi politice de care democraţia trebuia pe bună dreptate să se teamă. Toţi aceşti tineri prea mulţumiţi de ei înşişi, aparţinând în cea mai mare parte familiilor celor mai bogate din Atena, stârneau doar simpatie persoanelor din grupul lor. Ostilitatea ce-o insuflau era trecută asupra lui Socrate, pe care-l

înconjurau cu o veneraţie greu de înţeles pentru profan. Acuzaţia de corupere a tineretului părea astfel întemeiată pe baze solide: prin scrierile cumsecadelui Xenofon şi ale lui Platon, aureolat de întregul său geniu, nu mai auzim astăzi decât glasul uneia din părţile vestitului proces.

În afara acestor împrejurări ce sunt invocate mai mult ca scuze decât ca justificări, exista procesul religios care în acelaşi timp era şi un proces civic. Şi aici realitatea trebuie privină în faţă, fără a lua prea grabnic partea urii indignate a discipolilor loviţi în admiraţia lor faţă de un maestru ce ştiuse să-i farmece. Reprezenta oare Socrate un pericol pentru echilibrul moral şi politic al democraţiei ateniene? Putem răspunde fără ezitare că da. Citind primele dialoguri ale lui Platon, mai degrabă decât mediocra hagiografie a Amintirilor. Socrate apare ca un sofist foarte abil, capabil să ţină în şah pe cei mai şireţi, un Protagora, un Gorgias, prin folosirea unei dialectici superioare, ea însăşi nedescotorosită de procedee discutabile, ca de pildă echivocul asupra diverselor accepţiuni ale unui termen. Socrate se foloseşte de această armă, PÎ care o manevrează ca un virtuoz, pentru a-şi pune interlocutorul în contradicţie cu el însuşi, demonstrându-i că nu mai poate fi sigur de nimic, 27 î 5°7 i-e Pun con-odă şi care este probabil punctul de plecare necesar oricărei filosofii adevărate, dar care impusă unui spirit insuficient de puternic îl poate dispune la scepticism ori la descurajare sau chiar la renunţarea la orice scrupul. După distrugerea totală ar trebui să urmeze reconstrucţia; or. Socrate nu trage niciodată nicio concluzie. El îndeamnă la îndoială, fără să propună vreo certitudine. Desigur, nobila-i viaţă de gânditor şi cetăţean, participarea fără rezervă la serviciul militar şi la sarcinile civice (ca în cazul afacerii Arginuselor), dezinteresul, sărăcia şi respectul său religios faţă de lege, iubirea lui pentru dreapta judecată şi adevăr,

chiar cu preţul propriului cap, sunt admirabile exemple asupra cărora generaţiile n-au contenit să mediteze. Dar câţi îl vedeau astfel dintre contemporani, cu excepţia celor apropiaţi? Lumea reţinea, în ce-l priveşte, aspectul exterior, silueta pitorească evocând un Silen, îndemânarea cu care manevra problemele dificile, îndoiala veşnic pusă în frunte, lipsa nedezminţită a oricărei concluzii pozitive. Ea îl confunda lesne cu filosofii naturii, ca Anaxagora, condamnat odinioară pentru impietate, ori cu sofiştii, ca Protagora, şi el exilat din pricina scepticismului său distructiv. Este adevărat că Socrate făcea deseori aluzie la acea voce lăuntrică, la acel demon familiar care-l sfătuia în împrejurări grele şi a cărui intervenţie o socotea drept manifestarea unui zeu. Ideea însăşi a comuniunii intime şi secrete cu divinitatea, în afara oricărui ritual concret, deconcerta mulţimea: se vedea în aceasta un ştiu ce ameninţare a religiei tradiţionale, ca şi cum străvechii protectori ai cetăţii urmau să cedeze într-o zi locul acelui zeu necunoscut. Cum ar mai fi putut dăinui structurile statului, clădite toate pe riguroasa şi benevola participare la culte, dacă cetăţenii de mâine, zdruncinaţi în convingerile lor de învăţătura lui Socrate, ar fi început să se îndoiască de toate, fără a avea alta resursă decât acea stranie voce tainică pe care un singur bătrân pretindea că o aude în adâncul inimii sale?

Nu ştiu dacă aceste argumente au fost înfăţişate de către Meletos, Anytos şi Lycon tribunalului heliaştilor. Este însă probabil că mulţi dintre judecători le-au luat în consideraţie, în decursul pledoariilor, înainte de a lăsa să cadă în urna de bronz, în care erau strânse voturile, jetonul cu tijă plină, care achita, ori cel cu tijă tubulară, care condamnă. Că 220 din cei cinci sute de membri ai tribunalului au preferat tija plină, votând mai degrabă pentru eliberarea unui om drept decât pentru a face din el

un caz în aparenţă folositor statului, este un titlu de glorie al democraţiei ateniene, în ce-i priveşte pe ceilalţi, ei au crezut că-şi servesc cetatea; neîndoielnic că au greşit, căci cu siguranţă era prea târziu: spiritul analizei libere, pentru care Socrate făcuse atâta, câştigase deja prea multe capete gânditoare ca vechea religie să mai supravieţuiască, împreună cu ordinea socială, a cărei garanţie şi reflectare era.

Capitolul VII CETĂŢEANUL FN CETATE

Spre a răspunde chemării cetăţii sale, grecul vremurilor arhaice şi clasice este un soldat. Participând la religia părinţilor săi, o face, în esenţă, tot în cadrul cetăţii. Atare formă de organizare socială li se pare gânditorilor greci clasici (cu excepţia unor sofişti) a fi trăsătura distinctivă a omului civilizat. Respectiva concepţie este cel mai bine exprimată în partea introductivă a Politicii lui Aristotel, unde filosoful, în amurgul unei vieţi închinate în mare parte studiului sistemelor politice ale lumii greceşti, defineşte omul drept „o fiinţă care trăieşte în cetate”, arătând că „dacă cetatea a fost creată spre a-i îngădui să trăiască, odată constituită, ea îi îngăduie să trăiască bine”, oferindu-i mijloacele de a fi independent. Concepţie teoretică, desigur, dar care năzuieşte să dea seama de o realitate pe care Aristotel o cunoştea, mult mai bine decât maestrul său Platon, în concreta ei complexitate. Noţiunea de cetate, creaţie originala şi trainică a poporului grec, a dominat întreaga lui istorie şi gândire. Transmisă Romei, remodelată şi îmbogăţită de aceasta pentru propria-i utilitate, a fost lăsată moştenire întregii Europe, care a dezvoltat din ea, în mare măsura, concepţia modernă de stat. Este deci limpede importanţa pe care o deţine în istoria civilizaţiei noastre.

Încă de la Homer, cuvântul „cetate”, polis, are trei sensuri diferite. El desemnează când o aglomeraţie

urbana, când o unitate politică ce constir tuie un stat, când totalitatea cetăţenilor privită ca un corp; trei sensuri ce-şi vor avea respectivele echivalente latineşti urbs, civhas şi cives. Această ambiguitate subzista şi în limba clasică, întrucât cuvântul polis este folosit uneori de Herodot ori iXenofon. ca să desemneze oraşe ale barbarilor. Totuşi, îndată ce un autor grec gândeşte în termeni politici, valoarea pe care o dă noţiunii de polis este foarte limpede: ea înseamnă unitatea politică şi socială ce serveşte drept bază lumii elenice şi care, dimpreună cu originalitatea limbii, o deosebeşte de lumea barbară. Să încercăm să analizăm conţinutul acestei noţiuni.

După Aristotel, cetatea este rezultatul unirii politice a mai multor sate. Exemple istorice celebre ilustrează această teză, ca vestitul synoikismos sau reunirea aşezărilor din Attica, ce a dus la formarea oraşului Atena, acţiune pe care istoriografia greacă o atribuia lui Tezeu, Consecinţa obişnuită era formarea unui centru urban mai important, sediu al noului stat. Iată de ce se identifică îndeobşte cetatea politică cu oraşul al cărui nume! poartă. Se putea însă foarte bine ca nicio concentrare urbană să nu însoţească acordul realizat între sate: pentru aceasta, în ochii grecilor, cetatea nu era mai puţin constituită prin voinţa comună a locuitorilor ei. Faptul reiese clar dintr-un pasaj din Pausania (X, 4), în care menţionează o sărmană cetate a Focidei: „La douăzeci de stadii (cam 4 km) de Cheroneea se află cetatea panopeenilor, dacă putem într-adevăr da nume de cetate unui grup de-oameni care n-au nici clădiri administrative, nici gimnaziu, nici teatru, nici piaţă publică, nici conductă de apă care să alimenteze o fântâna? 1 inffe °fuesc acol°5 pe marginea unei văi, în colibe pe jumătate scobite în pământ, precum ca-Danele celor de la munte. Totuşi, teritoriul îl au ehrnitat faţă de cel al vecinilor şi trimit delegaţi o adunarea federală a

Focidei. În fine, povestesc ca numele cetăţii lor vine de la cel al tatălui lui sud, casa avea mai multe încăperi de locuit şi o cameră de culcare pentru stăpâni, cu spaţii de serviciu pentru bucătărie şi baie; existau cămări special amenajate pentru păstrarea fructelor, cerealelor, legumelor uscate şi a boabelor; camere separate pentru sclavii bărbaţi şi femei; în fine, adăposturi pentru vite şi unelte. Evident, gospodăriile ţăranilor liberi erau mult mai modeste. Graţie evocărilor lui Aristofan ştim însă că viaţa grea dusă acolo nu era lipsită de farmec.

În unele regiuni, unde siguranţa nu era deplin garantată, satele şi rezidenţele trebuiau să se fortifice: aşa se întâmpla, de pildă, în Cirenaica, unde erau temute incursiunile prădalnicilor libieni veniţi din stepele interioare. Un simplu turn de piatră, în chip de fortăreaţă, putea fi suficient pentru descurajarea agresorului: am văzut că acestea erau frecvente în Grecia, în zonele de frontieră. Ţăranul liber, mereu supus obligaţiilor militare, îşi păstra el armele, fiind gata să răspundă îndată ordinelor de mobilizare.

Cerealele erau cultivate peste tot, mai ales orzul şi griul, dacă era cu putinţă. Pământul grecesc nu prea era propice agriculturii, dar idealul cetăţifiind autarcia economică, se dorea întâi de toate asigurarea turtelor, a terciului şi a pâinii, care reprezentau baza alimentaţiei. Bobul, lintea, mazărea, câteva legume verzi, usturoiul şi ceapa, iată produsele grădinăritului. Livezile erau plantate cu smochini, cărora le mergea bine mai ales în Attica, gutui, peri şi meri. Măslinul, arborele sfânt al Ateneiproducea din abundenţa măsline şi ulei, ca şi astăzi, în întreaga Grecie. Plantele aromate, cimbrul, chimionul, busuiocul, sovârvul erau apreciate pentru bucătărie. Viţa era fie ridicată în boltă, fie aşezată în rânduri, liberă ori pusă pe araci de doi coţi, ca cei pe care Frigeu intenţiona

să-i taie din lemnul suliţelor devenite nefolositoare în timp de pace. Oile şi caprele păşteau la munte. Câteva vaci S1 boi, animale rate, păstrate cu atât mai mate grijă marile sacrificii, uşurau munca ţăranului.

Îi dădeau mierea, ce ţinea loc de zahăr.

Alte ocupaţii rustice aveau drept obiect exploatarea resurselor naturale în scopuri artizanale, dacă nu industriale. E cazul tăietorilor, ce procurau lemnul de construcţie, şi al cărbunarilor, care făceau cărbune din lăstărişul verde al stejarilor. Aristofan i-a adus pe scenă cu vervă şi simpatie în comedia sa Acarnienii. Răşina şi smoala proveneau din pădurile de răşinoase, ca şi lemnul pentru corăbii: dar producţia Greciei propriu-zise nu ajungea necesităţilor construcţiilor navale, astfel că trebuia să se recurgă din plin la import. Inul era cultivat în Elida, singura regiune din peninsulă destul de umedă pentru această cultură; în alte părţi, inul trebuia adus din Asia Mică ori Egipt, în ce priveşte lâna, turmele greceşti dădeau esenţialul: fiecare casă torcea şi teşea lâna veşmintelor de care avea nevoie, aceasta fiind ocupaţia principală a femeilor. Doar produsele de lux veneau din străinătate şi formau obiectul negoţului. Aceeaşi era şi situaţia lucrurilor din piele: sandalele sau mantalele din piele de capră, pălăriile de ploaie, precum şi sacoşele, erau confecţionate în familie; doar la oraş lumea se adresa meşteşugarilor specializaţi.

Exploatările cele mai importante din mediul rural erau carierele şi minele. Zăcămintele de argilă din Attica ori de la Corint dădeau materia primă numeroaselor ateliere de olari. Carierele de marmură din muntele Pentelic, de lângă Atena, ca şi cele de la Aliki, din insula Tasos, erau exploatate sub cerul liber. Cele din insula Păros, în Ciclade, erau mai ales subterane şi pătrundeau adânc în munte: marmura lor, de o excepţională albeaţă şi

transparenţă, era foarte căutată pentru statuarie, formând obiectul unui comerţ activ. Era numită lyhnites, de la lyhnos, opaiţ, evident nu aut pentru faptul că era luminoasă, ci pentru că extragerea ei se făcea la lumina opaiţelor. Diversele roci de construcţie se exploatau în acelaşi fel: sunt cunoscute vestitele cariere sau latomâi din Siracuza, care au fost martore ale agoniei prizonierilor atenieni după dezastrul din Sicilia. În Libia, în apropierea Cirenei, se văd şi astăzi în multe locuri paturile de calcar cochilifer de pe care au fost desprinse blocurile hărăzite monumentelor marelui oraş african.

Minele de fier şi cupru ne sunt puţin cunoscute.

În schimb, suntem mai bine informaţi despre minele de metale preţioase, ce au reţinut atenţia scriitorilor antici din pricina poftelor ce le trezeau şi al rolului pe care l-au jucat în politica internaţională. Ele au stat la baza prosperităţii Tasosului şi au conferit micii insule Sifnos, din Ciclade, o faimă care a durat puţin, dar care i-a permis, către 530, să ridice la Delfi un tezaur somptuos sculptat, în muntele Pangeu, din Tracia, minele de aur de la Scapte-Hyle, „Pădurea săpată”, erau exploatate de indigeni în folosul grecilor: Tucidide, care poseda mai multe din ele, a trăit acolo în timpul exilului, scoţându-şi cea mai mare parte a venitului pe durata scrierii Istoriei. Cele mai însemnate mine au fost însă cele de la Laurion*, în extremitatea de sud-est a Aticii. Şi astăzi se mai văd galeriile joase şi strâmte în care, frânţi de mijloc, sclavii mineri înaintau de-a lungul filoanelor de plumb argen-tifer. Mai multe mii de sclavi erau folosiţi la extragerea şi la tratarea minereului, din care se scoteau la faţa locuim lingouri de plumb şi de argint destul de fin spre a fi utilizat la baterea celebrelor monede ateniene, „bufniţele de la Laurion”, numite astfel după imaginea binecunoscută ce le împodobea reversul. Unul din atelierele monetare era

instalat chiar acolo.

Dacă cetatea îşi trăgea existenţa din munca ţăranilor, afacerile importante se tratau însă la oraş, atât de către particulari, cât şi de stat. Iată de ce, încă din epoca arhaică, vei în ciuda puternicului sentiment al naturii care la greci a fost tot timpul foarte viu, civilizaţia acestora a fost de la începuturi de tip urban: ea s-a născut în comunităţi de oameni trăind în grupuri dense, purtând pe primul plan relaţiile sociale. Cum arata un oraş elen în epocile arhaică şi clasică? Cât de Modest ar fi fost, el era capitala unui stat: adă-DnDDDDDnDenDDEDDq-v.

naannnanrâtztiDuşDN e!

nr-nnn» t

Fig. 19. PLANUL ORAŞULUI MILET

(După A. von Gerkan şi R. Martin) Urbaniştii milezieni au reconstruit în secolul V oraşul după principiile raţionale care au făcut şcoală. Lunga peninsulă (aproape 2 km.) a fost împărţită în trei cartiere principale separate de adâncile intrânduri ale celor două porturi, în punctul de întâlnire al celor trei cartiere, o zonă joasă a fost destinată (1) monumentelor publice şi pieţei principale (numită şi de sud). Portul cel mai larg deschis (2) este încadrat de teatrul sprijinit pe pantele colinei şi de sanctuarul Atenei, la sud. Celălalt port (3), mai strâmt, numit şi Portul cu Lei, deserveşte o piaţă lângă care se află sanctuarul (4) lui Apolo Del-finios. Construcţiile elenistice şi romane care figurează pe planul de mai sus şi-au găsit lesne locul în cadrul conceput de arhitecţii secolului V. Zidul de incintă urmează în mare un traseu zigzagat. Marea arteră rectilinie (5) care porneşte oblic către sud-est făcea legătura cu vestitul sanctuar al lui Apolo de la Didyma.

postea deci principalele servicii ce sunt raţiunea de a fi a acestuia, şi le oferea clădirile potrivite. Aici se aflau sanctuarele cultelor publice, fortificaţiile, asigurând

apărarea cetăţenilor împotriva atacurilor din afară (fie că era vorba de o acropola amenajată ca bastion defensiv, sau de o incintă fortificată înconjurând întregul oraş, ori de ambele în acelaşi timp), o piaţă mare sau agora*, ce servea tranzacţiilor comerciale şi ca loc al adunărilor politice, fântânr pentru alimentarea cu apă, indispensabilă oricărei forme de viaţă, în fine, clădiri speciale, destinate diverselor organisme administrative şi judiciare, în jurul acestor clădiri publice, din care majoritatea sunt concentrate pe acropolă ori pe laturile agorei, se dezvoltă reţeaua stradala, într-o dezordine care, înaintea veacului V, stă mărturie lipsei oricărui plan de ansamblu. Abia după războaiele persane şi după felul în care s-a procedat la reconstruirea Miletului (distrus de perşi în 494), asistăm la apariţia primelor preocupări urbanistice, prin folosirea planului ortogonal, numit şi „în şah". Un rol important în atare evoluţie este atribuit arhitectului Hipodamos* din Milet, care a executat, la cererea lui Temistocle, planul Pireului şi a participat în 444 – 443 la întemeierea oraşului Ţurioi. Aristotel, în Politica (1267 b), ni-l înfăţişează preocupat nu numai de arhitectură, ci şi de filosofic politică, căci e lucru sigur că respectiva tendinţă de a înălţa în chip raţional un oraş se leagă de mişcarea intelectuală de inspira-Pe matematică creată de Tales la Milet şi dezvoltată de Anaximandru şi Anaximene, de unde şi numele de scoală din Milet, ce i. s-a dat pe i \j J * *

Duna dreptate. Totuşi aceste inovaţii au apărut >se n oraşele noi, fără a modifica fizionomia

283 vechuor cetăţi.

În rest, extrema diversitate a aşezărilor urbane n-a favorizat la început câtuşi de puţin generală adoptare a unei trame logice. Oraşe le de câmpie s-au dezvoltat îndeobşte în jurul sau în vecinătatea unei înălţimi servind de acropola: de unde dificultăţile topografice de a stabili o

legătură între oraşul de sus şi cel de jos. Oraşe le de munte, ca Delfi, aveau foarte mari denivelări. Puţine din cetăţile Greciei propriu-zise şi n t aşezate direct pe malul mării: nici Atena, nici Sparta, nici Argos, nici Teba, nici chiar Corintul nu sunt porturi. Chiar când coasta este aproape, ca la Corint şi la Atena, portul este separat de oraş, ca şi cum grecii epocii arhaice s-ar fi temut de pericolele venind de pe mare: amintire a pirateriei vremurilor geometrice, care se va transforma în Legile lui Platon (IV, 7C4 b şi următoarele) în condamnarea teoretică a aşezărilor maritime, în schimb, majoritatea coloniilor întemeiate de imigranţi sosiţi pe mare sunt situate pe coastă. Excepţia oraşelor Cirene şi Barce, mari aşezări din Libia, întemeiate în interiorul continentului, nu face decât să sublinieze o dată mii mult caracterul original al implantării greceşti în această parte a Africii.

Casele particulare contrastau cu somptuozitatea obişnuită a monumentelor publice prin dimensiunile lor modeste şi extrema simplitate. Ele sunt rarerori construite în piatră: zidurile de cărămidă nearsă sau de chirpici, ridicate pe un soci u scund de zidărie, uşurau treaba hoţilor ori a „găuritorilor de pereţi”. Informaţiile ne lipsesc în ce priveşte perioadele foarte vechi, clar pentru vremurile clasice, ştirile extrase din texte şi rej zultatele săpăturilor de la Olint ne îngăduie să ne închipuim cu oarecare precizie cum arăta casa grecească. Distrus în 348 de armatele lui Filip» oraşul nu a mai fost repopulat după aceea: arheologii americani i-au degajat metodic ruinele. astfel că planul detaliat al mai multor cartiere ne este de atunci cunoscut. Este vorba de cartiere noi, al căror plan a fost trasat la finele veacul» 1

TT A r l i 1 A l. M * – /» 2

V. Astfel grupurile de case nu sunt distribuire

Fig. 20. PLANUL UNOR CASE DE LA OLINT

(După R. Martin)

Cele două case degajate de arheologii americani în cursul săpăturilor de la Olint aparţin la două cvartale diferite. Pot fi recunoscute părţile principale ale locuinţei, pe latura dinspre stradă: o curte pavată în care se intră din stradă printr-un vestibul; un portic sau o logie care dă în această curte; sălile de locuit şi de primire, precum şi încăperile de serviciu, printre care bucătăria şi baia.

Î. Pală de zi 2. Grup sanitar 3. Portic 4. Bucătărie 5. Oficiu C. Atelier 1. Curte 8. Sală de primire 9. Vestibul 10. Sală de zi li. Sală ele primire 12. Potic 13. Grup sanitar 14. Curte 15. Vestibul 16. Bucătărie 17. Logie 18. Oficiu în aglomerări informe, ca în cetăţile mai vechi, ci în ansambluri rectangulare delimitate de reţeaua străzilor ortogonale: avem deja de a face cu sistemul blocurilor, care se va generaliza în epoca elenistică şi pe care romanii le vor numi insulae. În vreme ce casele din Atena, de pildă, aveau rareori ziduri ce se tăiau în unghi drept, cele de la Olint sunt îndeobşte de plan pătrat, roai mult sau mai puţin regulat (în medie cu latura de 17 m). Pe aceasta suprafaţă se află o curte cu deschiderea pe faţada sudică, în care «au încăperile de la stradă, care o mărginesc pe trei laturi. Partea nordică a curţii este ocupată „e un portic (pastas), sub care se deschid încăperile de locuit ale apartamentului privat. Restul aţadei este ocupat de un oficiu, bucătărie, baie \oikos) şi de o sală de oaspeţi cu anticamera ei 2 ss – O-Aripa nordică avea un etaj la care se) ungea pe o scară de lemn şi ale cărui camere dădeau pe o galerie situată deasupra porticului Acoperişul nu era în terasă ca în oraşele Greciei propriu-zise, ci de ţigle semicilindrice, aşezate pe o şarpantă în două ape, din pricina climatului ploios al Calcidicei. După texte, încăperile de la etaj par a fi format apartamentul femeilor.

Locuinţa individuala constituia regula în Grecia

clasică. Desigur, textele menţionează în Atena secolului IV câteva imobile comune, numite sunoikia, prin opoziţie cu casa obişnuită, oikia, E vorba doar de excepţii, căci clădirea înalta cu mai multe etaje, va începe să se răspândească abia ia Roma. Câţiva privilegiaţi ai sorţii locuiau în vile mari, cu numeroase încăperi, vaste curţi cu portice şi grădini, ca cea a lui Calias unde Socrate îl întâlneşte pe Protagora, în dialogul lui Platon. Şi în acest caz chiar, luxul era discret: mozaicurile pavimentale degajate la Oii n t în cele mai bogate case, de altfel primele mozaicuri cunoscute, sunt executate din pietricele negre şi albe, fără niciun fel de pretenţie. Pereţii erau daţi cu var ori împodobiţi cu un strat de culoare cu motive simple. Trebuie să fii Alcibiade sau un personaj deopotrivă bogat şi excentric ca să-ri împodobeşti cu fresce pereţii casei. Mobilierul se compunea din cufere, paturi, mese, scaune şi taburete, cărora li se adăugau covoarele şi ţesăturile, deseori importate din Orient, în afara veselei comune, din ceramică de fabricaţie locala, cei bogaţi posedau ceramică pictată, de calitate superioară, precum şi vase din metal, bronz şi mai ales argint, care constituiau marele lux al ospeţelor. Citind totuşi inventarul bunurilor lui Alcibiade, care au fost vândute după condamnarea sa în procesul Misterelor, inventar păstrat de o inscripţie contemporană, nu ai câtuşi de puţin impresia unei opulenţe extraordinare, înţelegem de ce Socrate, în Alcibiade al lui Platon (123 b şi următoarele), sublinia diferenţa enormă între resursele celor mai bogaţi greci şi cele ale monarhilor orientali. Adevăratul fast era rezervat, până în epoca clasică, doar zeilor.

28?

Munca manuală cea mai grea era făcută, la oraş cât şi la sat, de către sclavi, întâi de toate, aceştia efectuau esenţialul treburilor casnice în fiecare gospodărie, unde

minimum de personal servil trebuia să existe: doar un calic (sau, cu începere din secolul IV, un filosof cinic) nu avea niciun sclav, în afara îndeletnicirilor domestice, tot sclavii asigurau funcţionarea întreprinderilor artizanale, căci de industrie nu se poate vorbi decât doar în câteva cazuri foarte rare. Drept exemplu de excepţie este citat atelierul de arme pe care-l aveau la Atena, la sfârşitul veacului V, oratorul Lisias şi fratele acestuia, Polemarh. În momentul, în care, sub Cei treizeci de tirani, averea celor doi fraţi a fost confiscată, ei aveau, după spusele lui Lisias însuşi (împotriva lui Era-tostene, 19), 120 de sclavi şi 700 de scuturi în stoc. Chiar tatăl acestora, siracuzanul Cefalos, trecea drept unul din oamenii cei mai bogaţi din Atena, aşa cum ne informează Platon, care-l aduce în scenă la începutul Statului, în schimb, pentru majoritatea meşteşugarilor şi negustorilor, câţiva sclavi erau de ajuns. Cel care, aidoma invalidului lui Lisias, practică un mic meşteşug, fără ajutorul unei mâini de lucru servile, este, într-adevăr, la un pas de sărăcie.

Afară de aceasta, munca manuală era privită cu oarecare dispreţ: chiar termenul de muncitor, banausos, implică o nuanţă peiorativă, ceva mai mică, e drept, decât cel de kapelos, care desemnează pe micul negustor. Cine exercită atare activitate, chiar dacă ea înseamnă artă autentică, nu se bucură de niciun fel de consideraţie în societatea greacă, fie şi cea mai democratică, ca la Atena. După cum se desprinde limpede din Platon, adevărata ocupaţie demnă de un om liber este participarea la treburile publice: tinerii apartmând marilor familii, care-l înconjurau pe Somate, nu aveau altă ambiţie, iar educaţia „liberala” pe care aceştia o primeau n-avea alt scop decât să-i pregătească pentru aceasta, sau cel pu Pn aşa se pretindea, lucru pe care Socrate îl Punea la îndoială. Cu câţiva ani mai înainte, îierodot afirma că elenii, imitându-i

pe egipteni, credea el, considerau puţin onorabilă exercitarea unei meseni manuale (II, 167): Ia Sparta, ni se precizează, această prejudecata era mai puternica, în vreme ce la Corint ea nu era atât de răspândită. Este adevărat că la Atena o lege a lui Solrm prevedea pedepse împotriva oricărui cetăţean leneş: dar nu ştim exact cum era definita lenea şi nu se pare ca legea amintită ar fi schimbat mentalitatea cetăţenilor faţă de munca manuală. Ideile moştenite din vremurile homerice au evoluat: într-adevăr, de mai multe ori în Odiseea se subliniază îndemânarea practică a lui Ulise, al cărui spirit plin de resurse se complace deopotrivă de bine să meşterească un pat şi să comande în lupte, fără ca în ochii poetului şi ai ascultătorilor săi regele Itacăi să aibă aerul că face o excepţie, ba dimpotrivă! Neîndoielnic că în acel caz nu era vorba de o muncă plătită, care după opinia grecilor clasici era puţin onorabilă, ci ele o activitate independentă. Să comparăm totuşi admiraţia ce i-o inspiră lui Homer pluta ori patul lui Ulise, cu dispreţul profesat de Calicles, în Gorgias al lui Platou (512 c), pentru capacităţile tehnice ale inginerului şi vom vedea cât de mult s-au schimbat timpurile.

Astfel, contrariu celor ce s-ar putea crede» în practică, o cetate „democratică”, precum era Atena, n-avea mai multă consideraţie pentru munca manuală decât cetăţile aristocratice. Neîndoielnic ca Pericle, în vestitul discurs pe care i-l atribuie Tucidide (II, 40), insistă asupra faptului că patria sa îngăduie meşteşugarilor şi muncitorilor, dacă sunt cetăţeni, să ia parte la conducerea şi treburile statului: acelaşi Pericle însă, instituind obiceiul plăţii unei indemnizaţii zilnice (mi’s t os) oricărui cetăţean însărcinat cu o funcţie publica, fie că e vorba de magistraţi, de membri ai Sia-tulul, de judecători, sau de soldaţi în campanie, a contribuit din plin la abandonarea

de către compatrioţii săi a muncii productive pentru a-i face să prefere atare însărcinări modest retribuite, suficient însă spre a le asigura existenţa de pe o zi pe alta. Astfel, muncile manuale la Atena au fost tot mai mult lăsate în seama sclavilor şi a rezidenţilor străini, sau? netecii, al căror număr era considerabil: studiind socotelile referitoare la construcţia templului numit Erehteion, de pe Acropole, socoteli ce ne sunt cunoscute din inscripţii, se constată că printre cei 107 lucrători care au putut fi identificaţi, doar 14 erau cetăţeni, restul fiind meteci şi sclavi.

Din aceasta rezultă caracterul fundamental aristocratic al cetăţii greceşti, chiar când ea se proclamă un stat popular. Noţiunile de democraţie şi de aristocraţie sunt concepute de greci ca referindu-se exclusiv la corpul cetăţenilor ce participă în mai mare sau mai mică măsura la treburile statului. Or, acest corp cetăţenesc, departe de a cuprinde majoritatea locuitorilor, reprezintă în fapt o minoritate privilegiată, cu excepţia, poate, a unor cetăţi din regiunile muntoase, unde lumea era prea săracă pentru a cumpăra şi întreţine mulţi sclavi, însă toate manie cetăţi greceşti oferă acelaşi tablou. Cetăţenii sunt singurii titulari nu numai ai drepturilor politice, dar şi ai principalelor drepturi civile, ca dreptul de a poseda bunuri imobiliare, pământuri sau case. Alături de ei, rezidenţii străini, „conlocuitorii” (acesta fiind sensul propriu al cuvântului metec) se bucurau de un statut special ce le asigura unele garanţii: ei participau la sarcinile fiscale şi militare impuse de stat, fără a avea însă niciun drept politic. Sparta nu permitea străinilor să locuiască pe teritoriul ei, în schimb Atena îi primea bucuroasa, aceştia jucând un rol important în producţia meşteşugărească, în comerţ şi în viaţa intelectuală.

Alături de sclavii propriu-zişi, în Tesalia, în Creta şi în

statul lacedemonian se afla o clasă de şerbi legaţi de pământ. La Sparta ei se numeau hiloţi şi erau, pare-se, urmaşii unor populaţii supuse de dorieni la sosirea lor în Laconia ori după cucerirea Meseniei: reduşi în stare de totală servitute, aceştia cultivau loturile de pământ pe care statul le atribuia stăpânilor. În fiecare an se proan urma unei nenorociri, îl degradează pe om, făcându-l să-şi piardă orice demnitate. Sclaxail nu are nici viaţă personală, nici de familie. Fără rezervă ori scrupul, femeile sunt pentru stăpân prilej de plăceri: captivele troiene, Briseis, Andromaha, Casandra au fost astfel umilite, iar Aristofan vorbeşte cu o vervă îndrăcită de drăguţa sclavă tracă răsturnată cu veselie într-un colţ de pădure. Desigur, obiceiurile ateniene, mai mult din spirit de economie decât din umanitate, au introdus în lege unele măsuri de protecţie care să-i apere pe sclavi de violenţe excesive. Pe de altă parte, unele forme de religie le erau deschise: ei se puteau iniţia la Eleusis. În această privinţă pietatea eleusină deschidea cu multă discreţie poarta viitorului. În mare, însă, deosebirea între omul liber şi sclav a rămas în societatea grecească o deosebire fundamentala. Deoarece, din pricina riscurilor prilejuite de războaie, ameninţarea sclaviei plutea deasupra oricărui om liber (Platon însuşi a cunoscut în 388 atare nenorocire din care a fost scos doar prin intervenţia generoasă a cirenianului Anike-ris), destinul omenesc, supus prin firea lucrurilor atâtor primejdii de temut, apărea încă şi mai patetic în ochii grecilor, iar poeţii acestora n-au scăpat prilejui de a exploata respectiva sursă a tragicului.

Sclavi sau hiloţi, meteci ori perieci, cetăţeni împreună cu familia lor, nu suntem câtuşi de puţin în măsură să dăm procentajul acestor diverse categorii per totalul locuitorilor din cetăţi. Ca totdeauna în istoria veche, datele statistice lipsesc cu desăvârşire. Iată, totuşi, ca

reper, evaluările aproximative în ce priveşte Atena şi Sparta, privite fiecare în perioada celei mai mari prosperităţi. Cifrele ce urmează au la bază calculele de curând făcute de V. Ehrenberg, el însuşi subliniind clar marginea de incertitudine ce o comporta. La începutul războiului peloponeziac, prin 432, Atena ya H numărat aproximativ 40.000 de cetăţeni (sau, împreună cu familiile lor, aproape 150.000 de Persoane), 10.000 până la 15.000 de meteci (sau, împreună cu familiile, 40.000 persoane) şi aproape

110.000 de sclavi – adică o populaţie totală de 300.000 de locuitori. Imediat după războaiele persane, prin 480 – 470, statul lacedemonian număra fără îndoială 5.000 de spartani (adică 15.000 de persoane, cu familiile), 50.000 de perieci şi între 150.000 şi 200.000 de hiloţi, deci aproape 250.000 de suflete. Multe din cetăţile mijlocii vor fi avut un număr de cetăţeni în jurul cifrei de 10.000, pe care Aristotel, întemeindu-se pe datele experienţei, o considera ideala. Ţinând seama de faptul că printre locuitorii privilegiaţi unii nu luau parte la treburile publice din neglijenţă, incapacitate sau boală, vedem cât de restrâns era cadrul cetăţii greceşti: în mijlocul unei populaţii compusa în mare parte din persoane inapte din punct de vedere civil şi politic, toţi cei ce jucau un rol, cât de mâc va fi fost el, se cunoşteau cel puţin din vedere.

Să-i analizăm acum pe aceşti cetăţeni, unici depozitari ai drepturilor care, în ochii grecilor, dădeau posibilitate omului să fie cu adevărat un om. Calitatea de cetăţean o deţin prin naştere: cel puţin tatăl lor, uneori şi mama, după cum prevedea pentru Atena o lege a lui Pericle, aparţineau deja corpului privilegiat. De regulă, sângele conferea deci dreptul de cetăţenie; vechea tradiţie a clanului la care se aparţinea prin naştere se menţinea astfel într-un chip durabil în cadrul cetăţii. Acordarea

acestui drept străinilor rămâne un privilegiu cu care statele greceşti nu se arătau a fi prea darnice: el recompensa merite excepţionale sau se explica prin împrejurări deosebite. Poporul Atenei primea, de pildă, în 409, în rândurile sale pe cel ce-l ucisese pe Frynihos, una dintre căpeteniile partidului oligarhic, urâtă peste măsură: faptul este amintit de Lisias în pledoaria sa Contra lui Agoratos (70 – 72) şi confirmat de o inscripţie descoperită. Puţin mai târziu, în 406. spre a recompensa pe metecii care serviseră ca vâslaşi în bătălia navală de la insulele Argintise, un decret le conferea cetăţenia în bloc. În fine, în 405, în zăpăceala de după înfrângerea de la j\ igospotamos, atemenii au acordat dreptul de cetăţenie samienilor care le-au rămas credincioşi în acele timpuri grele. Acestea nu sunt însă decât cazuri particulare ori expediente în vremuri de restrişte. De obicei, la Atena, ca şi în alte părţi, poporul este gelos pe prerogativele lui civice şi, departe de a extinde avantajele acestora asupra unor noi locuitori, căuta, dimpotrivă, să le restrângă: astfel se explică legea lui Pericle mai sus amintită, ce limita dreptul de cetăţenie la atenienii născuţi din tată şi mamă atenieni ei înşişi. Conform acelor prevederi, Temistocle, de exemplu, n-ar fi fost cetăţean fiindcă se născuse dintr-o sclavă traca! De altminteri, mai târziu, Pericle însuşi a trebuit să solicite o derogare pentru fiul ce-l avusese cu Aspasia din Milet: poporul a avut bunul simţ să nu-l refuze. Sparta era încă şi mai drastică în această privinţă. Herodot afirma că prezicătorul Teisamenos din Elis şi fratele lui sunt singurii oameni din lume care au primit vreodată cetăţenia spartană (IX, 35), la aceasta contribuind încrederea deplină pe care lacedemonienii o aveau în oracolul de la Delfi ce-i prezisese lui Teisamenos cinci mari victorii: fapt pentru care dornici să-l aibă la ei, s-au supus vrerii prezicătorului, acordându-i lui şi fratelui său imensul

privilegiu pe care-l cerea.

Naşterea singura nu era de ajuns: copilul mai trebuia recunoscut oficial de către tată şi primit în cadrele sociale ale cetăţii. Câtă vreme această formalitate nu era îndeplinită, putea fi oricând abandonat prin expunere. Obiceiul era ca pruncul abandonat să fie aşezat într-un vas de lut, adăugând câteva obiecte, brăţări sau coliere, care ar ne putut eventual servi la recunoaşterea în cazul că avea norocul să supravieţuiască: poeţii comediei noi de după Euripide şi romancierii din epoca târzie au făcut uz în mod copios de atare recunoaşteri pricinuite de ceea ce literatorii noştri, imitându-i pe antici, numeau „crucea mamei mele”. La Sparta, hotărârea ele a lăsa noul născut în V] aţa nu aparţinea nici măcar tatălui, ci unui sfat al bătrânilor tribului care, după ce examinau copilul, autorizau creşterea lui dacă li se părea voinic şi bine făcut; dacă nu, îl aruncau într-o prăpastie a Taigetului. La Atena, ceremonia am-jidromiilor, ce avea loc a cincea zi (după Suda) ori a şaptea zi (după Hesychios) de la naştere, marca intrarea oficială în familie a nou-născutului: femeile din casă care asistaseră la naştere luau copilul în braţe şi îl purtau în fugă în juruj vetrei. Era deopotrivă un rit de purificare a prihanei provocate de naştere şi un rit de primire a copilului în sânul cultului familial. Ceva mai târziu, într-a zecea zi, copilul îşi primea numele cu ocazia unui ospăţ la care erau poftiţi familia şi prietenii. Acestor ceremonii li se adăuga şi India prezentare în faţa acelui grup, jumătate religios, jumătate politic, intermediar între familie şi trib, ce se numea fratrle. După aceea copilul avea o existenţă legala.

Educaţia ce urma să o primească este cu totul diferita dacă e vorba de Sparta ori ele Atena (despre celelalte cetăţi informaţiile noastre sâni cu totul insuficiente). Tânărul spartan, îndată ce a împlinit vârsta

de şapte ani intră în complexul sistem de educaţie colectivă organizat de stat. t, s trece dintr-o clasă de vârsta în alta, dirijat de profesori şi monitori, supus la exerciţii regulate, deseori dure, şi la o disciplina riguroasă ce are drept scop creşterea rezistenţei fizice şi a forţei morale pentru ca tânărul să devină soldat. Aceasta educaţie se prelungea până la vârsta de treizeci de ani: nici căsătoria nu scutea pe tânărul spartan de viaţa în comun cu tovarăşii săi. Evident ca locul acordat educaţiei intelectuale în cadrul respectivului sistem era redus: ea se limita la cin-tecul coral, la studierea poeţilor naţionali, Aicman*, Terpandru*, Tirteu, şi la învăţarea unei morale civice exigente şi limitate. De unde lipsa de încredere faţă de retorică, fapt ce surprindea pe ceilalţi greci, atât de înclinaţi către arta cuvântului, şi-i umplea de admiraţie pentru acele sentinţe scurte şi concise numite apoftegme ia-cedemoniene.

La vârsta de şase sau şapte ani, tânărul atenian scapă de exclusiva tovărăşie a femeilor din cineceu şi se duce la şcoală, însoţit ele mi sclav numit pedagog. Legile lui Solon prevedeau drept datorie a tatălui unei familii să vegheze la educaţia fiilor săi: în celebra prosopopee a legilor» introdusa de Platon în Criton (49 d), ele îşi revendica meritul de a-l fi obligat pe tatăl lui Socrate să-l înveţe muzica şi gimnastica. Profesorii funcţionau pe cont propriu, primind de la părinţii elevilor remuneraţia strădaniei lor. Gramaticul preda cititul, scrisul şi socotitul, apoi îi învăţau pe dinafară poemele lui Homer, Ile-siod, Solon sau Simonide: din dialogurile lui Platon se vede ce importanţă se acorda cunoaşterii poeţilor pentru formaţia intelectuală şi morală. Profesorul de muzică preda lira şi citară, cea din urmă mult mai greu de însuşit şi necesâtând o competenţa tehnică puţin compatibilă cu tradiţiile educaţiei liberale. Fluierul dublu (aitl is}, introdus pentru

o vreme în şcoli şi foarte apreciat de publicul atenian, a fost ulterior eliminat pentru că, după cum ne spune Aristotel (Politica, VIII, 6, 1341 a-b), stârnea emoţii prea puternice, care tulburau sufletul în loc să-l disciplineze. Muzica juca în tot cazul un rol capital în educaţia tânărului grec. În fine, profesorul de gimnastică sau paidotribul îl învăţa pe copil principalele exerciţii atletice, în clădiri special amenajate pentru acest scop şi care se numeau palestre*, începând de la cincisprezece ani, tânărul frecventa gimnaziile* publice, la Academie, U Liceu ori la Kynosarges, unde avea la dispoziţie instalaţii asemănătoare cu cele din palestrele particulare, în plus existând şi o pistă de alergare, grădini şi săli de reuniune, unde filosofilor şi sofiştilorle plăcea să se întâlnească cu discipolii lor după exerciţiile corporale. După cei doi ani Qe efebie, tinerii continuau să vină la gimnaziu, *°de preferat de antrenament, de destindere şi de intilnire. Măsuri legislative foarte vechi stabileau 195 re§ administrării stabilimentelor atletice, fixând orele de deschidere şi închidere şi pedepsind cu asprime exemplara încercările de iurt dinăuntru acestor amenajări rezervate exclusiv oamenilor liberi.

Nu putem evita aici aluzia la o chestiune de moravuri ce datorează unei părţi a literaturii greceşti o dubioasă celebritate: relaţiile amoroase între tineri şi bărbaţi maturi, desemnate cu numele de pederastie. Atare perversiune sexuală şi mentala s-a bucurat în lumea greacă de un anume prestigiu, din pricina calităţii sociale a adepţilor ei şi a talentului unui Platon. Totuşi, ne-am înşela foarte tare crezând că astfel de viciu era general răspândit în societatea elena şi ca el nu stârnea niciun blam. Desigur, morala sexuală a grecilor nu a fost niciodată riguroasa, excepţie făcând cazul soţiei adultere şi al complicelui ei. Dar dacă moravurile admiteau fără rezervă întreţinerea

unei concubine sau frecventarea curtezanelor, ele nu erau peste tot la fel de indulgente atunci când era vorba de relaţii nefireşti. Aici trebuie admisă o diferenţă între state, în unele cetăţi doriene, la Sparta, în Creta, ca şi la Teba, unde adolescenţii erau încredinţaţi adulţilor însărcinaţi să-i formeze în meseria armelor, această „camaraderie militară” favoriza, încă din vremuri străvechi, naşterea unor prietenii „speciale” ce erau lesne urmate de refulări fiziologice. Atare legături personale erau uneori încurajate pentru a întări coeziunea morală a trupelor de elită: de pildă cazul „batalionului sacru” al tebanilor în vremea lui Epa-minonda. Ulterior filosofii au căutat o explicaţie utilitară acestui obicei straniu: Aristotel în politica II, 10, 1272 a) îşi închipuie ca legislaţia cretana admitea homosexualitatea drept o contramă-sură faţă de creşterea populaţiei. Dar la Atena în restul lumii greceşti atare viciu era privilegiul unei mici minorităţi pe care opinia publică îl condamna cu toată asprimea. Aristofan biciuieşte cu orice prilej pe acei dintre compatrioţii săi a căror perversitate era notorie: n-ar fi făcut-o cu atâta uşurinţă dacă n-ar B fost sigur că î>întâmpurd o audienţă favorabilă din partea publicului. Pe” (derastia înflorea în rândurile aristocraţiei şi nu ale

197

poporului. Tocmai pentru a atrage aceasta clientela bogata, olarii attici de la sfârşitul arhaismului înscriau pe vase aclamaţii în cinstea unor băieţi frumoşi. Se ştie că Harmodios şi Aristogeiton erau legaţi de o simpatie reciprocă şi că uciderea tiranului Hiparhos a avut ca motiv direct o ofensă sentimentala şi nu dragostea de libertate: fapt care n-a împiedicat democraţia să-l cinstească pe Jiranoctoni. În vremea războiului peloponeziac homosexualitatea îşi recruta adepţii în cadrul societăţilor secrete sau hetairii aristocratice. Am văzut ca procesul lui

Socrate reflectă ostilitatea – şi dispreţul poporului atenian faţă de aceşti tineri rătăciţi. Tot talentul lui Platon şi piruetele lui mentale în legătură cu presupusele avantaje ale acestor amoruri perverse nu pot ascunde repulsia naturală pe care ele o inspirau majorităţii opiniei publice. Legile ateniene erau severe cât priveşte împingerea adolescenţilor pe calea desfrâului: chiar violarea unui sclav se pedepsea la fel ca cea a unui copil liber, în aşa măsură detesta morala publică actul în sine. Când în 345 oratorul Eschine a vrut să-l discrediteze pe Timarhos, prietenul lui Demostene, care se pregătea să-i intenteze un proces politic, el l-a acuzat de moravuri ruşinoase» obţinând degradarea lui definitivă în faţa legii şi a opiniei cetăţeneşti: lectura discursului Contra lui Timarhos, după cea a lui Aristofan, sunt suficiente spre a ne lămuri despre adevăratele sentimente pe care poporul atenian le nutrea pentru pederastie. Şi divinul Platon, spre bătrâneţe, lup devenit păstor, a căutat să alunge din cetatea Legilor (VIII, 836 b şi următoarele) amorul împotriva firii, înţelegând în cele din urmă că acesta era puţin indicat dobândiril virtuţii.

Cetatea greacă are o dublă natură, geografică şi umană: ea corespunde deopotrivă unui teritoriu determinat, în general unitar, şi unui grup de oameni, corpul civic. Dintre cele două aspecte ale i entităţi politice, al doilea este cel mai 111 există aici o simţitoare deosebire faţă noţiunea modernă de patrie, care în ochii noştri este strâns legată de pământ. În schimb, ceta-ica grecească înseamnă înainte de orice totalitatea oamenalor ce o compun. Motiv pentru care numele oficial ce-l poartă în texte nu este cel al unei regiuni sau al unui oraş, ci numele unui grup uman: nu se spune Atena, ci a temenii; nu Sparta, ci lacedemonienii; nu Corintul, ci corintienii şi aşa mai departe. Aceasta nu înseamnă că grecii n-au simţit, ca

şi aici, atare forma elementară a patriotismului care este legătura cu pământul ari oraşul natal: poeţii şi oratorii lor au dat acestui simţământ expresii mişcătoare sau măreţe, ce ne servesc încă de model, în împrejurări extraordinare însă, ei socoteau că esenţial nu era pământul, ci oamenii, şi considerau cetatea salvată, chiar după pierderea teritoriului, dacă se salvase corpul cetăţenesc şi putea face să renască aiurea tradiţiile şi cultele sale. Când Harpagos, generalul însărcinat de Cirus cu supunerea Ionici, a început să asedic/. e Faceea, faceenii, ne spune Herodot (I, 164 şi următoarele), văzând că orice rezistenţă este imposibilă, „şi-au tras la apă penteconterele, şi-au îmbarcat în ele copiii, femeile şi întregul calabalâc, precum şi statuile zeilor scoase din sanctuare şi toate ofrandele, cu excepţia sculpturilor de bronz, de piatră şi a tablourilor pictate. După ce au isprăvit îmbarcarea, au urcat ei înşişi la bord şi au luat-o spre Chios”. De acolo, au plecat să întemeieze un nou oraş în Occident, la Alalia, pe coasta răsăriteană a lor sâcâi. Populaţia din Teos a procedat în acelaşi chip, aşezându-se în Traci a, pe locul Abderei, veche colonie a clazoj menienilor, pe care primii colonişti au trebuit să o părăsească, în momentul în care perşii au ocupat Atena, în 480, Temistocle, în numele atenienilor refugiaţi la Salamina, l-a ameninţat pe amiralul spartan Eurybiade, care comanda flota greceaşca, că va părăsi coaliţia dacă acesta va stărui să nu dea bătălia: „Dacă nu vei face ce-ţi propun, vom pleca îndată cu familiile noastre la şi-ris, în Italia, oraş ce ne aparţine de multă vreme şi unde, după oracole, va trebui să întemeiem o colonie”. Şantajul a reuşit şi a avut ca urmare victoria de la Salamina. Dacă însă atememi şi-ar fi pus în aplicare proiectul, n-ar fi avut sentimentul destrămării corpului lor civic: cetatea ateniană ar fi schimbat doar teritoriul şi în consecinţa şi numele, dar oamenii care o formau şi-ar fi

păstrat în noul loc demnitatea de cetăţeni ai unei cetăţi greceşti.

Fiecare cetăţean avea, în principiu, partea sa în conducerea statului, simţindu-se direct legat de el prin obligaţii imperative. Totuşi, între cetate şi individ nu existau în toate cazurile raporturi directe, fără intermediari. De fapt, în fiecare cetate, cetăţeanul participa la grupări mai restrânse, al căror rol era totodată religios şi politic, servind de legătura între stat şi particulari. Deasupra familiei, în sensul restrâns ai termenului, existau clanurile tradiţionale cu caracter nobiliar, ce se revendicau de la un strămoş mai mult sau mai puţin mitic şi care-şi aflau coeziunea în cultele comune. Desigur, cel puţin la Atena, evoluţia care a dus la apariţia cetăţii clasice a avut loc în esenţă împotriva autorităţii odinioară atotputernice a şefilor de clan: după cum s-a văzut, astfel trebuie interpretată legislaţia lui Dracon privitoare la omucidere. Diversele legi somptuare ce interziceau orice lux excesiv la funeralii aveau de asemenea drept obiect împiedicarea familiilor nobile să rivalizeze în etalarea bogăţiilor lor cu ocazia fiecărui doliu. Oricum, apartenenţa la un genos ilustru a rămas în Atena epocii clasice un titlu de glorie şi de mândrie. Prin tatăl său Xanti-pos, Pericle era membru al genosului Buzygilor, iar prin mama sa Agariste era legat de clanul Ale-ttieonizilor, care luptase în secolul trecut împotriva lui Pisistrate, un membru al lui, Clistene, fiind reformatorul democraţiei ateniene, în secolul ÎV, oratorul Licurg, care a jucat rolul de frunte a Atena timp de doisprezece ani după bătălia de la Cheroneea, aparţinea genosului Eteobutazilor, alt clan familial străvechi ce poseda prin recunoscuta tradiţie sacerdoţiul lui Poseidon Erehteus (pe care Licurg l-a exercitat personal) şi cel al teriei Polias, cu alte cuvinte serviciile a doua divinităţi cinstite în Frehteion, cel mai

venerabil sanctuar al Atenei. Din aceste exemple se vede de cât prestigiu se mai bucurau încă în epocă familiile desemnate cu numele generic de eupatrizi, s nobilii”.

Nici vorbă ca toţi cetăţenii să fi aparţinut vreunui genos. Toţi erau însă grupaţi în asociaţii cu caracter religios şi civic, despre care ştim prea puţin şi care purtau denumirea de hetairii, „tovărăşii”, întâlnite în Creta, la Tera, la Cirene, dar pe care nu trebuie să le confundam cu asociaţiile politice cu acelaşi nume ce şi-au avut rolul lor ia Atena în vremea războiului pelopowesiac; „frăţiile” ori fratriile sunt mai larg răspândite şi am văzut ca ele vegheau la Atena asupra dreptului de cetăţenie: tatăl îşi înscria fiii legitimi ori adoptivi în registrul fratriei, iar tânărul căsătorit îşi prezenta soţia membrilor acestui grup. Dar constituţia ateniană a lui Clistene, fără să fi retras fratriilor privilegiile lor, a creat, alături de aceste asociaţii, subdiviziuni pe bază teritorială ale cetăţii, numite deme*; atare cartiere urbane sau districte rurale aveau să devină elementul de baza al organizării civice, începând de atunci, apartenenţa la o cetate se definea oficial prin înscrierea în registrele unei deme, ele îndeplinind rolul de stare civilă. Respectiva formalitate avea loc când tânărul atingea vârsta de optsprezece ani, ea fiind consfinţită printr-un vot al cetăţenilor ce alcătuiau dema, demoţii: după înscriere, tânărul atenian devenea efeb. Numele lui oficial era după aceea compus din numele propriu, urmat de numele tatălui la genitiv şi de un adjectiv (demoticul) care preciza dema, certificând astfel calitatea sa de cetăţean: Pericle, fiul lui Xantipos, din dema Holargos (în suburbia de est a Atenei); Demostene, fiul lui Demostene, din dema Peania (astăzi Liopezi, în Mesogeea).

Dincolo de repartiţia în fratrii ori în deme, majoritatea cetăţilor greceşti au păstrat vechea împărţire a cetăţenilor pe triburi. După cum arata numele, tribul (jyle)

e de origine etnică sau gentilică. Adeseori el e mărturia străveche a împărţirii poporului grec înaintea sosirii sale în bazinul egeean: astfel, în cetăţile doriene se regăsesc frecvent cele trei triburi doriene cu numele lor tradiţionale, hyleenii, dymanii şi pamfylii. Acestora li se adaugă uneori şi altele, care desemnau la început populaţia nedoriană: este cazul, de pildă, la Siciona, unde exista un al patrulea trib, cel al aigialeenilor. Herodot ne povesteşte (V, 68) că la începutul veacului VI, tiranul Clistene, care aparţinea celui din urmă, i-a schimbat denumirea în arhelaoi, „tribul şefilor”, impunând celor trei triburi doriene nume injurioase formate din cuvintele ce în greceşte însemnau porc (hyaţi şi hoirăţi) şi măgar (oneaţi): noile denumiri au rămas în uz mai bine de şaizeci de ani după moartea tiranului, în cetăţile ioniene, cel mai des apar cele patru triburi ioniene (geleonţii, argadeii, aigikoreii şi hopleţii), însoţite uneori, ca la Milet, de triburi suplimentare. Până la sfârşitul secolului VI, Atena n-a cunoscut decât cele patru triburi ioniene. Dar după căderea Pisistratizilor, Alcmeonidul Clistene, descendent al tiranului din Siciona, le-a înlocuit prin zece triburi formate pe principiul teritorial, ele nefiind decât grupări ale clemelor. Desemnând eroii eponimi ai noilor triburi, oracolul de la Delfi şi-a dat girul acestei reforme, a cărei importanţă politică, era deosebită deoarece ea sfărâma vechile cadre şi solidarităţi tradiţionale pentru a topi întregul popor al Atticei în noua organizare. De acelaşi procedeu se folosiseră deja şi alţi reformatori: când la mijlocul veacului VI Demonax din Mantineea a fost chemat la Cirene spre a da legi, ci a înlocuit triburile doriene formate de la începuturile coloniei cu trei triburi noi, în care a repartizat elementele de obârşie diversă ce alcătuiau pe atunci populaţia marelui oraş african. A Oriunde există, r. tare împărţire, rolul tribului în cetatea

arhaică şi-clasică este deosebit de important. Nu numai ca membrii tribului sunt uniţi prin Celebrarea cultelor comune, ca cel al eroului 301 ePoftini>. ar repartizarea sarcinilor publice, poli-judiciare ori fiscale se face în cadrul tribului. Respectiva organizare internă a statului o. putem cel mai bine surprinde la Atena. Marea majoritate a magistraturilor sunt colegiale, fiecare colegiu numărând atâţia magistraţi câte triburi sunt (zece, de la Clistene), sau un multiplu de zece. Aceeaşi regulă şi în ce priveşte alcătuirea tribunalelor. Din vremuri imemoriale, recrutarea în armata se baza şi ea pe această împărţire a corpului civic, împărţire menţinută cu grijă în unităţile de infanterie ori de cavalerie: astfel escadronul dat de fiecare trib se numeşte el însuşi „trib”, f yle, fiind comandat de către un fylarh. Încă de la Homer, putem auzi din gura lui Nestor cum îl sfătuieşte pe Agamemnon în ce priveşte ordinea de bătaie:

„Armia tu întocmeşte-ţi acum după neam şi-nrudire,
Neamul pe neam să s-ajute la luptă şi ruda pe ruda”.

(Iliada, II, 362 – 363)

Stabilitatea armatei greceşti în acţiune (excepţie făcând folosirea mercenarilor) rezulta din menţinerea cadrelor civice înăuntrul formaţiilor militare, în domeniul fiscal, repartiţia sarcinilordirecte care cad în seama particularilor, numite fiind liturgii*, este organizată pe triburi: „atare cheltuieli publice, cărora cetăţenii bogaţi le făceau faţă pe rând, angajau de altminteri prestigiul triburilor când era vorba de un concurs ce le-aducea în competiţie prin persoanele gimnasiarhilor ori horegilor lor. Astfel cetăţeanul se află chemat să fie zilnic solidar cu membrii grupului său. În acest sens, spaţiul rezervat în Agora eroilor eponimi, în care patronii celor zece triburi îşi aveau statuile una lângă alta, era ca un simbol al statului atenian: acolo erau afişate convocările oficiale, militare, ca

şi civile, în fine, când cetatea cinstea cu funeralii solemne pe cei ce-au pierit în lupte, fiecare trib îşi aduna resturile alor săi într-un singur sicriu din lemn de chiparos şi tot în ordinea triburilor se sapa în marmura numele celor căzuţi pentru patrie.

Solid încadraţi deci în corpuri intermediare, cetăţenii participau mai mult sau mai puţin direct, după cetăţi, la conducerea statului. Vechea monarhie a vremilor homerice a cedat aproape peste tot locul, în epoca clasică, unui regim aristocratic ori popular. Au mai dăinuit doar dinastiile naţionale ale populaţiilor puţin evoluate, aflate la periferia elenismului, în Macedonia şi în Epir. Un fenomen în aparenţă aberant, cum e monarhia Batiazilor, care durează la Cirene până la mijlocul secolului V, se explică prin caracterul tiranic căpătat de aceasta sub ultimii trei regi: comportându-se ca tiranii contemporani, ei au prelungit cu trei sferturi de veac un regim care altminteri ar fi fost perfect anacronic. Peste tot, cu excepţia cazului foarte special al Spartei, amintirea regalităţii n-a mai dăinuit decât doar în titlul purtat de vreun magistrat, ca arhontele-rege la Atena, ale cărui funcţii aveau un caracter onorific, fiind mai mult religioase decât civile. Exercitarea puterii era împărţită între adunarea cetăţenilor, sfat ori sfaturi şi magistraţi. Cele trei elemente fundamentale ale sistemului politic grecesc reapar în majoritatea cetăţilor, cu prerogative variabile, indiferent de regimul politic, aristocraţie, oligarhie, democraţie. Modalităţile de recrutare a acestor corpuri şi principiile conform cărora participă ele la guvernare determină caracterul acestui regim într-un anume stat.

Adunarea (eclesia) era formată, în principiu, din toţi cetăţenii ce se bucurau de drepturi politice. Deoarece ea nu se putea întruni decât rareori, u „sfat restrâns avea rolul să urmărească treburile: el purta de obicei numele de

bule. Când era alcătuit din bătrânii cetăţii, se numea genisie. Se Jntimpla ca sfatul şi gerusia să coexiste. Magistraţii asigurau administrarea diverselor servicii purjjj? executând hotărârile adunării şi ale sfatului. În”! 011 S” a v? zu.tj e* s-nt Deseori constituiţi 303 în t° „– e P1” *110*? *11 reprezentării triburilor.

teorie, sistemul îmbină o formă de guvernare directa (decizii luate în adunare) cu un embrion de guvernare semireprezentativ (rolul sfatului) magistraţii fiind supuşi controlului permanent al sfatului şi ocazional al adunării. Aşa cum s-a arătat de curând, lumea greacă clasică nu a cunoscut sistemul reprezentativ propriu-zis, în care mandatarii delegaţi de popor să aibă întreaga putere de a acţiona în numele lui, fără să fie obligaţi a da seama: doar câteva state federaliste, precum Confederaţia beoţiana, au putut practica un sistem de acest gen. Dar în majoritatea cetăţilor puterea reală aparţinea fie unuia sau mai multor sfaturi restrânse (regimul având atunci un caracter aristocratic sau oligarhic), fie adunării, călăuzită mai mult sau mai puţin eficient de către bule. (cazul regimurilor democratice, ca cel de la Atena).

Cu toate că teoreticienii, urmând pilda lui Aristotel, au încercat să clasifice cât mai exact constituţiile cetăţilor greceşti, niciuna dintre ele nu reflecta în stadiul lui pur vreunul din regimurile enumerate. Definirea acestora, dincolo de infinita lor diversitate, este o chestiune subiectiva şi de filosofie politică. Se ştie că discipolii Stagiritului, ca şi maestrul lor, au consacrat monograf îi constituţiilor a 158 de state greceşti sau barbare. Judecând după Constituţia atenienilor, astăzi păstrată graţie unui papirus, fiecare din aceste tratate cuprindea istoricul instituţiilor anterioare, apoi o descriere a stadiului lor actual. Din aceasta se desprindea complexitatea transformărilor instituţionale de-a lungul veacurilor, într-o

lume grecească extrem de compartimentată. Dacă din întâmplare cunoaştem destul de bine funcţionarea constituţiei ateniene şi destul de aproximativ pe cea a Spartei, nu trebuie pierdut mă p clipă din vedere că majoritatea celorlalte cetăţi, ale căror constituţii ne lipsesc, îşi avea fiecare originalitatea sa, toate urmând o evoluţie proprie.

Ar fi desigur nesăbuit să voim a defini p tendinţă generală pe care progresul cunoştinţelor noastre ar risca să o infirme. Putem spune numai că regimurile aristocratice rezervau reprezentanţilor familiilor nobile accesul în diverse consilii şi preferau ca membrii acestor sfaturi să fie numiţi pe viaţa: astfel era sfatul Areopagului la Atena, înaintea reformei lui Solon. În acest caz rolul adunării poporului se rezuma la aprobarea mai mult sau mai puţin spontană a hotărârilor luate de membrii sfatului, în rest, se adoptau măsuri de limitare a numărului de cetăţeni cu drept de exerciţiu, excluzându-se, de pildă, cum s-a întâmplat la Teba, orice cetăţean care şi-a vândut personal marfa la piaţă în cel puţin ultimii zece ani, cu alte cuvinte toţi micii proprietari rurali. Regimurile oligarhice nu se deosebeau de precedentele decât prin metoda folosită pentru a alege minoritatea ce-şi aroga, înăuntrul corpului civic, cea mai mare parte a puterii: nu mai conta originea sociala, ci bogăţia, în acest fel producându-se o anumită împrospătare a elitelor. Erau fixate norme censitare spre a intra în sfat, a ocupa magistraturi şi chiar pentru a face parte din adunare, în funcţie de cât de mare era acuitatea problemelor sociale, oligarhia lua o formă violentă ori moderată, iar măsurile de restrângere a numărului cetăţenilor privilegiaţi erau mai mult sau mai puţin drastice. Aristotel a înşiruit toate artificiile menite să descurajeze elementul popular de a se interesa de treburile publice: ele fac cinste imaginaţiei gânditorilor

politici care au conceput atare formă de pseudode-Tiocraţie, mascând un regim oligarhic propriu-zis. Adevărata democraţie poate avea şi posedă, într-adevăr, instituţii destul de asemănătoare cu cele ale regimurilor aristocratice sau oligarhice, dar ele funcţionează într-un spirit cu totul diferit. Eclesia se întruneşte cu regularitate, toţi cetăţenii participă la ea şi dispun de o deplină libertate de opinie; ea controlează în amănunţime activitatea magistraţilor şi a sfatului; decide asupra tuturor chestiunilor importante prin decrete votate prin ridicarea manii, după prealabila lor discutare în p-n; adunarea practică deci o guvernare directă, cal-u. ezită de vederile oratorilor care îi orientează Pontica. Doar acestui sistem i se poate aplica re-Fenelon: „La greci totul depindea de iar poporul de cuvântul rostit", în statul

6

cocit un procedeu, aplicat pentru întâia oară ta 487, ostralismul: în fiecare an, într-a şasea pry-tanie, eclesia hotăra dacă era cazul sau nu să se aplice atare măsură. Dacă da, se trecea la vot, folosindu-se în chip de buletine cioburi de vase ceramice (ostraca), de aici derivând termenul însuşi de ostracism. Fiecare votant zgâria pe ciobul sau numele omului politic pe care dorea să-l proscrie. Cel desemnat de majoritate era alungat din Atena pe zece ani, lăsând astfel drum liber adversarilor săi. Ostracizarea a fost aplicată în cursul veacului V mai multor conducători politici influenţi, printre care Aristide, Temistocle, Cimon şi Tucidide, fiul lui Melesias, a cărui exilare în 443 i-a permis lui Penele să conducă Atena după voie. În săpăturile din Agora, mai ales, au fost descoperite peste 1 600 cioburi, cu şaizeci de nume diferite înscrise, între ele figurând toate cele ale ostracizaţilor cunoscuţi. Măruntele documente sunt dovada ascuţimii luptelor politice în Atena secolului V, dar şi a gradului de instrucţie

atins de cetăţenii păturii de mijloc, aproape toţi în stare să scrie corect un nume cu penelul sau cu un vârf ascuţit. Ostracismul a căzut în desuetudine după 417, când a devenit evident că intrigile partidelor alterau esenţa procedurii.

Rolul tribunalelor democratice nu era mai puţin însemnat decât al adunării: stăpân al votului său în tribunal, poporul era prin însuşi acest fapt stăpânul întregii vieţi politice din cetate, aşa cum remarcă pe bună dreptate Aristotel în Constituţia, atenienilor (IX, 1). Sentimentul general al democraţilor se exprimă cel mai bine prin strigatele mulţimii, cu ocazia tristei afaceri a judecării strategilor învingători în bătălia navală de la insulele Arginuse: „Este o infamie să împiedici poporul să facă ce-i place”. Prin cuvintele de mai sus, cinstitul Xenofon devenea ecoul fidel al demagogilor timpului (Elenicele, I, 7, 12). Singur Socrate, pe atunci prytan a avut tenacitatea sa opună până la capăt furiei populare autoritatea 307 &” 5 r a fost n zadar, iar atenienii aveau să plătească crunt, mai apoi, atare neînfrânată în, y v-şi

—.*

verşunare, de care s-au căit aproape imediat, însă prea târziu.

Pericolul sistemului consta, evident, în versatilitatea şi credulitatea unei mulţimi, pe care oratorii dibaci o puteau mânui după bunul lor plac cu ajutorul unor argumente grosolane ori al simţămintelor primare. O politică coerentă şi de lungă durată nu putea obţine aprobarea unei atare adunări decât dacă era aplicată de om capabil să capteze şi să păstreze bunăvoinţa maselor: meritul excepţional al lui Penele a fost tocmai ca a reuşit acest lucru vreme de aproape treizeci de ani, în decursul cărora a dus la apogeu puterea şi prosperitatea Atenei. Miracolul nu s-a mai repetat însă, iar ulterior s-a văzut

cum cel mai bogat dintre seratele greceşti a cunoscut înfrângerea şi dependenţa din pricină că nu a ştiut să adopte şi să menţină o linie politica precisă. Istoria conflictului cu Filip este o crudă ilustrare a incapacităţii democraţiei ateniene, în forma în care exista ea în secolul IV, de a face faţă unei grave primejdii din afară, în vreme ce suveranul macedonean şi-a urmărit cu tenacitate planul timp de douăzeci de ani, folosind când şiretenia, când forţa, după împrejurări, şi ştiind, la nevoie, să cedeze ori să negocieze, pentru ca imediat după aceea să-şi continue drumul către ţelul propus, poporul atenian, derutat de sfaturi contradictorii, trecea de la indiferenţă la nelinişte şi de la nelinişte la descurajare; se măgulea că previne cu jumătăţi de măsură un pericol în care nu voia să creadă decât pe jumătate; multă vreme nu ştia dacă trebuie să aleagă între temuta prietenie a regelui şi ostilitatea făţişă; iar când, după ce ani de zile a închis ochii la crescânda ameninţare a intereselor şi independenţei sale, s-a hotărât, în fine, să lupte, curajoasa decizie s-a produs prea târziu şi nu putea duce decât la dezastru. Şi totuşi, judecând după superioritatea mijloacelor de care dispunea în lupta împotriva lui Filip, ca şi în războiul pelo-ponesiac, Atena ar fi trebuit în mod logic să-l înfrângă, dacă mecanismul instituţiilor ei n-ar fi condamnat-o la neputinţă.

Conştienţi de inconvenientele acestei democraţii, numeroşi oratori şi filosofi, chiar la Atena, obişnuiau să opună slăbiciunii ori uşurinţei propriului lor popor pilda seriozităţii şi încercatului oivism al spartanilor, făurite de instituţii neschimbate din acea străveche epoca, poate de la sfârşitul secolului IX, când legendarul Licurg a întocmit pentru concetăţenii săi legea fundamentală sau retra, care definea principalele trăsături ale sistemului. Chiar dacă în realitate lucrurile s-au petrecut mai puţin repede şi simplu decât ni le prezintă tradiţia, dăinuirea instituţiilor lacede-

moniene în – epoca clasică este un fapt dovedit. Atare constituţie avea ca scop tocmai prevenirea oricărei schimbări şi reuşita ei a fost în acest sens depliină.

Organizarea politică a Spartei este întemeiată pe dominaţia totală şi exclusivă a castei războinice a spartanilor propriu-zişi asupra periecilor şi hiloţilor. Privilegiaţii se numeau ei înşişi Egali: unici cetăţeni, ei îşi dobândeau veniturile de pe cele mai bune pământuri ale Laconici şi Meseniei, pe care hiloţii le cultivau pentru ei. Fiecare spartan încasa veniturile lotului de pământ ce îi era afectat, lot numit cler os. Format din copilărie la şcoala unei severe discipline colective, după majorat cetăţeanul rămânea supus unor obligaţii stricte: până la treizeci de ani trebuia să-şi ducă viaţa în tovărăşia clasei sale de vârstă, fără să aibă dreptul decât la o viaţă conjugală restrânsă la minimum. După treizeci de ani, dispunea, de o libertate mai mare, având şi un cămin personal: dar şi atunci trebuia să ia o masă pe zi împreună cu tovarăşii din unitatea lui militară şi să participe, ca mai înainte, până după şaizeci de ani, la antrenamentul intensiv de luptă. Este lesne de închipuit că influenţa socială, menţinută atât de constant, a dat batalioanelor lacedemoniene coeziunea tactică şi morală ce a stârnit admiraţia unanima şi le-a adus aşa de des biruinţa.

Constituţia spartană îmbina elemente împrumutate de la diversele regimuri politice cunoscute 9 de greci: monarhie, aristocraţie, democraţie. Doi regi ereditari, aparţinând familiilor Agi/ijor şi Eurypontizilor, dispuneau în principiu de puterea executivă. Autoritatea lor se manifesta liber doar în domeniul militar, când armata aflată în campanie era pusă sub comanda unuia din cei doi regi. Un sfat de 28 de bătrâni, gerusia, îşi împărţea responsabilităţile puterii în ce priveşte hotarârile politice capitale, servind totodată drept înalta Curte de justiţie.

Geranţii care îl compun au peste şaizeci de ani şi sunt aleşi pe viaţă de către cetăţenii strânşi în adunare: volumul aclamaţiilor ce salutau fiecare candidat era apreciat de un juriu, care hotăra care sunt aleşii. Adunarea spartanilor, sau apela, ce alegea magistraţii după amintitul procedeu rudimentar, se întrunea cu regularitate ca să asculte rapoartele ce i le dădeau autorităţile statului şi să aprobe hotărârile propuse de acestea: apela nu delibera, ci îşi manifesta acordul cu conducătorii ei care, în împrejurări grele, puteau să se prevaleze de sprijinul moral acordat de adunarea cetăţenilor.

Exceptând supravieţuirea dublei regalităţi ereditare, recunoaştem în elementele sistemului spartan Staful şi Adunarea celorlalte cetăţi greceşti. Abia în practică apărea originalitatea Lacedemoriei. De fapt, apela nu putea ţine în şah voinţa magistraţilor. Totul era prevăzut pentru asigurarea exercitării unei autorităţi ferme care fusese la început în mâinile celor doi regi şi pe care, după Licrug, gerusia o împărţea cu aceştia, în plus, un rol hotărâtor în stat era jucat de magistratura colegială şi anuală a eforilor. Cei cinci efori sau „supraveghetori” au fost creaţi după Licurg. Aleşi de apela dintre membrii ei, eforii trebuiau să supravegheze în numele întregului popor deopotrivă activitatea regilor, care au jurat în faţa lor să cârmuiască conform legilor, precum şi supunerea cetăţenilor faţă de tradiţie, în moravurile particulare şi publice. Responsabili cu securitatea statului, aveau deplina putere să o asigure prin hotărâri fără recurs: indicaţii date magistraţilor, blamuri, diverse sancţiuni. Toţi tremurau şi se înclinau în faţa lor, neavând a da 310

ti socoteala decât urmaşilor lor în această magistratura supremă: în rest, pare-se că au acţionat multă vreme în conformitate cu aspiraţiile profunde ale concetăţenilor lor.

Această societate închisă, orgolioasă, îngustă, profund conservatoare, voia să se păzească cu orice preţ de contaminările din afară, încep în d cu mijlocul secolului VI, ea a respins toate ispitele artei şi arhitecturii, încordată de voinţa de a supravieţui identica sieşi, ea a interzis comerţul, până şi folosirea monedei de argint. Şi-a limitat ambiţia la menţinerea propriei autorităţi în Mesenia, grânar ce-i hrănea casta militară, la dominarea Peloponesului, prin repetate acţiuni militare împotriva Argosului ori a oraşelor din Arcadia, în fine, la a zdrobi prin forţă orice încercare de hegemonie în Grecia propriu-zisă, indiferent că era vorba de invazia persană, de imperialismul atenian sau de politica lui Epaminonda, împotriva căruia şi-a cheltuit vlaga. Urmărirea acestor scopuri ferme, dar deosebit de limitate, a fost multă vreme încununată de succes: ele nu erau însoţite însă nici de iradiere economică, nici de prestigiu cultural, în plus, datorită unei lente şi progresive degradări, însăşi baza statului spartan era în continuă diminuare şi dezagregare: principiul egalităţii între cetăţeni, întemeiat pe posesia de către fiecare a unui lot de pământ de valoare egala, a suferit nenumărate încălcări. Chiar victoriile Spartei au determinat un extraordinar aflux de bogăţii. După cum spunea Socrate tânărului Alcibiade în dialogul platonic cu acelaşi nume (123 a), „despre banii intraţi în Lacedemona se poate zice ceea ce zicea vulpea leului în fabula lui Esop: urmele spre oraş sunt foarte clare, zadarnic se vor căuta însă acelea ale banilor ieşiţi”. În ciuda severelor poveţe ale tradiţiei, dorinţa de a poseda, ascunsă sub faţada austerităţii – a ispitit pe mulţi dintre spartani, în zorii veacului alcincilea, milezianul Aristagoras, dornic obţină sprijinul militar al Spartei pentru răsin I°mă, a căutat să-l cumpere pe regele e prin daruri de preţ şi perspectiva unei prăzi bogate: a trebuit un semn al zeilor – în speţa

cuvântul ieşit din gura propriei copile

ca să-l determine pe Cleomene să-l alunge pe ofertant. Dorinţa din ce în ce mai mare de a creşte averile particulare a dus la concentrarea proprietăţii funciare în mâini tot mai puţine, în detrimentul prevederilor legii referitoare la egalitatea averilor. Un mare număr de spartani, incapabili să achite taxa destinată meselor comune, au căzut din casta Egalilor în cea a Inferiorilor. Numărul cetăţenilor cu drepturi depline descreş-tea neîncetat în cursul secolelor V şi IV: de la aproape 5.000 existenţi după războaiele persane se ajunge la mai puţin de 3.000 în vremea bătăliei de la Leuctra, în 371, conform aprecierilor lui V. Ehrenberg. O asemenea lentă, dar constantă, pierdere a substanţei corpului civic le apărea chiar observatorilor din antichitate ca o boală mortală de care era atinsă Sparta, pe numele ei oligantropia sau lipsa de cetăţeni. Această lipsa ea singura ar fi suprimat orice politică de anvergură, chiar dacă tradiţionala îngustime de vederi a conducerii lacedemoniene ar fi îngăduit conceperea vreuneia.

Oligarhice ori democratice, regimurile politice din cetăţile greceşti erau concepute pentru comunităţi restrânse, nepermiţând câtuşi de puţin, precum istoria a arătat-o limpede, urmărirea unor vaste proiecte şi nici formarea de state mari. În schimb, aceste regimuri, în ciuda extremei lor diversităţi, au definit limpede pentru întâia oară relaţiile dintre stat şi cetăţean, punând astfel bazele înseşi ale tuturor sistemelor politice moderne. Atare relaţii sunt întemeiate pe lege, fie că va fi fost ea scrisă sau orală, raportată la o intervenţie divină, ori vădind o iniţiativă omenească. Doar tiranii, în sensul pe care cuvântul l-a căpătat în epoca clasică, ocârmuiesc în afara legii: tocmai lipsa referirii la legile tradiţionale caracteriza tirania mă* mult decât asprimea sau cruzimea puterii, în

schimb, orice cetate civilizată, oricare i-ar fi fost regimul, viza să realizeze idealul unei vieţi sociale rânduite 31

după Je§* bune: acest ideal se numeşte Eunornia, armonia în cadrul legii, buna ordine inspirată de înţelepciune. Că arareori realitatea s-a apropiat de amintita perfecţiune ideala, nu-i împiedica pe greci să aspire sincer la atingerea ei prin diverse mijloace, care presupuneau, toate, ca element fundamental adeziunea sinceră a fiecărui cetăţean la principiile esenţiale ale cetăţii. Respectivele principii se exprimă prin cultele civice şi prin legi sau nomol, cele din urmă beneficiind de veneraţia religioasă nutrită pentru primele. Desigur, noţiunile juridice considerate la obârşii drept sacre au avut tendinţa de a se seculariza încetul cu încetul, în sufletul grecilor clasici a existat însă întotdeauna o înrudire strânsă între noţiunea de ilegalitate şi cea de impietate. Din celebra prosopo-pee a Legilor, cuprinsă în dialogul Criton al lui Platon, se vede cum, la începutul veacului IV, spiritele cele mai solide ale Atenei erau încă înclinate să cinstească legile ca şi cum ar fi fost de esenţă divină.

Legile au drept scop să scoată relaţiile umane de sub incidenţa violenţei şi arbitrarului. Ele trebuie să facă a domni în stat înţelegerea, Homo-noia, şi Dreptatea, Dike, cu condiţia ca fiecare cetăţean să se supună puterii lor. Desigur, au existat sofişti care am pus sub semnul întrebării înseşi noţiunile de Justiţie şi de Lege, opunându-Je Natura şi Obiceiul, susţinând că legalitatea, rod al convenţiei, este un obstacol în calea manifestării forţelor naturale, şi manipulând în diverse sensuri, ca să-şi întărească afirmaţiile, formula lui Pindar: „Legea domneşte asupra tuturor fiinţelor, muritoare sau nemuritoare”. Atare subtilităţi însă, care dădeau filosofilor de măcinat din belşug, aveau prea puţină audienţă la marele public, iar oratorii din secolul IV, în discursurile lor politice, ca şi în

dezbaterile judiciare, nu conteneau să-şi arate respectul faţă de legi, păzitoare ale bunelor moravuri şi ale siguranţei cetăţenilor.

Varietatea acestor legi era extremă: deosebi

313 Ga între rePtupublic şi-i cel privat nu se făcea m. Grecia arhaica şi clasică. Orice faptă a cetăţeanului interesa statul, care prin persoana je, giuitorilor săi intervenea în domeniile cele mai diverse. De altminteri, el era mai puţin preocupat să edicteze principii, cât măsuri practice de rezolvare a unor probleme anume. Coerenţa acestor măsuri nu era, aşadar, întotdeauna perfectă. N” u pentru că grecii n-ar fi ştiut să întocmească coduri: unul din acestea ne-a parvenit, în textul original aproape complet, graţie inscripţiei monumentale de la Cortina*, în Creta, gravată cu litere mari pe blocurile enorme ale unui zid din piatră de talie, în cursul primei jumătăţi a veacului V. Textele menţionează şi alte culegeri: se ştie, de pildă, despre codurile ateniene, cel al lui Solon, ori codul numit al lui Nicomahos (gravat la sfârşitul secolului V), că puteau fi consultate pe inscripţii şi nu numai în arhive. De regulă, orice nouă lege era gravată pe o stelă. Legislaţia rămânea astfel lesne accesibilă publicului. Şi totuşi, grecii clasici, mai puţin jurişti decât romanii de mai târziu, n-au încercat să unifice sistematic totalitatea acestor texte disparate. Logografii*, ce compuneau discursurile pronunţate de pledanţi în faţa tribunalelor, synegorii*, ce îşi puneau cu bunăvoinţă în serviciul prietenilor darul elocinţei lor, şi oratorii care susţineau o propunere în faţa adunării, erau foarte versaţi în mânuirea textelor legale pe care îşi întemeiau demonstraţiile. Ei au lăsat însă pe seama filosofilor eşafodarea unor sisteme inspirate de altminteri foarte îndeaproape din realităţile contemporane, cum este cazul Legilor lui Platou. Şi în această privinţa, împărţirea lumii elenice în atâtea unităţi politice independente a jucat

un rol hotarâor: particularismul juridic al cetăţilor a făcut mai puţin necesara unificarea dreptului către care constituţia unui mare stat ar fi tins în mod firesc.

Dintre măsurile juridice, cele mai multe privesc statutul persoanelor şi bunurilor, consfinţind astfel poziţia privilegiată a cetăţenilor cu drepturi depline, în raport cu femeile, care sunt mereu minore, a cetăţenilor ori a locuitorilor cu drepturi limitate (când existau, ca la Sparta), a stră31

Inilor şi a sclavilor. Ele precizează drepturile şi obligaţiile indivizilor în raport cu colectivitatea civică. Fixează sancţiunile penale şi procedura de rezolvare a litigiilor dintre particulari, precum şi pedepsirea crimelor împotriva statului, în afara acestor dispoziţii de ordin civil, politic, sau judiciar, cetatea legiferează şi în domeniul economic. Una din prerogativele ei esenţiale este baterea monedei*: emiterea de monede specifice fiecărei cetăţi dovedeşte independenţa acesteia, iar tipurile originale adoptate de ea îi serveau drept embleme: în acest sens s-a putut vorbi de adevărate „blazoane” ale oraşelor. De aici marea varietate a numismaticii greceşti.

Tot cetatea fixează metrologia, în toate aspectele ei. Ea hotărăşte şi asupra calendarului”, care se schimbă de la oraş la oraş şi ale cărui puncte principale de reper sunt solemnităţile religioase celebrate de colectivitate. Numele lunilor sunt de obicei împrumutate de la numele zeilor ori ale principalelor sărbători, în ciuda marii atenţii acordate fenomenelor astronomice, grecii n-au reuşit niciodată să rezolve dificultatea decalajului dintre calendarul lunar şi cel solar: artificiile pentru restabilirea unei concordanţe între cele două, mereu repusă în discuţie, au avut prea puţin succes, iar Aristofan îşi bate joc de meteorologii care, departe de a fi introdus ordine în scurgerea firească a zilelor, au lăsat totul anapoda (Norii, versul 615).

Lucrurile se complicau încă şi mai mult când un calendar administrativ, ca cel al prytaniilor de la Atena, se suprapunea celui astronomic şi religios.

O mare complexitate exista şi în domeniul greutăţilor* şi măsurilor pe care autorităţile civice încercau să le stabilească pentru facilitarea schimburilor şi corectitudinea negoţului. Săpătu-nle au scos din întâmplare la iveală etaloane de greutăţi şi unităţi tipice pentru măsurile de ca-Pacitate a căror interpretare este deseori dificila. recii au realizat diverse sisteme metrice comânind de obicei fracţiile zecimale cu cele sexa-esir cele din urmă împrumutate din metrologia orientala: astfel stadiul, măsură curenta a distanţelor mari, are 600 de picioare. Dar valoarea piciorului variază între 0, 27 şi 0,35 m. Şi deci cea a stadiului între 162 şi 210 m. O alta unitate, cotul, era frecvent întrebuinţata ca măsura de lungime: ea valorează un picior şi jumătate. Piciorul însuşi se subdivide în 16 „degete" sau dactili. Se înţelege cât de greu se efectuau culculele în atare sistem, la care se mai adăugau încă măsuri de origine străină, ca parasanga persană, care valorează 30 de stadii (ceva mai mult de 6 km) şi pe care Herodot ori Xenofon o întrebuinţează cu preferinţă. Măsurile de greutate şi de capacitate nu erau mai puţin complicate şi mai puţin diferite de la oraş la oraş. Totuşi, nevoile comerciale au dat unor sisteme, ca cel eginetic şi mai târziu sistemul attic, o preponderenţa de fapt, mai ales în domeniul monetar: fie că era vorba de simple unităţi de calcul (ca talantul şi mina) sau de monede reale (ca drahma* şi obolul) numele unităţilor monetare erau şi cele ale unităţilor ponderale corespunzătoare.

Pentru controlul tuturor acestor măsuri, cetatea întrebuinţa serviciile funcţionarilor specializaţi, ca metronomii, verificatori ai măsurilor şi greutăţilor la

Atena. Nu e de altminteri decât unul din aspectele intervenţiei statului în viaţa economică: din câteva texte ce menţionează pe agoranomi, inspectori ai pieţei, pe sâtofilad, însărcinaţii cu importarea griului, sau pe ep uneleţi (inspectori) ai portului comercial, se desprinde importanţa acestei intervenţii în cadrul statului atenian, în alte părţi, documente izolate sau fragmentare ne lasă a întrezări un întreg sistem de taxe ori de măsuri protecţioniste, cum se întâmpla la Tasos în ce priveşte comerţul cu vinuri.

S-ar înţelege, deci, ca lumea elenica a cunoscut o veritabilă economie de schimb? Nimic nu ne îndreptăţeşte să presupunem acest lucru. Trebuie subliniat aici, o dată pentru totdeauna, cât de puţin informaţi suntem asupra realităţilor economice ale antichităţii greceşti. Chiar în cazuri pn-vilegiate, ca aprovizionarea cu cereale a aglomerării ateniene, documentele sunt rare, deteriorate şi dificil de interpretat. Istoricul ce se dedică acestor cercetări amăgitoare este tot timpul ispitit să extrapoleze pornind de la informaţii insuficiente. Se cuvine deci a fi deosebit de rezervaţi în ce priveşte relaţiile comerciale în Grecia arhaică şi clasică. Un lucru trebuie, oricum, precizat: atare comerţ era în esenţă maritim. Micile nave de închiriat de care dispuneau marinarii greci constituiau, în absenţa drumurilor practicabile pentru care, singurul mijloc de transport la îndemână în cazul schimburilor de oarecare importanţă. Şi încă tonajul acestora era foarte redus: încărcătura lor varia între 80 şi 250 tone metrice, în plus, sezonul de navigaţie nu se deschidea decât în aprilie pentru a se închide la sfârşitul lui octombrie. Epigramele funerare închinate naufragiaţilor menţionează deseori primejdiile furtunilor solstiţiului de iarnă, la asfinţitul Capricornului, ori ale echinocţiului de primăvară, la răsăritul vesperal al lui Aroturus. Hesiod, în secolul VII,

limita chiar la cincizeci de zile, în miezul verii, răstimpul în care se putea naviga. Vela pătrată a vaselor de transport, care, spre deosebire de triere, nu foloseau vâslele, nu putea fi utilizată la niciun fel de manevră. Nu existau faruri înainte de începutul epocii elenistice, iar hărţile marine, excesiv de sumare, erau mai puţin folositoare decât portulanele sau peri-plurile* de care dispuneau eventual cârmacii.

Toate acestea explică de ce tonajul mărfurilor transportate nu a fost niciodată foarte mare. Cerealele destinate marilor oraşe veneau din Egipt, din Cirenaica sau din sudul Rusiei: importurile anuale ale Atenei în secolul IV au fost evaluate la 500 COC hectolitri. Lemnul şi marmura, lingourile de cupru ori de plumb constituiau alt gen de mărfuri grele.

Existau însă şi alte mărfuri de mare valoare comercială, produse finite agricole sau ale meş-păugurilor greceşti: vinuri de calitate, ca cele din Calcidica, din Tasos ori din Chios; ulei attic; Parfumuri; ţesături din Milet, din Samos sau din nent; vase de argilă pictate, datorate olarilor din Corint sau Atena, exportate deseori împreună cu conţinutul lor; bronzuri de Corint; silfium din Cirenaica; argint în monede ori lingouri; fildeş; podoabe. De mic volum, asemenea încărcătură era deosebit de valoroasă. Ea oferea armatorilor şi bancherilor ocazia să realizeze averi, ducând totodată până departe faima meşteşugarilor greci, Marele crater de bronz descoperit la Vix, pe Coasta de Aur, într-un mormânt hallstattian, a venit dintr-un atelier grec din Italia de sud sau din Pelopones, în ultimii ani ai veacului VI. La Kul-Oba, aproape de Kerci, în Crimeea, au fost descoperite medalioane de aur cu efigia Atenei Partenos, capodopera lui Fidias: sunt bijuterii ateniene de la sfârşitul secolului V ori de la începutul celui următor, într-o piramidă funerară de la Meroe, în

apropierea cursului superior al Nilului, o statuetă de teracotă attică din veacul V, reprezentând o amazoană călare, e mărturie a relaţiilor străvechi dintre Grecia şi Nubia, prin intermediul Egiptului.

Atare dovezi, oricât de ciudate şi sugestive ar fi, nu trebuie totuşi să ne creeze iluzii. Schimburi de acest fel erau suficiente pentru dăinuirea prosperităţii doar a unui anumit număr de negustori şi marinari; ele făceau din anumite cetăţi privilegiate, Atena, Corint, Tarent, Siracuza, Cirene sau Naucratis locul importantelor tranzacţii ale vremii. Dar majoritatea cetăţilor greceşti nu luau parte la respectivele schimburi, mărginindu-se la un negoţ local, bazat pe vinuri şi conform idealului autarele sădit de către legiuitori: se ştie cât de severă era părerea lui Platou despre oraşele maritime sau din apropierea marii, care „întreţinând negoţul şi traficul financiar fac să ia naştere în suflete nestatornicia şi şiretenia” (Legiie, 705 a). De fapt tradiţia ţărănească este mult mai puternică la greci decât ispita mării: dacă le place să privească marea, e mai ales de pe uscat, iar marinarii întreprinzători le-au stârnit dintotdeauna mai puţină admiraţie decât hopliţii. Cina au părăsit uscatul, în vremea colonizării, făptui s-a petrecut sub imperiul necesităţii şi nu din pofta de aventură: peste mări ei se duceau să caute mai curând pământuri noi decât noi pieţe.

Cadrul restrâns al cetăţii, în care omul grec trăieşte, munceşte, îşi exercită drepturile lui civice şi închină un cult zeilor săi, aceasta entitate politica de dimensiuni restrânse pentru care era chemat să lupte şi să moară convenea de minune cerinţelor şi gusturilor sale. Înainte ca geniul unui Filip sau Alexandru să fi impus lumii greceşti o concepţie diferită despre stat, fără a face totuşi să dispară vechea noţiune de cetate, grecii n-au căutat să-şi lărgească vederile şi nici să reunească mai multe cetăţi

într-o formă organică şi durabilă. Rarele tentative ce le-au făcut în acest sens au fost trecătoare ori ineficace.

Religia reprezenta, desigur, un principiu de unitate: ea a şi permis formarea câtorva grupări regionale având ca centru un mare sanctuar. Acesta a fost, de pildă, cazul Ligii oraşelor ioniene, întemeiată curând după colonizarea Asiei Mici: ea cuprindea mai multe cetăţi (la început 12, apoi numai 9) unite prin cultul lor comun în jurul sanctuarului lui Poseidon Heliconios, de la capul Mycale, în apropiere de Milet, ligă ce purta numele de Panionion. Liga a reuşit în anumită măsură să coordoneze eforturile membrilor ei în momentul revoltei Ionici împotriva lui Darius, între 499 şi 494. Dar legăturile organice care le uneau nu erau suficient de puternice pentru ca întregul să fie într-adevăr eficace, iar revolta a eşuat, ducând la destrămarea ligii. O asociere de acelaşi fel, Hexapolis, a reunit cetăţile doriene din Carla în jurul sanctuarului lui Apolo Triopianul, în peninsula Cnidosului. O confederaţie religioasă din Ciclade, care purta titlul de a? nfictionie, grupa pe ionieni în jurul sanctuarului lui Apolo de la Ltelos. Am văzut că după războaiele persane, Atena a folosit-o drept punct de plecare al propriei ligi.

Cea mai vestită dintre confederaţiile religioase, cărei istorie o cunoaştem cel mai bine, este Amfictionia propriu-zisă, cea de la Delfi. Această organizaţie are în realitate două centre cultuale, de faimă inegală: sanctuarul de la Delfi şi cel de la Termopile, numit pe scurt Pylal sau „porţile”. Acolo se adunau delegaţiile a douăsprezece state, majoritatea aliate în Grecia centrală, tesa-iieni, focidieni, beotkni, locrieni şi alţii încă, la care se alăturau dorienii şi ionienii, singurii reprezentanţi ai restului lumii greceşti. La sfatul amfictionic fiecare oraş trimitea doi delegaţi, sau bieromnemoni, ceea ce permitea Atenei să dispună de obicei de unul din voturile ioniene, în vreme ce

Sparta era reprezentata doar din când în când de unul din voturile doriene. De aici se desprinde caracterul local şi arhaic al Amfictioniei, care n-avea pretenţia ca reprezintă întreaga grecitate! Rolul ei era să administreze prin intermediul hie-romnemoriilor treburile financiare ale lui Ap o Io delfic, să organizeze Jocurile şi sărbătorile tradiţionale ale sanctuarului, în fine, să apere interesele zeului de orice prejudiciu. Cea din urma îndatorire a determinat Amfictionia să proclame diversele războaie sacre, în afara acestor împrejurări excepţionale, cetăţile amfictionice sunt legate doar printr-o solidaritate morală destul de relativă, reflectată de jurământul ce le stipula obligaţiile: ele se angajau să nu se distrugă reciproc din temelii, în caz de război, şi să pedepsească pe oricine ar insulta pe zeul de la Delfi. Nicio legătură politică temeinică nu exista între ele, Amfictionia fiind, în ce priveşte politica internaţională, mai degrabă instrumentul unor ambiţii aparte decât un principiu al unităţii între statele greceşti.

Au existat totuşi în unele regiuni eforturi de constituire a unor federaţii locale, dotate cu instituţii politice permanente, care stabileau o solidaritate efectivă între cetăţile învecinate: în Te-salia, în Arcadia, de pildă, asistăm la formarea în secolul IV, a unor ligi sau comunităţi (koinon) ale tesalienilor şi arcadienilor, cu adunări şi magistraţi, federali. Teba, care se bucura de o supremaţie indiscutabila asupra celorlalte cetăţi din regiune, a constituit în Beoţia, sub autoritatea ei, 32

În două rânduri, la 447 şi după 379, o federaţie puternic organizată. Olintul a creat în 432 în Calcidica o ligă a cetăţilor calcidiene. Aceste încercări cu durate şi izbânzi diferite dovedesc că exista o anumită nevoie de unitate, dar niciuna dintre ele nu a dus la formarea unui stat adevărat: devotamentul grecilor faţă de mica lor patrie întreţinea în permanenţă sentimente centrifuge în

cetăţile participante la atare ligi ori federaţii.

Acelaşi lucru s-a întâmplat, din motive încă şi mai puternice, când unul sau altul din principalele state a vurt să strângă sub conducerea sa, sau, cum se spunea, sub hegemonia lui, o alianţă centralizată. Cazul, în speţa, al ligii peloponesiace, care se numea oficial „lacedemonienii şi aliaţii lor”, consfinţind preponderenţa militară a Spartei în Pelopones: nu era vorba decât de o alianţă ofensiva şi defensivă ce lasă cetăţilor participante, fiecare legată de Sparta prin jurământ şi tratat separat, întreaga lor autonomie internă. Mult mai îndrăzneaţă pare Liga de la Delos, organizată de atenieni după războaiele persane. Instituirea tributului, transferarea tezaurului federal chiar la Atena, instalarea de cleruhii pe teritoriile aliaţilor, supravegherea exercitată asupra lor de către funcţionari atenieni (episkopoi) măsurile economice destinate să favorizeze comerţul attic sunt tot atâtea motive care, transformând curând liga în imperiu, au făcut de nesuportat pentru cetăţile supuse jugul Atenei. Trădările şi revoltele aliaţilor ei au contat mult în eşecul pe care l-a cunoscut în cele din urmă imperialismul conceput de Pericle. A doua Confederaţie maritimă de la Delos, inaugurată în 377, a căutat să evite atare inconveniente, fără însă a reuşi în între –, gime, ea neputând să împiedice un război între Atena şi aliaţii ei, în 357 – 355. Astfel toate eforturile de a da o anumită coerenţă unui ansamblu de cetăţi unite prin legături organice au eşuat und pe rând: a fost nevoie de pumnul macedoneanului Filip spre a da Ligii de la Corint un adevărat caracter federal.

În faţa acestui tenace refuz de unire, dincolo de cadrele strâmte ale cetăţii, ne putem întreba pe bună dreptate care era acel lucru ce în ochii grecilor înşişi îi îndreptăţea să susţină că aparţin unuia şi aceluiaşi popor. Căci atare solidaritate, în ciuda tuturor rivalităţilor

intestine, devenea pentru ei evidentă cu ocazia marilor sărbători religioase panelenice sau când o mare primejdie din afară ameninţa însăşi existenţa lumii greceşti: fapt dovedit de luptele contra perşilor, etruscilor şi cartaginezilor. Acest sentiment al solidarităţii se baza pe comunitatea de limbă şi religie, pe tradiţia legendară şi pe operele ce asigurau transmiterea ei, adică pe creaţiile scriitorilor şi artiştilor. Mai mult decât alte popoare, poporul grec a avut nevoie de literatura şi arta lui spre a-şi forma conştiinţa de sine. Prodigioasă bogăţie a uneia ca şi a celeilalte reflecta, dimpreună cu excepţionalele daruri hărăzite lor, atenţia pasionată pe care au dat-o, ca şi cum ar fi fost împinşi de o nevoie vitală, realizărilor mâinii şi ale spiritului.

Capitolul Viii GÂNDITOR! ŞI POET!

Cunoaştem numele a aproape două mii de scriitori greci antici. Chiar raportata la lunga perioadă ce-l separă pe Homer de triumful creştinismului, această cifră e considerabila şi ilustrează cum nu se poate mai bine fecunditatea extraordinară a literaturii greceşti, în marea ei majoritate, această literatură a dispărut în cele trei mari încercări prin care a trecut moştenirea antichităţii: incendierea bibliotecii din Alexandria, înlocuirea volumen-ului de papirus cu codex-ul de pergament şi, în fine, criza imperiului bizantin în perioada iconoclasmului, adică în veacurile VII şi VIII ale erei noastre. Totuşi, ceea ce a rămas, rod al hazardului sau al alegerii efectuate de erudiţi ori de dascăli, reprezintă o masă enormă de opere de tot felul, prea adesea fragmentare şi prost conservate, dar în care literaturile europene n-au încetat să-şi afle modelele. Cei mai mari dintre aceşti scriitori sau gânditori au trăit în epocile arhaică şi clasică, a căror bogăţie a fost fără egal. Nu se pune problema de a Achita aici o istorie, fie chiar sumară şi limitata la capodopere, a acestei

literaturi, după cum acelaşi lucru este cu neputinţa în ceea ce priveşte arta. Dorim, cel puţin, să consemnăm pe scurt un mare moment al civilizaţiei: apariţia primelor genuri literare pe care le datorăm inventivităţii greceşti.

Respectiva literatură, încă de la primele monumente păstrate, este o literatură scrisă. Am constatat-o studiindu-l pe Homer: astăzi se admite că Iliada şi Odiseea n-ar fi putut dăinui, în forma aproximativă pe care o cunoaştem, fără ajutorul scrierii alfabetice, singura capabilă să fixeze cu precizie compoziţii atât de complexe şi de elaborate. Trebuie să ni-l închipuim pe poet transcriindu-şiopera pe acele pergamente din piele de oaie sau capră pe care grecii le numeau diftere şi al căror nume, ne spune Herodot (V, 58) a fost ulterior folosit pentru a desemna prin cata-hreză rulourile de papirus. După cât se pare, abia către mijlocul secolului VII, aproape la un veac după Iliada, utilizarea papirusului s-a răspândat în lumea greaca, atunci când Psameticos, primul faraon site, a deschis Delta comerţului grecesc. Ulterior, grecii aveau să citească operele scriitorilor lor pe „volume” de papirus. Lunga bandă de papirus, compusă din foile acestei plante lipite una lângă alta pe două straturi, primul cu fibrele orizontale (recto) şi celălalt cu ele verticale (verso), se rula pe două tije de lemn formând minerul, fixate fiecare la câte o extremitate a bandei. Textul, scris cu majuscule, fără spaţii între cuvinte şi nici semne de punctuaţie, era dispus în coloane paralele aşezate transversal pe lungimea ruloului. Fiecare rujou (în greceşte tomos) putea cuprinde cam şaizeci de coloane de text, de aproximativ treizeci de rânduri. Se derula lăţimea unei coloane, apoi, pentru a trece la următoarea, se rula prima pe minerul (tija) ţinut în mâna stângă, derulându-se a doua de pe ruloul ţinut în dreapta. Abia în epoca romană codex-\\ cu paginile scrise pe ambele feţe şi strânse în caiete, iar apoi acestea în

cărţi, va înlocui volumen-ul (numele latinesc prin care era desemnat de obicei ruloul de papirus).

Scrierea pe papirus, împrumutată din!: cipr – era neîndoielnic un mare progres în raport cu difterele arhaismului timpuriu. Folosirea volwnen-ului prezintă totuşi unele inconveniente: fiecare rulou este incomod şi constituirea marilor bibliotec a fost în consecinţa întârziată. Pe de altă parte, manipularea unui volumen nu este deloc uşoara când e vorba să cauţi un citat: înainte de a-l găsi, trebuie să derulezi întreaga parte a volumului care îl precede. Nu-i uşor nici să iei note, fiindcă volumen-ul este ţinut cu ambele mâini. Aceste motive de ordin practic explică în parte pentru ce în Grecia antică se dădea atâta importanţă educării memoriei şi pentru ce scriitorii citau textele de preferinţă din memorie, fără să le mai verifice. Exista mai puţin decât astăzi respectul pentru detaliul expresiei, admiţându-se uşor variantele dacă sensul general nu era alterat.

Pe de altă parte, trebuie să ţinem seama că [a greci lectura se făcea în general cu voce tare. Majoritatea operelor literare au fost concepute spre a fi ascultate: ele sunt destinate recitării psalmodiate, cântecului coral, reprezentării dramatice sau lecturii publice în faţa unui cerc de ascultători, decât delectării şi cugetării unui cititor solitar. Multe caracteristici ale literaturii greceşti se explică astfel: partea atât de importantă rezervată poeziei şi apoi elocinţei; forma intenţional didactică a operelor în proză, ca şi cum ar fi vorba de conferinţe ori de lecţii; preocuparea de a marca foarte categoric trecerile prin indicaţii verbale, acolo unde limbile moderne se mulţumesc cu semne de punctuaţie; în fine, marele succes pe care l-a avut dialogul, creaţie originală a geniului grec. Serviţi de o limbă extraordinar de bogată, atât în domeniul vocabularului cât şi în cel al sintaxei, având la dispoziţie

resursele mai multor dialecte pentru a varia efectele literare şi de ton, bazaţi pe o tradiţie care-i susţinea fără să-icopleşească, scriitorii şi gânditorii acelor târn-Puri au creat ori au dezvoltat principalele genuri uterare, explorând totodată, cu o îndrăzneală până atunci neegalată direcţiile pe care putea păşi gândirea logică, înseşi acestei gândiri i-au definit ei: mpede, pentru prima oară, demersul şi prinule. Convinşi că aceasta nu se poate afirma clevetai conştientă de sine decât prin intermediul cuvintelor, s-au dedicat perfecţionării neîncetate a admirabilului lor instrument verbal, până într-atât încât au făcut din el mijlocul de expresie cel mai uimitor de subtil şi de maleabil ce se poate concepe. Poezie epica şi lirică, artă dramatică, istorie şi geografie, filosofie, elocinţă acestea sunt, în ordinea aproximativ cronologică în care au început să le cultive, diferitele domenii în care grecii şi-au dovedit măiestria. Urmează să le trecem rând pe rând în revistă.

Am văzut că epopeea homerică" apare dintr-odată în istorie în forma ei imita, iar cele două capodopere ale lui Homer au constituit de la început modele de care emulii au încercat mereu să se apropie. O asemenea perfecţiune presupune că Iliada şi Odiseea au fost pregătite de nenumărate încercări poetice anterioare, căzute cu totul în uitare. Mânia lui Alnle nu constituie decât un episod din războiul Troici, iar întoarcerea lui Ulise nu relatează decât aventurile unui singur erou, după căderea oraşului, încetul cu încetul, trebuia să se fi constituit o îndelungată tradiţie epica, esenţialmente orală, graţie cântăreţilor sau aezilor de felul lui Demodocos, pe care Odiseea ni-l înfăţişează la curtea lui Alcinous, regele feacienilor, A fost oare Homer primul care a elaborat o parte din acest bogat material într-o operă de lungă respiraţie şi viguros compusă, graţie ajutorului scrierii alfabetice. Fără să putem afirma în mod absolut sigur, absenţa totala a oricărui indiciu referitor la

epopei mai vechi face, cel puţin, această ipoteză verosimilă, în schimb, imitatorii au mişunat. Dacă operele acestora, considerate pe bună dreptate ca inferioare celor ale lui Homer, nu au ajuns până la noi, cel puţin ştim mai multe titluri, cu câteva nume de autori şi rezumatul subiectelor tratate.

În jurul îl iadei s-au dezvoltat poemele Ciclului Troian, numit curent Ciclul prin excelenţa, ele transmiţând episoade anterioare Mâniei lui x\hile-Crestomaţia, un rezumat şcolar compus de un oarecare Proclos, fie în veacul al doilea, fie în l de-ai cincilea al erei noastre (data este controversata încă), şi păstrat doar parţial „ne dă despre acestea informaţii destul de precise: Cântecele cipriote evocau evenimente anterioare I Hâdei începând cu nunta lui Tetis şi a lui Peleu şi cu judecata lui Paris până la răpirea Elenei şi la primele episoade ale asediului Troiei. Etiopicele, compuse poate la sfârşitul secolului VII de către Arctinos din Milet, se legau direct de Iliada: în ele regele etiopienilor, Memnon, fiul Aurorei şi al lui Titon, un frate al lui Priam, venea în ajutorul unchiului său; el cădea sub loviturile lui Ahile, care a ucis-o şi pe Pentesilea, regina amazoanelor, o altă aliată a troienilor; murea şi Ahile la rându-i, lovit cu o săgeată de arcaşul Paris, ajutat de Apolo. O altă epopee a lui Arctinos, intitulată Distrugerea Troiei (Iliupersis}, relata cucerirea oraşului. Cât priveşte pe poetul Leshes, el a compus o Mică Iliada, menită şi ea să o completeze pe cea a lui Homer, şi în care trata în felul său aceleaşi teme ca şi Arctinos. Paralel cu Odiseea, Hagias din Troizen a compus epopeea întoarcerile (Nostoi), narând aventurile căpeteniilor aheene, exceptându-l pe Ulise, după războiul troian. Destinul tragic al lui Ulise însuşi forma subiectul Telefoniei datorate lui Eugamon*, care trăia la curtea regilor din Cirene, Băţos II şi Arcesilau II, prin 570 – 560: după întoarcerea lui în

Itaca, Ulise a plecat din nou în expediţie în munţii Epirului, apoi, întors iarăşi la Itaca, şi-a aflat acolo moartea chiar de mâna unui fiu, Telegonos, pe care l-a avut cu vrăjitoarea Circe, şi care, căutându-şi tatăl, l-a omorât fără să-l recunoască, cu o lovitură de lance.

Alături de ciclul troian exista şi un ciclu te-ban, închinat legendei lui Oedip şi a urmaşilor săi. Kineton din Lacedemona trecea drept autorul unei Oedipodii, căreia îi urma o Tebaidă, pusauneori în legătură cu Homer însuşi, ce relata asediul nereuşit al Tebei şi duelul fratricid dintre Eteocle şi Polinice. O a treia epopee, Epigonii, era consacrată expediţiei victorioase întreprinse contra aceluiaşi oraş de către fiii Celor Şapte, zece ani mai târziu. Alte poeme se legau de diverse legende. Creofiâos din Samos a compus o Cucerire a Oihaliei, ilustrând una din isprăvile lui Herakles: acest poem era uneori atribuit lui Ho-mer, al cărui contemporan şi prieten ar fi fost Creofiâos, după cum ne informează o spirituala epigramă a lui Calimah. Legendele corintice erau cântate în Corintiacele lui Eumelos, iar cele din Naupactos în Naupacticele lui Karkinos. Chiar şi la începutul secolului V, Panyasis din Haiicar-nas, unchiul lui Herodot, a compus o Heraklâda în 14 cânturi, pare-se că nu lipsită de merite.

Opera lui Hesiod, ca şi cea a lui Horner. a avut imitatori. Teogonia se sfârşeşte cu promisiunea de a cânta pe acele muritoare care, iubite de zei, au dat naştere unor descendenţe ilustre. Numeroase poeme pe care antichitatea le atribuia cu uşurinţa lui Hesiod însuşi, fapt pus la îndoială de către moderni, au cântat aceste amoruri celebre: ele erau adunate în Catalogul Femeilor, numit şi Eheenele (nume derivat din două cuvinte greceşti, mereu aceleaşi, cu care începea fiecare din aceste poeme). Mulţi autori ulteriori, începând cu Pindar, s-au inspirat din bogatul fond de legende.

Homer, Hesiod şi emulii acestora au definit prin exemplu! lor regulile genului epic şi au fixat limba artificială a cărei folosire s-a impus ulterior pentru orice compoziţie ele acest gen. Desigur, după ei, epopeea propriu-zisă n-a mai apărut în literatura greacă sub forma marilor capodopere. Nici Persicele lui Hoirilos din Samos, la sfârşitul secolului V, nici Tebalda lui Antimahos din Coaofon, în prima jumătate a veacului I „V. n-au meritat să supravieţuiască. Dar Imnurile numite homerice, mai ales cele cântând pe Apoao, Hermes sau Demetra sunt bune modele de poezie religioasă în stil epic şi au inspirat în chip util pe poeţii alexandrini. Şi, prin intermediul lui Virgiliu, toate literaturile europene au moştenit de la Homer concepţia lor despre epopee. 3 i

Mai mult şi mai bine decât prin posteritatea imediată a poemelor homerice, epoca arhaică s-a ilustrat în domeniul literaturii prin înflorirea liricii sau a poeziei cântate, sub dubla formă admisă de cei vechi pentru acest gen: pe de o parte cântecul coral! ar pe de alta monodia (ori cântecul solistului – Astfel de compoziţii poetice, clin care ne-au rămas din păcate doar mărturii deseori infime, erau pe atunci foarte la modă. Ele răspundeau gustului deosebit al grecilor pentru muzica, socotita de ei drept un element fundamental al educaţiei. Aceste cântece erau de obicei acompaniate de liră, instrument cu şapte coarde prevăzut cu o cutie de rezonanţă, alcătuită la început din carapacea unei ţestoase: crearea ei a fost atribuită lui Hermes, după cum stă mărturie Imnul homeric închinat acestui zeu. Diversele modificări şi perfecţionări au făcut ca sunetul ei să capete un volum sporit: citară este o liră având cutia de rezonanţă din lemn, mult mai mare decât rezonatorul de baga. Se folosea de asemenea şi fluierul* (autos), nu fluierul transversal, care este o invenţiune moderna, ci acela drept, un fel de flaut mic, în general

dublu, ale cărui tuburi erau reunite la gură. Poezia şi muzica rămâneau strâns legate: ritmurile poetice pe care le analizăm şi astăzi graţie informaţiilor furnizate de metriciemi antici, ca Hefestion (sfârşitul secolului I şi începutul celui următor, iale erei noastre), nu-şi căpătau deplină valoare decât în funcţie de muzica de acompaniament, astăzi pierdută.

poezia lirică era foarte variată, în loc să aibă ca epopeea, un limbaj special, ea admitea folosirea tuturor dialectelor, după originea poetului şi publicului căruia se adresa. Temele tratate se refereau la preocupările cele mai diverse: imnuri liturgiceca nomii, cântece sacre ca peanurile ori „trambii*, cântece de marş pentru procesiuni, corur pentru dansuri, elegii războinice, cântece de victorie (sau epinikii), care celebrau pe învingă-lOii la Jocuri, cântece de dragoste, bocete, cântece e? a. /: îndemnuri civice, toate simţămintele mului îşi aflau expresia prin intermediul liricii greceşti. Desigur, cum lesne se poate închipui, majoritatea acestor sentimente sunt legate de cetate şi de zeităţile ei. Dar poeţii sunt inspiraţi şi de pasiunile individuale, de dragoste şi ura, sub formele lor cele mai personale: grecii au dat, într-o oarecare măsură, lirismului sensul poeziei intime pe care i-l atribuim astăzi.

Majoritatea acestor scriitori n-au supravieţuit decât doar prin fragmente mutilate, în secolul VII, Terpandru, originar din Lesbos, mai vestit ca muzician decât ca poet, s-a ilustrat prin virtuozitatea cântecului la lira cu şapte coarde, compunând mai ales nomi. Lidianul Alemán din Sardes a scris imnuri pline de nobleţe şi graţie pentru sărbătorile Spartei, unde cântecul coral era la mare cinste, în vreme ce Tirteu îi încuraja pe hopliţii lacedemonieni cu elegiile lui războinice, lomanul Minunerem din Colofon, abil cântăreţ din flaut, a cântat dragostea şi plăcerile vieţii, cu accente deja epicuriene. Arhiloh din Păros, a cărui

personalitate a devenit mai bine cunoscută datorită cercetărilor recente, a participat la lupta coloniştilor greci din Tasos împotriva adversarilor greci şi barbari: în elegiile sale şi în alte poeme lirice de o metrică rafinată, el dă frâu liber violenţei pasiunilor. După spusa lui Platon, Socrate îl aşeza pe acelaşi plan cu Hesiod, dacă nu chiar cu Homer. Vivacitatea tonului sau ne izbeşte şi astăzi prin prea puţinele resturi ale operei lui.

Ceva mai târziu, la hotarul veacurilor VII şi VI, lesbianul Arion din Metymna a frecventat curtea tiranului Periandru al Corintului: figura lui a fost întunecată de legendă, ce ni-l înfăţişa salvat de la naufragiu de către un delfin; se pare însă că el a transformat şi îmbogăţit genul ditirambului, legat de cultul lui Dionysos. Este de asemenea şi epoca lui Solon, legiuitorul Atenei, ce le adresa compatrioţilor săi elegii de înaltă inspiraţie civică. Contemporanul acestuia, Stesihor din Himera, în Sicilia, nara în imnuri legendele mitologice, deschizând astfel calea lirismului lui Pindar. El este acela care, vorbind-o de rău pe

Elena în unul din poemele sale, şi-a pierdut vederea, recăpătând-o abia după ce într-un nou poem, sau Palinodie, şi-a infirmat propriile spuse despre vestita eroină. Aceleiaşi generaţii aparţin, în fine, şi cei doi lirici din Lesbos, Alceu şi Safo, a căror opera ne este cunoscută prin fragmente ceva mai întinse, în vreme ce primul strecura în cântecele sale de dragoste sau de ospăţ aluzii politice, ca invectivele adresate tiranului Pitacos din Mitilene, Safo evocă în versurile ei arzătoare doar pasiunea ce i-o inspiră tinerele sale tovarăşe, zugrăvirea acesteia păstrându-şi în ochii noştri întreaga-i prospeţime.

Mai târziu, în decursul veacului VI, îşi afla locul ionianul Hiponax din Efes, ai cărui iambi sunt deosebit de satirici, şi occidentalul Ibycos din Region, în Grecia Mare,

discipol al lui Stesihor, care a introdus în poezia corală a maestrului său preocupări mai personale. Ibycos a fost în relaţii şi cu Policrate, tiranul din Samos, care şi el a atras la curtea sa pe Anacreon din Teos, un ionian răsfăţat mai târziu de către Pisistratizi. Poemele erotice şi bahice ale lui Anacreon au rămas ca model al lirismului graţios, în teritoriu dorian, la Megara, poetul Teognis, sub numele căruia ne-au parvenit 1 400 de versuri elegiace de o autenticitate deseori îndoielnică, a tradus în maxime amare sentimentele unui aristocrat înăcrit de luptele politice, în schimb, Simonide* din Ceos, care a cunoscut pe rând favorurile Pisistratizilor, ale caselor princiare din Tesalia şi ale tiranilor din Grecia Mare şi Sicilia, a dat, înainte de Pin-dar, forma definitivă a odei triumfale, trecând, în acelaşi timp, drept maestru în arta compunerii epigramelor, acele scurte poeme menite a fi săpaţe pe monumentele funerare ori comemorative. Lui jâi sunt atribuite multe dintre cele inspirate de războaiele persane.

Din toţi aceşti poeţi, singurul pe care-l putem judeca într-adevăr după operă este Pindar*, care a trăit în prima jumătate a secolului V. în ciuda Apariţiei celei mai mari părţi a versurilor, patru cărţi de Epmikii ce ne-au rămas ilustrează suficient forţa geniului său. În legătură cu victoriile atletice la Jocuri, şi ştim de cită glorie se bucurau ele în ochii grecilor, marele liric teban se pricepe să evoce în scurte apropieri emoţionante anumite mituri potrivite pe care le încarcă cu înalte semnificaţii religioase şi morale. Niciodată un limba) poetic n-a fost mai dens şi mai strălucitor decât al lui. În ciuda unei obscurităţi care ţine mai degrabă de textura strânsă a gândirii decât de alegerea cuvintelor ori de sintaxă. Pin-dar a fixat pentru eternitate câteva formule celebre şi pure ca: „Omul este visul unei umbre” sau ruga patetică ce şi-o adresează sieşi: „Nu tânji, suflet al meu, către nemurire, ci istoveşte ogorul

posibilului!”

După asemenea culmi ale geniului liric, acccta nu putea decât să decadă. Contemporan cu Pin-dar, Bachilide* din Ceos, de la care ne-au rămas câteva ode, îi este mult inferior. La sfârşitul secolului V, Timoteos din Milet, de la care ni s-a păstrat pe un papirus poemul numit Perşii, a reînviat, modernizându-l, nomos-ul ilustrat odinioară de Terpandru, în vreme ce Filoxenos din Citera compunea ditirambi. Şi unul şi celălalt s-au aflat din plin sub influenţa teatrului attic, care în acea epocă era singura formă deţ poezie într-adevăr vie. În veacul următor prea puţine nume se impun memoriei: Antimahos din Colo-fon, care a scris o epopee intitulată Tehaida, a folosit metrul elegiac spre a cânta, într-un lung poem numit Lyde, povesti nefericite de dragoste. Este considerat primul dintre poeţii erudiţi, deschizând astfel calea literaturii elenistice, care a luat faţă de el atitudini contradictorii: Calimah îl critică vehement, dar alţii îl preţuiesc muit-Nimic nu ni s-a păstrat însă de la el. O poetă rodiană, Erina, care a murit tânără, a reactualizat în schimb, în felu-i propriu, accentele safice într-un poem în hexametri, Furca de tors, ais cărui fragmente au fost păstrate pe un papirus, inspiraţia, dacă nu forma, meritând a fi numita lirică.

Spre a ne da seama de excepţionala bogăţie a lirismului grec în epocile arhaică şi clasică, a trebuit să recurgem la lunga şi seaca enumerare de mai sus. Ca şi în cazul epopeii, geniul grec a fixat şi aici legile genului, sub cele mai diferite aspecte ale acestuia. Neîndoielnic că literatura ulterioară, în lumea alexandrină şi romană, va îmbogăţi şi mai mult resursele poeziei personale. Chiar lărgindu-şi câmpul inspiraţiei, ea va rămâne în esenţă fidelă formelor poetice concepute prima oară de greci.

Din punct de vedere cronologic, tragedia şi comedia au apărut destul de târziu în raport cu celelalte genuri

poetice. Am văzut că ele s-au născut la Atena, sub Pisistrate, una din ditiramb, cealaltă din cântecele falice, în cadrul cultului lui Dionysos, de care au rămas ulterior legate reprezentaţiile dramatice. Se înţelege de ce cei mai străluciţi poeţi tragici au fost atenieni.

Cel dintâi mare nume al tragediei este Fry-nihos*, ale cărui opere s-au pierdut, dar erau încă apreciate la sfârşitul secolului V. El nu folosea decât un actor, care dialoga cu corul, piesele având mai mult caracterul unui oratoriu decât al unei drame adevărate. Meritul său constă în a fi fost primul care s-a inspirat din istoria contemporană: Căderea Miletului evoca eşecul revoltei ioniene, în 494; Fenicienele, reprezentate prin 476 – 475, aveau ca tema urmările bătăliei de la Saâamina. Eschil şi-a amintit de ea patru ani mai târziu, când a scris Perşii. Totuşi Frynihos îşi alegea îndeobşte subiectele din bogatul repertoriu al le-t5 n-elor epice: urmaşii săi au procedat la fel, tara a se simţi legaţi de o tradiţie mitologică ce nu avea câtuşi de puţin rigorile unei dogme.

Cei trei mari poeţi attici din secolul V reprezintă pentru noi întreaga tragedie greacă: Eschil*, cel mai vârstnic dintre toţi, în prima jumătate a veacului, Euripide*, cel mai tânăr, într-a doua, r °fode*, care a trăit nouăzeci de ani acope333 nu *™ întrşme> imediat după războaiele persane. Prin intermediul operelor lor, din care ni s-a transmis doar o selecţie limitata, efectuata de gramaticii din epoca târzie din raţiuni de ordin didactic, constatăm cum evoluează încetul cu încetul concepţia despre tragedie. Rolul corului. La început foarte important, descreşte treptat odată cu locul, iniţial preponderent, acordat elementului liric. Dialogul se dezvolta şi se anima. Eschlî introduce în drama al doilea actor, iar apoi, imitându-l pe mai tânărul Sofocle, pe al treilea. Cum fiecare din aceşti actori, schimbându-şi costumele şi

măştile, putea juca personaje diferite, resursele scenice devin considerabile, iar acţiunea, iniţial destul de restrânsă, capătă o importanţă tot mai mare. La Euripide rolul corului nu mai este decât cel al unui martor discret, ale cărui intervenţii servesc mai ales la separarea principalelor momente ale tragediei, ocupând orchestra şi atenţia spectatorilor în timpul corespunzător antractelor noastre, în schimb, interesul poetului şi al publicului este acaparat de conflictul dramatic, de loviturile de teatru, de zugrăvirea treptată a sentimentelor personajelor, de duelurile oratorice dintre protagonişti. Autorul ne povesteşte o întâmplare, ne solicită emoţia, ne stârneşte mila şi teama, se comportă de acum înainte ca un adevărat poet tragic: scriitorii greci au fixat şi în această privinţă regulile genului, lăsându-le moştenire literaturii europene.

Tragedia modernă datorează tragicilor greci, dincolo de tehnica literară, un lucru ce-i conferă mereu nobleţe şi măreţie: problema angoasantă a Destinului. La Eschil, ca şi la Sofocle şi Euripide, pe scenă se joacă soarta omului, aşa cum’s ea hotărâtă de puteri supranaturale. Eschil, însufleţit de credinţa religioasă adăpată la izvoarele tradiţionale ale sacrului, îi înfăţişează pe muritori supuşi zeiţei Nemesis, răzbunării zeilor geloşi care pedepsesc orice lipsă de măsură, orice încălcare a legii rituale: şi totuşi un înalt sentiment de dreptate, al cărei instrument a ştiut deveni cetatea Atenei prin vocea Areopagului, vine deja să tempereze în epilogul Orestiei rigoarea acestor condamnări. Sofocle preferă să ne facă a urmări 334

victimele crudului destin, ale cărui imprevizibile schimbări înşală calculele şi superbia oamenilor: din această derizorie neputinţă ia naştere patetismul acut din Oedip rege. Dar o înaltă concepţie despre legea morala, ca în Antigona, înalţă în ochii noştri aceste victime predestinate, ce se sacrifica unui ideal. Euripide, cel mai

complex dintre cei trei poeţi, cade cu uşurinţă în frazeologie, iar uneori pare că se complace în intervenţiile divine; el sporeşte totodată numărul peripeţiilor dramatice şi a loviturilor de teatru spre a ne suscita compasiunea faţă de nenorocirile personajelor sale, expuse tuturor încercărilor Destinului. Multe din tragediile lui se termină prin acelaşi cuplet semnificativ: „Ce ne vine de sus ia forme diferite. Felurită şi înşelătoare este purtarea zeilor. Ce se prevedea nu s-a împlinit. Căile voinţei divine sunt neştiute. Aceasta este învăţătura piesei”. Zguduiţi de astfel de forţe care-i depăşesc, sărmanii muritori suferă de rele fără număr, de care uneori ei înşişi sunt răspunzători şi pe care mărinimia lor ştie câteodată să le depăşească. Tema n-a încetat să ne trezească admiraţia şi simpatia.

Mai îndepărtată de concepţiile noastre moderne este comedia greacă clasică, încă de la sfârşitul veacului VI, sicilianul Epiharm* a compus în dialect doric comedii despre care ştim prea puţin, dar pe care cei vechi, şi Platon în primul rând, le apreciau deosebit pentru caracterul veridic al observaţiei care-şi făcea loc şi pentru valoarea maximelor ce le dădeau culoare. Tot pe teritoriul doric, la Megara, aproape de Atena, era solid împ întată tradiţia scenetelor comice, pare-se deosebit de grosolane. Influenţa acestor prime încercări, îmbinată în Attica cu cântecele foarte deocheate ale strigăturilor ce însoţeau procesiu-i de dionisiace, au dat naştere comediei numite vechi, care în curând avea să-şi aibă locul ei alături de tragedie în concursurile oficiale organizate cu ocazia sărbătorilor lui Dionysos. Se numărau aproape 40 de autori de comedii „vechi”, ceea ce dovedeşte cu prisosinţă succesul acestui gen literar tipic atenian pe întreaga durată a veacului V. Cratinos*, care a început să scrie pria 455, Eupolis* şi Aristofan*, în cursul ultimului sfert al secolului, au fost reprezentanţii cei mai vestiţi. Doar de la

ultimul ni s-au păstrat piese complete ce ne dau o idee foarte precisă despre ce publicul atenian aprecia mai mult.

Comedia „veche” este totdeauna o operă de actualitate şi de luptă, căreia îi pasă foarte puţ!” de asemănările cu realitatea, căutând mai ales să stârnească râsul prin invenţiuni bufone şi neîncetate aluzii la cotidian. Tema este de obicei o aciţiune fantastică ori grotescă, condusă de actorul principal în prezenţa unui cor de personaje pitoresc deghizate, oameni, animale sau abstracţiuni personificate. Mai multe episoade înfăţişează modul în care eroul îşi atinge scopurile în ciuda piedicilor. Apoi, după un interludiu în care corul se adresează publicului, ca să-i exprime, fără nicio legătură cu intriga, părerile autorului în legătură cu un subiect sau altul din actualitate, urmează o nouă serie de scenete ce înfăţişează consecinţele situaţiei astfel create, precum şi procesiunea finală cu care corul părăseşte teatrul cele-brându-l pe Dionysos. Pornind de la această schemă tipică, poeţii aveau întreaga latitudine să-şi amuze publicul după bunul plac al fanteziei lor: totul era permis, totul era apreciat, de la calambur până la parodia literară rafinată, de la scatologic, şi obscenitate până la poezia cea mai subtilă, de la brutala injurie personală până la comicul de observaţie şi caracter. La Aristofan varietatea tonurilor este foarte mare, ca şi uşurinţa cu care trece de la cel mai grosolan la cel mă; delicat, uimindu-l pe cititorul modern. Dacă suntem însă şocaţi de glumele prea decoltate ori derutaţi de aluziile politice care ne scapă, ne seduc» în schimb, verva pe care secolele n-au veştejit-o, elanul poetic şi sentimentul naturii agreste, ce-şi păstrează încă şi astăzi aceeaşi prospeţime şi farmec. Nicio altă operă nu ne pune în legătură mai directă cu poporul atenian din epoca lui Socrate, Alcibiade şi Tucidide, niciuna nu ne da în aceeaşi măsură impresia de a fi totodată o mărturie

asupra autorului şi a vremii sale.

Ultimele piese ale lui Aristofan, scrise la începutul veacului IV, se deosebesc în mod evident de primele: cu Adunarea femeilor şi Plutos, poetul se orientează către o nouă formă de comedie, numita comedia „medie”. Rolul corului este acum redus, iar fantezia ceva mai puţin liberă. Satirizarea persoanelor face loc celei sociale, atacurile individuale zugrăvirii tipurilor umane, invenţiunea bufă folosirii parodice a mitului. Urmaşii lui Aristofan, ca Antifanes şi Alexis din Turioi, par a fi fost scriitori fecunzi, cărora le erau atribuite sute de piese. Nu ştim însă aproape nimic despre ei, iar comedia greacă, aidoma tragediei, n-a mai produs capodopere în secolul IV până la apariţia lui Menandru, ce aparţine deja epocii elenistice.

Nu trebuie să ne mire faptul că în literatura greacă cei dintâi prozatori sunt cu mult posteriori primilor poeţi. Acesta este un fenomen destul de răspândit şi cei vechi şi-au dat seama de el: Plutarh îl relevă cu încântare într-un pasaj celebru al dialogului său Despre oracolele Pitiel. Folosirea prozei simple, dezbărată de toate ornamentele stilului poetic şi de ajutorul pe care versurile îl constituie pentru memorie, marchează un important progres pe calea gândirii raţionale, traducând preocuparea primordială pentru căutarea şi înfăţişarea adevărului. Această cercetare se numeşte în greceşte historia: ea s-a preocupat la început de evenimentele umane şi de cadrul natural al desfăşurării lor. De unde şi numele de istorie, inseparabilă de geografie, în perioadele mai vechi.

Grecii îl socoteau pe Homer drept primul istoric, căci, de fapt, la început nu se făcea deosebirea între istorie şi epopee. Cele dintâi opere în care apar preocupări de ordin istoric sunt tot poeme epice, ca întemeierea Colofonuhu, compus în secolul vii de filosoful Xenofan. Tradiţia a fost mentmută la începutul veacului următor de

către 337 P°etu-Panyasis, unchiul lui Herodot, despre care am mai vorbit, ei relatând în ale sale Ionice întemeierea de către Codros şi Neleus, într-o epocă foarte veche, a primelor cetăţi din Ionia. Curiozitatea mereu vie a ionienilor se hrănea şi cu povestirile fantastice ale unei călătorii în ţinuturile necunoscute de la nordul Mării Negre: este vorba de Poemul arimas pilor, a cărui paternitate era atribuită unui personaj pe jumătate legendar, Aristeas din Procones, ce ar fi trăit la mijlocul veacului VII.

— Hecateu* din Milet, care a jucat un rol important la sfârşitul veacului VI şi cu ocazia revoltei Ioniei, a rupt cu această tradiţie, redactându-şi în proză ionică Genealogiile., o culegere de legende interpretate în lumina unui raţionalism naiv, şi mai ales o descriere a întregului pământ locuit, intitulată Periegeză, de care Herodot s-a folosit din plin. Din fragmentele păstrate se vede că-l interesa mult etnografia şi că dădea dovada de un oarecare spirit critic. „Relatez aici, ne spune el, ceea ce cred eu că este adevărat, deoarece poveştile grecilor sunt foarte diferite şi, după părerea mea, demne de râs”. A perfecţionat folosirea hărţilor geografice, iniţiate mai înainte de Anaximandru. În secolul V a avut mai mulţi imitatori, ca Acusilaos din Argos, Haron din Lampsacos, Helanicos din Mitilene şi pe atenianul Ferecide, niciunul neatingând faima lui Herodot din Halicarnas, primul prozator a cărui operă ni s-a păstrat integral, cel pe care Cicero îl numea pe drept cuvânt „Părintele istoriei”.

Într-adevăr, odată cu Herodot*, acest gen literar este definit pentru posteritate în liniile lui esenţiale. Este vorba de expunerea cercetărilor istoricului pentru a salva de la uitare faptele însemnate ale oamenilor. Opera urmăreşte deopotrivă să desfete şi să instruiască, atare preocupări fiind implicite, obiectivitatea relatării este însă cea care

trebuie să primeze, în cazul nepotrivirii între izvoare, ori a unei tradiţii evident neverosimile, autorul îşi exercită spiritul critic, alegând în funcţie de criterii ce i se par valabile. Bineînţeles că aceste criterii nu sunt obligatoriu cele care ne par astăzi cele mai bune, important este însă că ele aveau în principiu un caracter raţional. Herodot îşi propune să stabilească în chip conştiincios adevărul, să evidenţieze legătura dintre efecte şi cauze, să zugrăvească obiceiurile etniilor să prindă trăsăturile indivizilor remarcabili, să evoce scene pitoreşti şi vii, să consemneze faptele importante şi demne de aducerea aminte, să sugereze reflexii folositoare, stârnind din când în când curiozitatea printr-un amănunt straniu ori surprinzător; toate acestea îi reuşesc de minune, graţie vastei sale informaţii, întemeiată deopotrivă pe lecturi întinse şi pe o temeinică cercetare personala, graţie simpatiei voioase ce i-o inspira neamurile şi oamenii, fără prejudecăţi de rasă ori civilizaţie, graţie unei inteligenţe sprintene, neîncrezătoare în poveşti, dar respectuoasă faţă de legile morale şi de zei. Lumea greacă şi cea barbară prind viaţă în Istoriile sale, spre informarea şi plăcerea noastră, datorită însuşirilor unei arte inimitabile, când prolixă, când eliptică, în cadrul căreia povestitorul, variindu-şi efectele în funcţie de interes ori fantezie, se lasă antrenat în lungi digresiuni, dezvoltând detaliile care îl amuză şi revenind apoi cu dezinvoltură la tema sa principală, procedând cu o nepăsare ce presupune complicitatea cititorului, în plus, aceasta primă mostră a prozei greceşti îşi păstrează o uimitoare prospeţime, ca şi cum, pe drept cuvânt, «privighetoarea din Halicarnas”, spre a folosi expresiaunui erudit bizantin, a ştiut „să-şi împodobească frumosul stil cu toate florile dialectului ionic”.

Herodot era contemporanul lui Pericle, pe care l-a cunoscut de altminteri la Atena. Atenianul Tucidide*

aparţine generaţiei următoare, cea careta văzut desfăşurarea războiului peloponeziac. uupa ce a fost unul dintre actorii conflictului, ca strateg la Tasos şi sub zidurile Amfipolisului când t>rasidas a cucerit oraşul, a fost îndepărtat din uncţu drept urmare a acestui eşec, trebuind să aC 5 âu-u. mească cu rolul de spectator. A urmărit 339 Sa Peripeţiile războiului cu neîntreruptă atenp devenind povestitorul fidel al acestuia. Opera lui este sumară, idealizează foarte uşor personajele care-i sunt pe plac, într-un cuvânt istoriei ce ne-o propune îi lipsesc densitatea şi profunzimea: de aici se desprinde şi mai clar cât de definitiv valabilă a fost recunoaşterea principiilor generale stabilite implicit de Herodot şi Tucidide, pentru ca Xenofon, dispunând de mult mai puţine calităţi, să merite incontestabil numele de istoric graţie faptului de a fi încercat sârguincios să le urmeze.

Alături de cele trei nume importante ale istoriografiei greceşti din secolele V şi IV, cunoaştem din simple menţionări sau din citate mai mult sau mai puţin întinse, un număr destul de mare de autori şi de opere. Ctesias din Cnidos a scris la începutul veacului IV o Istorie a perşilor, terminată de Dion din Colofon. Teopomp din Chios, născut prin 377, a compus un rezumat al lui Herodot şi o istorie a lui Filip II al Macedoniei. Papiruşii ne-au păstrat fragmentele unei lucrări anonime, căreia i s-a spus Elenicele de la Oxy-rinhos, scrisă, pare-se, în prima jumătate a veacului IV şi tratând evenimentele anului 396 – 395. Eforos din Gume, care şi-a redactat cea mai mare parte a operei sale după 350, a fost cel dintâi care a conceput o istorie universală, în care a adunat rezultatele unei imense compilări: trei secole mai târziu, Diodor din Sicilia avea să se folosească din plin de ea în a lui Bibliotecă istorică. În fine, mai mulţi istorici minori, cunoscuţi sub denumirea de attidografi, şi-au consacrat

operele istoriei Atticei, aşa cum făcuse odinioară Hela-racos.

Apariţia şi dezvoltarea istoriei nu sunt decât un a-cti. privilegiat într-adevăr, al începuturilor gândirii raţionale şi al reflecţiei ştiinţifice datorate J1 esenţă grecilor din epocile arhaică şi clasică, aralel cu preocuparea specială referitoare la organizările sociale omeneşti şi la evoluţia lor, asis-am ia ivirea în Ionia, cu începere din zorii vea-341 fi Ul f a unor rea-e investigaţii ştiinţifice şi niosofice. Numele lui Tales* din Milet şi al lui

Pitagora* din Samos (exilat ulterior la Crotona), unul la începutul secolului VI, celălalt în a doua jumătate a acestuia, sunt legate de întâile speculaţii matematice şi astronomice, ultimele însoţite la Pitagora de o formă de asceza mistică, a cărei influenţa a fost profunda şi durabila. Alţi milezieni, ca Anaximandru, contemporanul lui Tales, şi discipolul său Anaximene au meditat şi ei despre natură şi esenţa ei reală, încă de la sfârşitul veacului, Xenofan din Colofon a elaborat în versuri teologia unui zeu unic, impersonal, criticând politeismul antropomorfic. Parmenide din Eleea, ce-l va forma în oraşul său natal pe discipolul Zenon, şi Empedocle din Agrigent, cam în aceeaşi vreme, folosesc şi ei forma poetică, dar cu mai multă strălucire decât Xenofan, spre a-şi expune concepţiile ontologice. Contemporanul lor, Heraclit din Efes, afirma că totul este în necontenită luptă, mişcare şi devenire. Vigoarea şi originalitatea acestor primi gânditori răzbate şi astăzi prin fragmentele destul de numeroase păstrate în citatele scriitorilor.

În veacul V, Anaxagora* din Clazomene, care fusese la Atena prietenul lui Pericle, considera că principiul fundamental al lumii este Spiritul, care a orânduit haosul originar, în plus a aplicat critica raţionalistă mai multor prejudecăţi răspândite, ca aceea despre divinitatea

astrelor, şi chiar unor forme de divinaţie: atare libertate de gândire i-a atras exilul din Atena, ca urmare a unei acuzaţii de impietate. Democrit* din Abdera, ceva mai tânăr decât Anaxagora, a conceput noţiunea de atom, prin care explica existenţa tuturor lucrurilor, inclusiv a zeilor. Hipocrate* din Cos, aparţinând unei familii de medici practicante a cultului lui Asklepios, a aplicat artei sale principiile observaţiei raţionale: prin lucrările lui a întemeiat medicina clinică şi totodată a fixat îndatoririle medicilor în celebrul jurământ ce a rămas până astăzi regula lor de aur. În acelaşi timp, Atena primea cu entuziasm, chiar dacă ulterior avea să le intenteze un proces de impietate, pe sofiştii care dădeau contra bani peşin lecţii de 3

elocinţa şi dialectică. Graţie dialogurilor lui Platon putem aprecia virtuozitatea unui Gorgias* din Leontini sau a unui Protagora* din Abdera, meşteri în a trezi îndoiala cu ajutorul ideilor contradictorii.

De la speculaţia cosmogonica la scepticismul raţional, acesta este în mare drumul parcurs de afodirea filosofică grecească de la origini până în momentul în care, către 430, învăţătura lui Socrate începuse să-şi dea roadele. Influenţa exercitată de acest moralist prin cuvântul şi pilda sa a fost aşa de hotărâtoare încât toţi filosofii anteriori sunt numiţi astăzi presocratici. Protagora spusese că „omul este măsura tuturor lucrurilor”. Socrate a aşezat studiul sufletului omenesc în centrul preocupărilor lui, propunând fiecăruia să se străduiască a se cunoaşte mai întâi pe sine însuşi, conform interpretării pe care o dădea unui celebru adagiu delfic. Preocupările lui permanente erau observaţia psihologică şi reflecţia morală. Pornind de la exemple simple luate din viaţa zilnică, inteligenţa sa, experta în abilităţile verbale ale sofisticii, ştia să le folosească, înaintând încet, dar sigur, pe calea cunoaşterii adevărului şi a virtuţii. „Socrate cel

dintâi”, spune Cicero în Tusculane (V, 10), a coborât filosofia din cer, adu-când-o în oraşele noastre, introducând-o chiar în casele noastre şi obligând-o să se ocupe de morala practică, de problema binelui şi răului”. Am văzut înrăită parte pentru ce eminentele lui merite de cetăţean şi de gânditor nu l-au apărat de pedeapsa capitală. El îşi jucase însă rolul de iniţiator şi pusese în mişcare geniul filosofic al lui Platon.

Dacă Socrate n-a scris nimic, discipolul săul laton* a fost de o extraordinară fecunditate şi este semni f, V-.; v faptul că} în ciuda marelui nau-aturii antice, bogata lui operă a întregime. Mai mult decât o întâm-acest excepţional privilegiu se ex

...O răspândită că operele i de poemele homerice, reprezen –, rii

Plare Plică n & i Platon

— În wwiune iiumciice, II Lea mai aleasa floare a elenismului.

roasele lui dialoguri, fără a mai pune la socoteală pe cele apocrife, au fost clasate cronologic de către moderni după criterii stilistice uneori discutabile, în mare, această seriere corespunde totuşi realităţii, permiţând să urmărim cu aproximaţie itinerarul spiritual al filosofului, de la Lahes până la Legile, de-a lungul unei existenţe ce a cunoscut destule peripeţii. Primele dialoguri sunt fidele metodei socratice, redându-ne, se pare, o imagine veridică a genului de învăţătură al acestuia. Apoi, personalitatea lui Platon prinde să se afirme şi propriile sale teze capătă glas prin gura maestrului, care rămâne interlocutorul principal al dialogurilor. Preocupărilor mai ales morale – definirea curajului, a pietăţii, a virtuţii şi a dreptăţii, pornind de la cercetarea vorbirii şi comportamentului obişnuit – li se adaugă apoi investigaţii mult mai vaste şi mai ambiţioase: înţelegerea sistemului universului (şi aici Platon recurge la

speculaţiile ontologice ale filosofilor presocratici) prin teoria Ideilor; sesizarea naturii sufletului nemuritor şi a relaţiilor sale cu trupul; în fine, formularea legilor după care trebuie să se conducă cetatea ideală, căci pentru Platon metafizica şi psihologia duc în mod inerent la politică, aceasta fiind datoare să traducă în practică justeţea gândirii.

Această reflecţie necontenit reînnoită este de o inepuizabilă bogăţie. Experienţa dobândită de autor din lecturile lui, din călătorii, din contactele cu oamenii de stat, învăţaţii, scriitorii şi ceilalţi filosofi, explică atât varietatea problemelor puse în discuţie cât şi a personajelor aduse în scenă să-şi expună în fiecare controversă, cu admirabilă forţă şi veridicitate, diversele teze existente. Forma dialogului favorizează atare pluralitate, fără a-l împiedica pe Platon să conchidă. Arta lui îi dă posibilitatea să insufle viaţă tuturor creaţiilor geniului său, graţie unui stil de o miraculoasă supleţe, potrivit în egală măsură cu ironia şi cu abstractizarea, cu evocarea poetică a unui peisaj ori a unui mit, dar şi cu parodierea unui sofist sau a unui orator. Limba lui Platon rămâne un model inegalabil al prozei attice: este cert ca niciodată un instrument verbal mai rafinat nu a fost pus la dispoziţia gândirii omeneşti.

Influenţa lui Platon s-a transmis deopotrivă prin operele sale, cât şi prin învăţământul practicat cu începere din 387 în gimnaziul închinat eroului Academos, aflat la mică distanţă de poarta Dipylon, lângă Atena: de aici numele de Academie dat acestei şcoli. Ea nu trebuie să ne facă să uităm că alţi discipoli ai lui Socrate au apucat pe căi diferite: atenianul Antistene, autor a numeroase dialoguri şi tratate pierdute, a întemeiat şcoala cinică, al cărei nume vine de la gimnaziul Kynosarges, cartier al Atenei în care-şi ţinea lecţiile, în vreme ce Aristip din

Cirene, teoretician al plăcerii, deschidea calea la ceea ce va fi epicureismul. În ce priveşte pe elevii lui Platon, toţi au fost eclipsaţi de personalitatea zdrobitoare a lui Aristotel, rector al gândirii occidentale. Dar cu toate că filosoful a fost contemporan cu Demostene, el nu poate fi separat de colectivul ce lucra sub îndrumarea sa şi a cărui operă comună, călăuzită de fapta maestrului, aparţine lumii ele – nistice.

Dacă demersul platonician, ca şi cel aristotelic, sfârşeşte în politică este pentru că în ochii grecului totul există prin prisma cetăţii. Cum asupra concetăţenilor nu se poate acţiona decât prin cuvânt, nu este de mirare că grecii au fost creatorii elo-cinţei, codificând retorica. Dintre toate genurile literare, acesta, strâns legat de evoluţia democraţiei politice şi judiciare, nu s-a dezvoltat decât odată cu ea, apărând ultimul, din punct de vedere cronologic, în istoria literaturii clasice. Desigur, mea de la sfârşitul veacului VI, judecând după mărturia lui Herodot, ionienii din Asia aveau oratori abili, ca Aristagoras din Milet, de pildă. Ulterior, luptele politice din Atena lui Temistocle şi Pericle au dat prilej de afirmare celor ce se pricepeau să vorbească bine. Dacă discursurile pe 345 °are uc – ei se atribuie lui Pericle nu sunt riguros autentice, cel puţin istoricul ne declară (I, adunării grecilor cu ocazia Jocurilor olimpice din 380), mânuieşte cu strălucire locurile comune, pe care le încarcă de tot prestigiul unei limbi armonioase şi cadenţate: elogiul făcut în Panegiric natriei sale Atena s-a bucurat de un astfel de succes încât însuşi titlul discursului a căpătat ulterior sensul de elogiu pe care i-l dăm astăzi, în plus, Isocrate avea şi o-gândire politica originală. Conştient de faptul că Grecia se vlăguia în lupte intestine, el considera că trebuie să pună capăt acestor certuri spre a începe, sub un comandament unic, cucerirea Asiei persane. Când şi-a dat

seama că Atena nu mai era în măsura să joace rolul conducător ce-l visase pentru ea, şi-a îndreptat speranţele către Filip al Macedoniei: într-o viziune cu adevărat profetică, preconcepuse marele plan al lui Alexandru.

N-am putea să ne închipuim o mai radicala opoziţie decât cea dintre Isocrate şi Demostene. Primul era un om de cabinet, celălalt unul de acţiune. Unul cizela cu răgaz perioadele rafinate, celălalt se lăsa purtat de o înflăcărată elocinţă. Cel dintâi a crezut multă vreme că regele Macedoniei va scăpa grecitatea de decădere, cel de al doilea s-a opus cu neînduplecată hotărâre politicii lui Filip. Ambii erau legaţi, cu toate că în mod diferit, de măreţia patriei comune, în cele din urmă istoria a dat dreptate profesorului în defavoarea omului politic: şi totuşi se spune că Isocrate a murit în urma şocului sufletesc ce i l-a pricinuit vestea înfrângerii de la Cheroneea, în vreme ce Demostene, dârz în faţa înfrângerii, a primit însemnata cinste de a pronunţa elogiul funebru al soldaţilor căzuţi în luptă. Sumbrul şi mândrul crainic al independenţei Atenei a ştiut să găsească în cursul luptei unele dintre cele mai nunoase accente pe care dragostea de patrie şi pasiunea pentru binele public le-au insuflat vreo-ata-umii om: prea puţin contează pentru prob” *’1? lo-le. că în cele din urmă s-a aflat în ta-17 la inv-n-or-Biciuind în cuvinte usturătoare Atâtea, moliciunea, mentalitatea huzurului şi oarba uşurinţa a concetăţenilor săi, el lăsa moştenire naţiunilor viitoare un exemplu asupra căruia vor avea de reflectat întotdeauna cu folos, în comparaţie cu atare elocinţa directă şi uneori fulgerătoare, cât de hrănită va fi fost ea de o artă desăvârşit asimilată, operele altor oratori politici contemporani pălesc, indiferent de meritul lor: Eschine* marele rival al lui Demostene, Hy-peride* şi Licurg*, de la care posedăm unele lucrări, sunt uneori abili, locvaci, vii ori chiar pasionaţi. Nici pe departe nu ne mişcă vreunul,

aşa cum o face Demostene. Este bine că terminăm cu el această scurtă trecere în revistă a literaturii greceşti în perioada când măreţia ei era legată de independenţa cetăţii: în momentul în care aceasta independenţă e pe cale să dispară, omul care a luptat pentru ea este totodată şi cel din urină monument strălucitor al literelor elene.

Capitolul IX

O ARTĂ PE MĂSURA OMULUI

Capodoperele literaturii şi gândirii greceşti nu sunt accesibile contemporanilor noştri decât într-un mod cu totul imperfect datorită barierei limbii, în schimb, capodoperele artistice strânse în muzee, unde ne sunt înfăţişate deseori cu admirabil rafinament, mijlocesc un contact direct cu geniul elen care le-i” conceput şi realizat. De la primele entuziasme ale lui Winckeâmann şi ale emulilor săi, sculpturile, ceramica, „medaliile” ori bijuteriile greceşti n-au încetat să exercite asupra amatorilor o atracţie ce se traduce în chip elocvent prin preţurile ridicate ce le ating astfel de obiecte vândute la licitaţiile publice. Cel mai mic vas micenian, cea mai neînsemnată statuetă geometrică, o monedă de argint, un intaliu sunt cumpărate cu aur pe pieţele de la Londra, Basel sau New York. Ce să mai spunem atunci de pieseleimportante, marmure ori bronzuri arhaice şi clasice, vase cu figuri roşii, pictate de un meşter cunoscut? Valoarea lor este astăzi inestimabilă. Atare pasiune dovedeşte cât ele mult vorbeşte încă arta greacă gustului şi sensibilităţii noastre. Aceasta nu înseamnă însă că trebuie să credem că mărturia ei despre civilizaţia căreia îi aparţine este eAsne de descifrat. Formele ei familiare, uşu-înţelegerii nu sunt decât aparenţe. Plăcerea °are °Pera se arta grecească o procură 349 de t „ostru Pregătit să o recepteze de secole tradiţie clasică nu înseamnă în acelaşi timp şi pătrunderea mesajului ideatic ce îl cuprinde de

obicei. Căci această operă are un sens: ea n-a fost menită, de regulă, doar satisfacţiei estetice, ci unui scop practic sau religios, căruia trebuia să-i răspundă în primul rând. Se cuvine deci de la început să sesizăm intenţia profundă a artistului, fără de care riscăm să-i interpretăm greşit opera. Două exemple sâot suficiente, referindu-xe la monumente binecunoscute.

Vestitul basorelief al Atenei melancolice, care datează de la mijlocul veacului V, a făcut să curgă multă cerneală de la descoperirea lui pe Acropole, în 1888. Câte interpretări felurite n-a suscitat? Zeiţa cu coiful pe cap, sprijinită de lance, este aplecată înainte către un mic cip rectangular, pe care-l priveşte cu atenţie puţin ne-păsătoare. S-a presupus că Atena citea (ca să fim drepţi, într-o poziţie puţin comodă) inscripţia de pe o stelă, socotelile trezorierilor tezaurului sacru sau lista soldaţilor morţi pe câmpul de luptă; alţii şi-au închipuit că un obiect sau un personaj fusese reprezentat pe pilastru, dar numai pictat pe marmura lisă, în loc să fie sculptat ca restul scenei, şi că acest detaliu esenţial s-ar fi şters cu timpul; un altul voia să vadă în pretinsul pilastru imaginea simplificată a zidului A-cropolei, aşa cum a fost el reconstituit în parte de Cimon; în fine, mai mulţi l-au luat drept bornă a sanctuarului zeiţei, care ar fi trasat cu lancea limita teritoriului sacru ce-i fusese consacrat. Toate aceste explicaţii erau eronate, aşa cum s-a demonstrat de curând, recurgându-se la singura metodă sigură, ce constă în plasarea monumentului în contextul unor documente analoage, precis identificate. Numeroase picturi de pe vase contemporane basoreliefului ne permit să interpretam, fără risc de a greşi, pilastrul în chestiune ca o borna sau terma, ce marca pe un stadion linia de plecare şi de sosire în cursa de viteză. Tocmai atare terma reţine atenţia Atenei în onoarea căreia erau celebrate Jocurile

panatenaice, ea însăşi practicând, după cum ne spune legenda, în3!

O cerea de viteză. Zeiţa nu este deci câtuşi de tre' – n melancolica, iar monumentul nu este alt

r* decât ofranda pe care învingătorul la întreccvti – *w w pe w – ţ *

era de alergare a pus să ţie reprezentata divina Catroană a acelor jocuri în faţa termei ce simboliza proba pe care e\ o câştigase. Atare inter-retare foarte prozaica modifica evident în chip esenţial întreaga noastră atitudine mentală fata de basorelieful lipsit pe viitor de misterul ce ne incita curiozitatea. Nu ne mai este îngăduit să visăm la pretinsa melancolie a Atenei, dar nu e mai folositor să înţelegem adevăratul sens al unei opere decât să ne lăsăm legănaţi de o închipuire lipsită de temeiuri?

Un alt exemplu nu mai puţin elocvent. Vestita statuie de bronz din Muzeul de la Atena, numită Efebul de la Maralon, n-a încetat să suscite interesul şi admiraţia cunoscătorilor de când pescarii au prins-o în mrejele lor pe coasta de nord-est a Atticii, la câţiva ani după primul război mondial. Ea reprezintă un adolescent foarte tânăr, într-o poziţie instabilă, cu mâna stân-a întinsă şi palma în sus, susţinând un obiect azi dispărut; mâna dreaptă este ridicată, cu degetul gros şi arătătorul unite. Ce zeu sau muritor reprezenta această capodoperă a statoarei secolului IV, de o eleganţă uşor molatecă ce ne duce deja cu gândul la Praxitele? Este oare un băiat ce se amuză trăgând cu mâna dreaptă firul acelei jucării făcute din două discuri alăturate, cunoscută şi celor vechi, care în vremurile moderne a căpătat denumirile succesive de emigretă, baneb-lora sau yo-yo? Este vorba de un tânăr învingător la jocuri, trăgând cu mâna panglica, simkol al victoriei sale, dintr-o cutie ţinută în cealaltă mâna? învârtea cu sfoara un prisnel aşezat Pe palma stângă? E un

culegător de fructe ori un Paharnic-umplând o cupă? Soluţia corectă a fost orrrmlatăpuţină vreme după descoperire, fiind, on PLata prin argumente hotărâtoare: este vorba j6 tin-arul Hermes care, conform textului din 151 o „°™enc închinat acestui zeu, găsise în drum ţestoasa; el a aşezat-o pe palma mâinii stângi, pocnind din degetele manii drepte ridicate, $>est expresiv folosit încă de grecii moderni spre a-sî manifesta bucuria. Gândind că într-o clipă avea să inventeze lira, pentru care carapacea broaştei îi va folosi drept cutie de rezonanţă, tânărul zeu se lasă pradă entuziasmului naiv al imaginaţiei creatoare. Această interpretare, sprijiniră de nenumărate observaţii concordante, permite ca statuia să fie comentată cu precizie graţie Imnului homeric către Hermes şi să i se redea atmosfera poetica şi sacră în care a fost concepută: opera nu se mărgineşte numai să ne încânte privirea, ci este şi o mărturie asupra gândirii religioase a vremii ei.

Exemplul Atenei melancolice şi cel al lui Hermes de la Maraton arată limpede că arta greaca a epocilor arhaică şi clasică nu trebuie numai gustată, ci şi înţeleasă. Ea nu este câtuşi de puţin o artă gratuită, desfătare a rafinaţilor, vizând simpla delectare a spiritului şi simţurilor. Opera de artă are o semnificaţie, ea răspunde unor nevoi şi intenţii precise. Calitatea estetică este un plus dobândit, iar noi comitem o gravă eroare de optică crezând că artistul şi-a propus ca prim ţel să creeze frumuseţea. De fapt a vrut să realizeze un obiect propriu scopului căruia îi era destinat: templul este casa unui zeu înainte de a fi un monument arhitectonic; statuia este o ofrandă înainte de a fi o operă plastică; cupa este mai întâi un vas de băut, căruia materialul şi decoraţia îi sporesc doar valoarea. Stendhal a spus-o foarte bine: „La cei vechi frumosul nu e decât o excrescenţă a utilului”. Arta pentru artă este o teorie străină conştiinţei elenice.

Când cercetăm locul ocupat de artişti în societatea greacă, avem confirmarea celor de mai sus. Celebritatea unora dintre ei, Fidias, Ictinos*, Zeuxis*, Praxitele* nu trebuie să dea naştere la iluzii. Să nu atribuim contemporanilor acestora o opiniş care este rodul mai ales al posterităţii! Manj maeştri ai artei clasice ne sunt cunoscuţi în esenţa prin intermediul lucrărilor unor compilatori care o râs în epoca romană, ca Plinius cel Bătrân au >”. A Ti…

pausania, inspiraţi ei înşişi de eruditţii elenistici.

Această critica de artă – dacă avem dreptul s-o numim astfel – reflectă atitudinea unei epoci în care gustul pentru operele de artă, hrănit de o lungă tradiţie, luase un caracter academic şi implicit retrospectiv: ş-a remarcat că în a sa Pe-riegeza sau „Călătorie în Grecia”, scrisă în secolul II al erei noastre, şi în care pomeneşte atâtea nume de artişti, Pausania nu înregistrează niciunul posterior veacului II î.e.n. Atare curiozitate de anticar ne informează incomplet asupra modului în care grecii arhaici şi clasici îşi preţuiau artiştii în viaţă. Doar rarele mărturii ale autorilor din veacurile V şi IV, Herodot, Platou, Xenofon, permit unele concluzii sigure, ce ar putea surprinde la început.

O primă constatare se impune: în corul celor Nouă Muze, fiicele lui Apolo, care patronează nobilele preocupări ale spiritului, niciuna nu-şi are în seama arhitectura şi artele plastice. Astfel de absenţă este grăitoare: ea înseamnă că în ochii grecilor munca arhitectului, a pictorului sau a sculptorului nu aparţine aceluiaşi gen de activitate creatoare ca cea a poetului, a astronomului ori a muzicianului. Artistul depinde în prea mare măsură de materialul cu care lucrează pentru a fi situat pe acelaşi plan cu cei ce armonizează sunete şi cuvinte. Oricâtă admiraţie s-ar nutri pentru rezultatele

muncii sale, nu i se recunoaşte câtuşi de puţin privilegiul inspiraţiei divine, ca favoriţilor Muzelor: artistul este socotit înainte de toate un meşteşugar.

j. Pe? PFE aceasta avem şi o altă mărturie, adusă de însăşi arta plastică. Se ştie că în epoca romana Amatorii bogaţi] după cum ne confirmă Cicero şi Plinius cej Tânăr) se înconjurau cu plăcere de Portretele marilor filosofi, poeţi şi oratori. Ele în Orau bibliotecile şi grădinile. S-au copiat astfel mare număr efigiile reale ori presupuse ale lui Corner, Platon, Socrate sau Euripide, ale lui De-53 jene p1} Epicur, aşa cum au fost acestea reaate odinioară de sculptorii gjreci din veacul IV

ţesug, artistul trebuie să se dovedească pricepui în meseria lui: el nu şi-ar putea închipui sciziunea tre' inspiraţie şi priceperea manuală, nici că cea din urma ar putea dauna primei. Condiţia lui enrâila l-a ferit astfel de ispitele nefinisării şi ale

SUe1 «*" I-IJ – J"!

primitivismului, ale cărui primejdii le putem aprecia astăzi din plin.

Acestei iniţâietăţi a meseriei, general recunoscuta de artişti cât şi de profani, trebuie să i se atribuie extraordinara calitate medie a operelor greceşti numite „de epocă bună". Desigur, Grecia da atunci nu număra numai artişti de primă mărime. Muzeele noastre au în depozite cantităţi de opere mediocre, fie că e vorba de sculptură ori de ceramică. Chiar şi aceste opere mediocre se remarcă însă printr-o anume acurateţe de execuţie, ce reflectă întreaga dăruire a meşterului şi siguranţa mişcărilor mâinilor lui. De aici decurge şi calitatea marilor ansambluri de sculptura decorativă pe care grecii ni le-au lăsat şi care reprezintă marea masă a operelor autentice ale celei mai înfloritoare epoci: friza şi frontonul tezaurului sifnienilor, metopele tezaurului atenientelor de la Delfi,

metopele şi frontoanele templului lui Zeus de la Olimpia, metopele, friza şi frontoanele Partenonului, friza de la Basai-Figalia, decoraţia Mausoleului din Halicarnas. Este clar ca ansambluri atât de importante sunt opere colective, datorate unei întregi armate de executanţi: sculpturile Partenonului au fost realizate într-un răstimp de cincisprezece ani, de la 447 la 432, când s-au sculptat cele 92 metope, 160 de metri de friză (cu 360 de figuri) şi 40 de statui colosale ale frontoanelor. Ne închipuim câte probleme de organizare punea atare operă maestrului responsabil, pe care nimeni nu mai ezită astăzi să-l identifice cu Fidias însuşi. Sute de muncitori lucrau pe şantierul de pe Acropole, pietrari şi zi – l „i, pictori şi aurari, fiecare cu ucenicii şi sclavii savi totuşi toţi aceşti executanţi, de vârste şi aente foarte inegale, evident, au ştiut să se suo se realizeze ceva bine, nu trebuie să se ţină

S ama de timp. Documente autentice ne laşa a întrevedea grija penare artiştii greci o acordau oerelor lor. Posedăm fragmente ale socotelilor privitoare la cheltuielile efectuate cu sculptorii frizei Erehteionului de pe Acropole, la sfârşitul

Birului V. Pentru unul din grupurile păstrate, vi” 1-”1”, r... A, %. Ţ. u

compus din două siguri în altorelief un imar ghemuit şi un bărbat în picioare, artistul a primit suma de 120 drahme, adică o drahmă pe zi, ceea ce reprezintă salariul mediu al unui lucrător de înaltă calificare, timp de patru luni: or, grupul are o înălţime de numai 0,58 m, iar marmura era pusă la dispoziţia sculptorului. Se deduce de aici încetineala şi minuţia lucrului. Aceeaşi conştiinciozitate plină de atenţie şi în ce priveşte execuţia marilor bronzuri: cercetarea amănunţită a Aurigai de la Delfi a evidenţiat importanţa extremă a retuşurilor aduse statuii după turnare, îndepărtându-se prin ciocănire

defectele de suprafaţă datorate bulelor de aer sau scoriilor şi nuanţându-se modelajul prin intervenţia cu dăltiţa, l-ai rece.

Şi în arhitectură regăsim aceeaşi grijă pentru perfecţiunea riguroasă: coloanele unui edificiu doric nu erau canelate decât după aşezarea în operă a tamburilor. Se obţinea astfel o corespondenţă exactă a finelor muchii de piatră, din vârful până la piciorul coloanei. La templul de la Segesta*, în Sicilia, care datează de la sfârşitul secolului V, evenimente neprevăzute au întrerupt construcţia înaintea acestei faze de execuţie, iar coloanele şi-au păstrat forma lor lisă. Când un zid era finisat în chip special, el era supus unei fasonări de sus în jos, după aşezarea în operă a asizelor. Se ştie cu ce tehnică rafinată erau ridicate astfel de ziduri: fiecare bloc era legat de celelalte cu cramppane de metal iar feţele de îmbinare se încheiau ara cel mai mic joc, graţie planurilor lucrate cu gradma pe toate suprafeţele de contact ale fie-cârma. Aşa stând lucrurile, arheologii pot astăzi 357 f şaseasca aproape fără greş locul originar al secarei pietre în orice zid prăbuşit.

j s-ar opri în acest moment, vasele ar fi în e! ocrime negre, ca bucchero etrusc. Intervine însă mirc & iii „1 «j. U. \j a treia faza, cu o reoxidare parţială şi cu o scaj. a uşoară a temperaturii de la 945 la aproxi-aeie u? a. i» JT. JT...

ativ 875 de grade: se deschide orificiul de ieşire gazelor, permiţând din nou intrarea aerului în tor. peste tot unde argila este poroasă, oxidul feros şi oxidul magnetic de fier absorb oxigenul redevin oxid feric roşu, acest proces neproducându-se pe părţile vasului acoperite cu firnis. Căci cel din urmă, datorită particulelor foarte fjne care-l compun, are o consistenţa compactă ce nu permite oxigenului să pătrunde din nou; reoxidarea nu se mai

produce deci şi firnisul rămâne negru. Când arderea este terminata, corpul vasului e roşu cu excepţia porţiunilor acoperite cu firnis, rămase de culoare neagră, frumoasă şi lucioasă. O operaţie atât de delicată, pe care olarii din cartierul Kerameicos au pus-o la punct în mod empiric şi treptat, a păstrat mereu pentru ei un caracter misterios, chiar când au învăţat să o ducă fără greş la bun sfârşit. Se înţelege pentru ce aceşti meşteri ai focului şi-au pus munca sub protecţia divină a lui Hefaistos şi a Atenei, uniţi printr-un cult comun în templul care pe atunci domina cartierul lor, templu numit astăzi, fără temei, Tezeion.

Gustul grecilor pentru înalta virtuozitate tehnicăse vădea cel mai bine în statuaria de aur şi fildeş, numită şi hryselefantină. Elaborată în perioadaarhaică, această formă de artă, astăzi dispărută, a atins apogeul odată cu coloşii lui Fi-dias: Zeus de la Olimpia şi Atena Partenos de pe Acropole. Imensele statui atingeau 12 metri înălţime. Carcasele erau goale şi susţinute de o armătura de lemn. Şi astăzi se mai vede pe dalajul iartenonului lăcaşul stâlpului central care susţinea armătura Atenei Partenos. Corpul însuşi al sta „era de lemn, sculptat în detaliu şi sprijinin-u-se pe armătură. Se aplicau apoi fildeşul şi ţiie A? Ul în (1*O mică Hpite la cald Pe P

359 ns n aurul în foi decorate au repousse şi

Prinse nu IP™” A r t, pe lemn în cuie, pentru veşminte, coafura ia moderna îi atribuie uneori o importanţă cesiva, vine în Aparte de aici. Fidelitatea faţă & A trecut traduce împlântarea temeinică a artistu-l \ în mediul social. Liber profesionist printre concetăţenii săi, membru al clasei de mijloc, cea a meşteşugarilor şi a micilor proprietari, care cel mai adesea constituie forţa cetăţii, el este pe deplin apt să exprime sentimentele şi aspiraţiile unei societăţi în care-şi află în chip firesc locul.

Această societate îi cerea în primul rând să răspundă

nevoilor ei în domeniul religios. O religie antropomorfă, în care cultul este strâns legat de imaginea divinităţii, cerea mult de la artist. El avea îndatorirea să dea o formă concretă imaginii mentale pe care concetăţenii săi şi-o făceau despre divinitate. A fost adus astfel să studieze modelul uman, deoarece zeii sunt asemănători oamenilor, şi să-i confere prin intermediul artei lui acea frumuseţe perfecta ce părea a fi singura pe măsura zeilor. Investigaţia naturalistă şi idealizarea sunt deci în arta greacă două tendinţe complementare şi nu antagonice. Prima se traduce printr-un efort, susţinut fără încetare de la începuturile arhaismului, către realitatea şi exactitatea anatomică: în pictura ceramică şi în sculptură se poate urmări cu precizie progresul în redarea ochiului, a arcadei epigastrice sau a modelajului genunchiului, în acelaşi timp artistul se arată însă preocupat de a pătrunde pe cale intelectuală secretul corpurilor studiate: el este convins că frumuseţea rezida în raporturi matematice, raţionale sau iraţionale, a căror lege inteligenţa noastră o poate descoperi. De unde şi importanţa noţiunilor de n mai simetrie, al căror conţinut adevărat ne scapă astăzi din lipsa unei definiţii precise; dar textele stau mărturie că aceste acţiuni serveau de criterii estetice şi stârneau în cel mai înalt grad interesul artiştilor.

defi tOF Pre. ocu Pri se adăugau încercările de bile116 a TU” U* S1 stem proporţii ideale aplica

51 «îi, i COrP, ului omenesc, în acest sens a procedat sculptorul Policlet* când şi-a redactat lucrarea nu-Dacă statuia de cult este opera majora a sculptorului, iar templul, cea a arhitectului, artiştii sunt solicitaţi şi de alte sarcini cărora li se dedică plini de pasiune şi conştiinciozitate. Decorarea edificiilor sacre, a monumentelor funerare, a mobilierului de cult necesita concursul lor şi le stimula imaginaţia, în limitele

programului stabilit de autoritatea responsabilă. Tezaurul miturilor ancestrale le punea la dispoziţie un amplu material pe care-l foloseau şi pentru operele lor profane. Adresându-se unui public căruia miturile îi erau familiare, n-aveau nevoie să fie prolicşi: câteva trăsături caracteristice, sau cel mult o inscripţie, erau suficiente pentru identificarea personajului. Fiind sigur că va fi înţeles din pricina complicităţii prealabile cu publicul, artistul putea merge drept la esenţial. De unde şi simplitatea operelor greceşti, la care orice detaliu contează şi a căror forţă expresivă constă tocmai în sobrietatea lor. Două cupluri de războinici sugerează o bătălie în faţa Troici, după cum un măr în mâna lui Herakles reaminteşte episodul Hes-peridelor, iar un trunchi de copac fără crengi reprezintă o pădure. Acest popor inteligent ştia să înţeleagă din jumătate de cuvânt: el aprecia mult o artă bogată în aluzii şi simboluri, ce apela continuu la concursul activ al spectatorului şi voia să spună mult cu mare economie de mijloace, utilizând din plin metonimia şi litota. Această artă se hrănea din observarea vieţii zilnice, dar aspira să exprime durabilul. Admitea violenţa, dar excludea gesticulaţia. Dacă se preta de minune la nararea unei întâmplări, îi plăcea încă şi mai n-ulţ să sesizeze esenţa permanentă a unei fiinţe: nimic nu simbolizează mai elocvent Grecia claslca jlecât o figură izolată, şezând sau în picioare, goală ori înveşmântată, bărbat sau femeie care reditează ori visează, sau, şi mai bine, fără a i absorbită de niciun gând sau acţiune anume, trăieşte etern o existenţă calmă, disponibilă, su – crana. Fără a dispreţul anecdota, pe care pic-3*3 Otl1 reram\Şti au folosit-o cu mare succes, arta clasică ţinteşte îndeobşte mai sus. Este neîndoielnic o artă fremătătoare şi colorată: să nu uitam că toate statuile de marmură erau pictate pentru a accentua impresia de prezenţă fizică. Solicitând

simţurile, această artă se adresează spiritului, vizând satisfacerea acestuia dincolo de plăcerea simţurilor.

Aflat în serviciul unui individ sau al unei cetăţi, rămasă pe măsura omului, artistul grec capătă şi-şi întăreşte sentimentul propriei individualităţi. Arta greacă a fost cea dintâi care a pus în deplina lumină personalitatea artistului, încă de la origini, legenda s-a referit la numele vestit al lui Dedal*, strămoş şi patron al sculptorilor, din care Socrate se lauda, glumind, că descinde. Un alt artist legendar, Epeios*, trecea drept constructorul Calului troian. Opere ale unuia, cât şi ale celuilalt erau încă arătate în epoca clasică. Pornind de la aceşti iluştri strămoşi, seria sculptorilor este neîntreruptă: la finele veacului VII cretanii Dipoinos* şi Scylis se proclamau „de-dalizi”, aşa cum au făcut şi elevii lor Tectaios şi Angelion, autori ai colosalului Apolo de la Del os, pe care Calimah l-a văzut şi l-a cântat. În Grecia s-a împământenit obiceiul ca sculptorii să-şi semneze operele: semnăturile păstrate sunt atât de numeroase încât au fost adunate în culegeri speciale, devenite izvor fundamental pentru istoria artei. Mărturia lor îmbogăţeşte sau confirmă pe cea a lui Pausania, care a consemnat cu grija numele artiştilor celebri ale căror statui îi erau arătate. De la sculptori, obiceiul s-a extins la olari: în cursul veacului VI ceramiştii attici au început să-şi semneze vasele cele mai frumoase, fie ca pictori, fie ca olari-şi în acest caz documentele sunt atât de numeroase încât constituie pentru arheologi o bază solidă a clasamentelor lor cronologice şi stilistice. Definirea cu precizie a „manierei” principalilor artişti a fost dintotdeauna ambiţia erudiţilor: faptul că un astfel de efort s-a dovedit deosebit de fructuos îi1 cazul ceramicii pictate, pictorii acesteia nefiinu decât simpli meşteşugari, evidenţiază în ce măsura favoriza societatea greacă dezvoltarea talentului individual.

Înseamnă oare că am ajuns să deosebim cu uşurinţa aceste talente în toate domeniile? Nici pe departe, din păcate. Astfel, în ce priveşte sculptura, operele care s-au păstrat sunt în general anonime, iar semnăturile descoperite se află îndeobşte pe socluri goale, în vreme ce textele literare ne-au transmis informaţii doar despre marii artişti. Se depun eforturi considerabile pentru a potrivi piesele acestui mozaic, lacunele rămân însă imense, iar rezultatele nesigure. Cât despre pictura monumentală, ilustrată în veacul V de numele lui Polignot* şi Parasios*, iar în cel următor, înaintea lui Alexandru, de cele ale lui Zeuxis*, Eufranor* şi Pausias*, ea ne este încă şi mai necunoscută: îndepărtatele şi imperfectele imitaţii pe care le ghicim pe frescele sau mozaicurile din epoca romană ne fac să regretăm amarnic că o artă atât de strălucita şi unanim admirată de cei vechi a dispărut fără să lase nicio operă autentică. Hazardul, în schimb, a făcut să ajungă la noi mai multe întalii şi monede semnate: ele atestă că gravorii, ca şi olarii, erau mândri de virtuozitatea lor tehnică şi ţineau uneori la con-semnarea paternităţii propriilor opere. De fapt, Euainetos, Cimon şi Eucleidas, cărora li se datorează frumoasele monede siracuzane de la sfârşitul secolului V şi începutul celui următor, nu erau cu nimic mai prejos de cei mai buni sculptori – că vremii lor.

Faima de care se bucurau unii artişti le aducea comenzi ce depăşeau cu mult cadrul cetăţii lor de baştină ori chiar al regiunii respective. Această situaţie e bine conturată încă din epoca arhaică: J secolul VI Sparta apelează la arhitectul Teo-5J? r* din Samos şi la sculptorul Batykles* din Magnezia, ambii ionieni. Şi invers, Miletul, ceva mai târziu, comandă sicionianului Canahos* să-i sculpteze statuia de cult pentru templul lui Apolo. Ţ-ra... Dorian Cirene aprecia mult arta attică. 36 s Irami din Siarcuza îşi realizau ofrandele cu con-rsul celor mai diverşi

artişti. Sanctuarele panalenice de h trelfi şi Olimpia atrăgeau sculptori din diferite părţi, în căutare de comenzi bănoase şi jucau rolul de expoziţii permanente de opere de artă. Produsele artelor miniaturale, bronzuri podoabe, teracote, vase, ţesături, circulau de la un capăt la altul al lumii greceşti, înlesnind difuziunea stilurilor şi reciprocele lor influenţări. Se înţelege că în asemenea condiţii originalitatea şcolilor locale este destul de greu de definit: ea se estompează deseori în faţa evoluţiei generale a stilului, cam aceeaşi peste tot, şi a influenţei personale a marilor maeştri, ce se exercită după hazardul întâlnirilor. În definitiv, ceea ce ne surprinde nu este atât gustul specific al unei cetăţi sau al alteia, ci interesul general faţă de artă. Desigur, iradierea anumitor centre şi, mai ales, a Atenei a fost determinantă pentru formarea unei estetici comune. Este însă uimitoare rapiditatea şi eficacitatea difuziunii acestei estetici: în Jocuri aşa de îndepărtate ca Cirene, Selinunt sau Posidonia-Paestum au fost descoperite capodopere comparabile cu cele mai alese lucrări din Grecia propriu-zisă. În domeniul artistic, ca şi în cel literar, în ciuda dezbinărilor politice, grecitatea a devenit de timpuriu conştientă de unitatea ei.

ÎNCHEIERE

Am dorit ca paginile precedente să lase cel puţin să se întrevadă bogăţia şi complexitatea unei civilizaţii, ale cărei trăsături tind îndeobşte să se simplifice excesiv în amintirea noastră. După cum lumea greacă nu se reduce la singura cetate a Atenei, elenismul nu trebuie restrâns doar la secolul lui Pericle, un „secol” care de fapt a durat numai treizeci de ani. De la poeţii micenieni, precursori ai lui Homer, până la Plafon şi Demostene, de la Dedal, strămoşul antic al sculptorilor, până la Praxitele şi Scopas, de la olarii ăttici ai veacului XIII la cei ai „stilului Kerci”, drumul este lung şi variat: zece secole de eforturi şi

încercări, de explorări şi de confruntări, de rivalitate şi emulaţie. Zece secole de-a lungul cărora un popor mic, unitar şi diversificat totodată, <ţ ştiut să elaboreze cu răbdare, în ciuda luptelor intestine şi a ameninţărilor din afară, o cultură originală, nouă, completă, în care şi-au aflat locul concomitent principalele aspecte ale condiţiei u-tnane: credinţa religioasă şi încrederea în om, simtul misterului cosmic şi voinţa de a înţelege natura, ideea de ierarhie şi cea de egalitate, respetul faţ% fo’ grup Hl social şi interesul purtat individului. Nu trebuie să ne surprindă că aceste exigenţe contradictorii au declanşat neîncetate conpllete în suflete, ca şi în state. Dar înseşi aceste conflicte au fost nu o dată generatoare ale pro91 greşului.

purtaţi de simpatia lor pentru Atena, pe care o asimilează în mod greşit democraţiilor moderne, fiu comit o greşeală mai mică decât cei germani dintr-al treilea Reich care cinsteau în Sparta prefigurarea fascismului. Alte timpuri, alte obiceiuri: În acest sens Renan ne reaminteşte pe bună dreptate că „adevărata admiraţie este cea istorică”. Totuşi, dacă societăţile se schimbă, omul rămâne asemănător sieşi. Iată pentru ce lecţia Greciei este mai puţin o lecţie politică şi mai mult una morală. Lecţie de modestie şi de luciditate ce aşază omul la locul cuvenit: capabil să înţeleagă mult, dar ştiind deopotrivă să şi ignore; iubind viaţa, dar ştiind-o trecătoare; folosindu-se cu plăcere de inteligenţa sa, fără a uita că viitorul aparţine zeilor, aceşti zei concepuţi după chipul lui şi prin care măsura omenească, sub forma ei ideală, este supremul punct de referinţă al universului. Grecul trăieşte pasiunile omului. El ştie că nimic nu se obţine fără luptă. Dar, conştient de propria-i slăbiciune, nu-şi dispreţuieşte adversarul, în vreme ce reliefurile triumfale ale monarhilor Orientului îi reprezintă pe aceştia zdrobind sub car mulţimi copleşite şi tremurânde, arta greacă evocă marile

fapte ale istoriei sau ale epopeii sub forma unor lupte egale, fie că-i vorba de centauri şi lapiţi, de greci şi de troieni, de atenieni şi de amazoane. Duşmanul nu este veşnic zdrobit, iar atunci când este înfrânt, are dreptul la îndurare. Nu întâmplător troienii Priam, Hector şi Andromaca sunt cele mai mişcătoare personaje din Iliada. Se povestea că Ahile s-a îndrăgostit de războinica Pentesileea chiar în momentul în care, pe câmpul de luptă, ti dădea lovitura de graţie. Anecdota, ilustrată de o frumoasă cupă attică cu figuri roşii, este plină de tâlc: cel mai viteaz nu-i decât o jucărie în mâinile destinului.

Pentru definirea gândirii greceşti se foloseşte deseori cuvântul umanism, citându-se pe bună dreptate vestitul cor al bătrânilor tebani din Antigona lui Sofocle: „Multe minuni sunt pe lume, dar niciuna nu este atât de minunată ca omul!”. Să amintim totuşi că pentru acest umanism omul este un punct de plecare şi o măsura necesara, nu o limita sau un scop. Dar orice speculaţie prea generală este întrucâtva lipsită de temei: moştenirea Greciei arhaice şi clasice poate fi mai bine apreciata prin contactul direct cu operele. Acestea sunt at \t de bogate şi de frumoase incit fiecare dintre noit abordându-le singur, poate afla în ele, pe lângă trăsăturile eterne ale omului, partea de moştenire ce i se potriveşte mai mult.

Războaiele lăuntrice din Grecia. Războiul lelantin. Dezvoltarea comerţului: prosperitatea Corintului. Apariţia monedei. Atena arhaică: Solon, Pisistratizii… Ionia. Relaţiile cu Lidia şi Mermnazii. Civilizaţia orientalizantă şi arhaismul grec. Ameninţarea asiatică… /

Capitolul IV. EPOCA CLASICĂ (DE LA RĂZBOAIELE PERSANE LA URCAREA PE TRON A LUI ALEXANDRU CEL MARE, 490 – 336). Primul război persan: Maraton. Importanţa istorică a victoriei ateniene… Al doilea război persan. Armata lui Xerxes. Luptele de la Termopile şi Artemision. Sala-mina. Plateea. Eliberarea Ioniei. Pentacoetia. Prima Ligă de la Del os. Cimon. Politica lui Pericle. Imperiul atenian. Originile conflictului cu Sparta… Războiul peloponeziac. Războiul lui Arhida-mos. Afacerea Sfacteriei. Victoriile şi moartea lui Brasidas. Pacea lui Nicias. Precaritatea ei. Expediţia în Sicilia. Războiul De-celeiei. Greutăţile politice şi militare ale Atenei. Aigospotamos. Luarea Atenei de către Lysandros…

Sparta şi Atena după 404. Cei Treizeci. Re-instaurarea democraţiei la Atena. Expediţia celor Zece Mii. Războiul corintic. Elenismul occidental: Dionis cel Bătrân… Conflictele din Grecia propriu-zisă. A doua Ligă de la Delos. Epaminonda şi hegemonia tebană. Bătălia de la Mantineea. Dificultăţile elenismului occidental: Dionis cel Tânăr, Timoleon. Creşterea regatului Macedoniei. Filip II. Cuceririle sale. Al treilea război sacru. Căderea Olintului şi pacea lui Filocrate. Noile acţiuni ale lui Filip. Al patrulea război sacru. Bătălia de la Cheroneea. Liga de la Corint. Moartea lui Filip…

Capitolul V. POLEMOS.

Importanţa războiului în lumea greacă. Armata de uscat: hopliţii. Armamentul grele în

IU

145 148

Efebului de la Maraton. Artistul în societatea greacă, întâietatea meseriei. Sensul muncii în colectiv. Perfecţiunea tehnică…

Exemplele ceramicii attice şi sculpturii hrys-elefantine. Noţiunea de scoală… Arta în serviciul religiei antropomorfice. Idealizarea modelului uman. Simplitate şi sobrietate…

Personalitatea artiştilor. Semnăturile. Artiştii itineranţi. Unitatea elenismului.

ÎNCHEIERE…

319 350

352 358

3 (51 307